

PEDAGOGIK MAHORAT

2
2024

ISSN 2181-6883

PEDAGOGIK MAHORAT

Ilmiy-nazariy va metodik jurnal

2-son (2024-yil, fevral)

Jurnal 2001-yildan chiqa boshlagan

Buxoro – 2024

<https://buxdu.uz>

PEDAGOGIK MAHORAT

Ilmiy-nazariy va metodik jurnal 2024, № 2

Jurnal O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzuridagi OAK Rayosatining 2016-yil 29-dekabrda qarori bilan **pedagogika** va **psixologiya** fanlari bo‘yicha dissertatsiya ishlari natijalari yuzasidan ilmiy maqolalar chop etilishi lozim bo‘lgan zaruriiy nashrlar ro‘yxatiga kiritilgan.

Jurnal 2001-yilda tashkil etilgan.

Jurnal 1 yilda 12 marta chiqadi.

Jurnal O‘zbekiston matbuot va axborot agentligi Buxoro viloyat matbuot va axborot boshqarmasi tomonidan 2016-yil 22-fevral № 05-072-sonli guvohnoma bilan ro‘yxatga olingan.

Muassis: Buxoro davlat universiteti

Tahririyat manzili: 200117, O‘zbekiston Respublikasi, Buxoro shahri Muhammad Iqbol ko‘chasi, 11-uy
Elektron manzil: nashriyot_buxdu@buxdu.uz

TAHRIR HAY‘ATI:

Bosh muharrir: Adizov Baxtiyor Rahmonovich – pedagogika fanlari doktori, professor

Mas’ul kotib: Sayfullayeva Nigora Zakiraliyevna – pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD)

Xamidov Obidjon Xafizovich, iqtisodiyot fanlari doktori, professor

Begimqulov Uzoqboy Shoyimqulovich, pedagogika fanlari doktori, professor

Navro‘z-zoda Baxtiyor Nigmatovich – iqtisodiyot fanlari doktori, professor

Ibragimov Xolboy Ibragimovich, pedagogika fanlari doktori, professor

Rasulov To‘lqin Husenovich, fizika-matematika fanlari doktori (DSc), professor

Yanakiyeva Yelka Kirilova, pedagogika fanlari doktori, professor (N. Rilski nomidagi Janubiy-G‘arbiy Universitet, Bolgariya)

Andriyenko Yelena Vasilyevna pedagogika fanlari doktori, professor (Novosibirsk davlat pedagogika universiteti Fizika, matematika, axborot va texnologiya ta‘limi instituti, Novosibirsk, Rossiya)

Romm Tatyana Aleksandrovna pedagogika fanlari doktori, professor (Novosibirsk davlat pedagogika universiteti Tarix, gumanitar va ijtimoiy ta‘lim instituti, Novosibirsk, Rossiya)

Chudakova Vera Petrovna, psixologiya fanlari nomzodi (Ukraina pedagogika fanlari milliy akademiyasi, Ukraina)

Hamroyev Alijon Ro‘ziqulovich – pedagogika fanlari doktori (DSc), professor

Qahhorov Siddiq Qahhorovich, pedagogika fanlari doktori, professor

Mahmudova Muyassar, pedagogika fanlari doktori, professor

Kozlov Vladimir Vasilyevich, psixologiya fanlari doktori, professor (Yaroslavl davlat universiteti, Rossiya)

Tadjixodjayev Zokirxo‘ja Abdusattorovich, texnika fanlari doktori, professor

Amonov Muxtor Raxmatovich, texnika fanlari doktori, professor

O‘rayeva Darmonoy Saidjonovna, filologiya fanlari doktori, professor

Durdiyev Durdimurod Qalandarovich, fizika-matematika fanlari doktori, professor

Mahmudov Nosir Mahmudovich, iqtisodiyot fanlari doktori, professor

Olimov Shirinboy Sharofovich, pedagogika fanlari doktori, professor

Chariyev Irgash To‘rayevich, pedagogika fanlari doktori, professor

Qiyamov Nishon Sodiqovich, pedagogika fanlari doktori (DSc), professor

Shomirzayev Maxmatmurod Xuramovich, pedagogika fanlari doktori, professor

Ro‘ziyeva Dilnoza Isomjonovna, pedagogika fanlari doktori, professor

Qurbonova Gulnoz Negmatovna, pedagogika fanlari doktori (DSc)

To‘xsanov Qahramon Rahimboyevich, filologiya fanlari doktori (DSc), professor

Nazarov Akmal Mardonovich, psixologiya fanlari doktori (DSc), professor

Dilova Nargiza Gaybullayevna, pedagogika fanlari doktori (DSc), professor

Jumayev Rustam G‘aniyevich, siyosiy fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD), dotsent

Nurulloev Firuz No‘monjonovich, pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD)

Navruz-Zoda Layli Baxtiyorovna, iqtisodiyot fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD), dotsent

Xalikova Umida Mirovna, pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD), dotsent

ПЕДАГОГИЧЕСКОЕ МАСТЕРСТВО

Научно-теоретический и методический журнал

№ 2, 2024

Решением Высшей аттестационной комиссии при Кабинете Министров Республики Узбекистан от 29 декабря 2016 года журнал включён в перечень изданий, рекомендованных для публикации научных результатов статей по направлениям «Педагогика» и «Психология».

Журнал основан в 2001 году.

Журнал выходит 12 раз в год.

Журнал зарегистрирован Бухарским управлением агентства по печати и массовой коммуникации Узбекистана.

Свидетельство о регистрации средства массовой информации № 05-072 от 22 февраля 2016 г.

Учредитель: Бухарский государственный университет

Адрес редакции: 200117, Узбекистан, г. Бухара, ул. Мухаммад Икбол, 11.

E-mail: nashriyot_buxdu@buxdu.uz

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ:

Главный редактор: Адизов Бахтиёр Рахманович – доктор педагогических наук, профессор

Ответственный редактор: Сайфуллаева Нигора Закиралиевна – доктор философии педагогических наук (PhD)

Хамидов Обиджон Хафизович, доктор экономических наук

Бегимкулов Узакбай Шаимкулович, доктор педагогических наук, профессор

Навруз-заде Бахтиёр Нигматович, доктор экономических наук, профессор

Ибрагимов Холбой Ибрагимович, доктор педагогических наук, профессор

Расулов Тулкин Хусенович, доктор физико-математических наук, профессор

Янакиева Елка Кирилова, доктор педагогических наук, профессор (Болгария)

Андрienko Елена Васильевна (Институт физико-математического, информационного и технологического образования НГПУ, Новосибирск, Россия)

Ромм Татьяна Александровна (Институт истории, гуманитарного, социального образования ФГБОУ ВО НГПУ, Новосибирск, Россия)

Чудакова Вера Петровна, кандидат психологических наук (Национальная академия педагогических наук Украины, Украина)

Хамроев Алижон Рузикулович, доктор педагогических наук (DSc), профессор

Каххаров Сиддик Каххарович, доктор педагогических наук, профессор

Махмудова Муяссар, доктор педагогических наук, профессор

Козлов Владимир Васильевич, доктор психологических наук, профессор (Ярославль, Россия)

Таджиходжаев Закирходжа Абдусаттарович, доктор технических наук, профессор

Аманов Мухтор Рахматович, доктор технических наук, профессор

Ураева Дармоний Саиджановна, доктор филологических наук, профессор

Дурдиев Дурдимурод Каландарович, доктор физико-математических наук, профессор

Махмудов Насыр Махмудович, доктор экономических наук, профессор

Олимов Ширинбой Шарофович, доктор педагогических наук, профессор

Чариев Иргаш Тураевич, доктор педагогических наук, профессор

Киямов Нишон Содикович, доктор педагогических наук, профессор

Шомирзаев Махматмурод Хурамович, доктор педагогических наук, профессор

Рузиева Дилноза Исомжоновна, доктор педагогических наук, профессор

Курбонова Гулноз Негматовна, доктор педагогических наук (DSc), профессор

Тухсанов Кахрамон Рахимбоевич, доктор филологических наук (DSc), профессор

Назаров Акмал Мардонович, доктор психологических наук (DSc), профессор

Дилова Наргиза Гайбуллаевна, доктор педагогических наук (DSc), профессор

Жумаев Рустам Ганиевич, доктор философии политических наук (PhD), доцент

Нуруллоев Фируз Нумонжонович, доктор философии педагогических наук (PhD)

Навруз-заде Лайли Бахтиёровна, доктор философии экономических наук (PhD), доцент

Халикова Умида Мировна, доктор философии педагогических наук (PhD), доцент

PEDAGOGICAL SKILLS

The scientific-theoretical and methodical journal

№ 2, 2024

By the decision of the Higher Attestation Commission under the Cabinet of Ministers of the Republic of Uzbekistan dated December 29, 2016, the journal was included in the list of publications recommended for publishing scientific results of articles in the areas of «Pedagogy» and «Psychology».

The journal was founded in 2001.

The journal is published 12 times a year.

The journal is registered by the Bukhara Department of the Agency for Press and Mass Communication of Uzbekistan.

The certificate of registration of mass media № 05-072 of 22 February 2016

Founder: Bukhara State University

Publish house: 200117, Uzbekistan, Bukhara, Muhammad Ikbol Str., 11.

E-mail: nashriyot_buxdu@buxdu.uz

EDITORIAL BOARD:

Chief Editor: Pedagogical Sciences of Pedagogy, Prof. Bakhtiyor R. Adizov.

Editor: Doctor of Philosophy in Pedagogical Sciences (PhD), Nigora Z. Sayfullaeva

Doctor of Economics Sciences Prof. Obidjon X. Xamidov

Doctor of Pedagogical Sciences, Prof. Uzokboy Sh. Begimkulov

Doctor of Economics Sciences, Prof. Bakhtiyor N. Navruz-zade

Doctor of Pedagogical Sciences, Prof. Holboy I.Ibragimov

Doctor of Physical and Mathematical Sciences (DSc), Prof. Tulkin Kh. Rasulov

Doctor of Pedagogical Sciences, Prof. Yelka K. Yanakieva (Bulgaria)

Doctor of Pedagogical Sciences, Prof. Andrienko Yelena Vasilyevna (Russia)

Doctor of Pedagogical Sciences, Prof. Romm Tatyana Aleksandrovna (Russia)

Candidate of Psychology, Vera P. Chudakova (Kiev, Ukraina)

Doctor of Pedagogical Sciences (DSc), Prof. Alijon R. Hamroev

Doctor of Pedagogical Sciences, Prof. Siddik K. Kahhorov

Doctor of Pedagogical Sciences, Prof.M.Mahmudova

Doctor of Psychology, Prof. Vladimir V. Kozlov (Yaroslavl, Russia)

Doctor of Technical sciences, Prof. Zakirkhodja A. Tadjikhodjaev

Doctor of Technical sciences, Prof. Mukhtor R.Amanov

Doctor of Philology, Prof. Darmon S. Uraeva

Doctor of Physical and Mathematical Sciences, Prof. Durdimurod K. Durdiev

Doctor of Economics, Prof. Nasir N. Mahmudov

Doctor of Pedagogical Science, Prof. Shirinboy Sh. Olimov

Doctor of Pedagogical Science, Prof. Irgash T. Chariev

Doctor of Pedagogical Science, Prof. Nishon S. Kiyamov

Doctor of Pedagogical Sciences, Prof. Maxmatmurod X. Shomirzaev

Doctor of Pedagogical Sciences, Prof. Dilnoza I. Ruzieva

Doctor of Pedagogical Sciences, Prof. Gulnoz N. Qurbonova

Doctor of Philology, Prof. Qahramon R.Tuxsanov

Doctor of Psychology, Prof. Akmal M. Nazarov

Doctor of Pedagogical Sciences (DSc), Prof. Nargiza G. Dilova

PhD in Political Sciences, Doc. Rustam G.Jumaev

PhD in Pedagogical Sciences, Firuz N. Nurulloev

PhD in Economics Sciences, Doc. Layli B. Navruz-zade

PhD in Pedagogical Sciences, Doc.Umida M. Khalikova

MUNDARIJA

№	Familiya I.Sh.	Mavzu	Bet
DOLZARB MAVZU			
1.	ISMAYLOVA Ra'no Nurayevna	O'zbekistonda oilaviy zo'raonlikdan jabrlangan shaxslarning ijtimoiy psixologik xususiyatlari	7
PEDAGOGIKA VA PSIXOLOGIYA			
2.	OLIMOV Shirinboy Sharofovich, SAMIYEVA Shaxnoz Xikmatovna	Talabalarda kreativlik va yangicha dunyoqarashni rivojlantirish	12
3.	ABDULLAYEV Amrullo Nassulloevich	Harbiy ta'lim muassasalarida talabalarning pedagogik muloqot omillarini shakllantirishning psixologik determinatlari	17
4.	AGAMURODOV Sarvar Istamovich	Formation of professional self-conception, entrepreneurial skills in adolescents and factors affecting this process	22
5.	ASRANBAYEVA Munajatxon Halimjanovna	O'qituvchi mehnatini ilmiy tashkil etishda kasbiy refleksiyaning o'rni	26
6.	ATADJANOV Mampirjon Yusupovich	Shaxsiy hamda ijtimoiy darajadagi tahdidlardan himoya mexanizmlari	32
7.	ATAVULLAYEVA Maxbuba Qobilovna	Psychological determinants of the formation of socio-psychological competence of primary school teachers	37
8.	BADRITDINOVA Madina Baxromovna	O'smirlar intellektual rivojlanishiga innovatsion yondashuv orqali ijtimoiy qo'rquvni bartaraf etish usullari	41
9.	HOTAMOVA Maftuna Madatovna	Ta'lim rivojlanishining hozirgi sharoitdagi pedagogning innovatsion faoliyati	45
10.	IBROHIMOVA Sunbula Asilbek qizi	Ta'lim samaradorligini oshirishda rivojlangan davlatlar tajribalaridan foydalanish	50
11.	IMOMOVA Shafoat Mahmudovna	Pedagogik texnika – kasbiy kompetensiyalarni rivojlantirishning asosiy omili sifatida	56
12.	ISMOILOVA Mahsuma Narziqulovna	Ta'lim jarayonida amaliy mashg'ulotlarni mobil texnologiyalar orqali tashkil etishning afzalliklari	60
13.	JURAYEV Farxod Niyozovich	Dual ta'lim: mavzuga yana bir nazar	65
14.	KURBANOVA Gulnoz Negmatovna	Tibbiyot oliy ta'lim muassasalari talabalarining tafakkurini rivojlantirishda operativ-mantiqiy tuzilmaning o'rni	70
15.	MARDONOVA Saodat Muzaffarovna	Talabalarning sog'lom turmush tarziga bo'lgan "talab"ni yanada shakllantirish pedagogik modeli	74
16.	NARMURADOVA Rayhon Uktamovna	Oilaviy nizolarning fenomenologiyasi: mohiyati, aniqlovchi xususiyatlar	79
17.	HAYDAROV Orifjon Rustamovich	Pedagogikada zamonaviy ta'lim vositalaridan foydalanishning kreativ usuli	84
18.	QAZOQOV Sodiq Ramazonovich	Talabalarda do'stona munosabatlar va ijtimoiy hamkorlik ko'nikmalarini shakllantirishda ishchan o'yinlarning didaktik ahamiyati	88
19.	QURBONBOYEV Azimbek Nazirboy o'g'li	Talabalarda o'quv faoliyatidan qoniqqanlik darajasi o'zini o'zi faollashtirish xususiyatining asosi sifatida	93
20.	RO'ZMETOVA Zulfiya Xayitboevna	Texnologiya mashg'ulotlarini innovatsion texnologiyalar orqali tashkil qilish	97

21.	RUSTAMOV Shavkat Shuxratovich	Talabalarda innovatsion ta’lim sharoitida ijtimoiy kompetentligini rivojlantirishning konseptual asoslari	102
22.	RUZIMOVA Intizor Xujamuratovna	Bo’lajak o’qituvchilarda tadqiqotchilik kompetensiyasini rivojlantirishning nazariy aspektlari	107
23.	RUZIYEVA Shoxida Fatilloyevna	Akademik mobillik zamonaviy ta’limning ajralmas qismi sifatida	112
24.	NIYOZOV Erkin Dilmurodovich, SAIDOV Olimjon Amon o’g’li, SHUKUROV Hidoyat O’ktam o’g’li	Oliy o’quv yurti talabalari uchun ma’ruza mashg’ulotlarini samarali tashkil etish usullari	116
25.	SHIRINOV G’ayrat Qodirovich	Oliy ta’lim muassasalarida axborot-kommunikatsion texnologiyalar asosida fanlarni o’qitish	120
26.	SHOMIRZAEV Maxmatmurod Xuramovich	Oliy o’quv yurti talabalarida texnologik kompetentlikni mediata’lim vositalari asosida rivojlantirish	125
27.	XALMAMATOVA Lola Amankulovna, ATADJANOVA Surayyo Egamovna	Talabalarining kreativ fikrlash ko’nikmalarini shakllantirishda ta’lim texnologiyalaridan foydalanish	129
28.	XOLIQOV Komil Buronovich	Musiqachilar markaziy miya tizimining faoliyati	134
29.	XOLMIRZAYEVA Dilafruz Fattayevna	Talabalarining loyihalash kompetentligini rivojlantirishda dasturiy ta’lim vositalaridan foydalanish metodikasini takomillashtirish	139
30.	YANGIBOYEVA Dildoraxon Rahmon qizi	Ko’p bolali oilalarni ijtimoiy-psixologik tadqiq etish metodologiyasi: muammolar va istiqbollar	144
31.	ZARIPOV Nozimbek Nayimovich	Blokcheyn texnologiyasini o’qitish metodikasi	151
32.	ЗИЁДУЛЛАЕВА Сарвиноз Шамсиддин қизи	Лидерлик фаолиятининг ўзига хос хусусиятлари	155
33.	МИРЗАЕВА Маълуда Акрамовна	Замонавий мактаб ўқитувчисининг психологик тимсоли	159
34.	МУСАЕВА Нодира Низомовна, МУСАЕВА Нафиса Азимжоновна	Педагогик технологиянинг назарий асослари	163
35.	ПАНЖИЕВА Назокат Норматматовна	Развитие навыков критического мышления у будущих учителей информатики посредством созданной цифровой образовательной платформы	167
36.	САЛОМОВА Раъно Вассиевна	Информатика ўқитувчиларида узлуксиз касбий тайёргарликни комплекс ривожлантиришнинг методик тизимини такомиллаштириш	176
37.	ХАЙДАРОВА Хилола Газикуловна	Педагогик жараёнда психологик саломатликни таъминлашнинг муҳимлиги	182
38.	ХИММАТАЛИЕВ Дўстназар Омонович	Интегратив ёндашув асосида талабаларнинг лойihalash конструкторлик компетенцияларини ривожлантириш масалалари	187
39.	НАКИМОВ Jamshid Oktamovich	Talabalarining axborot-loyihalash kompetentligini rivojlantirishning didaktik shart-sharoitlari	193
40.	ARSLONOVA Gulsora Kurbonovna	Oliy ta’lim jarayonida individual ta’limni tashkil etishning pedagogik jihatlari	198
41.	ХУСЕНОВ Муроджон Зохинович	Методы защиты информационной безопасности в сетевых технологиях вузов	202

DOLZARB MAVZU

O‘ZBEKISTONDA OILAVIY ZO‘RAVONLIKDAN JABRLANGAN SHAXSLARNING IJTIMOIIY PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI

Ismaylova Ra‘no Nurayevna,

Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti

“Amaliy psixologiya” kafedrasida dotsenti v.b.,

psixologiya fanlari nomzodi

ranohon2013@gmail.com

ORCID- 0009-0001-2289-1559

Ushbu maqolada O‘zbekistonda turmush o‘rtog‘i tomonidan ko‘rsatilgan zo‘ravonlikdan jabrlangan shaxslar xususiyatlari va sheriklarning rollardan kutilmalari, depressiya va boshqa ijtimoiy-psixologik omillarga bog‘liqligi tahlil etiladi.

Kalit so‘zlar: *zo‘ravonlik, oilaviy zo‘ravonlik, turmush o‘rtog‘i zo‘ravonligi, oila va nikoh, oilaviy xatti-harakatlar, jismoniy zo‘ravonlik, psixologik zo‘ravonlik.*

СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА ЛИЦ, СТАВШИХ ЖЕРТВАМИ ДОМАШНЕГО НАСИЛИЯ В УЗБЕКИСТАНЕ

В данной статье анализируются характеристики женщин, ставших жертвами супружеского насилия в Узбекистане, и их зависимость от ролевых ожиданий партнёров, депрессии и других социально-психологических факторов.

Ключевые слова: *насилие, домашнее насилие, супружеское насилие, семейно-брачная сфера, семейное поведение, физическое насилие, психологическое насилие.*

SOCIAL PSYCHOLOGICAL CHARACTERISTICS OF PERSONS VICTIMS OF DOMESTIC VIOLENCE IN UZBEKISTAN

This article analyzes the characteristics of women who are victims of spousal violence in Uzbekistan, and their dependence on the role expectations of partners, depression and other social-psychological factors.

Keywords: *violence, domestic violence, spousal violence, family and marriage sphere, family behavior, physical violence, psychological violence.*

Kirish. Prezidentimiz Sh.M.Mirziyoyev tashabbusi bilan mamlakatimizda xotin-qizlarning huquqlarini ta‘minlashga davlat siyosati darajasida e‘tibor qaratilmoqda. Bu yo‘ldagi dolzarb masalalarga o‘ziga xos yechimlar, nikoh va oilaviy munosabatlar, farzand tarbiyasiga, oilaviy qadriyatlar masalalariga ilmiy asoslangan yo‘l-yo‘riqlar taqdim etilayotgani e‘tiborlidir. Afsuski, amaliyot shuni ko‘rsatadiki, ayrim o‘zbek oilalarida bolalar, turmush o‘rtoqlar va keksa kishilarga, shuningdek, ekaklarga nisbatan ham zo‘ravonlikning turli shakllari mavjud. 2023-yilning yanvar-oktabr, ya‘ni 10 oyi davomida 32 ming nafardan ziyod xotin-qizlar himoya orderi orqali davlat himoyasiga olinishi buning yaqqol misolidir. Natijada 14 296 ta oilani yarashtirishga, 16 843 ta nizoni bartaraf etishga erishilgan. 8527 ta himoya orderlari bo‘yicha ma‘muriy yoki jinoiy javobgarlik belgilanib, xotin-qizlarning buzilgan huquqlari tiklandi [4]. Oilaviy zo‘ravonlik, xususan, turmush o‘rtoqlar munosabatidagi zo‘ravonlikni tavsiflashda “zo‘ravonlik faqat ayollarga (xotinlarga) nisbatan mavjud” degan fikr noto‘g‘ri bo‘lib, haqiqat esa erkaklar (erlar) ham zo‘ravonlikka duchor bo‘lishi mumkinligini e‘tirof etish lozim.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Birlashgan Millatlar Tashkilotining Xotin-qizlarga nisbatan zo‘ravonlikka barham berish to‘g‘risidagi Deklaratsiyada oilaviy zo‘ravonlik “erkak va ayol o‘rtasida tarixiy vujudga kelgan kuchlarning noteng nisbati bo‘lib, ayollar ustidan ustunlik qilishga intilish va erkaklar tomonidan ayollar kamsitilishining namoyon bo‘lishidir”, deb e‘tirof etiladi.

Universal Oksford lug‘atida zo‘ravonlik “tanaga zarar yetkazish yoki halokat uchun jismoniy kuch ishlatish” deb ta‘riflangan [6]. S.I.Ojogev lug‘atida “zo‘ravonlik biror kishiga jismoniy kuch ishlatish,

zo‘ravonlik harakati, tanadagi zo‘ravonlik izlari, kimgadir majburlab ta‘sir o‘tkazish, shaxsiy daxlsizlikni buzish, shaxs ustidan zo‘rluk o‘tkazish, zulm, qonunsizlik”, deb ta‘rif beriladi [5].

Xorijiy adabiyotlarda oiladagi zo‘ravonlikni tavsiflash uchun bir nechta atamalar qo‘llanadi. “Domestic violence – oiladagi zo‘ravonlik” deganda, oila a‘zolari tomonidan oilaning boshqa a‘zolariga nisbatan sodir etilgan zo‘ravonlik, “spouse abuse – er-xotin- zo‘ravonligi”, “wife battering – xotinni kaltaklash” va “marital rape – nikohda zo‘rlash” tushuniladi.

Tazyiq yoki zo‘ravonlikdan jabrlanuvchi deganda, o‘ziga nisbatan tazyiq va zo‘ravonlik sodir etilishi tahdidi ostida bo‘lgan yoki tazyiq va zo‘ravonlikni boshidan kechirgan shaxsni nazarda tutish kerak.

Mustaqil O‘zbekistonda ilk bor 2000-yillarning boshlarida oiladagi zo‘ravonlik haqida munozaralar boshlandi. 2007-yilda ilk bor “Gender munosabatlar nazariyasi va amaliyotiga kirish” to‘plamida E.Fayzullayevaning “Gender zo‘ravonlik” maqolasida oiladagi zo‘ravonlik masalasi yoritildi [1].

Shuningdek, M.A.Turobova o‘z tadqiqot natijalarida despotik gender munosabatlarining oldini olish va davolash nafaqat psixologik va jismoniy oqibatlarini davolashni, balki despotik gender munosabatlarining paydo bo‘lishiga yordam beradigan madaniy va ijtimoiy omillar bilan ishlashni o‘z ichiga olgan kompleks yondashuvga asoslanishi kerak deb ta‘kidlaydi [2].

M.S.Tovbayeva o‘z ilmiy tadqiqotida gender munosabatlarda despotik hisni boshqarish ko‘nikmasi namoyon bo‘lishiga ko‘ra, shaxs psixologik komponentlari orasida psixologik kayfiyat, ruhiy holat, o‘ziga ishonchning yuqori darajada ifodalanishi irodaviy sifatlar tendensiyasiga, differensial ta‘sir etishi natijasida uning yosh va jins xususiyatlariga ta‘siri mavjudligini e‘tirof etadi [3].

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqotning nazariy-metodologik asosini shaxsga tizimli va tizimli-strukturaviy yondashuvlar (S.L.Rubinshteyn, V.F.Lomov, B.G.Ananev, A.V.Petrovskiy), viktimologiya tushunchalari (L.V.Frank, N.B.Morozov, I.I.Mamaychuk, I.A.Zaxarev, I.G.Malkina-Pix va boshqalar), gender munosabatlar psixologiyasi, gender yondashuvlar (M.Kimmel, I.S.Klesina) tashkil qiladi. Shuningdek, tadqiqotning uslubiy asosini oiladagi zo‘ravonlik, xususan, nikohdagi zo‘ravonlik tahlilining institutsional, ijtimoiy-madaniy va konfliktologik yondashuvlari tashkil etadi.

Tahlil va natijalar. Ushbu tadqiqotda mahallada oilada zo‘ravonlikdan jabrlangan shaxslar (erkak va ayollar) qatnashadilar. Tadqiqotda respondentlarning yosh diapazoni 18 yoshdan 55 yoshgacha bo‘lib, ma‘lumot darajasi turlicha: o‘rta, o‘rta maxsus, oliy ma‘lumotli. Respondentlar quyidagi parametrlar bo‘yicha aniqlanadi: yoshi, ta‘lim darajasi va oilaviy ahvoli, farzandi, daromad darajasi, turmush o‘rtog‘idan iqtisodiy mustaqillik darajasi, spirtli ichimlik, tamaki va giyohvand, moddalarni qabul qilish. Tadqiqot respublikaning Namangan, Surxondaryo va Toshkent viloyatlarida olib borildi. Jami 115 ta erkak, 209 ta ayollar ishtirok etdilar (1-jadval). Tadqiqotda turmush o‘rtog‘i tomonidan namoyon etilgan zo‘ravonlik xususiyatlari, sheriklarning rollardan kutilmalari, oilada zo‘ravonlikka uchragan tadqiqot ishtirokchilarida xavotirlanish, jarohatdan keyingi stress reaksiyalari namoyon bo‘lishidagi jinsiy tafovutlar o‘rganildi.

1-jadval.

Turmush o‘rtog‘i tomonidan namoyon etilgan zo‘ravonlik xususiyatlari va sheriklarning rollardan kutilmalari orasidagi korrelyatsion bog‘liqliklar (Spirman mezoni)

Shkalalar	Jismoniy salomatlikka tahdid qilish	Jismoniy erkinlikni haddan ortiq nazorat qilish	Umumiy beqarorlashtirish	Ustunlik qilish / xulq-atvorni nazorat qilish	Er-xotin muammolarini noadekvat hal etish
Jinsiy munosabatlar	-0,132*	-0,014	0,014	-0,016	0,005
Shaxsiy identifikatsiya	-0,110*	0,027	0,096	0,218**	0,201**
Xo‘jalik-maishiy (kutilma)	-0,056	0,044	-0,016	0,102	0,145**
Ota-onalik va tarbiyaviy (kutilma)	-0,022	-0,025	0,068	0,236**	0,214**
Ijtimoiy faollik (kutilma)	-0,036	0,005	0,156**	0,272**	0,225**
Emotsional-psixoterapevtik (kutilma)	-0,075	0,004	0,061	0,274**	0,195**
Tashqi jalb etuvchanlik (kutilma)	-0,023	0,011	0,078	0,277**	0,263**
Xo‘jalik-maishiy (da‘vogarlik)	-0,015	0,028	0,007	0,086	0,149**

Ota-onalik va tarbiyaviy (da'vogarlik)	0,016	0,048	-0,063	-0,005	0,062
Ijtimoiy faollik (da'vogarlik)	-0,003	0,005	-0,103	0,031	0,109*
Emotsional-psixoterapevtik (da'vogarlik)	-0,063	-0,053	-0,037	0,131*	0,189**
Tashqi jalb etuvchanlik (da'vogarlik)	-0,082	-0,07	0,047	0,186**	0,220**

Izoh: * – $p < 0,05$; ** – $p < 0,01$

Turmush o'rtog'i tomonidan namoyon etilgan zo'ravonlik xususiyatlari va turmush o'rtog'i tomonidan zo'ravonlik namoyon etilishi orasidagi korrelyatsion bog'liqliklar (Spirman mezoni) asosida er-xotin muammolarini noadekvat hal etishlarida rollardan kutilmalar va da'vogarlik ham yuqorida darajada ekanligini va korrelyatsion bog'liqlikni ko'rishimiz mumkin.

2-jadval.

Oilada zo'ravonlikka uchragan tadqiqot ishtirokchilarida xavotirlanish va tamaki mahsulotlarini chekish orasidagi bog'liqlik (Kruskal-Uollis H mezoni)

Ko'rsatkichlar	O'rtacha ranglar					H	p
	Umuman chekmayman (N=243)	Bir oyda bir marta chekaman (N=31)	Haftada bir marta (N=21)	Haftada bir necha marta (N=15)	Har kuni (N=9)		
Reaktiv xavotirlanish	171,38	133,63	156,26	80,70	84,44	23,50	0,000**
Shaxsiy xavotirlanish	166,29	149,82	157,71	97,13	135,22	9,20	0,056

Izoh: ** – $p < 0,01$

Oilada zo'ravonlikka uchragan tadqiqot ishtirokchilarida xavotirlanish va tamaki mahsulotlarini chekish orasidagi bog'liqlik Kruskal-Uollis H mezoni asosida tekshirilganda umuman chekmaydigan respondentlarda reaktiv xavotirlanish ** – $p < 0,01$ statistik ahamiyatlidir. Chekish va xavotirlanishi o'rtasida bog'liqlik mavjud. Odamlar: “sigaret chekishi ularning tashvishlarini kamaytiradi”, deb noto'g'ri ishonishadi. Ular chekish hissiy stressni yengishga yordam beradi deb o'ylashadi. Biroq bu aksincha. Reaktiv tashvishda subyektiv his-tuyg'ular, keskinlik, asabiylashish stressli vaziyatga nisbatan yuzaga keladi. Demak, oilaviy zo'ravonlik vaziyati stressli vaziyat sifatida shaxsda reaktiv xavotirlanish darajasi ko'tarilishiga olib keladi.

Oilada zo'ravonlikka uchragan tadqiqot ishtirokchilarida jarohatli hodisa ta'siri namoyon bo'lishi va tamaki mahsulotlarini chekish orasidagi bog'liqlik Kruskal-Uollis H mezoni asosida tekshirilganda umuman chekmaydigan respondentlarda bostirib kirish, qochish va qo'zg'aluvchanlik shkalari bo'yicha ** – $p < 0,01$ statistik ahamiyatligini ko'rishimiz mumkin. Shuningdek, tadqiqot ishtirokchilarida turmush o'rtog'i tomonidan zo'ravonlik namoyon etilishi va tamaki mahsulotlarini chekish orasidagi bog'liqlik jismoniy erkinlikni haddan ortiq nazorat qilish, ustunlik qilish / xulq-atvorni nazorat qilish shkalalarida * – $p < 0,05$; ** – $p < 0,01$ statistik ahamiyatligini ko'rish mumkin.

Yuqorida olingan tadqiqotlar tahlili asosida oilada turmush o'rtog'i tomonidan giyohvand moddalar qabul qilinishi, spirtli ichimliklarni ichishi va tamaki chekishi kabi ijtimoiy faktorlar moslashuv ziddiyati, depressivlik, depressiya darajasining oshishi, er-xotin muammolarini noadekvat hal etishi, vaziyatga reaksiya sifatida bostirib kirish (bog'lanib qolish), qochish, qo'zg'aluvchanlik, ustunlik qilish / xulq-atvorni nazorat qilishning ortib borishiga va oilaviy zo'ravonlikka sabab bo'lishi aniqlandi. Oilada zo'ravonlikka uchragan tadqiqot ishtirokchilarida shaxs ichki ziddiyatlari namoyon bo'lishidagi jinsiy tafovutlar Mann-Uitni U mezoni asosida tekshirilganda * – $p < 0,05$ statistik ahamiyatli va ** – $p < 0,01$ mustahkam ahamiyatligi aniqlandi. Ma'naviy ziddiyat – 0,001**, rolli ziddiyat – 0,001**, shaxsning umumiy ichki ziddiyatlari darajasi – 0,003**. Erkaklar va ayollarni solishtirganda, erkaklarda ichki ziddiyat yuqori, ayollarda esa aksincha past ekanligini ko'rishimiz mumkin.

Oilada zo'ravonlikka uchragan tadqiqot ishtirokchilarida shaxs psixoemotsional xususiyatlari namoyon bo'lishidagi jinsiy tafovutlar Mann-Uitni U mezoni asosida tekshirilganda: * – $p < 0,05$ statistik ahamiyatli va ** – $p < 0,01$ mustahkam ahamiyatligini ko'rishimiz mumkin. Erkaklarda oilada er sifatida emotsional qo'llab-quvvatlanish, barqaror psixologik muhitga bo'lgan kutilma yuqori. Nikoh qulay muhit sifatida qabul qilinadi, psixologik yengillik va barqarorlik, munosabatlarning intim-jinsiy sohasi muhim

hisoblanadi. Bu davrda jinsiy uyg'unlik nikoh baxtining muhim shartlaridan biri bo'lib, erning o'z ayoliga nisbatan jinsiy munosabati jinsiy sherikning bahosi sifatida qabul qilinadi. Turmush o'rtoqlarning jinsiy fazilatlarini qadrlamaslik er-xotinlar tomonidan og'riqli tarzda qabul qilinadi. Nikohning iqtisodiy va maishiy ota-onalik, tarbiyaviy, hissiy va psixoterapevtik funksiyalari muhim ahamiyatga ega. Shuningdek, erkak uchun kundalik hayotni tashkil qilishda sherikning kundalik ko'nikmalari muhimdir va hamkorning ota-ona pozitsiyalari baholanadi. Turmush o'rtoqning umidlari turmush o'rtog'i bilan shaxsiy identifikatsiya qilish va turmush o'rtoqlarning ijtimoiy faolligi atrofida to'planadi. Qiziqishlar, ehtiyojlar, qadriyatlar, vaqtni o'tkazish usullari umumiylik haqidagi umidlar mavjud. Turmush o'rtoqlar uchun sherikning professional roli, oilaviy bo'lmagan manfaatlar va faol ijtimoiy rol muhim bo'ladi.

Oilada zo'rvonlikka uchragan tadqiqot ishtirokchilarida depressiya namoyon bo'lishidagi jinsiy tafovutlar Mann-Uitni U mezoni asosida tekshirilganda har ikkala jins vakillarining natijalari ** – $p < 0,01$ statistik ahamiyatga ega.

3-jadval.

Oilada zo'rvonlikka uchragan tadqiqot ishtirokchilarida jarohatdan keyin stress reaksiyalari namoyon bo'lishidagi jinsiy tafovutlar (Mann-Uitni U mezoni)

Ko'rsatkichlar	O'rtacha ranglar		U	p
	Erkaklar (n=115)	Ayollar (n=209)		
Shikastlangandan keyingi stress reaksiyasi	182,9	151,3	9666,5	0,004**

Izoh: * – $p < 0,05$; ** – $p < 0,01$

Oilada zo'rvonlikka uchragan respondentlarda jarohatdan keyin stress reaksiyalari namoyon bo'lishidagi jinsiy tafovutlar Mann-Uitni U mezoni asosida tekshirilganda erkaklarda 182,9 va ayollarda 151,3 natijani ko'rishimiz mumkin. Ko'rinib turibdiki, erkaklarda oiladagi zo'rvonlik tufayli shikastlangandan keyingi stress reaksiyasi ancha yuqori.

4-jadval.

Oilada zo'rvonlikka uchragan tadqiqot ishtirokchilarida turmush o'rtog'i tomonidan zo'rvonlikka uchrashdagi jinsiy tafovutlar (Mann-Uitni U mezoni)

Ko'rsatkichlar	O'rtacha ranglar		U	p
	Erkaklar (n=115)	Ayollar (n=209)		
Jismoniy salomatlikka tahdid qilish	131,1	179,8	8412	0,000**
Jismoniy erkinlikni haddan ortiq nazorat qilish	149,5	169,6	10526,5	0,050*
Umumiy beqarorlashtirish	171,4	157,6	10989	0,202
Ustunlik qilish / xulq-atvorni nazorat qilish	188,0	148,5	9083,5	0,000**
Er-xotin muammolarini noadekvat hal etish	181,9	151,8	9786	0,006**

Izoh: * – $p < 0,05$; ** – $p < 0,01$

Oilada zo'rvonlikka uchragan tadqiqot ishtirokchilarida turmush o'rtog'i tomonidan zo'rvonlikka uchrashdagi jinsiy tafovutlar Mann-Uitni U mezoni asosida tekshirilganda olingan natijalar erkaklarda yuqoriroq ekanligini ko'rishimiz mumkin. Ayollarga nisbatan jismoniy zo'rvonlik yuqori bo'lsa-da, lekin ruhiy va emotsional zo'rvonlik ko'proq erkaklarda yuqori. Olingan natijalar * – $p < 0,05$; ** – $p < 0,01$ statistik ahamiyatga ega.

Xulosa. Oilaviy zo'rvonlik va gender munosabatlaridagi zo'rvonlik muammosini tahlil qilishning taklif etilayotgan konseptual sxemasi “oilaviy zo'rvonlik”, “jabrlangan ayol” va “jabrlangan erkak”ning psixologik hodisalarini har tomonlama va tizimli ravishda ko'rib chiqishga qaratilgan urinishlardan biri bo'lib, bu oilaviy va oilaviy zo'rvonlik vaziyatida samarali intervensiyaning omillari va mexanizmlarini aniqlashga imkon berib, zo'rvonlik sodir etilgan muammoli oilalarga psixologik yordam ko'rsatish nazariyasini yanada boyitadi. Yuqorida olingan tadqiqot natijalari tahlili asosida oilada zo'rvonlikdan jabrlangan shaxslarda ichki, ma'naviy, amalga oshmagan istak, rolli, moslashuv ziddiyati, depressiya, jizzakilik, reaktiv agressiya, jinsiy munosabatlar, shaxsiy identifikatsiya, emotsional psixoterapevtik kutilmalar, ustunlik qilish, shikastlangandan keyin ruhiy holatda bog'lanib qolish kabi xususiyatlar yuqori darajada ekanligi aniqlandi. Shuningdek, oilada turmush o'rtog'i tomonidan giyohvand moddalar qabul qilinishi, spirtli ichimliklarni ichishi va tamaki chekishi kabi ijtimoiy omillar moslashuv ziddiyati, depressivlik, depressiya darajasining oshishi, er-xotin muammolarini noadekvat hal etishi, jarohatdan keyin stress buzilishlarning ortib borishiga va oilaviy zo'rvonlikka sabab bo'lishi aniqlandi.

Takliflar.

1. Turmush o‘rtoqlar munosabatidagi zo‘ravonlik holatlarini o‘rganishda jabrlangan ayol va erkaklarni alohida ijtimoiy guruh sifatida tadqiq etish maqsadga muvofiqdir.
2. Oilaviy zo‘ravonlikdan jabrlangan shaxslarning ijtimoiy maqomi, muhiti va psixologik xususiyatlarini o‘zaro bog‘liq holda o‘rganish lozim.
3. Oilaviy zo‘ravonlik xavfini erta aniqlash maqsadida oilalarda turmush o‘rtog‘i tomonidan ko‘rsatilgan zo‘ravonlik xususiyatlari so‘rovnomasini tizimli ravishda o‘tkazib turish va tahlil qilish maqsadga muvofiqdir.

Adabiyotlar:

1. “Гендер муносабатлар назарияси ва амалиётига кириш” тўплами. Тошкент, 2007. – Б. 314-347.
2. Турובהва М.А. Социально-психологическое исследование деспотизма в гендерных отношениях // Volume: 2. Issue: 4|Apr–2023ISSN: 2720-6874 <http://journals.academiczone.net/index.php/ijfe>.
3. Товбаева М.С. Оилавий муносабатларда психологик деспотизм кўринишлари // <https://buxdu.uz/media/jurnallar/psixologiya/2021/%>.
4. Рустамов А. Хотин-қизлар ҳуқуқлари кафолатини таъминлаш жамоатчилиқнинг диққат марказидаги масаладир// <https://www.uza.uz/uz/posts/>.
5. <https://www.stopvaw.org/>.
6. Ожегов С.И. Толковый словарь онлайн // <https://slovarozhegova.ru/word.php?wordid=15969>.
7. Oxford Universal English Dictionary / Prepared by W Little et al. Oxford: Oxford University Press, 1937. Vol. X.

PEDAGOGIKA VA PSIXOLOGIYA

TALABALARDA KREATIVLIK VA YANGICHA DUNYOQARASHNI RIVOJLANTIRISH

Olimov Shirinboy Sharofovich,
Buxoro davlat universiteti professori, p.f.d..
Samiyeva Shaxnoz Xikmatovna,
Buxoro davlat universiteti dotsenti, p.f.f.d (PhD)

Ushbu maqolada mamlakatimizda sog‘lom va barkamol avlodni tarbiyalash, yoshlarning o‘z ijodiy va intellektual salohiyatini ro‘yobga chiqarish hamda dunyoqarashini rivojlantirish to‘g‘risida fikr yuritilgan. Shuningdek, yoshlarda kreativ g‘oyalar va yangicha dunyoqarashni takomillashtirish, ijodkor shaxsning shakllanishini shaxsning o‘zaro mos tarzda bajarilgan ijodiy faoliyat va ijodiy mahsulotlarni yaratish borasidagi ilmiy nazariyalarning mazmun - mohiyati yoritilgan.

Kalit so‘zlar: *dunyoqarash, tafakkur, ma‘naviyat, yoshlar tarbiyasi, kreativlik, ta‘lim, bilim, taraqqiyot, estetik ong, estetik did, o‘quv jarayoni, inson kapitali, intellekt.*

РАЗВИТИЕ КРЕАТИВНОСТИ И НОВОГО МИРОВОЗЗРЕНИЯ У СТУДЕНТОВ

В данной статье рассматривается вопрос воспитания здорового и всесторонне развитого поколения в нашей стране, реализации творческого и интеллектуального потенциала, развития мировоззрения молодёжи. Также приводится содержание и сущность научных теорий по совершенствованию творческих идей и нового мировоззрения у молодёжи, формированию творческой личности, созданию творческой продукции осуществляются взаимосовместимым образом.

Ключевые слова: *мировоззрение, мышление, духовность, воспитание молодёжи, творчество, образование, знание, развитие, эстетическое сознание, эстетический вкус, образовательный процесс, человеческий капитал, интеллект.*

DEVELOPMENT OF CREATIVITY AND A NEW WORLD VIEW IN STUDENTS

This article discusses the issue of raising a healthy and comprehensively developed generation in our country, realizing creative and intellectual potential, and developing the worldview of young people. Also, the content and essence of scientific theories on improving creative ideas and a new worldview among young people, forming a creative personality, and creating creative products are carried out in a mutually compatible manner.

Key words: *worldview, thinking, spirituality, youth education, creativity, education, knowledge, development, aesthetic consciousness, aesthetic taste, educational process, human capital, intelligence.*

Kirish. Respublikamiz ijtimoiy – iqtisodiy taraqqiyoti hayotimizning barcha jabhalarida, xususan oliy ta‘lim sohasida ham islohot olib borilishini taqozo etmoqda. Yangi O‘zbekistonda sog‘lom, barkamol avlodni voyaga yetkazish muhim va ustuvor vazifaga aylandi, rivojlanayotgan jamiyatimizning o‘z oldiga qo‘ygan olijanob maqsadi – kelajagi buyuk davlatni barpo etish vazifasi shuni taqozo etadi. Darhaqiqat, davlatimizning bosh maqsadi ham kelajak avlodning istiqbolini ta‘minlashga, zarur shart-sharoit yaratishga, ularni yetuk insonlar qilib tarbiyalashga qaratilgan.

Jamiyat ijtimoiy-siyosiy, iqtisodiy, madaniy, ma‘naviy yangilanishining muhim subyektlaridan bo‘lib, turmushida ro‘y berayotgan jarayonlarga o‘z ta‘sirini o‘tkazadi va taraqqiyotni harakatga keltirishda muhim rol o‘ynaydi, ularning ushbu mas‘uliyatli vazifani bajarishlari va erkin rivojlanishlari, ijodiy bunyodkorlik faoliyatini amalga oshirishlari uchun Yangi O‘zbekistonda qulay imkoniyatlar yaratilgan va bu borada katta amaliy ishlar qilinmoqda. Mamlakatimizning ertangi kuni qanday bo‘lishi yoshlarning har tomonlama salohiyati va yetukligiga bog‘liq.

Mamlakatimizda ijtimoiy institut bo‘lgan oliy ta‘lim jamiyatning rivoji va farovonligi uchun zarur maskan hisoblanib, nafaqat barqaror va ustun bo‘lishi, balki tez o‘zgarayotgan va kutilmagan globallashtirilgan jamiyatda muammolarni hal etish uchun doimiy rivojlanishi lozim. Shu sababli professor-o‘qituvchilar, tadqiqotchilar va bo‘lajak mutaxassislardan ta‘lim-tarbiya nazariyasi va amaliyotida, shuningdek ushbu jarayonning barcha sohalarida kreativ g‘oyalar va innovatsiyalar kutilmoqda. Oliy ta‘lim tizimida kadrlar tayyorlashning erishilgan darajasini xalqaro maydonda e‘tirof etish, zamonaviy ta‘limning

sifat jihatlarini yanada oshirish, bu boradagi samarali tadqiqotlarni yangi bosqichga ko‘tarish o‘ta muhim ahamiyat kasb etadi. Ta‘limning zamonaviylashuvi o‘qitishda kreativ yondashuv bilan belgilanib, u bilim, ko‘nikma va malakalarni rivojlantirish va takomillashtirish xususiyatini o‘zgartiradi, o‘zlashtirilayotgan fanlar mazmunini rivojlantirish, zamonaviy o‘qitish texnologiyalarini qo‘llash jarayonini sezilarli darajada kengaytirish imkonini beradi. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 20-dekabrda Oliy Majlisga Murojaatnomasida Yangi O‘zbekiston uchun eng katta investitsiya bo‘lgan ta‘limni qo‘llab-quvvatlash, mamlakatimizni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishda munosib hissa qo‘shuvchi, zamonaviy bilim va pedagogik texnologiyalarni qo‘llash ko‘nikmalariga ega, yuqori malakali mutaxassislar tayyorlash, yangi metodika asosida o‘qitishni tashkil etish, ilg‘or ta‘lim standartlari va metodikalarini joriy etish uchun alohida ilmiy institut va laboratoriyalar tashkil qilish orqali ta‘lim sohasini yanada takomillashtirish borasida tizimli tadbirlar belgilab berilgan.

Asosiy qism. Jamiyat qanday bo‘lsa, ijtimoiy munosabatlar majmui hisoblangan inson kapitali ham unga mos bo‘ladi. Inson kapitali rivoji yoshlarning dunyoqarashi, ongi, odob-axloqi, ma‘naviyati, ijtimoiy-iqtisodiy, siyosiy munosabatlarga, ijtimoiy tuzum mohiyati va tabiatiga bevosita bog‘liq. Inson aql-idrok sohibi bo‘lgani bois, real dunyodagi voqealarni tushunadi, ilmu tafakkuri, mehnati, salohiyati bilan dunyoni boshqaradi. Inson kapitalining yuksalishiga uni o‘rab turgan ijtimoiy muhitda ro‘y berayotgan jamiki voqealar ta‘sir ko‘rsatadi.

«O‘zbek tilining izohli lug‘ati»da inson faktori, inson omili va inson kapitali xususidagi sharhlar «inson» va «omil» so‘zlariga bag‘ishlangan izohlarda, afsuski, mavjud emas [3]. Ammo, bu so‘zlar hamda ish kuchi, inson faktori, inson omili birikmalarining tilimizda amaliy qo‘llanilish an‘analariga tayanib, ularning anglatgan ma‘nolari xususida mulohaza yuritish mumkin.

Insonning intellektual va amaliy salohiyati, dunyoqarashini rivojlantirishning ahamiyati hamda inson kapitali konsepsiyasining o‘rtaga kelishida ilk tamal toshlarini qo‘ygan siyosiy iqtisod fanining asoschisi A. Smit edi. U insonni ijtimoiy boylikning bir qismi va ishlab chiqarishning pirovard maqsadi, deb bilar edi [4]. XIX asr oxirida boshqa bir mutafakkir A. Marshall esa boylik to‘plashni inson taraqqiyoti bilan bevosita bog‘lab quyidagicha tushuntirgan edi: «Moddiy boyliklarni ishlab chiqarish bu faqat inson hayotini ta‘minlash, uning ehtiyojlarini qondirish va uning jismoniy, aqliy va ma‘naviy imkoniyatlarini o‘stirish uchundir. Ammo insonning o‘zi bu boylikni ishlab chiqarishning asosiy vositasidir, bu boylikning pirovard maqsadi ham insondir» [5].

Bugungi kunda ta‘lim yoshlarning dunyoqarashi va o‘z-o‘zini anglashiga, insoniy potensialini va qobiliyatlarini ro‘yobga chiqarishida asosiy vosita bo‘lib bormoqda. O‘z davrida ulug‘ rus kimyogar-olimi D.I.Mendeleyev «Ta‘lim insonning sarflagan vaqt va mehnati evaziga orttirgan insoniy donoligi va bebaho kapitalidir. Haqiqiy o‘qimishli kishi qachonki uning bilimlari va g‘oyalari jamiyatning ehtiyoji mavjud bo‘lganida o‘z o‘rnini topadi, aks holda u ortiqchadir», deb yozgan edi. O‘qimishli, ziyoli kishilarning kapitali haqiqatan ham ularning olgan ta‘limi – orttirgan bilim va ko‘nikmalaridir[4].

Ijodiy yoki kreativ shaxs falsafiy, psixologik va pedagogik tadqiqotlarning eng murakkab muammolaridan biridir. Qadim zamonlardan buyon ijod jarayoni va kreativ shaxs faylasuflar Aflotun, Arastu, I. Kant, F. Shelling va boshqa buyuk olimlar e‘tiborini tortdi. Kreativlikni, uning shakllanishi va rivojlanishi muammolarini o‘rganishning asoschilari g‘arb olimlar, jumladan mashhur asarlarning aksariyati xorijiy tadqiqotchilar F. Baron, D. Gilford, E. P. Torrens, S. Mednik, K. Rojers, J. Renzulli, R. Sternberg, J. Teylor va bir qator olimlar nomlari bilan bog‘liq. Ular ijod hodisasini shaxsiy kontekstda, ijod jarayoni va mahsuli nuqtai nazaridan, uning aql bilan bog‘liqligida, kreativlikda diagnostika qilish masalalarini ko‘rib chiqdilar.

Dunyoqarash – bu, avvalo, inson o‘zini va dunyoni zaruriy ravishda anglashi, tushunishi, bilishi va baholashi natijasida yuzaga kelgan xulosalari, bilimlari asosida shakllangan umumlashmalar tizimidir.

Dunyoqarash – yoshlarning ichki dunyosini bilmay borliqdagi go‘zallikni idrok etish, tushunish qobiliyatini rivojlantiradi, shuningdek, dunyo go‘zalligi to‘g‘risida his – tuyg‘ular, tasavvur va fikrlarini tarbiyalaydi va takomillashtiradi. Yoshlarda dunyoqarashni rivojlantirish orqali har tomonlama keng estetik did rivojlanadi, ularni yovuzlikka nafrat ko‘zi bilan qarash, go‘zallikni idrok qilishga undaydi[6].

Shaxs dunyoqarash asosida o‘zini, voqelikni anglaydi, borliqqa munosabat bildiradi, shuning asosida jamiyatdagi o‘z o‘rnini bilib oladi, o‘zlashtirilgan bilimlari asosida o‘z maqsadini, shaxsiy va ijtimoiy mavqeyini belgilaydi. Bu esa hozirgi Yangi O‘zbekistonda kamol topayotgan yoshlarga xos xususiyatning shakllanishi, unda insonparvarlik, vatanparvarlik, milliy va umuminsoniy qadriyatlarga sodiqlik, ularni asrab-avaylash va takomillashtirish borishiga amaliy yordam berish ko‘nikmalarini shakllanishi uchun zarur holdir.

Inson hamisha dunyoning sir – sanoatlarini anglab yetishga intiladi. O‘zicha nimalarnidir yaratadi, quradi, buzadi. Ularning mukammallik darajasi esa yaratuvchi inson ilmiga bog‘liqdir. Dunyoqarash tabiat, jamiyat, tafakkur hamda shaxs faoliyati mazmunining rivojlanib borishini belgilab beruvchi dialektik

qarashlar va e'tiqodlar tizimidir. Tabiat va jamiyatdagi mavjud narsalarga, voqealarga, hodisalarga nazar tashlasak, ularning barchasida ajib mukammallik, mutanosiblik, latofat, nafislik mujassamlashganligining guvohi bo'lamiz, bularning barchasi insonni zavqlantirishga, unga orom va ma'naviy kuch baxsh etishiga sabab bo'ladi [5].

Globalashuv kuchaygan davrda har qaysi jamiyat kreativ shaxslarga ehtiyoj sezadi. Bu tabiiy hol albatta, chunki dunyoda har daqiqada sodir bo'layotgan o'zgarishlar shuni taqozo qilmoqda, shu munosabat bilan turli soha olimlarining e'tibori pedagogik jarayon sharoitida talaba shaxsining kreativ qobiliyatini rivojlantirish muammosiga qaratilgan. Kreativlik qobiliyati “Xudoning in'omi” va shuning uchun kreativlikni o'rgatish mumkin emas degan ancha keng tarqalgan fikrdan farqli o'laroq, M.M. Zinovkina boshqacha yondasuvga ishora qiladi. Innovatsiya va ixtirolar tarixini o'rganish, atoqli olim va ixtirochilarning ijodiy hayoti tahlili shuni ko'rsatadiki, ularning barchasi yuqori fundamental bilimlar bilan bir qatorda maxsus bilimlar ombori yoki algoritmik fikrlash, shuningdek, ma'lum bilimlar, shu jumladan evristik usullar va texnikalarga ega bo'lishgan [2].

Ijodkor shaxsning shakllanishini shaxsning o'zaro mos tarzda bajarilgan ijodiy faoliyat va ijodiy mahsulotlarni yaratish borasidagi rivojlanishi sifatida belgilash mumkin. Ushbu jarayonning sur'ati va qamrovi biologik va ijtimoiy omillar, shaxsning faolligi va kreativ sifatleri, shuningdek, mavjud shart-sharoit, hayotiy muhim va kasbiy shartlangan hodisalarga bog'liq. Zamonaviy sharoitda yoshlarning kreativlik sifatlariga ega bo'lishi taqozo etiladi. Yoshlarning kreativlik sifatlariga ega bo'lish uning shaxsiy qobiliyatlari, tabiiy va ijtimoiy quvvatini, kasbiy faoliyatni sifatli, samarali tashkil etishga yo'naltiradi. Oliy ta'lim tizimida o'qish faoliyatida bo'lgan yoshlar kreativlik sifatlariga ega bo'lishlari uchun ularda o'quv va tarbiya jarayonlarida an'anaviy yondashishdan farqli yangi g'oyalar haqida fikr yuritishi, o'ziga xoslik, tashabbuskorlik talab etiladi [8].

Ijtimoiy taraqqiyot jarayoni har bir davr uchun o'ziga xos va o'ziga mos zamonaviy tafakkurga ega bo'lgan insonlarni tarbiyalab, yangicha dunyoqarash asosida jamiyat rivojiga turtki beruvchi yoshlarni voyaga yetkazib beradi. Bu jarayonda xalqning istiqbolini yuqori cho'qqiga olib chiquvchi falsafiy dunyoqarash tizimida estetik dunyoqarashning roli kuchli bo'lib, millat taqdiri, Vatan ravnaqi, yurt farovonligi yo'lida o'zgacha qiyofa kasb etuvchi davlatlar shakllanib boradi. Ularning harakatlantiruvchi kuchi sifatida shaxs va davlat o'rtasidagi ijtimoiy munosabatlar tizimi asosiy rol o'ynashi lozim. Prezidentimiz Sh.M.Mirziyoyev ta'kidlaganlaridek: “Yoshlarimizning mustaqil fikrlaydigan, yuksak intellektual va ma'naviy salohiyatga ega bo'lib, dunyo miqyosida o'z tengdoshlariga hech qaysi sohada bo'sh kelmaydigan insonlar bo'lib kamol topishi, baxtli bo'lishi uchun davlatimiz va jamiyatimizning bor kuch va imkoniyatlarini safarbar etamiz”[1].

Insonning ma'naviy-axloqiy qiyofasi, hayotiy yondashuvlari, uning uchun ustuvor ahamiyatga ega bo'lgan qadriyatlar hamda axloqiy tamoyillar mohiyati u ega bo'lgan dunyoqarash mazmunini ifodalaydi. O'z navbatida dunyoqarashning rivojlanishi yoshlarning shaxsiy sifat va fazilatlarining tobora barqarorlashuvini ta'minlaydi. O'z mazmunida ezgu g'oyalarni ifoda etgan yangicha dunyoqarash yoshlar qiyofasida namoyon bo'layotgan ijobiy fazilatlarining boyib borishiga yordam beradi.

Yoshlarimiz ongida yuksak ma'naviy komillik, yurt ozodligi, obodligi va xalqimizning farovonlik yo'lida fidokorona mehnat qilish, o'ziga va atrofdagilarga nisbatan talabchan bo'lish, o'zida irodaviy sifatlarini tarbiyalay olish, intiluvchanlik, tashabbuskorlik, tashkilotchilik, ijodkorlik hamda mustaqil fikrlash layoqatiga ega bo'lish kabi xislatlarni uyg'otish hozirgi paytda muhim vazifalardan biri bo'lmoqda. Yoshlarimiz tevarak atrofdagi narsa va hodisalar to'g'risida qancha ma'lumotlarga, bilimga ega bo'lsa, ularning dunyoqarashi ham shu darajada mukammal va puxta bo'ladi. Dunyoqarashning yana bir muhim tomoni shundan iboratki, u yoshlarni qurshab turgan voqelikni anglash, tushunish bilan bir qatorda uni baholashi hamdir[7].

Dunyoqarash jamiyatning o'zgarishi bilan bir qatorda u ham doimo rivojlanib, mazmunan o'zgarib turadi. Umuminsoniy va milliy qadriyatlarimizga asoslangan, hozirgi davr talabiga javob beradigan yangi tizim yaratilmoqda va uning asosida yoshlarda yangicha tafakkur, dunyoqarash shakllanib rivojlanmoqda. Dunyoqarash yoshlarning amaliy faoliyat yo'nalishini belgilab beradigan qudratli ma'naviy kuchdir, shuning uchun ham hozirgi vaqtda jamiyat a'zolari, birinchi navbatda yoshlar qalbini egallash, uning dunyoqarashiga muayyan maqsadlarni ko'zlab ta'sir etish avj olib bormoqda[4]. Shunday ekan, biz farzandlarimizning barkamol ruhiy dunyosini, yangicha dunyoqarashi, ma'naviy kamoloti uchun doimo qayg'urishimiz, kurashmog'imiz zarur. Yoshlarning aqliy va ruhiy boyligi, yuksak intilish va faolligi ko'p jihatdan ma'naviy, jumladan, kreativ g'oyalar va badiiy omillarga bog'liqdir. Ularda ushbu omillarga asoslangan dunyoqarashni rivojlantirish bugungi kunning dolzarb vazifasi hisoblanadi.

Shuni ta’kidlash kerakki, yoshlarda kreativ g’oyalar va yangicha dunyoqarashni shakllantirish masalasi jamiyat va oliy ta’lim muassasalarining ustuvor vazifalaridan biri hisoblanadi va quyidagilar tavsiya etiladi:

- globallashuv jarayonida yoshlarda aqliy mehnat, yuksak innovatsion tafakkur, dunyoqarashni rivojlantirish;

- yoshlarda kreativlik va yangicha dunyoqarashni bugungi ijtimoiy - iqtisodiy taraqqiyot talablari asosida rivojlantirishning tashkiliy-pedagogik shart-sharoitlarini yaratish;

- ma’naviy-ma’rifiy tadbirlar asosida yoshlarda aql-zakovat, ilmu-hikmat, o’z kasbiga qiziqishni ifodalovchi dunyoqarash tushunchalarini ifodalanishiga e’tibor qaratish;

- yoshlarimizda kreativlik, yuksak ma’naviy sifatlar va yangicha dunyoqarashini takomillashtirib, bu noyoblikni yanada boyitishlari, rivojlantirishlari va dunyoga ko’rsata olishlari uchun shart-sharoitlar yaratish;

- yoshlarning yuksak ijodiy qobiliyatlari va ularning muayyan faoliyat turidagi ahamiyati ta’lim muassasasidagi yuqori iqtisodiy faollik bilan hamkorlikda tashkil etish;

- yoshlarning yangicha dunyoqarash va kreativ qobiliyatlarini namoyish etishi uning faoliyat sohasidagi ish o’rinlari bo’yicha eng jozibador bo’lgan ishlarga keng yo’l ochishga yordam beradi.

Xulosa. Yuqorida keltirilgan misollardan korinadiki, yoshlarning kreativ qiziqishlari va ehtiyojlarini qondirishga xizmat qiladigan g’oyalar, kontseptsiyalar hamda ilg’or pedagogik tajribalar asosida o’qitish jarayonini tashkil etish kreativlikni rivojlantirishga nisbatan mazmunli- faoliyatli yondoshuvni shakllantirishga xizmat qiladi. Kreativlik va yangicha dunyoqarash deganda talabalar boshqalarga taqlid qilmasdan, o’zlari tanlagan faoliyatlarining barcha bosqichlariga ijodiy yondashadilar degan fikr yetakchilik qiladi. Kreativlik xususida gap borar ekan, shaxsning kreativligi uning tafakkurida, muloqotida, his-tuyg’ularida, xatti-harakatida muayyan faoliyat turlarida namoyon bo’ladi. Kreativlik shaxsni yaxlit holda yoki uning muayyan xususiyatlarini tavsiflaydi hamda iqtidorlikning muhim omili sifatida aks etadi. Chunki har bir inson ham o’z dunyoqarashi va bilimiga asoslangan holatda faol bo’lishga intiladi, qolaversa, kreativlik zehni o’tkirlikni belgilab beradi, talabalarning diqqat-e’tiborini ta’lim jarayoniga faol jalb etishni ta’minlaydi.

Psixologik-pedagogik tadqiqotlar shuni ko’rsatadiki, tabiat tomonidan u yoki bu darajada berilgan ijodiy faoliyat qobiliyatiga qaramasdan, faqat maqsadli tayyorgarlik shaxsning ijodiy fazilatlarini yuqori darajada rivojlantirishni ta’minlaydi. Shaxsning kreativligini rivojlantirish jamiyat farovonligining eng muhim manbalari va ko’rsatkichlaridan biridir. Bo’lajak mutaxassisning kreativligini shakllantirish oliy ta’lim muassasalarida o’quv jarayoniga zamonaviy yondashuvda asosiy talablardan biri bo’lib, bu birinchi navbatda jamiyat talablari bilan bog’liqdir. Bunday shaxsni shakllantirishda uning ijodiy salohiyatini yuzaga chiqarishga, faol hayotiy pozitsiyaga munosabatni rivojlantirishga, yoshlarning turli xil amaliy faoliyat turlarini o’zlashtirish qobiliyatini rivojlantirishga yordam beradigan shart-sharoitlarni yaratish ustuvor vazifalardan biridir.

Adabiyotlar:

1. Mirziyoyev Sh.M. “Erkin va farovon, demokratik O’zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz”.- T.:”O’zbekiston”, 2016 - 16 b.

2. Zinovkina M. M. NFTM-TRIZ: Creative education of the XXI century (Theory and practice): Monograph. M., 2007.].

3. Falsafa: (O’quv qo’llanma) E.Y.Yusupovning umumiy tahriri ostida.- T.:”Sharq”, 1999 - 496 b.

4. Hasanova Z.D. “Bo’lajak kasb ta’limi o’qituvchilarida axloqiy - estetik dunyoqarashni rivojlantirish”. B.:”Buxoro”, 2016.

5. Samiyeva S. Yangi o’zbekistonda bo’lajak mutaxassislar kreativ qobiliyatini tarbiyalashning zamonaviy yo’nalishlari //Центр научных публикаций (buxdu. uz). – 2023. – Т. 35. – №. 35.

6. Samiyeva Sh., Narzulloyeva F. Oliy talimda strategik fikrlash va kreativ boshqarish asosida talimni tashkil etishning muhim yonalishlari //Образование и инновационные исследования международный научно-методический журнал. – 2022. – №. 1. – С. 163-177.

7. Inson taraqqiyoti. Darslik. /I.f.d., prof. Q.X. Abdurahmonov tahriri ostida. – T.: Iqtisodiyot, 2013. – B. 55; Mualliflar bu jadvalni o’z navbatida quyidagi manbadan olganiga ishorat qiladilar: Odegov Y.G. Upravleniye personalom v strukturno-logicheskix sxemax.-M.: Akademicheskii proyekt. 2005. – S.348. Yana qarang: Abdurahmonov Q.X.. Inson taraqqiyoti. (Darslik) T.: - Fan va texnologiya, 2013. -475 b.

7. Самиева Ш. Х. Важные направления инновационной подготовки молодежи к духовно-просветительской деятельности //Качество жизни населения промышленных территорий в стратегии «Общество 5.0». – 2022. – С. 153-156.

8. Авазбоев Атажан Исмоилович, Пардабоев Жасур Эшбоевич Талабаларда креативлик сифатларини ривожлантиришнинг самарали йўллари // Современное образование (Узбекистан). 2018. №8. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/talabalarda-kreativlik-sifatlarini-rivozhlantirishning-samarali-y-llari> (дата обращения: 29.05.2023).

HARBIY TA'LIM MUASSASALARIDA TALABALARNING PEDAGOGIK MULOQOT OMILLARINI SHAKLLANTIRISHNING PSIXOLOGIK DETERMINATLARI

*Abdullayev Amrullo Nassulloyevich,
Buxoro psixologiya va xorijiy tillar instituti dotsenti*

Maqolada harbiy ta'lim muassasalarida talabalarning pedagogik muloqot omillarini shakllantirish, harbiy-vatanparvarlik va ma'naviy-axloqiy tarbiya masalalariga e'tibor qaratilgan. Yosh xodimlarning pedagogik muloqot omillarini shakllantirish, vatanparvarligi, ma'naviyati, axloqi va saviyasini ko'tarish, unga ijobiy ta'sir etuvchi mexanizmlar ilmiy tahlil qilingan.

***Kalit so'zlar:** pedagogik muloqot, psixologik determinat, vatanparvarlik, tarbiya, axloq, ma'naviyat, qadriyat, insonparvarlik, adolatparvarlik, mentalitet.*

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ДЕТЕРМИНАНТЫ ФОРМИРОВАНИЯ ФАКТОРОВ ПЕДАГОГИЧЕСКОГО ОБЩЕНИЯ СТУДЕНТОВ В ВОЕННЫХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЯХ

В статье уделяется внимание формированию факторов педагогического общения курсантов военно-учебных заведений, вопросам военного патриотизма и духовно-нравственного воспитания. Научно проанализированы факторы формирования педагогического общения, повышения патриотизма, духовности, нравственности и уровня молодых сотрудников, положительно влияющие на это механизмы.

***Ключевые слова:** педагогическое общение, психологическая целеустремлённость, патриотизм, воспитание, мораль, духовность, ценность, гуманность, справедливость, менталитет.*

PSYCHOLOGICAL DETERMINANTS OF FORMATION OF PEDAGOGICAL COMMUNICATION FACTORS OF STUDENTS IN MILITARY EDUCATIONAL INSTITUTIONS

The article focuses on the formation of pedagogical communication factors of students in military educational institutions, issues of military patriotism and spiritual and moral education. The formation of pedagogical communication factors, raising patriotism, spirituality, morality and level of young employees, the mechanisms that positively affect it have been scientifically analyzed.

***Keywords:** pedagogical communication, psychological determination, patriotism, upbringing, morality, spirituality, value, humanity, justice, mentality.*

Kirish. Harbiy ta'lim jarayonini tashkil etish, samarali natijalarga erishish sohadagi bugungi dolzarb masalalardan hisoblanadi. Prezidentiimiz Qurolli Kuchlar Oliy Bosh Qo'mondoni Sh.M.Mirziyoyev 2018-yil 13-yanvar kuni Xavfsizlik kengashining kengaytirilgan tarkibdagi majlisidagi nutqida: "...Qo'shinlar istalgan daqiqada o'z oldiga qo'yilgan vazifalarni bajarishga qodir bo'lishi kerak. Ular jangovar tayyorgarlikning yangi tizimi bo'yicha muntazam shug'ullanib borishi, barcha harbiy xizmatchilar haqiqiy professional kadr bo'lishi uchun o'z sohasini puxta egallashi shart ..." [2], - deb ta'kidladi. Buning uchun esa harbiy ta'lim jarayonini zamonaviy talablardan kelib chiqib tashkillashtirish lozim.

Talaba yoshlarning oshirish, harbiy vatanparlik ruhida tarbiyalash o'sib kelayotgan yosh avlodning millati, tili, kasbi va ijtimoiy kelib chiqishidan qat'iy nazar Vatanga bo'lgan sadoqatini shakllantirish, fuqarolik burchlarini va konstitutsiyaviy majburiyatlarni bajarishga, jamiyat va davlatimizning manfaatlarini himoya qilishga qodir shaxslar etib tarbiyalashga yo'naltirilgan davlat organlari, jamoat birlashmalari va tashkilotlarning maqsadli, tizimli, ko'p bosqichli va muvofiqlashtirilgan faoliyatiga aytiladi. Yoshlarni pedagogik muloqot omillarini shakllantirishning, harbiy vatanparlik ruhida tarbiyalashda ta'lim muassasalarining faoliyati asosiy rol o'ynaydi. Sababi yoshlarning asosiy vaqti ta'lim muassasida ta'lim-tarbiya olishga qaratilgan bo'lib, maktabgacha ta'lim, umumiy o'rta ta'lim maktablari, o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi, professional ta'lim va oliy ta'lim muassasalarida beriladi.

Jahonda harbiy ta'lim sohasiga zamonaviy bilim, ilg'or xorijiy tajribalar, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari, innovatsiya texnologiyalarini keng joriy etishga alohida e'tibor qaratilmoqda. Xalqaro miqyosda harbiy ta'lim muassasalarida talabalarning pedagogik muloqot omillarini shakllantirishning, harbiy ta'lim tizimini modernizatsiyalash, ijtimoiy muhit talablariga integratsiyalash, kompetensiyalarga asoslangan davlat ta'lim standartlarini joriy etish, oliy harbiy ta'lim muassasalarida ta'lim jarayoni samaradorligini oshirishga xizmat qiluvchi ilg'or innovatsion mexanizmlarni ishlab chiqishni taqozo etmoqda.

Jahonda harbiy ta’lim muassasalarida talabalarning pedagogik muloqot omillarini shakllantirishning xalqaro standartlar asosida kasbiy kompetentligini rivojlantirish, ularda harbiy vatanparvarlik, strategik mobillik, millatlararo bag’rikenglik, tolerantlik tafakkurini hamda ijodiy fikrlashni rivojlantirish masalalari bo’yicha ilmiy tadqiqotlar olib borilmoqda. Oliy harbiy ta’lim muassasalarida bo’lajak ofitserlarning pedagogik muloqot omillarini shakllantirishning mexanizmlarini takomillashtirish harbiy ta’lim tizimini modernizatsiyalash, eng ilg’or innovatsion yondashuvlarga asoslangan davlat ta’lim standartlarini joriy etish, o’quv jarayoniga zamonaviy pedagogik texnologiyalarni tatbiq etish va axborot-kommunikatsiya texnologiyalarning imkoniyatlaridan keng ko’lamda foydalanishni yangi sifat darajasiga ko’tarishni talab etmoqda.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya. Mamlakatimizda olib borilayotgan harbiy islohotlar tufayli Qurolli Kuchlarimiz uchun yuqori malakali mutaxassislarni, yuksak intellektual, ma’naviy-axloqiy salohiyatga ega bo’lgan ofitser-kadrlarni tayyorlashga alohida e’tibor qaratilmoqda. “Ayni vaqtda, aytish joizki, ko’rilayotgan chora-tadbirlarga qaramasdan, harbiy kadrlarni tayyorlash tizimi zamon talablariga to’liq javob bermaydi. ...harbiy o’quv yurtlarida zamonaviy shart-sharoitlarni xo’jako’rsinga yaratganimiz yo’q.

Aksincha, kursantlarimiz va tinglovchilarimiz ta’lim sohasida eng ilg’or, innovatsion bilim va ko’nikmalarga ega bo’lishi zarur. Mana, bizning asosiy maqsadimiz” [2].

O’zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo’yicha Harakatlar strategiyasida ham “oliy ta’lim muassasalari faoliyatining sifati hamda samaradorligini oshirish, O’zbekiston Respublikasining konstitutsiyaviy tuzumi, suvereniteti, hududiy yaxlitligini muhofaza qilish, fuqarolik, millatlararo va konfessiyalararo tinchlik hamda totuvlikni mustahkamlash, davlatning mudofaa qobiliyatini mustahkamlash, O’zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlarining jangovar qudrati va salohiyatini oshirish” kabi muhim vazifalar belgilangan [1].

Harbiy xizmatchilarni tarbiyalashning falsafiy, ijtimoiy va huquqiy jihatlari I.Y.Inoyatov, A.M.Qambarov, S.Y.Ahrorov, S.O.Otamurodov, R.S.Samarov, A.Sotivoldiyev, U.S.Temirova N.J.Eshnayev kabi olimlar tomonidan tadqiq etilgan.

Oliy ta’lim muassasalarida ta’limni intensivlashtirish hamda zamonaviy pedagogik va axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan ta’lim jarayonida foydalanish va unga qo’yiladigan didaktik talablarning ilmiy-nazariy asoslari mamlakatimiz olimlar R.H.Djo’rayev, R.G.Isyanov, U.Sh.Begimqulov, N.A.Muslimov, O.M.Musurmanova, N.J.Isakulova, E.R.Yuzlikayeva, M.B.Urazova, Sh.S.Sharipov, Sh.A.Akramovalar tomonidan tadqiq etilgan.

Mustaqil davlatlar hamdo’stligi davlatlari olimlaridan A.A.Bashlakova, V.N.Gerasimov, V.A.Jilsov, A.I.Zaxarov, V.S.Dobrovolskiy, A.K.Kiselev va V.V.Yudinlarning pedagogik tadqiqotlarida harbiy kadrlarni tanlash, mutaxassislarning kasbiy tayyorgarligi, ko’nikma va malakalarini shakllantirish muammolari tadqiq qilingan.

Harbiy ta’lim jarayonini modernizatsiya qilishning istiqbolli yo’nalishi bo’lajak ofitserlarning pedagogik muloqot omillarini shakllantirishning, kasbiy kompetentligini rivojlantirishning samarali mexanizmlarini aniqlash va amaliyotga joriy etish bilan bog’liq. Shu nuqtayi nazardan, oliy harbiy ta’lim muassasalarida bo’lajak ofitserlarning nazariy bilim, ko’nikma va malakalarini rivojlantirish orqali kasbiy tayyorgarlik darajasini oshirish, kreativ tafakkur tarzini qaror toptirish mazkur sohadagi zamonaviy tendensiyalardan biri sifatida qaralmoqda.

Jumladan, oliy ta’lim muassasalarida mutaxassislarni tayyorlash muammolarining metodologik, psixologik, didaktik va uslubiy aspektlari V.I.Baydenko, A.G.Bermus, A.A.Bodalev, H.N.Boritko, A.A.Verbiskiy, R.Isyanov, N.V.Kuzmina, I.I.Legostaev, A.A.Muralev, E.G’oziev, I.V.Petrova, A.M.Novikova, V.A.Slastenin, Sh.S.Sharipov, M.B.Urazova, B.X.Xodjayev, A.X.Maxmudov va boshqa olimlarning ishlarida o’rganilgan.

Mazkur tadqiqotlarning aksariyati “bilish” konsepsiyasini amalga oshirishga asoslangan bo’lib, ularda bitiruvchilarning kognitiv faollik darajasini rivojlantirishga xizmat qiluvchi bilim va ko’nikmalarning ma’lum bir jamlanmalarini o’zlashtirish belgilangan.

Natijalar. Oliy harbiy ta’lim muassasalarida bo’lajak ofitserlarning pedagogik muloqot omillarini shakllantirishning, kasbiy kompetentligini takomillashtirish darajasiga sezilarli ta’sir etuvchi asosiy omillar (texnologik, harbiy-pedagogik, diagnostik va kasbga taalluqli) tizimli tahlil qilish asosida aniqlandi. Harbiy-pedagogik (analitik va ijodiy fikrlashni rivojlantirish darajasi, maxsus harbiy vazifalar va taktik vaziyatlarni hal qilishda to’plangan tajribalar, yuqori darajadagi o’z-o’zini tartibga solish, o’z-o’zini boshqarish va kasbiy javobgarlik); texnologik (tezkor-taktik, rasmiy va maxsus vazifalarni rejalashtira olish tajribasi; zamonaviy qurol-aslahalardan samarali foydalanish va axborot-kommunikatsiya texnologiyalari imkoniyatlaridan foydalana olish ko’nikmalari); diagnostik (yakka va jangovar tartibda bajariladigan vazifalar sifatini ob’ektiv

va ishonchli baholash tizimidan foydalanish; tayyorgarlikning barcha bosqichlarida kasbiy takomillashtirishning uzluksiz diagnostikasini amalga oshirish; bo‘lajak ofitserlarning shaxsiy sifatlarini rivojlantirish darajasini baholashda klaster, test usullaridan foydalanish va boshqalar); muhim xizmat vazifasi (talabalarda axloqiy va ruhiy tarbiyaning yuqori darajasi, kuchli iroda, ma’naviy-axloqiy va vatanparvarlik fazilatlarini; muloqotchanlik, ijodkorlikning zarur darajada rivojlanganligi va boshqalar) shular jumlasidandir. Belgilangan asosiy omillarning o‘zaro bog‘liqligi va ta’sirining baholanishi harbiy ta’lim muassasalarida talabalarining pedagogik muloqot omillarini shakllantirish, ular o‘rtasida kasbiy bilimlarni takomillashtirish uchun zarur pedagogik va psixologik shart-sharoitlarni yaratishni ta’minlaydi [3].

Muhokama. “Yoshlarni harbiy-vatanparvarlik ruhida tarbiyalash konsepsiyasi”da belgilangan vazifalardan kelib chiqqan holda harbiy ta’lim muassasalarida talabalarining pedagogik muloqot omillarini shakllantirish, ularni harbiy vatanparvarlik ruhida tarbiyalash bo‘yicha quyidagi vazifalarni amalga oshirish maqsadga muvofiq:

birinchidan, mamlakatimizda Qurolli Kuchlar sohasida amalga oshirilayotgan islohotlarning mazmun-mohiyatini targ‘ib qilish va talabalar orasida harbiylik kasbiga hurmat va ye’tiborni yanada kuchaytirish maqsadida “ma’naviyat soatlari”da O‘zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlariga oid, harbiy kasb va harbiylar hayotiga oid mavzularda mashg‘ulotlarni tizimli tashkil etish;

ikkinchidan, ajdodlarimiz jangovar an’analari, buyuk sohibqiron Amir Temurning harbiy salohiyati va jang qilish san’ati merosi, O‘zbekistonlik jangchilarning jangovar va ma’naviy ma’rifiy tayyorgarlikda erishgan yutuqlari, Vatanga qasamyod va harbiy burch, harbiy kasb haqidagi ma’ruzalarni tashkillashtirishda harbiy rahbarlar, harbiy qismdan ofitserlarni, zahiradagi ofitserlarni, ota-onalarni, Davlat organlarida xizmat burchini o‘tayotgan bitiruvchilarni taklif qilish;

uchinchidan, 14 yanvar “Vatan g‘imoyachilari kuni” munosabati bilan boy hayotiy tajribaga ega bo‘lgan harbiy xizmatchilar va Qurolli Kuchlar faxriylari, ilm-fan, madaniyat va sport sohalarida, turli musobaqa va tanlovlarda g‘oliblikni qo‘lga kiritgan harbiy xizmatchilar hamda urush qatnashchilari, boshqa jangovar harakatlar qatnashchilari ishtirokida talaba-yoshlar bilan uchrashuvlar, davra suhbatlari, turli vektorinalar tashkil qilish, muddatli va kontrakt asosida harbiy xizmatni o‘tayotgan harbiy xizmatchilar va talaba yoshlar o‘rtasida harbiy sport musobaqalarini tashkillashtirib borish;

to‘rtinchidan ta’lim muassasalarida harbiy sportga oid to‘garaklarni tashkil etish, jumladan, “Merganlik”, “Yozgi biatlon”, “Qo‘l jangi” kabi sport turlaridan to‘garaklar ochish va talaba yoshlarni qatnashishini ta’minlash.

Shu nuqtai nazardan, bo‘lajak ofitserlarning kasbiy bilimlarini takomillashtirish quyidagi zarur pedagogik va psixologik shartlarni vujudga keltiradi. Bular: zamonaviy fanlar bo‘yicha maxsus bilim, ko‘nikma va malakalarni egallashlarida yuqori darajadagi motivatsiyani shakllantirish; bo‘lajak ofitserlarning mustaqil o‘zlashtirish faoliyatini faollashtirish imkonini beruvchi usullarni qo‘llash; harbiy-kasbiy xizmat ko‘rsatishda muhim shaxsiy sifatlarini faol rivojlantirish usul va vositalaridan to‘g‘ri foydalanish; tashkiliy boshqaruv vazifalarini, turli kasbiy topshiriqlarni va tezkor-taktik vaziyatlarni hal qilish tajribasini egallashda amaliy tayyorgarlikning ustuvorligi; zamonaviy usullar va didaktik vositalar, shuningdek, axborot-kommunikatsion texnologiyalar va simulyatsion dastur vositalarining imkoniyatlaridan samarali foydalanish; bo‘lajak ofitserlarning kasbiy kompetentligini takomillashtirishda o‘quv-tarbiyaviy jarayonni ijodiy texnologik jarayon bilan almashtirish; bo‘lajak ofitserlarning jismoniy tayyorligini oshirish, kasbiy kompetentligini takomillashtirish texnologiyasining barcha bosqichlarida uzluksiz tashxis tadbirlarini amalga oshirish muhim vazifalardan hisoblanadi.

Talabalarining pedagogik muloqot omillarini shakllantirishning psixologik determinatlari va mezonlari.

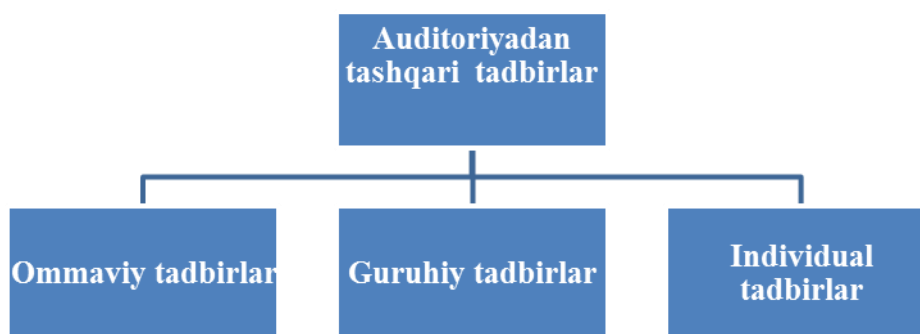
O‘zbekistonning har tomonlama rivojlanishi va amalga oshirilayotgan islohotlarning muvaffaqiyati aholining, ayniqsa, yosh avlodning bilimi, tarbiyasi, vatanparvarligida namoyon bo‘ladi, ularning ma’naviy qiyofasini belgilaydi.

Shu asnodda yoshlar jamoasida vatanparvarlikni shakllantirish ishlari metodik jihatdan to‘g‘ri yo‘naltirilganda jamiyatning har bir a‘zosi ongiga milliy istiqlol g‘oyalarini singdirish, mafkuraviy immunitetni hosil qilish, ularning o‘zligini anglashlari, vatanparvarlik va fidoiylik tuyg‘ularini, millatlararo totuvlik, diniy bag‘rikenglik, tolerantlikni shakllantirishda hamda komil insonga xos bo‘lgan fazilatlarini: sofdillik, to‘g‘riso‘zlik, adolatparvarlik, sahovalilik, or-nomuslik, tantilik sifatlarini tarkib toptirishda ijobiy samaralarga erishish mumkin.

Mustaqil, ma’rifiy-madaniy, adolatli va insonparvar jamiyatda yosh avlodni har tomonlama yetuk, axloqli, odobli insonlar sifatida kamol toptirish, ularni o‘z Vatanga sadoqatli qilib tarbiyalashda ularni quyidagi xususiyatlarni shakllantirish lozim:

- ijobiy fazilatlar mohiyati va mazmunini to‘g‘ri tushunish hamda tahlil qilish, shaxsiy munosabatini bildirib olish;
  - jamoada yashash, mehnat qilish malakalarini egallash;
  - barkamol inson siyosini idrok etish, uning ma‘naviy qiyofasini shakllantirish metodlarini belgilash.
- Bu sifatlarni auditoriya va auditoriyadan tashkari ta‘lim shakllarida amalga oshirish mumkin (1-rasm)

1-rasm. Talabalarga pedagogik muloqot omillarini shakllantirishning auditoriyadan tashkari tadbir turlari

Insonshunoslik fanida “inson-jamiyat”, “jamiyat-inson” shaklida o‘zaro ta‘sirni taqozo etar ekan, birinchi va ikkinchisi ham to‘g‘ri, ham teskari aloqani o‘rnatishi joiz. Shu sababli yoshlarning harbiy vatanparvarlik darajasining sifat ko‘rsatkichlarini o‘rganishda auditoriyadan tashqari tadbirlarda amalga oshirilgan tarbiyaviy ishlarning ahamiyati salmoqli.

Oliy ta‘lim tizimida tahsil olayotgan yoshlarning vatanparvarlik tuyg‘ularini rivojlantirish uchun jamiyatning shaxsga qo‘yadigan axloqiy talablariga muvofiq keladigan xulq-atvor malaka va odatlari hosil qilinadi. Bunga erishish kezida yoshlarning ongiga (ta‘lim jarayonida), hissiyotiga (auditoriya va auditoriyadan tashqari ishlarda), irodasiga (faoliyatni uyushtirish, xulqni idora qilish jarayonida) tizimli va muntazam ta‘sir etib boriladi.

“Ma‘naviyatning asosini bilim tashkil qilar ekan, uning qismlarini diniy, tabiiy, texnikaviy, ijtimoiy-gumanitar, axloq – odob, fazoviy va boshqa bilimlar tashkil qiladi”-deydi o‘zbek olimasi S. Nishonova. Haqiqatdan ham ma‘rifatli bo‘lishga intilish, inson ma‘naviy madaniyatining eng muhim mezonlaridan biridir. Ma‘rifat, eng avvalo ma‘naviy madaniyatning tarkibiy qismlaridan biri hisoblanadi, ma‘rifat ma‘naviyatni shakllantiradi. Shunday ekan, oliy ta‘lim tizimida tahsil olayotgan Yoshlarda har bir o‘quv fani bo‘yicha olib borilgan ma‘ruzalar, mashg‘ulotlar davomida umumnazariy tushunchalarga ega bo‘lish bilan bir paytda ma‘naviyatning asosini bilim tashkil qilishini anglatish lozim bo‘ladi. Yoshlarda harbiy vatanparvarlik ko‘rsatkichlarini baholashda o‘ziga xos ma‘naviy ehtiyoj sifatida, ular orasida bilimga bo‘lgan ehtiyoj yetakchi o‘rinni egallaydi.

Agar inson sog‘lom bo‘lsa, unda tinmay bilim olish ehtiyoji mavjud bo‘ladi. Islom dinining muqaddas kitobi bo‘lmish “Qur‘oni Karim” va “Hadisi Sharif”larda bilim egallash – jamiyatga va o‘ziga foyda keltiruvchi shaxs bo‘lib yetishishda muhim omil - deb qayd qilingan. Bilimsizlik kishilarni nodonlikka, jaholatga, razolatga olib keladi, bilimsiz jamiyatda ana shunday salbiy tushunchalar hukmron bo‘ladi. Bilim, asosan, ta‘lim - tarbiya orqali egallanadi. Bilimning insonga boshqa kishilar tomonidan berilish jarayoni ma‘rifat deyiladi.

O‘zbekiston Respublikasida oliy ta‘lim tizimi tegishli davlat ta‘lim standartlari doirasida oliy ta‘lim berish, yoshlarning mutaxassisligi bo‘yicha bilim va ko‘nikmalarini chuqur rivojlantirish, tanlab olingan ta‘lim yo‘nalishi bo‘yicha bir yoki bir necha ixtisosni egallash imkonini berish bilan birga yosh avlodni ma‘naviy madaniyatli, yuksak axloqli va ma‘rifatli qilib tarbiyalashda xalqning boy milliy madaniy-tarixiy an‘analariga, urf –odatlarini hamda umumbashariy qadriyatlariga asoslanadi. Yoshlarni tarbiyalash va ularni har tomonlama komil insonlar qilib voyaga yetkazish ta‘lim muassasalari faoliyatida ustuvor maqsad va vazifa hisoblanadi. Umumiy hamda maxsus pedagogik jarayonda vatanparvar, ma‘naviy madaniyatli shaxslarni tarbiyalash amalga oshiriladi hamda bu jarayon doimiy takomillashtirib boriladi.

Oliy ta‘lim tizimi talabalarini vatanparvar, ma‘naviy madaniyatli insonlar qilib tarbiyalashda o‘qitiladigan barcha maxsus va nomutaxassislik fanlari, ayniqsa ijtimoiy –gumanitar fanlar ahamiyati salmikli. Bunda “Milliy istiqlol g‘oyasi va ma‘naviyat asoslari”, “Tarix”, “Axloqshunoslik”, “Nafosatshunoslik”, “O‘zbek tili” “O‘zbek adabiyoti” kabi fanlar alohida ahamiyatga ega. Ushbu fanlarning mohiyat-mazmuni talaba –yoshlarning siyosiy saviyasining o‘shishiga, dunyoqarashini shakllantirishga, o‘tmishda bo‘lgan va hozirgi kunda bo‘layotgan xalqaro siyosiy voqealarni to‘g‘ri baholashga, jamiyatning

ijtimoiy, iqtisodiy, madaniy taraqqiyoti muammolariga ongli munosabatda bo‘lishga o‘rgatadi. Ijtimoiy – gumanitar fanlarni o‘qitishda talaba yoshlarning ta’lim va bilimlarga bo‘lgan ishtiyoqini kuchaytirishga, mustaqil dunyoqarash, ish yuritish, milliy iftixor va umuminsoniy qadr-qimmat tuyg‘usini shakllantirishga alohida e’tibor beriladi.

Xulosa. Yoshlarning jangovar shayligi va jangovar qobiliyatini oshirish, har tomonlama tayyorgarlikka ega, kuchli va bilimli, halol, vatanparvar, mard va jasur harbiy xizmatchi sifatida tayyorlash, ularning faol hayotiy pozitsiyasi va qat’iy e’tiqodi, intellektual salohiyatini, ona Vatan taqdiriga bo‘lgan mas’uliyatini mustahkamlash hamda g‘oyaviy va axborot xurujlariga qarshi mafkuraviy immunitetini kuchaytirish, fuqarolik burchi va konstitutsion majburiyatlarini sadoqat va fidoyilik bilan vijdonan bajarishga yo‘naltirish, har tomonlama yetuk va komil harbiy xizmatchilarni shakllantirish tadqiqotning asosiy mazmunini tashkil etadi. Talabalarning jismoniy tayyorligini oshirish, harbiy-vatanparvarlik ruhida tarbiyalashda oliy ta’lim muassasalarining o‘rni nihoyatda yuqori bo‘lib, ta’lim muassasasida ta’lim berish bilan birga tarbiyaviy ishlar birgalikda amalga oshiriladi. Oliy ta’lim muassasalari talabalarining pedagogik muloqot omillarini shakllantirishda umumharbiy fanlar majmuasida, pedagogik-psixologik fanlarni o‘zlashtirish bosqichlarida, shuningdek, ijtimoiy-siyosiy fanlarni o‘rganish, tezkor va taktik fanlar bo‘yicha nazariy va amaliy mashg‘ulotlar jarayonida rivojlanib boradi. Bu jarayonda bo‘lajak ofitserlarning pedagogik muloqot omillarini shakllantirish muhim ahamiyat kasb etadi.

Adabiyotlar:

1. Mirziyoev Sh. Yangi O‘zbekiston Strategiyasi. – Toshkent: “O‘zbekiston” nashriyoti, 2021. B.268.
2. Mirziyoev Sh. Xavfsizlik kengashi majlisidagi “Qurolli kuchlarimiz – mamlakatimiz barqarorligi va taraqqiyotining mustahkam kafolatidir” mavzusidagi nutqi. //—Xalq so‘zi gazetasi. 2018 yil, №3.
3. Achilov, T. S. (2020). Ozdorovitelniy beg, prinsipi samostoyatelnoy trenirovki. Maktab va hayot, 4(152), 43-44.

FORMATION OF PROFESSIONAL SELF-CONCEPTION, ENTREPRENEURIAL SKILLS IN ADOLESCENTS AND FACTORS AFFECTING THIS PROCESS

*Agamurodov Sarvar Istamovich,
Bukhara State Pedagogical Institute,
Teacher of the Department of Pedagogy*

In this article, the problem of choosing a profession in teenagers and its socio-psychological features, various contradictions, psychological states and mental experiences that arise in the process of choosing a profession are extensively investigated. Problems such as the formation of professional qualities and characteristics are also illustrated in detail. This article scientifically approaches such complex psychological processes as taking into account the individual psychological characteristics of the individual in the process of choosing a profession in life, directing the adolescent personality to the profession, satisfied with the skills, qualifications and abilities that exist in the individual. In addition, special attention is paid to loyalty to the profession, productivity of professional activity, the formation of special abilities inherent in the profession in the person of a teenager, various psychological stresses that arise in the process of professional activity.

Keywords: *Psychology, teenager, the problem of choosing a profession, professional qualities, psychological development, self-awareness.*

ФОРМИРОВАНИЕ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ Я-КОНЦЕПЦИИ, ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКИХ НАВЫКОВ У ПОДРОСТКОВ И ФАКТОРЫ, ВЛИЯЮЩИЕ НА ЭТОТ ПРОЦЕСС

В данной статье подробно рассмотрена проблема выбора профессии у подростков и её социально-психологические особенности, различные противоречия, психологические состояния и психические переживания, возникающие в процессе выбора профессии. Также подробно освещаются такие проблемы, как формирование профессиональных качеств, черт. В данной статье с научной точки зрения рассматриваются такие сложные психологические процессы, как учёт индивидуально-психологических особенностей личности в процессе выбора профессии в жизни, профориентация личности подростка на основе имеющихся у него навыков, умений и навыков.

Ключевые слова: *психология, подросток, проблема выбора профессии, профессиональные качества, психологическое развитие, самосознание.*

O‘SMIRLARDA KASBIY O‘ZINI-O‘ZI ANGLASH, TADBIRKORLIK QOBILIYATLARI SHAKLLANISHI VA BU JARAYONGA TA‘SIR ETUVCHI OMILLAR

Mazkur maqolada o‘smirlarda yuzaga keladigan kasb tanlash muammosi va uning ijtimoiy-psixologik xususiyatlari, kasb tanlash jarayonida yuzaga keladigan turli xil qarama-qarshiliklar, psixologik holatlar va ruhiy kechinmalar keng tahlil etilgan. Shuningdek, kasbga xos fazilatlar, xususiyatlarni shakllantirish kabi muammolar ham batafsil yoritilgan. Ushbu maqolada hayotda kasb tanlash jarayonida shaxsning individual psixologik xususiyatlarini inobatga olish, shaxsda mavjud ko‘nikma, malaka va layoqatlardan kelib chiqqan holda o‘smir shaxsini kasbga yo‘naltirish kabi murakkab psixologik jarayonlarga ilmiylik jihatidan yondashilgan. Qolaversa, kasbga bo‘lgan sadoqt, kasbiy faoliyat unumdorligi, o‘smir shaxsida kasbga xos maxsus qobiliyatlarni shakllantirish, kasbiy faoliyat jarayonida yuzaga keladigan turli xil psixologik zo‘riqishlarga alohida e‘tibor qaratilgan.

Kalit so‘zlar: *psixologiya, o‘smir, kasb tanlash muammosi, kasbiy fazilatlar, psixikologik rivojlanish, o‘zini-o‘zi anglash.*

Introduction. As Uzbekistan is joining to the developed countries of the world and following its independent path, has achieved many achievements in applying to society the practical and theoretical work carried out in this area. One of our such important goals is the issue of personnel, that is, the creation of personnel who are competitive, educated and able to approach creatively and serve to the development of society. In such a situation, adolescents have a very complex task, that is, a number of problems associated with the choice of profession, which require a huge amount of willpower from the individual. When choosing a profession, it is an important socio-psychological process by which adolescents recognize their

“I”. Adolescence and early adolescence are considered to be associated with self-awareness, during which they become interested in their “I”. It is much more necessary when choosing a profession while taking into account this process. “I” in a teenager is a process in which he/she finds him/herself in social life, with his/her self-awareness, with his/her self-assessment, with his/her determination of his/her place in his family. The realization of one's own “I” is a very complex phenomenon. It will be possible to shape “I” by practicing, feeling “I” in the past and present. Realizing oneself “I” is the feeling of one's own individuality in one's own essence. In this, a person will have to feel how he/she is in reality and what distinguishes him/her from others.

Main part. Choosing a profession is a rather complicated process, in which hesitations, mistakes, crisis processes occur when choosing a profession. The choice of profession is not always at the same level. This will also be associated with most psychological, physiological processes in a person. Each of us meets the concept of “crisis” several times throughout our lives. Crisis means “inqiroz” in Uzbek language. In our daily life, this concept is used by us in many ways, that is, we are talking about the periods of crisis in production, psychological crisis and crisis of the sick. By joining the developed countries of the world, Uzbekistan, following its independent path, has achieved many achievements in bringing to life the practical and theoretical work carried out in this area. One of our important goals is the issue of personnel, that is, the creation of personnel that serve the development of society and are competitive, educated, and able to approach creatively. Stabilization of market relations in our independent country, liberalization of the economy, development of entrepreneurial activity, labor in people, and material goods assume a change in attitudes towards blessings. Currently, the introduction of effective methods and means of entrepreneurial activity in business, family business, joint ventures, the upbringing of personal qualities that allow such entrepreneurial activity, and the formation of new ideas and ideas in the thinking of people presuppose a consistent and continuous study of entrepreneurial activity calculated from important issues of psychology.

Young people are choosing professions for themselves by using opportunities which are created in our society extensively. In this, practical and theoretical works related to the education and young people are being implemented to our life by society. Today the issue of youth orientation to the profession is inextricably linked with specific requirements. Above all comes from issues related to the education of young people in our society. According to psychological sources, a person is a social reality. His sociability is manifested in everyday life, in his behavior, in his attitude towards himself and others, and in his interactions with people. Currently, young entrepreneurs are one of the urgent tasks of the field of social psychology to understand the social essence of labor activity, to know the mechanisms of formation and change of social characteristics in them under the influence of the market economy, and to research them in modern ways.

It turns out that the orientation of young people to the profession will be primarily associated with society and the conditions created in it. From this, objective factors of professional orientation are formed. By focusing on the profession and examining the many issues facing it, it can be seen that it will be possible to study these issues on the basis of objective and subjective issues. While objective issues are considered factors in a society that do not depend on the direction of this profession, subjective issues are those that depend on the young people themselves. From these, we strive to consider and analyze the factors that influence on professional orientation. From the analysis of scientific sources, it can be seen that the main essence of adaptation is manifested in the fact that a person perceives and assimilates the requirements of the social environment in pursuit of social conditions and goals set by a person, surrounded by his environment. When we analyze this definition, it implies that the person is familiar with the activities that he must carry out at the moment, changing his behavior in accordance with the demands of the new environment.

The role of the family in the formation of abilities.

In each period, young people will have a solid vision of their chosen profession. Young people have visions of the profession based on demands and needs in society. Concepts about the profession in young people are formed on the basis of evolutionary development from the age of youth. The professional orientation of young people develops in connection with specific age periods. In the preschool period, plot - role-playing games are widespread in children, a number of which acquire the character of professional games. Children play rollami such as Doctor, salesman, educator, teacher, driver, cook. Later, in children, the direction for the profession bembchi is very important to strive for the first labor, that is, to assemble the house, look at the flowers, clean their clothes, and so on. Such processes arouse interest in labor in the child. These form the positive motivations that form the basis of any activity and enrich the knowledge of the labor of adults in general. The result of professional role - playing games is the performance of simple labor processes, the observation of the labor that adults do is considered a manifestation of the “choice of profession” of preschool children, on the basis of which they lead to the differentiation of professions,

knowledge of various types of Labor. And at a small school age, children go in imitation of adults. It is here that the assessment of adults, teachers, parents, relatives, close acquaintances begins to be made of what occupation the children have. The second important aspect here is the process of reading, which is a feature in children - that is, the appearance of achievement and main activity in motives. Understanding children's abilities based on their activities in Reading, play activities and work leads them to form their own perception of the profession they want. The development of abilities in a child at a small school age clearly demonstrates individual differentiation in them, which develop spectra indicating which profession they like. Reading and labor activity lead to the development of a (creative) fantasy in children with a repeater and result. On the basis of such abilities, an understanding of the essence of various types of Labor is formed, imagining oneself to work in this activity. The child develops a professional imagination in colors, which has its own influence on what kind of profession he chooses in his future. Adolescence is a period in which a teenager for the first time begins to choose a profession based on his selfishness. Adolescence is the most important period of formation as a person, associated with a sense of responsibility. This period is the period when moral relationships are established to different types of Labor. This is the period associated with the formation of a system of values associated with the choice of different professions.

Problems in choosing a profession.

It is easy for young people to choose a profession only when they realize their future, determine their interests and interests, and understand their needs in organizing their lives. The profession is the main factor that feeds a person and the basis that makes up his life. Occupational Psychology focuses a person on the areas of the profession that he needs throughout his career, which he is always interested in. In order to advise the growing youth, ulami performs many practical tasks such as vocational guidance, knowledge of professions, satisfaction of skills development needs, attestation, helping them to grow up to be masters of their profession. The reader realizes that he needs to build his own life and that to ensure this life, he needs to choose the profession he likes, which is the basis for him to build his next life. In this, the reader gets to know people who are older than him with a way of living, realizing that they have families, that in order to support this family, they are busy with some kind of activity, which comes from the professions that they have identified for themselves. The children who follow this process realize that in the future they will also live in such a way and prepare for such a life. Children who realize the future of their lives will try to make themselves the owner of a profession that their labor is necessary for society, for themselves, and of course in the construction of their future life. As a teenager, his mind can now answer many questions. Development especially mental development raises many more questions in a teenager. The knowledge gained at school, the observation of the people around them, the interaction of their parents and their communication with their children can give children a lot of life knowledge. Now they also strive to test this knowledge. But in front of the permitted and forbidden border around, they will always be in thought. These processes lead to the development of psychological states and processes in them in their own right. When choosing a profession the choice of a profession is the will of the elector, that is, the desire to turn away from him and choose another profession with interest and see his difficulties, indicates his unwillingness. The choice of a profession is visible to the person who chooses the will in his desire to master it well, without changing the profession chosen by the need, and, if necessary, in his desire to reach the level of Master of the same field. The profession requires that the elector expend energy to pursue the profession he loves, for which he must have patience, endurance, ambition. Even in reality, will is a process that motivates a person to activity and is considered the main means by which a person can fulfill his hobbies, desires of Dreams, Wishes and desires. Adolescents are driven by volitional effort throughout their career choices, seeking to take control of themselves and pursue their chosen careers. Of course this process does not go the same in everyone. This can also become a kind of envy and lead to a change in the profession of your choice in the future.

The reader realizes that he needs to build his own life and that to ensure this life, he needs to choose the profession he likes, which is the basis for him to build his next life. In this, the reader gets acquainted with the way of living people who are older than him, the fact that they have families, this family

Vocational guidance is a much needed direction as an area that helps young people to have careers that they are capable of and that they are interested in. Issues related to the direction of the modern profession are due to many factors of the present time. Especially the transition of our society to market relations requires a lot of research in this area.

The desire of young people to become who they are at the moment not only makes them associated with the answers to this question, but also requires competence, ability, creative approach and so on. Growing demands, on the other hand, lead young people to think more seriously about their professional

orientation. Professional orientation, which is a social problem, it becomes necessary to overcome above all objective contradictions, as well as non - uniform subjective specific aspects.

The importance of interest in choosing a profession.

The place and importance of interest in a person's life is great. One of the main motives in choosing a profession is the interest of a person in the direction of this profession. In order for a person to develop certain interests, certain psychological processes occur in him. In childhood, as he observes adults, a passion, desire, aspiration appears in himself to certain processes, phenomena that occur in these processes. That is why games are played in their games, repeating these processes. On the basis of these, children develop interests and aspirations. Interest constitutes one of the important psychological characteristics of the individual. In curiosity, individual - psychological characteristics inherent in a person will be embodied. Interest is a psychological process in which a person is associated with his desires, aspirations, inherent in a person on the basis of his worldview, knowledge, arising from his needs, interests. Interest contributes to the development of personality ability in conscious, thorough and stable, conscious acquisition of knowledge, to a more perfect understanding of the world, to the expansion of the level of knowledge. Interest in a person arises primarily from his needs. A person focuses his attention on this object when he needs something. The object attracts the attention of a person with its necessity and feels a certain need for it. When this object that attracts the attention of a person is interesting for human life activity, satisfies its need, then this object causes a person to aspire.

Factors that motivate the profession.

Based on the task of vocational guidance it can be indicated that it is required to give a coordination according to the state institution like school, family, professional-technical, secondary specific, higher education and others, their organizational work on a continuous and modern scientific basis, which they must perform, professional orientation, giving a professional characteristic to a school teacher and prognoses which are derived from socio-economic status. Career orientation is also significant in that it forms an important part of the upbringing of a person with a harmonious development in all respects, that is, as a person with moral, labor, mental, political, aesthetic and physical development, is an important branch of the educational process. Thus, it can be said that professional orientation is an important process in the development of each person, as well as in the functioning of society as a whole. From here it can be seen that vocational guidance is understandable to all, and this is a phenomenon associated with vocational guidance of schoolchildren, career choice.

Conclusions and recommendations. Young people choosing a profession have important psychological characteristics necessary for choosing a profession. First of all, this is their physical health, and another important element is the mental health of young people. The development of psychological characteristics in a person in accordance with his age increases his opportunities in choosing a profession. Young people choosing a profession must first of all have a strong will, normality of thinking, a unique formation of imagination, sensitivity, ability to focus on objects of interest, experience, skills, knowledge, ability to carry out these set processes, Many aspects, such as their attitude towards the profession they are interested in, are very necessary phenomena.

References:

1. Mirziyoyev Sh.M. We will build a free and prosperous, democratic state of Uzbekistan together.- Tashkent: "Uzbekistan", 2016-y, 56b.
2. Karimova V.M. Occupational psychology.- T., TTYI, 2013.
3. Goziev E. General psychology.- T. 2010-y. 201 b.
4. Jalalov.How to choose a profession.- T., 2010-y.
5. Abdurakhmanov F.R., Abdurakhmonova Z.E. “Occupation psychology”:- T., 2018. 295 b.

O'QITUVCHI MEHNATINI ILMIY TASHKIL ETISHDA
KASBIY REFLEKSIYANING O'RNI

*Asranbayeva Munajatxon Halimjanovna,
Namangan davlat pedagogika instituti dotsenti,
pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)*

Ushbu maqolada hozirgi kunda falsafiy kategoriya sifatida o'rganilayotgan refleksiya psixologiya, sotsiologiya, sinergetika, mantiq, androgogika, kibernetika va boshqa ko'plab murakkab fanlarning tadqiqot obyekti sifatida dolzarb ahamiyat kasb etayotgani, o'qituvchining refleksiv tizimini rivojlantirish pedagogik faoliyatda o'z imkoniyatlarining zarur ijodiy qismi ekanligi va refleksiv tizimsiz o'qituvchining yuksak mahoratli pedagog sifatida takomillashuvi mumkin emasligi, o'qituvchining refleksiv tizimini rivojlantirishning samaradorligi haqida fikr yuritilgan. Shuningdek, o'qituvchi mehnatini tashkil etishning ustuvor tamoyillari va nazariy g'oyalarini amaliyotga tatbiq etish hamda mazkur faoliyat natijasini o'rganish tajribalari natijalari keltirilgan. Maqola talabalar, pedagoglar, psixologlar va pedagogik refleksiya muammosi bilan shug'ullanuvchi mutaxassislar uchun mo'ljallangan.

Kalit so'zlar: adekvatlik, mikroijtimoiy, kompleks, ustanovka, taraqqiyot.

РОЛЬ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ РЕФЛЕКСИИ В НАУЧНОЙ ОРГАНИЗАЦИИ
УЧИТЕЛЬСКОЙ РАБОТЫ

В данной статье рассматривается тот факт, что рефлексия, изучаемая в настоящее время как философская категория, приобретает актуальное значение как объект исследования психологии, социологии, синергетики, логики, андрагогики, кибернетики и многих других сложных наук, развития педагогического мастерства. В педагогической деятельности важна рефлексивная система, считается, что она является необходимой творческой частью способностей учителя и что без рефлексивной системы невозможно совершенствоваться учителю как высококвалифицированному педагогу. Также представлены результаты экспериментов по практической реализации приоритетных принципов и теоретических идей организации труда учителя и результаты этой деятельности. Статья предназначена студентам, педагогам, психологам и специалистам, занимающимся проблемой педагогической рефлексии.

Ключевые слова: адекватность, микросоциальный, комплекс, установка, развитие.

THE ROLE OF PROFESSIONAL REFLECTION IN THE SCIENTIFIC ORGANIZATION
OF TEACHER WORK

In this article, the fact that reflection, which is currently being studied as a philosophical category, is gaining actual importance as a research object of psychology, sociology, synergetics, logic, androgogy, cyberethics and many other complex sciences, the development of the teacher's reflexive system is important in pedagogical activity. It is considered that it is a necessary creative part of the teacher's abilities and that it is impossible for a teacher to improve as a highly skilled pedagogue without a reflexive system. Also, the results of experiments on the practical implementation of the priority principles and theoretical ideas of the organization of teacher's work and the results of this activity are presented. The article is intended for students, pedagogues, psychologists and specialists dealing with the problem of pedagogical reflection.

Keywords: adequacy, microsocal, complex, setting, development.

Kirish. Bugun Respublikamizda ta'lim va tarbiya, ilm-fan, kasb-hunar o'rgatish tizimlarida tubdan islohotlar amalga oshirilmoqda. Belgilangan maqsadlar muvaffaqiyatli amalga oshirilib, hozirgi kunda ta'lim sohasida yuksak samaradorliklarga erishilmoqda. Bunda o'qituvchilar bilan birga keng jamoatchilik, butun xalqimizning fidokorona mehnatini e'tirof etib, Prezidentimiz Sh.Mirziyoyev quyidagi fikrfarni bayon etadi: "Maktab, ta'lim-tarbiya masalasi davlat va jamiyat nazoratida bo'lishi asosiy qonunimizda belgilab qo'yilgan. Shu bilan birga, bu keng jamoatchilik, butun xalqimizning ishtiroki va qo'llab-quvvatlashini talab qiladigan umummilliy masaladir"[1].

Shuni unutmashimiz kerakki, kelajagimiz poydevori bilim dargohlarida yaratiladi, boshqacha aytganda, xalqimizning ertangi kuni qanday bo'lishi farzandlarimizning bugun qanday ta'lim-tarbiya olishiga bog'liq. Buning uchun har qaysi ota-ona, ustoz va murabbiy har bir bola timsolida avvalo shaxsni

ko'rish zarur. Ana shu oddiy talabdan kelib chiqqan holda, farzandlarimizni mustaqil va keng fikrlash qobiliyatiga ega bo'lgan, ongli yashaydigan komil insonlar etib voyaga yetkazish – ta'lim-tarbiya sohasida fidokorona mehnat qilayotgan o'qituvchilarning asosiy maqsadi va vazifasi bo'lishi kerak.

Bu ulkan javobgarlik hissi o'qituvchilarda pedagogik mahorat qirralarining turli jarayonlarini hozirgi zamon talablari darajasida takomillashtirishni talab etadi. So'nggi yillarda pedagog va psixolog olimlar o'qituvchilarning pedagogik faoliyatida fikrlash hamda analitik qobiliyatlarni rivojlantirish muhim ahamiyat kasb etishini ta'kidlamog'dalar. Bu qobiliyatlar asosini esa, o'qituvchining kasbiy refleksiya tashkil etadi.

Adabiyotlar tahlili. Refleksiya (lotincha “reflexio” - orqaga qaytish) - har tomonlama barkamol rivojlangan insonning o'z xatti - harakatlari va ularning qonuniyatlarini anglashga qaratilgan nazariy faoliyat shaklidir [3]. Inson ma'naviy dunyosining o'ziga xos yashirin hislatlarini ochib beradigan o'z-o'zini bilishga va anglashga qaratilgan faoliyatdir.

Ilk bor refleksiya tushunchasi qadimgi yunon falsafasida yuzaga kelgan va insonning o'z ongida kechayotgan mulohazalari haqida, o'zi fikr yuritishi jarayoni, o'z fikrlari mazmnini tahlil qilishga e'tiborini jalb qilishni anglatgan (Dekart) [2]. Suqrot, Platon, J.Lokk va boshqa yunon faylasuflari refleksiyaning insonning o'z-o'zini bilishga, nimalarga qodir ekanligini e'tirof etishga qaratilgan faoliyati ekanligini ta'kidlashadi [5]. Kant, Gegel, Shelling kabi yevropa faylasuflari esa refleksiya insonning bilish qobiliyatlarini rivojlantirish asosi sifatida qarashganlar [7]. Leybnits konsepsiyasiga muvofiq refleksiya insonning appersepsiyaga (idrokning itison o'tmishidagi tajribasiga va individual xususiyatlariga bog'liqligi) qodirlik xususiyati sifatida tilga olinadi [4].

Bugungi zamonaviy falsafada esa refleksiya nazariy va amaliy jihatdan farqlanadi. Birinchisi, inson tomonidan tushuchalarning rivojlanish jarayoni, yagona tushuncha doirasida bir ta'rifdan boshqasiga o'tish imkoniyatini beradigan metod sifatida, ikkinchisi esa, individual harakat yoki fikrni tushuncha bilan nisbatlash jarayoni. Bunda isbatlash olchovi ustidan nazorat ta'minlanishi kerak.

Hozirgi kunda falsafiy kategoriya sifatida o'rganilayotgan refleksiya psixologiya, sotsiologiya, sinergetika, mantiq, androgogika, kiberaetika va boshqa ko'plab murakkab fanlarning tadqiqot ob'ekti sifatida e'tirof etilib tadqiq qilinmoqda. Biz “refleksiya” kategoriyasiga pedagogika va psixologiya nuqtai nazaridan ta'rif beramiz va uning mohiyatini o'rganishda o'qituvchilar kasbiy faoliyatidagi o'rnini tahlil qilishga batafsil to'xtalamiz.

Psixologiyada refleksiya “sub'yekt tomonidan o'zining ichki psixik jarayoni va holatlarini bilish, nazorat qilish” mazmunida talqin qilinadi [6]. O'qituvchining pedagogik faoliyatida, refleksiyaning shaxsga nisbatan ahamiyatini o'rganishda bu tushunchaning ijtimoiy psixologik nuqtai nazardan ta'rif mukammal ekanligi e'tirof etiladi, unda refleksiya insonning borliqda boshqa insonlar tomonidan qanday qabul qilinishi va baholanishi sifatida qaraladi [8].

Shaxsning psixik rivojlanishini boshqarish imkoniyatlarini ilmiy jihatdan o'rganib, S.L.Rubinshteyn insonning mavjudligini va uning ijtimoiy borliqqa nisbatan munosabatlarini refleksiya bilan bog'laydi: “Refleksiya - bu insonning uzluksiz hayot jarayonini go'yo bir daqiqaga to'xtatib, uzib qo'yadi va insonni xayolan olib chiqib ketadi, shu vaziyatda insonning har bir harakati hayot haqidagi falsafiy fikr-mulohazalari muayyan bir xarakter kasb etadi” [9].

Insonning ijodiy muammolarini hal etishda ro'y beradigan fikrlashdagi refleksiyaning o'rganib, olimlar uni fikrlovchi sub'yektaing o'z - o'zini boshqarish usuli (Yu.N.Kulyutkin, S.Yu.Stepanov va boshqalar), tanqidiy fikrlash omili (IN.Semyonov), nazariy jihatdan fikrlashning yuqori ko'rsatkichi (A.Z.Zak, V.V.Davidov va boshqalar) sifatida ta'rif berib baholaydilar [12].

I.S.Ladenko refleksiyaning intellektual tizimlarning o'z-o'zini tashkil qilishdagi ahamiyatini intellektual faoliyatning malaka va ko'nikmalarini takomillashtirish ehtiyoji hamda nutq, xotira, tasavvurlarning idrok va tashqi shakllari haqida psixologik qarashlarni ishlab chiqish zaruriyati bilan bog'laydi. U “Refleksiya - ichki tasavvurdan tashqi tasavvurga va aksincha biridan boshqasiga o'tish, fikrlash jarayonida ushbu jarayonlarning interiorizatsiya (tashqi omillarning ichki omillarga o'tishi haqidagi fikrlarni shakllantirish asosi. Refleksiya asosida nafaqat psixologik bilimlar, balki xotira, malaka va ko'nikmalar shakllantiriladi va amalda qo'llash usullari takomillashtiriladi” deb hisoblaydi [10].

Hozirgi zamonaviy pedagogik ilmiy-tadqiqot ishlarida ko'plab olimlar refleksiyaning IN.Semyonov tonxonidan taklif qilingan tasnifiga tayanadilar. U refleksiyaning quyidagi turlarini taklif etib sharhlaydi [11]:

1. Intellektual refleksiya: Muammolarni fikrlash asosida ijobiy hal qilishni belgilaydi.
2. Shaxsiy refleksiya: O'qituvchining nizoli (konfliktlar) pedagogik ziddiyatlardan janjalsiz chiqishni fikran izlanish asosida bartaraf qilishni ta'minlaydi.
3. Kommunikativ refleksiya: Muloqot jaiayonida sheriklarining o'zaro bir-birlarini tushunib munosabat q'llashni ta'minlaydi.

4. Kooperativ refleksiya: Jamoa a’zolarining birgalikdagi o’zaro muntazam mehnat faoliyatlarini muvofiqlashtirish bilan bog’liq bo’lgan faoliyat.

O’qituvchining kasbiy pedagogik faoliyatida refleksiya jarayonini o’rganib ko’plab olimlar uning kommunikativ hamda kooperativ turlarini ustun qo’yadilar, aynan ushbu usullar o’qituvchining pedagogik faoliyatida va o’quvchilar bilan muloqotida ko’proq namoyon bo’ladi, deb hisoblaydilar (VAKrivoshhev, G.P.Shedrovitskiy va boshqalar) [13]. Biroq, bizningcha, pedagogik faoliyatning o’ziga xos xususiyatlari xilma-xil bolganligi sababli refleksiyaning har bir turini alohida o’rganib tahlil qilish mumkin emas, zero ular ma’no jihatidan bir - birlari bilan o’zaro bog’liq,

N.V.Kuzminaning fikricha, refleksiyaning mazmuni, sheringining ichki dunyosini o’zaro hamkorlik asosida sub’yektiv qayta yaratishdan iborat bo’lgan individlar bir - birlarini ko’zguda kabi aks etirishi, o’zaro aks ettirishning o’ziga xos ikki tomonlama jarayoni, qolaversa, bu ichki dunyoda, o’z navbatida, birinchi tadqiqotchining ichki dunyosi aks etishidir [13].

Refleksiv qobiliyatlamini o’qituvchi pedagogik faoliyatining zarur tarkibiy qismi sifatida hisoblagan qator mualliflar (A.A.Bizyayeva, V.V.Vetroya, E.N.Pexota, I.A.Stetsenko, L.G.Tatur, A.V.Xristeva va boshqalar) ularni bo’lajak o’qituvchilarning pedagogika oliy ta’lim muassasalarida o’qishi davridayoq shakllantirish zarurligi haqidagi g’oyalarni ilgari suradilar [8].

A.V.Xristeva refleksiv vaziyatlar mohiyatiga kasbiy faoliyatda ijodiy tizimlar hosil qiluvchi komponent sifatida qaraydi. U bo’lajak o’qituvchining refleksiv tizimini shakllantirish va rivojlantirish pedagogik faoliyatda o’z imkoniyatlarining zarur ijodiy qismi deb biladi va refleksiv tizimsiz o’qituvchining yuksak mahoratli pedagog sifatida takomillashuvi mumkin emas deb ta’kidlaydi olima [9].

Tadqiqot metodologiyasi. Ushbu maqolada o’qituvchining refleksiv tizimini rivojlantirish pedagogik faoliyatda o’z imkoniyatlarining zarur ijodiy qismi ekanligi va refleksiv tizimsiz o’qituvchining yuksak mahoratli pedagog sifatida takomillashuvi mumkin emasligi, o’qituvchining refleksiv tizimini rivojlantirishning samaradorligi haqida fikr yuritilgan. Maqola talabalar, pedagoglar, psixologlar va pedagogik refleksiya muammosi bilan shug’ullanuvchi mutaxassislar uchun mo’ljallangan.

Tahlillar va natijalar. O’qituvchi mehnatini tashkil etishning ustuvor tamoyillari va nazariy g’oyalarini amaliyotga tatbiq etish hamda mazkur faoliyat natijasini o’rganish maqsadida tajriba-sinov ishlari tashkil etildi. Tajriba maydonlari sifatida Andijon va Namangan viloyatlarida joylashgan ikkita kollejlardan tanlandi. Tajriba maydoni bo’lgan kollejlardan tajriba-sinov ishlariga jalb etilgan o’qituvchilarning soni jami 70 nafarni tashkil etdi.

1-jadval.

Tajriba maydonlari sifatida belgilangan kollejlardan o’qituvchilari soni

№	Tartib raqami		O’qituvchilar soni
	Joylashgan shahar		
1.	Andijon shahri	Andijon Baliqchi transport sanoat kolleji o’qituvchilari	34
2.	Namangan shahri	Namangan pedagogika kolleji o’qituvchilari	36

O’qituvchi mehnatini tashkil etishga oid maxsus metodikani amaliyotga tatbiq etish, uning amaliyot uchun mosligi va samaradorligini tekshirish maqsadida jami o’qituvchilar tasodifiy tanlov asosida tajribaga jalb etildilar.

Psixik taraqqiyotning yosh qonuniyatlari shaxsning psixik faoliyati va xulq - atvori hamda ta’lim – tarbiya jarayonini tashkil qilish xususiyatlariga bog’liqligi xususidagi professional bilimlarga asoslanib, o’qituvchi faoliyatida o’quvchilarga individual yondashadi. Bu esa kollejdagi ta’lim – tarbiya ish samaradorligini oshirishga, ijtimoiy aktiv, ma’naviy etiqodli shaxsning shakllanishiga ijobiy ta’sirini ko’rsatadi.

Andijon Baliqchi transport sanoat kolleji o’qituvchilari va Namangan pedagogika kolleji o’qituvchilarida anketa savollari orqali o’qituvchi – o’quvchi munosabatlari darajasini aniqlashga erishildi.

O’qituvchilar tomonidan to’ldirilgan texnologik xaritalar bilan tanishish va ularda qayd etilgan holatlarni tahlil qilish asosida, ma’naviy-axloqiy va shaxsiy-amaliy jihatdan ijtimoiy munosabatlarga moslashuvlari quyidagi darajalarni ifoda qilishi aniqlandi:

Quyidagi 2-jadval ko’rsatkichlaridan anglanganidek, tajriba darajalari o’rtasida farq sezilarli emas. Eng yuqori ko’rsatkichlar tajribali o’qituvchilarida namoyon bo’lsa, past ko’rsatkichlar yosh o’qituvchilarda aks etadi. Suhbatlar, savol-javoblar natijasi hamda ushbu jamoadagilarni psixologik xususiyatlari ular tomonidan darslarni ilmiy tashkil etishda va ularni ta’lim mohiyatining to’g’ri anglanmaganligi past

ko'rsatkichlarning qayd etilishiga sabab bo'lgan.

2-jadval.

O'qituvchilarning ilmiy-metodik xususiyatlari

Asosiy sifatlar	Yil boshida		Yil yakunida	
	Daraja ko'rsatkichlari (foiz hisobida)			
	Past	Yuqori	Past	Yuqori
Ilmiy ehtiyojlarga egalik;	47,9	52,1	43,4	56,6
Muloqot ko'nikmalarga egalik;	91,6	8,4	93,8	6,2
Ma'naviy qadriyatlarga munosabat;	19,3	80,7	21,9	78,1
Estetik ta'sirlarga munosabat;	24,6	75,4	27,1	72,9
Ta'sirchanlik;	27,5	72,5	24,6	75,4
Qo'zg'aluvchanlik;	33,7	66,3	36,7	63,3
Salbiy hissiy sifatlar (o'z-o'zini baholay olmaslik, o'z-o'zini boshqara olmaslik, o'z-o'zini anglamaslik va hokazolar)ga egalik;	14,2	85,8	16,1	83,9

3-jadval.

O'qituvchilarning ma'naviy-axloqiy sifatleri

Asosiy sifatlar	Yil boshida		Yil yakunida	
	Daraja ko'rsatkichlari (foiz hisobida)			
	Past	Yuqoi	Past	Yuqori
Axloqiy qadriyatlarga egalik	24,6	75,4	22,5	77,5
Ijtimoiy subyektlarga ijobiy munosabatda bo'lish	56,2	43,8	51,6	48,4
Ilg'or pedagogik texnologiyalardan foydalanishi.	93,2	6,8	91,9	8,1
Mikromuhitda o'z o'rniga ega bo'lish	20,3	79,7	25,7	74,3
Tabiatda, hayotdan misollar keltirish	28,4	71,6	26,4	73,6
Nutqida ilmiy terminlarni qo'llanishi	94,2	5,8	94,5	5,5
Zamonaviy texnologiyalardan foydalanishi.	86,9	13,1	83,1	16,9

Yuqoridagi 3-jadval ko'rsatkichlari bilan tanishish ham o'qituvchlarning darajasi ularning mikromuhitda, jamoa orasida o'z o'rniga ega bo'lishning uddasidan chiqishda past natijalarga erishayotganliklarini ko'rsatadi. Shu bois tajriba-sinov ishlarining keyingi bosqichlarida ijobiy munosabatlarni o'rnatish va bu jarayonda faollik ko'rsatishlariga e'tiborni qaratish maqsadga muvofiq ekanligini tasdiqlaydi.

4-jadval.

O'qituvchilarning shaxsiy sifatlarga egaliklari darajasi

Asosiy sifatlar	Yil boshida		Yil yakunida	
	Daraja ko'rsatkichlari (foiz hisobida)			
	Past	Yuqor	Past	Yuqori
Ijtimoiy munosabatlarga kirisha olish	34,1	65,9	31,5	68,5
Dialogik nutq ko'nikmalarga egalik	75,2	24,8	72,3	27,7
Mexanik xotiraga egalik	24,7	75,3	27,8	72,2
Tasavvur qila olish layoqatiga egalik	28,6	71,4	30,1	69,9
Ko'rgazmali-obrazli tafakkurga egalik	30,3	69,7	27,6	72,4
Nutqli-mantiqiy tafakko'rga egalik	18,3	81,7	19,4	80,6
Faollik	16,7	83,3	15,8	84,2
Harakatchanlik	64,3	35,7	66,6	33,4
Liderlik	18,6	81,4	22,4	77,6
Mehnat ko'nikmalariga ega bo'lish	38,5	61,5	40,4	59,6
Savodxonlik	18,2	81,8	17,5	82,5
Muayyan qobiliyatga egalik	22,6	77,4	20,9	79,1

Jadval ko'rsatkichlari keyingi tajriba bosqichlaridan nutqli-mantiqiy tafakkurga egalik, liderlik, savodxonlik va ilmiy xotira kabi sifatlarni tarbiyalash muhim vazifalardan biri bo'lishi lozimligini anglatadi. Shu bilan birga kollej jamoasida faoliyatida ularning ta'lim (tilni bilish, kompyuter savodxonligi), sport yoki badiiy yo'nalishlardan biri bo'yicha qobiliyatga ega ekanliklarini aniqlash va ularni rivojlantirish chora-tadbirlarini belgilash zarur ekanligi ayon bo'ldi.

Tahlil natijalariga ko'ra o'qituvchi mehnatini tashkil qilish 62,5 foizigina ijtimoiy munosabatlarga kirishiga ruhan tayyor ekanliklari ma'lum bo'ldi. Bundan anglanadiki, o'qituvchi mehnatini tashkildan qolgan 37,5 foiz o'qituvchi mehnatini tashkil etishda turli xildagi muammolarga duch keladi. Bu esa o'z navbatida ularning muayyan “tayyorgarlik”ni keltirib chiqarishi mumkin. Shu sababli sinov ishlarining keyingi davrida bu kabi salbiy holat bartaraf etilishi lozim.

Pedagogik ta'limot g'oyalari ko'ra shaxsda yuksak axloqiy sifatlarning shakllanishi va uning ijtimoiylashuvida mehnat faoliyati alohida o'rin tutadi. Shunga ko'ra o'qituvchi mehnatini tashkil qilish ham o'qituvchining ana shu sifatlarga ega bo'lishiga alohida e'tibor qaratish talab etiladi. Tajriba davrida ham pedagogik faoliyatni samarali tashkil etishga e'tibor qaratish lozimligi ma'lum bo'ldi.

Tajriba – natijalari o'qituvchi faoliyatiga tayyorlash borasida ham keng ko'lamli amaliy ishlarni tashkil etish zarurligini tasdiqladi.

Tajriba-sinov ishlarining so'nggi bosqichi bo'lgan ta'kidlovchi tajriba davrida ham o'qituvchilarning ilmiy va axloqiy boshqarish darajasi, shuningdek, shaxsiy sifatlarga egaliklari darajasini aniqlash maqsadida o'qituvchilar o'rtasida anketa so'rovlari qayta tashkil etildi. Anketa so'rovlarini tashkil etish vaqtida kollej jamoasida o'qituvchilarini shaxsiy sifatlarga egalik darajasi borasidagi shaxsiy munosabatlarini bildirdilar. Ana shu maqsadda texnologik xarita to'ldirildi. O'qituvchilarning bu boradagi munosabatlari jadval ko'rsatkichlarida quyidagi namoyon bo'ldi (o'qituvchilarning 42,8 foizida malaka oshirishga bo'lgan ehtiyojning mavjudligi aniq).

Jadval natijalaridan ta'kidlovchi tajriba davrida o'qituvchilarning o'qituvchi mehnatini ilmiy tashkil darajasida sezilarli ravishda oshganligini anglash mumkin. Bu esa dastlabki holatdan 23,5 foizga ortiq ekanligidan darak beradi.

Jadval ko'rsatkichlaridan asoslovchi va ta'kidlovchi tajribalar natijalariga ko'ra tajriba o'qituvchi mehnatini amaliyotdagi xolati samaraliroq ekanligini yaqqol anglash mumkin. Mazkur xulosaning haqqoniyligini, qolaversa natijalarini matematik-statistik tahlil asosida qayta ishlash orqali ham tasdiqlash mumkin.

Xulosalar. O'qituvchi mehnatini tashkil etishning ijtimoiy-psixologik xususiyatlarini o'rganish muhim ilmiy psixologik muammo bo'lib, uni o'rganish natijasida o'qituvchilar faoliyatini ma'lum darajada ijobiy tomonga yo'naltirish, o'qituvchi mehnatini tashkil etishda ma'lum darajada ilmiy bo'lishi imkoniyati yaratiladi.

1. O'qituvchi mehnatini tashkil etish va faoliyatini ijtimoiylashtirish o'ziga xos dolzarflik kasb etadi.
2. O'qituvchi mehnatini tashkil etish maxsus kasbiy tayyorgarlik negizida yo'lga qo'yilishi o'qituvchi faoliyatini samarali yutuqlarni qo'lga kiritish imkonini beradi.
3. O'qituvchi mehnatini ilmiy tashkil etish va ularda ma'naviy-axloqiy sifatlarni shakllantirish va mehnat ko'nikmalarini hosil qilish, fiziologik, psixologik va ijtimoiy og'ishlarning oldini olish hamda qayta tiklash, salbiy ijtimoiy ta'sirlarga nisbatan immunitetni hosil qilish, ularni psixologik zo'riqishdan himoyalash, boshqaruv ta'limiga tayyorlash, shuningdek, ijodiy rivojlantirish kabi yo'nalishlar ijtimoiy-pedagogik faoliyatni tashkil etish maqsadga muvofiq sanaladi.
4. O'qituvchi mehnatini tashkil etishda ma'naviy-axloqiy va psixologik-irodaviy jihatlarni inobatga olish mazkur jarayonning muvaffaqiyatli kechishini kafolatlaydi.
5. O'qituvchi mehnatini tashkil etish o'qituvchilarning fiziologik, jismoniy, ma'naviy jihatdan shakllanishlari muhim ahamiyatga ega.
6. O'qituvchi mehnatini tashkil etish mazmunida o'zbek xalqining milliy mentalitetiga xos bo'lmagan umuminsoniy ma'naviy-axloqiy qadriyatlar ular xarakteriga mos bo'lishi zarur.
7. O'qituvchi mehnatini tashkil etish o'qituvchilar bilan o'zaro hamkorlikka erishish maqsadga muvofiq bo'lib, ularning tarbiyaviy imkoniyatlarini o'zaro muvofiqlashtirish o'qituvchilarni yuqori samaradorlikka erishishga xizmat qiladi.

8. O'qituvchi mehnatini ilmiy tashkil etish zarur:

- o'z kasbiga boigan munosabati asosida kasbiy ehtiyojini kuchaytiradi;
- kasbiy faoliyatga chinakam qiziqish namunalarni rivojlantiradi;
- pedagogik maborat asoslarini egallashda bir maqsad sari intiluv-chanlikni shakllantiradi;
- o'z ilmiy mehnati uchun ahamiyatga ega bo'lgan ijodkorlik sifatlari majmuasining yuzaga kelishini ta'minlaydi.

O'qituvchilardagi pedagogik refleksivlikni samarali diagnostika qilishni ta'minlash va ularni rivojlantirish maqsadida pedagoglar, amaliy psixologlar uchun quyidagi **tavsiyalarni** berish mumkin:

1. O'qituvchi mehnatini tashkil etishning istiqbolli yo'nalishlarini belgilash, shakl va metodlarini izlab topish.

2. O'qituvchi mehnatini tashkil etishga doir turkum qo'shimcha mashg'ulotlarning tashkil etilishini yo'lga qo'yish.

3. O'qituvchi mehnatini tashkil etish jihatdan xorijiy mamlakatlarning ilg'or ish tajribalarini o'rganish, umumlashtirish hamda milliy va mahalliy xususiyatlarni inobatga olgan holda “O'qituvchilar malakasini oshirish va qayta tayyorlash” institutida keng tatbiq etish.

4. “O'qituvchi mehnatini tashkil etishda yuqori samaradorlikka erishish maqsadida ularning faoliyatiga axloqshunos, iqtisodchi, psixolog, fiziolog hamda pedagog olimlar, shuningdek, tibbiyot xodimlari, diniy hamda soliq idoralarining vakillarini jalb qilish.

5. Kollej oliy ta'lim muassasalari o'rtasida o'zaro hamkorlikni qaror toptirish asosida o'qituvchi mehnatini tashkil etish bo'yicha metodik yordamlarni uyushtirish.

Adabiyotlar:

1. Muslimov N.A. Bo'lajak kasb ta'limi o'qituvchilarini kasbiy shakllantirish. Monografiya. -Toshkent: FAN, 2004. 130 b.

2. Muslimov N.A., Mullaxmetov R.G. Kasb tanlashga yo'llash. O'quv qo'llanma. -Toshkent: OO'MTV, 2007. 173 b.

3. Nishonaliev U.N., Shodiev N.SH., Muslimov N.A. Mehnat ta'limidan "Kasbga yo'naltirish asoslari" kursi bo'yicha metodik qo'llanma. -Toshkent, 2004. 12 b.

4. Асранбаева, М. Основные направления и факторы подготовки детей к социальной жизни в неполных семьях. ученый XXI века Учредители: Общество с ограниченной ответственностью Коллоквиум, 43-45.

5. Xalimjanovna, A. M. (2022). Manifestations of stress in professional activity and ways to eliminate it. *Galaxy International Interdisciplinary Research Journal*, 10(11), 841-844.

6. Asranbaeva, M. X. (2020). Improving mechanisms of preparing children for social life in disabled families. *Theoretical & Applied Science*, (12), 125-129.

7. Асранбаева, М. Х. (2015). Методы и приёмы коррекционной работы с тревожными детьми. in современные подходы к трансформации концепций государственного регулирования и управления в социально-экономических системах (pp. 43-47).

8. Asranbaeva, M. H. (2020). Characteristics of forming motives of labour activities in an incomplete family. *Theoretical & Applied Science*, (1), 121-123.

9. Xalimjanovna, A. M. (2022). Education of children in the works of our great scientists. *American Journal of Interdisciplinary Research and Development*, 4, 45-49.

10. Xalimjanovna, A. M. Pedagogical Conditions for Preparing Children for Social Life in Single-parent Families. *JournalNX*, 7(12), 153-160.

11. Асранбаева, М. Х. (2022). Основные направления и факторы подготовки детей к социальной жизни в неполных семьях. *Ученый XXI века*, (5-1 (86)), 43-45.

12. Асранбоева, М. Х. (2016). Формирование стрессоустойчивости у учащейся молодежи вузов. *NovaInfo. Ru*, 2(42), 257-260.

13. Асранбоева, М. Х. (2017). Противодействия стресс-факторам в процессе педагогической деятельности. *Теория и практика современной науки*, (1 (19)), 67-70.

14. Asranbaeva, M. H. (2020). Characteristics of forming motives of labour activities in an incomplete family. *Theoretical & Applied Science*, (1), 121-123.

SHAXSIY HAMDA IJTIMOY DARAJADAGI TAHDIDLARDAN HIMOYA MEXANIZMLARI

Atadjanov Mamirjon Yusupovich,

*Farg‘ona davlat universiteti dotsenti, psixologiya fanlari nomzodi
mamurjon9697@mail.ru*

O‘tgan asrning ikkinchi yarmidan boshlab turli jamiyatlar fuqarolari ijtimoiy ongiga, ularning ijtimoiy mavjudligiga tahdidlarning kuchayishi, qadriyatlar tizimini vayron qilish hamda qadriyatlar ziddiyatini keltirib chiqarishga, o‘zaro va oilaviy munosabatlarni beqarorlashtirish orqali ular bilan bog‘liq qadriyatlarni obro‘sizlashtirish vositasida yot qadriyatlar va g‘oyalarni ijtimoiy ongga joylashtirishga intilishlarning kuchayishi kuzatilmoqda. Bu jarayonda global axborot muhiti va ular orqali turli usullar yordamida amalga oshirilayotgan targ‘ibot va tashviqot jarayoni asosiy rol o‘ynamoqda. Aynan shu vaziyat turli soha vakillarida tahdidlardan himoya mexanizmlari muammolariga katta qiziqish uyg‘otmoqda. Maqolada ushbu muammolar yechimlari masalalari muhokama qilingan.

Kalit so‘zlar: *global axborot muhiti, tahdidlar, ta‘lim, tarbiya, individual psixologiya, psixologik ta‘sir, qadriyatlar yo‘nalishi, ijobiy xulq-atvor, ijobiy xarakter, mafkuraviy tarbiya, mafkuraviy immunitet, mentalitet, milliy madaniyat, milliy til.*

МЕХАНИЗМЫ ЗАЩИТЫ ОТ УГРОЗ ЛИЧНОГО И СОЦИАЛЬНОГО УРОВНЯ

Со второй половины прошлого века рост угроз общественному сознанию граждан различных обществ, их социальному существованию, разрушение системы ценностей и создание ценностных конфликтов, дестабилизация взаимных и семейных отношений, являются средством дискредитации связанных с ними ценностей. Усиливается стремление внедрить ценности и идеи в общественное сознание. В этом процессе ключевую роль играет глобальная информационная среда и осуществляемый через неё процесс продвижения и пропаганды различными методами. Именно эта ситуация вызывает большой интерес к проблемам механизмов защиты от угроз у представителей различных сфер. В статье рассматриваются пути решения этих проблем.

Ключевые слова: *глобальная информационная среда, угрозы, образование, воспитание, индивидуальная психология, психологическое воздействие, ценностная ориентация, позитивное поведение, позитивный характер, идеологическое воспитание, идеологический иммунитет, менталитет, национальная культура, национальный язык.*

PROTECTION MECHANISMS AGAINST PERSONAL AND SOCIAL LEVEL THREATS

Since the second half of the last century, the increase in threats to the social consciousness of citizens of various societies, their social existence, the destruction of the value system and the creation of value conflicts, the destabilization of mutual and family relations, are the means of discrediting the values associated with them. There is an increase in efforts to place values and ideas in the social consciousness. In this process, the global information environment and the process of promotion and propaganda carried out through them using various methods play a key role. It is a situation that arouses great interest in the problems of protection mechanisms against threats among representatives of various fields. The article discusses the solutions to these problems.

Keywords: *global information environment, threats, education, upbringing, individual psychology, psychological influence, value orientation, positive behavior, positive character, ideological education, ideological immunity, mentality, national culture, national language*

Kirish. Hozirgi davrning eng muhim xususiyatlaridan biri shuki, globallashuv jarayonining tezlashishi, global axborot muhitida intensivlikning ortishi va bosimning kuchayishiga to‘g‘ri proporsional ravishda etnik paradigmanning o‘shishi, milliy o‘z-o‘zini anglash hamda etnik identichlilikka intilish tendensiyasi kuzatilmoqda. Ayni paytda milliy o‘ziga xoslikka, etnik qadriyatlarga tahdidlar kuchaymoqda va bu tahdidlar tobora turli ko‘rinishlarga transformatsiya qilinmoqda. Shu sharoitda milliy psixologik qiyofa xavfsizligiga tahdidlar va ulardan himoya mexanizmlarini ishlab chiqish va amaliyotda qo‘llash muammosi o‘ta dolzarb muammo bo‘lib hisoblanadi. “Biz bugungi keskin sharoitda g‘oyaviy-mafkuraviy sohada raqobatga tayyormizmi? Yosh avlodimiz tarbiyasi murakkab zamon talablariga javob beryaptimi? Bular

oddiy savollar emas. Odamni jiddiy o'ylantiradigan, tashvishga soladigan savollar. Agar biz bu yorug' dunyoda „o'zbek“, „o'zbekistonlik“, „O'zbekiston“ degan nomlar bilan yashab qolishni istaydigan bo'lsak, bu savollarga bugun javob topishimiz va ularni hal etish bo'yicha amaliy harakatlarni aynan bugun boshlashimiz shart. Ertaga kech bo'ladi” - deya ta'kidlab o'tgan mamlakatimiz Prezidenti Shavkat Mirziyoyev.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya. Turli tahdidlar va ulardan himoya mexanizmlari muammolari hamda muammoni hal qilish metodologiyasi masalalari O'zbekiston Respublikasining Prezidenti Sh. M. Mirziyoevning “Tanqidiy tahlil, qat'iy tartib-intizom va shaxsiy javobgarlik - har bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi bo'lishi kerak. Mamlakatimizni 2016-yilda ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishning asosiy yakunlari va 2017-yilga mo'ljallangan iqtisodiy dasturning eng muhim ustuvor yo'nalishlariga bag'ishlangan Vazirlar Mahkamasining kengaytirilgan majlisidagi ma'ruza. 2017-yil 14-yanvar Sh.M. Mirziyoyev. – Toshkent : O'zbekiston, 2017. - 104 b.”; “Milliy taraqqiyot yo'limizni qat'iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko'taramiz. 1-jild.– Toshkent: O'zbekiston, 2017. – 592 B.”; “Milliy tiklanishdan – milliy yuksalish sari. 5-jild. – Toshkent. O'zbekiston, 2020. – 456 B.”; “Yangi O'zbekiston taraqqiyot strategiyasi. Toshkent: O'zbekiston, 2022. – 416 B.”; “Ma'naviyat boshqa sohalaridan oldinda yurishi, yangi kuchga, yangi harakatga aylanishi kerak. 2023-yil 22-dekabr kuni bo'lib o'tgan Respublika Ma'naviyat va ma'rifat kengashining kengaytirilgan yig'ilishidagi nutq”larida bayon etilgan.

Natijalar. Ta'sir va manipulyatsiyaga qarshilik va himoya reaksiyalarini shakllantirish, qarshi tashviqotning samarali usullarini izlash va qo'llash muhim ahamiyat kasb etadi. Shu o'rinda ijtimoiy darajada himoya – psixologik ta'sirning ilmiy tadqiqotlarda asoslangan quyidagi shakllarini ta'kidlash lozim:

1. Ta'lim – omon qolish, rivojlanish va takomillashtirish maqsadlari bilan ta'lim sub'ektining xatti-harakatlarini o'zgartirish va moslashtirish faoliyati. Xozirda ta'lim – yoshning istalgan davrida ixtiyoriy tarzda mavjud bilim, ko'nikma va kompetentsiyalarni o'zlashtirish jarayonidan iborat bo'lib qoldi. Majburiy maktab ta'limidan tashqari shaxs yoshining istalgan davrida motivatsiyaga ko'ra kasbini o'zgartirishi, qayta tayyorlovdan o'tishi, mustaqil, masofadan ta'lim olishi, malakasini oshirishi mumkin. Demak, ta'limning mohiyati uning ixtiyoriyligi, shaxsning motivatsiyasiga bog'liqligida.

2. Tarbiya – shaxsni ijtimoiy-madaniy me'yoriy modellarga muvofiq ijtimoiy va madaniy hayotda ishtirok etishga tayyorlash uchun uni maqsadli shakllantirish. Tarbiya – bolani jamiyat va madaniyat tomonidan shakllantirilgan qadriyatlar, norma, cheklov va taqiqlarga rioya qilishga majburan o'rgatish. Demak, tarbiyaning mohiyati uning majburiyligida, uning mazmuni esa bilim emas, balki xulqda namoyon bo'ladigan harakatlar va xarakterda namoyon bo'ladigan munosabatlardan iborat. “Tarbiyaning buyuk maqsadi – bilim emas, balki harakatdir”, deb ta'kidlagan edi ingliz mutafakkiri Gerbert Spenser.

3. Ta'lim va tarbiyaning inson hayoti davomidagi o'rnida tafovut mavjud. Bilim, ko'nikma va kompetentsiyalarni o'zlashtirish, ta'limning sifati va samaradorligi ta'lim oluvchining motivatsiyasiga, maqsadiga bog'liq, motivatsiya esa odatda tarbiya jarayonida shakllantiriladi. Demak, tarbiya ta'limdan oldinda yurishi, ta'limni yetaklashi, uni harakatga keltiruvchi kuch vazifasini o'tashi lozim.

4. Individual psixologiya maktabining asoschisi Al'fred Adlerning fikricha, “ustunlikka intilish — bu, tug'ma intilish, tendentsiya bo'lib, har bir odam tomonidan shaxsiy, qaytarilmas hayot usuli doirasida turlicha amalga oshiriladi. Hayot usuli — bu, inson hayot faoliyatining asosida yotadigan xulq usullari va shaxs harakterining birlashmasidir. To'rt yoki besh yoshlarda shakllanib, hayot usuli shaxsda mustahkam o'rnashadi va keyinchalik qat'iy o'zgarishlarga uchramaydi. Hayot usuli odam psixik jarayonlarining o'ziga xos kuchaytiruvchisi rolini o'ynab, ularni bir butun, yaxlitga birlashtiradi”. Amalga oshirilgan ilmiy izlanishlar natijalari shundan dalolat beradiki, bolalarda aynan olti yoshgacha bo'lgan davr jamoachilik, boshqalar bilan maqsadga muvofiq ijtimoiy aloqalar o'rnata olish, hamkorlik va hamjihatlik ko'nikma, malakalarini shakllantirish uchun eng qulay davr hisoblanadi, chunki yuqorida ta'kidlangan hayot usuli aynan shu malakalardan tashkil topadi. Maktabgacha ta'lim tashkiloti maqomi o'zini oqlamaydi, maktabgacha ta'lim bola psixikasini jaroxatlaydi, uning salbiy, patologik oqibati bir necha o'n yillardan keyin ham namoyon bo'lishi mumkin. Qolaversa xali birona tadqiqotchi 4-5 yoshida o'qishni, yozishni, tilni o'rgangan bola geniyga aylanganini isbotlagani yo'q, “tezlashtirilgan” taraqqiyot qonuniyatga ko'ra keyin o'zini rostlab, maromiga tushib oladi. Maktabgacha yosh davrida bolalarda taqlidchanlik va ishonuvchanlik eng yuqori darajada bo'ladi, shu sababdan bu davr bolalarni ortiqcha zo'riqishsiz va psixik jarohatlarsiz mavjud qadriyatlar, norma, cheklov va taqiqlarga majburan amal qilishga o'rgatish uchun maqbul davr hisoblanadi.

5. Maktabgacha yosh davri ta'lim jarayoniga tayyorlanish va o'quv faoliyati motivatsiyasining shakllanish davri, shuning uchun maktabgacha tarbiya davrida faoliyatni o'yinlar, ertaklar, musiqa, tasviriy san'at, jismoniy tarbiya mashg'ulotlarida bolalarni diqqatini boshqarish va taqsimlash, sezgi organlari faoliyatini to'g'ri tashkil qilish, adekvat idrok, so'z-mantiqiy tafakkur, tasavvurlarini rivojlantirishga, borliqni adekvat aks ettirish qobiliyatini shakllantirishga, o'zaro va kattalar bilan munosabat usullarini o'zlashtirishlariga muvofiqlashtirish, o'quv faoliyati motivatsiyasini shakllantirishga yo'naltirish lozim;

6. Muntazam psixologik ta'sir – davlatning o'z mafkurasi, maqsadlari, strategiyasi, qadriyatlari tizimini o'z jamiyatiga, xalqiga, xalq tarkibidagi turli millatlar, elatlar, axolining turli tabaqalari, turli yosh davrlari, ijtimoiy guruh va qatlamlarga singdirish uchun mavjud barcha usul va vositalar yordamida amalga oshiradigan targ'ibot va tashviqot jarayonini amalga oshirish bo'lib, bu jarayon jamiyatda vakolatli qurilmalar tomonidan muntazam va beto'xtov amalga oshirilishi lozim.

7. Mustahkam qadriyatlar tizimini shakllantirish. Qadriyat - biror narsaning ahamiyati, foydasi, foydaliligi. Tashqi tomondan, qadriyat ob'ekt yoki hodisaning xususiyati sifatida ishlaydi, biroq, ahamiyat va foydalilik tabiatan ularga xos emas, ob'ektning ichki tuzilishi bilan bog'liq emas, balki insonning ijtimoiy mavjudligi sohasida ishtirok etadigan o'ziga xos xususiyatlarning sub'ektiv bahosi bo'lib, ular bilan odam qiziqadi yoki ularga ehtiyoj sezadi. Qadriyatlar tizimi insonning ob'ektiv va ijtimoiy voqeligidagi kundalik predmetlar, uning atrof-dagi ob'ektlar va hodisalarga turli amaliy munosabatlarini belgilash rolini o'ynaydi. Qadriyatlar ijtimoiy ongda urf-odatlar, marosimlar, an'analar, tartib-tamoyillar ko'rinishida namoyon bo'ladi, aynan shu omillar avlodlar o'rtasida vorislilik, seterotiplar uzatilishini ta'minlaydi.

8. Shaxsning mustahkam qadriyatlari yo'nalishini shakllantirish – insonning asosiy hayotiy tamoyillari, uning manfaatlari, harakatlari, niyatlari, shaxslararo munosabatlarni qurish usullarining dunyoqarashi va axloqiy yo'nalishini shakllantirish bo'lib, bu sifatlar shaxsda mustahkam hayotiy fuqarolik pozitsiyasini shakllantirishning asosi bo'lib xizmat qiladi.

9. Ijobiy xulq-atvorni tarbiyalash – atrof-muhit bilan o'zaro munosabatlarning ma'lum bir o'rnatilgan usulini, ichki va tashqi omillar ta'sirida o'z harakatlarini o'zgartirish qobiliyatini tarbiyalash. Insonning xulq-atvori - shaxsning o'zi va javobgarligi o'zining zimmasida bo'lgan shaxsiy yoki ijtimoiy ahamiyatga ega harakatlaridir.

10. Ijobiy xarakterni tarbiyalash – shaxsning munosabatlari va xulq-atvorining xususiyatlarini aniqlaydigan nisbatan doimiy psixik xususiyatlarning tuzilishini, uning barcha ko'rinishlari va harakatlariga ma'lum bir tus beradigan xususiyatlar va fazilatlar to'plamini, ma'lum bir xulq-atvor, turmush tarzini belgilaydigan shaxsning muhim xususiyatlarini shakllantirish va mustahkamlash.

11. Intizomni mustahkamlash, o'quv faoliyati motivatsiyasini shakllantirish, xulqqa ijobiy ta'siri, ijtimoiy tengsizlikni bartaraf qilish kabi tarbiyaviy ahamiyatini inobatga olib barcha bosqich ta'lim muassasalarida o'quvchi, talaba va o'qituvchilar uchun maxsus kiyim bosh (forma) joriy qilish. Bu tadbir jamiyatda o'quvchi, talaba va o'qituvchilarning ijtimoiy maqomini ko'tarish, ularga nisbatan xurmat va ehtirom tuyg'usini uyg'otishga ham xizmat qiladi.

12. Maktabgacha yosh davrida bolalarda jamiyat va madaniyat talablarining shaxsiy manfaatlardan ustunligi pozitsiyasini tarbiyalash.

13. Shaxs, ijtimoiy guruh, millat, jamiyatni turli yot mafkuraviy ta'sirlardan himoya qilishga xizmat qiluvchi tizim – mafkuraviy immunitetni shakllantirish maqsadida mafkuraviy tarbiyani kuchaytirish.

Muhokama. Jamiyatda ijtimoiy psixologik himoyani amalga oshirish hamda ijtimoiy-ma'naviy muhit barqarorligini ta'minlash zimmasiga yuklatilgan mavjudlari bilan birga quyidagi qurilma va tashkilotlarning bo'lishi maqsadga muvofiq:

1. Ommaviy axborot vositalari: radio, televidenie, vaqtli matbuot, internet saytlarida uzatilayotgan axborotni taxlil qiladigan va tozalaydigan (fil'trlaydigan) qurilma (maxsus ekspertlar guruhi);

2. Ma'naviy-ma'rifiy hamda mafkuraviy targ'ibotni tashkil qiladigan va bevosita davlat va jamiyat xavfsizligi maqsadlariga bo'ysundiradigan qurilma (ma'naviyat va ma'rifat markazi tizimida);

3. Milliy madaniyatni o'zida mujassamlashtirgan badiiy adabiyot, she'riyat, xalq amaliy san'ati, ishlab chiqarishda milliy psixologik qiyofaning tarkibiy qismlari: milliy madaniyat, milliy til, milliy xarakter, milliy xulqni shakllantirish mexanizmlarini joriy qiluvchi va nazorat qiluvchi qurilma (ma'naviyat va ma'rifat markazi tizimida);

4. Nazorat va targ'ibot funksiyasini amalga oshiruvchi huquq tartibot idoralari (mavjud);

5. Ushbu organlar faoliyatini yagona maqsadga yo'naltiradigan va muvofiqlashtiradigan maxsus qurilma.

Yuqorida taklif qilinayotgan qurilmalar mavjudligi zarurati, ijtimoiy-ma'naviy muhit barqarorligini, ma'naviy xavfsizlikni har bir davlat faqat o'z milliy mentalitet xususiyatlari, madaniyati, milliy ma'naviyati va mafkurasiga tayanib ta'minlashi mumkin, bu jarayonda boshqa bir davlatning har qanday ko'magi teskari samara beradi, degan qoidaga asoslanadi. Qolaversa, har qanday jamiyat normal taraqqiyotining zarur sharti uning tashqi salbiy ta'sirlarga nisbatan chidamliligi, shuningdek ichki ijtimoiy barqarorligi sanaladi. Shu fikr o'z vaqtida Platon tomonidan uning “Timey”, va “Davlat” asarlarida ta'kidlangan. Odatda jamiyatning bunday xususiyatlarini ifodalash uchun “xavfsizlik” atamasi qo'llanadi, bu atama an'anaviy tarzda xatar kimgadir, yoki nimagadir xavf tug'dirmayotganligini anglatadi. Xozirda bu tushuncha o'zining an'anaviy mazmuni doirasidan chiqdi. N. Makiavelli, T. Gobbs, Sh. Montesk'e, G. Leybnits kabi mutafakkirlarning

ta'limotlarida xavfsizlik faqat davlat tomonidan o'zi maxsus tashkil qiladigan kuch ishlatish qurilmalari yordamida ta'minlanishi va kafolatlanishi mumkin, deb hisoblangan.

Xulosa. Xulosa o'rnida turli ilmiy manbalarda yoritilgan ilmiy tadqiqotlar va muallif tomonidan amalga oshirilgan tahlil natijalariga asoslanib himoya mexanizmlarining quyidagi tasnifi taklif qilinadi.

1. Shaxsning tahdidlarga dosh berishi, jismoniy, shaxsiy yoki ijtimoiy farovonligiga tahdid paydo bo'lgan vaziyatlarda amalga oshiradigan muayyan harakatlar strategiyasi, tashqi muhit talablari va ichki resurslar o'rtasidagi muvozanatni saqlash faoliyati sifatida ongli himoya mexanizmlari hisoblanadigan yengish xulqi – adaptiv, qisman adaptiv va noadaptiv koping-strategiyalar;

2. Ongni ichki va tashqi ziddiyatlar, tashvish va noqulaylik holatlari bilan bog'liq noxush, jarohatlovchi tajribalardan himoya qilishga qaratilgan, funksional maqsadi ongsiz instinktiv impulslar va ijtimoiy o'zaro ta'sir natijasida yuzaga keladigan zo'riqishlar bilan tashqi muhitning o'rganilgan talablari o'rtasidagi shaxsiy ziddiyatni (kuchlanish, tashvishni) zaiflashtirishdan iborat bo'lgan regress, siqib chiqarish (repressiya), reaksiyani shakllantirish, izolyatsiya, bekor qilish, proeksiya, introeksiya, o'ziga qarshi yo'naltirish, transformatsiya va sublimatsiya shaklidagi himoya mexanizmlari. Ushbu ziddiyatni zaiflashtirib, himoya insonning xatti-harakatlarini tartibga soladi, uning moslashuvchanligini oshiradi va psixikani muvozanatlashtiradi;

3. Ayrim davlatlar tomonidan jamiyat, xalq, turli ijtimoiy guruhlar, ijtimoiy iyerarxiyaning turli pog'onasida turgan qatlamlarga o'z g'oyalari, qarashlari, qadriyatlarini tizimini singdirish uchun barcha vositalar, usullar yordamida amalga oshiradigan maxsus psixologik operatsiyalariga qarshi davlatning vakolatli qurilmalari tomonidan o'z mafkurasi, maqsadlari, strategiyasi, qadriyatlarini tizimini o'z jamiyatiga, xalqiga, xalq tarkibidagi turli millatlar, elatlar, aholining turli tabaqalari, turli yosh davrlari, ijtimoiy guruh va qatlamlarga singdirish uchun mavjud barcha usul va vositalar yordamida vakolatli qurilmalar tomonidan muntazam va beto'xtov amalga oshiradigan targ'ibot va tashviqot jarayonidan iborat maxsus psixologik ta'sir jarayoni. Bunda himoya mexanizmlari muntazam targ'ibot va tashviqot sohasi hisoblangan aniq maqsadga yo'naltirilgan, mustahkam qadriyatlar tizimi, psixik jarayonlar, xususiyatlar hamda holatlarni shakllantiradigan milliy tarbiya, vatanparvarlik hamda milliy g'oya uyg'unligidagi milliy ta'lim modeli, yoshning barcha bosqichlarida amalga oshiriladigan mafkuraviy tarbiyadan iborat.

Adabiyotlar:

1. Mirziyoev Sh. M. Tanqidiy tahlil, qat'iy tartib-intizom va shaxsiy javobgarlik - har bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi bo'lishi kerak. Mamlakatimizni 2016 yilda ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishning asosiy yakunlari va 2017 yilga mo'ljallangan iqtisodiy dasturning eng muhim ustuvor yo'nalishlariga bag'ishlangan Vazirlar Mahkamasining kengaytirilgan majlisidagi ma'ruza. 2017 yil 14 yanvar /Sh.M. Mirziyoev. – Toshkent: O'zbekiston, 2017. - 104 b.

2. Mirziyoev Sh.M. Milliy taraqqiyot yo'limizni qat'iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko'taramiz. 1-jild.– Toshkent: O'zbekiston, 2017. – 592 B;

3. Mirziyoev Sh.M. Milliy tiklanishdan – milliy yuksalish sari. 5-jild. – Toshkent. O'zbekiston, 2020. – 456 B.

4. Mirziyoev Sh.M. Yangi O'zbekiston taraqqiyot strategiyasi. Toshkent: O'zbekiston, 2022.–416 B.

5. Mirziyoev Sh.M. Ma'naviyat boshqa sohalardan oldinda yurishi, yangi kuchga, yangi harakatga aylanishi kerak. 2023 yil 22 dekabr' kuni bo'lib o'tgan Respublika Ma'naviyat va ma'rifat kengashining kengaytirilgan yig'ilishidagi nutq.

6. Karimov I.A. O'zbekistonning siyosiy, ijtimoiy va iqtisodiy istiqbolining asosiy tamoyillari. O'zbekiston Respublikasi Oliy majlisining birinchi sessiyasidagi ma'ruza, 1995 yil 23 fevral.

7. Karimov I.A. O'zbekiston XXI asr bo'sag'asida: xavfsizlikka tahdid, barqarorlik shartlari va taraqqiyot kafolatlari.-T. O'zbekiston, 1997 - 326 b.

8. Абдуллаев Ш.М. Этносоциальные и этнополитические процессы в Ферганской долине (основные проблемы, тенденции и противоречия. 70-80 годы XX века). Автореферат диссертации на соискание учёной степени доктора исторических наук.Т. 1994.

9. Баева И.А. Психологическая безопасность в образовании: Монография. СПб: Союз, 2002. 271 с.

10. Бердяев Н. Судьба России. Опыты по психологии войны и национальности. М., 1990.

11. Вальцев С. В. Социально-психологический анализ функций национальной психологии// Проблемы современной науки и образования. 2012. № 4 (4). С. 53-55.

12. Вальцев С. В. Факторы формирования национальной психологии // Проблемы современной науки и образования. 2012. № 2 (2). С. 20-22.

13. Вашекин Н.П., Дзлиев М.И., Урсул А.Д. Стабильность государства. Российская модель. М.: МГУК, 1997. 154 с.
14. Грачев Г.В. Информационно-психологическая безопасность личности: состояния и возможности психологической защиты. М.: РАГС, 1998. 125 с.
15. Karimova V.M. Ijtimoiy psixologiya va ijtimoiy amaliyot (Universitetlar va pedagogika institutlari uchun qo'llanma), Toshkent, «Universitet», 1999.

PSYCHOLOGICAL DETERMINANTS OF THE FORMATION OF SOCIO-PSYCHOLOGICAL COMPETENCE OF PRIMARY SCHOOL TEACHERS

*Atavullayeva Maxbuba Qobilovna,
Head of the General Sciences Department
Asia International University
atavullayevamahbubaqobilovna@oxu.uz*

This article reveals the scientific and theoretical foundations of the formation of the professional competence of primary school teachers, as well as the role and importance of factors influencing this. In our country in recent years, special attention has been paid to the radical reform of the education system, further improvement of the personnel training system and raising the level of professional training of specialists in this field. Of particular importance in this regard are studies to improve the professional competence of teaching staff.

Keywords: *psychological competence, "I-concept", social perception, reflex, stress, aggression, altruism, aggressiveness, social courage, social maturity, socio-psychological competence.*

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ДЕТЕРМИНАНТЫ ФОРМИРОВАНИЯ СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ УЧИТЕЛЕЙ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ

В данной статье раскрываются научно-теоретические основы формирования профессиональной компетентности учителей начальных классов, а также роль и значение факторов, влияющих на это. В нашей стране в последние годы особое внимание уделяется радикальному реформированию системы образования, дальнейшему совершенствованию системы подготовки кадров и повышению уровня профессиональной подготовки специалистов в данной области. Особое значение в этой связи имеют исследования по повышению профессиональной компетентности педагогических кадров.

Ключевые слова: *психологическая компетентность, "Я-концепция", социальное восприятие, рефлекс, стресс, агрессия, альтруизм, агрессивность, социальная смелость, социальная зрелость, социально-психологическая компетентность.*

BOSHLANG'ICH SINIF O'QITUVCHILARINING IJTIMOYIY-PSIXOLOGIK KOMPETENSIYASINI SHAKLLANTIRISHNING PSIXOLOGIK OMILLARI

Ushbu maqolada boshlang'ich sinf o'qituvchilarining kasbiy kompetensiyasini shakllantirishning ilmiy-nazariy asoslari, shuningdek, bunga ta'sir qiluvchi omillarning o'rni va ahamiyati ochib berilgan. Mamlakatimizda keyingi yillarda ta'lim tizimini tubdan isloh qilish, kadrlar tayyorlash tizimini yanada takomillashtirish va ushbu soha mutaxassislarining kasbiy tayyorgarligi darajasini oshirishga alohida e'tibor qaratilmoqda. Bu borada professor-o'qituvchilarning kasbiy malakasini oshirishga qaratilgan tadqiqotlar alohida ahamiyatga ega.

Kalit so'zlar: *psixologik kompetentsiya, ijtimoiy idrok, refleks, stress, tajovuzkorlik, altruizm, tajovuzkorlik, ijtimoiy jasorat, ijtimoiy yetuklik, ijtimoiy-psixologik kompetentsiya.*

Introduction. Through examination of scholarly literature within the realm of social psychology addressing the socio-psychological determinants influencing the formation of communicative competence among primary school teachers, our objective was to engage in a theoretical analysis of the social-psychological intricacies oriented towards investigating methodologies for cultivating communicative competence in this professional cohort. It is deemed imperative to critically assess the extant scientific-psychological perspectives pertaining to communicative competence in elucidating its developmental processes among educators at the primary school level [1].

Literary review. Eminent scholars of international repute, including D. Goleman, D. Myers, K. Rogers, J. Piaget, D. Vygotsky, G. Eysenck, L.F. Bachman, A. Palmer, and Jan Van Ek [2], have systematically explored the components and factors inherent in this complex issue. Initial scrutiny underscores that scholars undertaking investigations into the functions of communicative competence, such as A.A. Bodalev, A.A. Derkach, N.I. Shevandrin, V. Shtern, E.S. Mikhailova, N.V. Kuzmina, N.D. Lakosina, T.V. Kudryavtsev, A.K. Markova, N.V. Bakhmanova, V.G. Bogin, V.A. Slastenin, and others,

endeavor to interpret its functions within a defined framework based on the nuanced characteristics of communicative competence [3].

Cognitive competence, herein understood as the ability to surmount psychological obstacles in the course of professional activities, adeptly solve professional tasks, navigate through challenging situations employing diverse psychological methodologies, accurately assess situations, and synthesize information, assumes paramount significance.

Communicative competence, as a foundational element of psychological acumen, assumes a paramount role in shaping interpersonal dynamics. This multifaceted competency encompasses the capacity to not only establish meaningful and positive connections with others but also to express one's thoughts and viewpoints cogently and persuasively. Moreover, it extends to the adept organization and orchestration of communication in varied contexts, contributing significantly to the nuanced fabric of effective interpersonal relationships.

Discussion and results. In contrast, intellectual competence manifests as an extensive reservoir of knowledge coupled with the ability to judiciously apply this cognitive wealth to problem-solving within complex and challenging situations. Particularly pertinent in the realm of healthcare, medical professionals are mandated to possess a comprehensive understanding of psychology, including aspects related to individual personalities, communication dynamics, and other facets of the discipline. The judicious application of such psychological insights becomes imperative in fostering meaningful and therapeutic interactions with patients and the broader community.

Further delving into the intricacies of professional competence, social competence emerges as a distinctive attribute encompassing the adeptness to foster high-level social adaptation. This proficiency extends beyond the mere articulation of ideas and opinions, emphasizing a holistic ability to positively engage in various social spheres. Successful cultivation of personal authority within the social milieu further underscores the significance of social competence in navigating the complexities of social life.

In essence, the amalgamation of communicative, intellectual, and social competencies forms a cohesive framework for professionals, particularly those in the medical field, to navigate the intricacies of interpersonal relationships, problem-solving, and societal engagement with sagacity and proficiency.

Self-psychological competence encapsulates a multifaceted ability, encompassing the adept management of one's own behavior, a judicious evaluation of personal attributes, and the nuanced engagement in self-assessment and self-regulation. This intricate construct holds considerable significance in the realm of psychological studies, reflecting an individual's capacity to navigate and regulate their own psychological and behavioral processes.

In the scholarly domain, American researchers L. Strauss and J. Moreno contribute to the discourse by characterizing competence as a holistic amalgamation of skills essential for the proficient execution of specialized professional activities. Their conceptualization extends beyond mere skill acquisition, delving into the cognitive orientation that emerges as a byproduct of embodying a profound sense of responsibility for the manifestation and application of these acquired skills. This nuanced perspective underscores the interplay between cognitive processes and a heightened sense of professional responsibility.

Within the academic discourse, there exists a notable effort by several scholars to explicate socio-psychological competence by establishing a correlation with the possession of professional knowledge. The nexus between cognitive acumen and the effective navigation of social and psychological dimensions is a theme that permeates this exploration, shedding light on the intricate interplay between intellectual proficiency and adept social functioning.

Turning our attention to the realm of education, particularly the formative years in primary school, a notable gap in research becomes apparent. The scant attention devoted to examining and developing the psychological mechanisms that facilitate the cultivation of communicative competence among primary school teachers is evident upon a comprehensive analysis of the existing literature. This dearth of research warrants consideration, as communicative competence stands as a cornerstone in fostering effective teacher-student interactions and, consequently, has far-reaching implications for educational outcomes.

The outcomes derived from the aforementioned scientific-theoretical analysis prompt a reflection on the broader implications of communicative competence among primary school teachers within the scientific literature. The paucity of dedicated research in this domain underscores the need for a more concerted scholarly effort to unravel the intricate interplay between psychological mechanisms and communicative proficiency in the educational context.

Self-psychological competence constitutes a multifaceted and nuanced capacity, encompassing the adept management of one's own behavioral responses, a discerning evaluation of personal attributes, and the sophisticated engagement in self-assessment and self-regulation. This intricate construct holds substantial

significance within the purview of psychological studies, as it reflects an individual's ability to effectively navigate and regulate their psychological and behavioral processes, thereby contributing to their overall well-being and interpersonal interactions.

In the scholarly discourse, the contributions of American researchers L. Strauss and J. Moreno serve to enrich our understanding of competence by characterizing it as a holistic amalgamation of skills essential for the proficient execution of specialized professional activities. Moving beyond the mere acquisition of skills, their conceptualization delves into the cognitive orientation that emerges as a natural byproduct of embodying a profound sense of responsibility for the manifestation and application of these acquired skills. This nuanced perspective not only underscores the interconnectedness of cognitive processes but also highlights the pivotal role of a heightened sense of professional responsibility in shaping and directing these cognitive abilities.

Within the academic arena, a notable endeavor by various scholars to elucidate socio-psychological competence involves establishing a correlation with the possession of professional knowledge. This linkage reflects a recognition of the intricate interplay between cognitive acumen and the effective navigation of social and psychological dimensions. The exploration of this nexus brings to light the profound implications that intellectual proficiency has on adept social functioning, emphasizing the symbiotic relationship between cognitive prowess and social competency.

Directing our focus towards the educational landscape, particularly within the formative years of primary school, a conspicuous lacuna in research becomes evident. The limited attention dedicated to examining and developing the psychological mechanisms that facilitate the cultivation of communicative competence among primary school teachers underscores a significant gap in the current scholarly landscape. Communicative competence, as a cornerstone in fostering effective teacher-student interactions, assumes a pivotal role in shaping the educational experience and, consequently, holds far-reaching implications for educational outcomes.

In **conclusion**, the insights gleaned from the aforementioned scientific-theoretical analysis prompt a contemplation of the broader implications associated with communicative competence among primary school teachers within the scientific literature. The identified research gap underscores the exigency for a more concerted scholarly effort to unravel the intricate interplay between psychological mechanisms and communicative proficiency in the educational context, with potential ramifications for pedagogical practices and student learning outcomes.

References:

1. Кузьмина Н.В. Методы исследования педагогической деятельности. – Л., 1970.
2. Жуков Ю.М., Петровская Л.А., Растяжников П.В. Диагностика и развитие компетентности в общении. – М.: Изд-во Московского ун-та, 1990. – 368 с.
3. Куницына В.Н. Потребности и мотивы личности // Психология. Учебник (под ред. А.А. Крылова), М.: Проспект, 1998. - С.188-195.
4. Белицкая Г.Э. Социальная компетентность личности. // Сознание личности в кризисном обществе -М.,1995. -122 с.
5. Qobilovna A. M. (2023). Communicative competence as a factor of teacher's professional competency. *American Journal Of Social Sciences And Humanity Research*, 3(09), 32-44.
6. Ataulayeva M. (2023). Communicative competence as a factor of personal and professional development of a future specialist. *International Bulletin of Medical Sciences and Clinical Research*, 3(10), 109-114.
7. Qobilovna A. M. (2021). Boshlang'ich sinf o'qituvchilarida kommunikativ kompetentlik shakllanishining ijtimoiy-psixologik determinantlari. *Central Asian Research Journal for Interdisciplinary Studies (CARJIS)*, (Special Issue), 102-105.
8. Qobilovna A.M. (2023). Program for the development of factors of communicative competence of primary school teachers. *International Journal of Pedagogics*, 3(11), 131-137.
9. Qobilovna A.M. (2023). Program for the development of primary school teachers'communicative competence factors. *International Journal of Pedagogics*, 3(12), 169-175.
10. Djalilova Z. (2022). Politeness in women's discourse in english and uzbek languages. *Academic research in modern science*, 1(11), 29-34.
11. Джалилова З. (2022). Реализация максим вежливости в английском и узбекском диалогах. *Zamonaviy dunyoda innovatsion tadqiqotlar: Nazariya va amaliyot*, 1(21), 22-33.

12. Obidovna D.Z. (2022). A Speech Etiquette Formula for the Gender Communication Strategy. American Journal of Social and Humanitarian Research, 3(10), 44-50.

13. Djalilova, Z. (2022). Discursive elements and the category of politeness. Academic research in modern science, 1(12), 8-14.

14. Джалилова З.О. (2022). Нутқ харакатларида хушмуомалаликнинг гендер хусусиятлари. Международный журнал искусство слова, 5(5).

O'SMIRLAR INTELLEKTUAL RIVOJLANISHIGA INNOVATSION YONDASHUV ORQALI IJTIMOY QO'RQUVNI BARTARAF ETISH USULLARI

Badritdinova Madina Baxromovna,

*Namangan davlat pedagogika instituti katta o'qituvchisi,
psixologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)*

Ushbu maqolada o'smirlar intellektual rivojlanishiga innovatsion yondashuv orqali ulardagi ijtimoiy qo'rquvni bartaraf etish usullari, o'qitishga texnologik yondoshuvning o'zbek xalq pedagogikasi g'oyalari bilan uyg'unlashtirib o'quv jarayoniga tatbiq etish, kadrlar tayyorlash sifatini jahon ta'lim standartlariga muvofiqlashtirishda alohida o'rin tutishi, zamonaviy ta'lim texnologiyasida innovatsion yondashuvning ahamiyati yoritilgan. Shuningdek, o'quvchilarning tafakkur uslubiga xos bo'lgan individual xususiyatlarini samarali diagnostika qilishni ta'minlash va ularni rivojlantirish maqsadida pedagoglar, amaliy psixologlar uchun taklif va tavsiyalar ishlab chiqilgan. Maqola pedagoglar, psixologlar uchun mo'ljallangan.

Kalit so'zlar: *fobiya, innovatsion yondashuv, tafakkur, jarayon, ta'lim, psixologiya, o'smirlik, individual xususiyat.*

МЕТОДЫ УСТРАНЕНИЯ СОЦИАЛЬНОГО СТРАХА ПОСРЕДСТВОМ ИННОВАЦИОННОГО ПОДХОДА К ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНОМУ РАЗВИТИЮ ПОДРОСТКОВ

В данной статье рассмотрены методы преодоления социального страха у подростков посредством инновационного подхода к интеллектуальному развитию, применения технологического подхода к обучению в образовательном процессе путём объединения его с идеями узбекской народной педагогики, повышения качества подготовки кадров в мировом образовании. Подчёркнуты особое место в согласовании со стандартами, а также важность инновационного подхода в современных образовательных технологиях. Кроме того, разработаны предложения и рекомендации для педагогов и практикующих психологов, позволяющие обеспечить эффективную диагностику индивидуальных особенностей стиля мышления учащихся и их развитие. Статья предназначена педагогам и психологам.

Ключевые слова: *фобия, инновационный подход, мышление, процесс, образование, психология, подростковый возраст, индивидуальная особенность.*

METHODS OF ELIMINATING SOCIAL FEAR THROUGH AN INNOVATIVE APPROACH TO ADOLESCENT INTELLECTUAL DEVELOPMENT

In this article, methods of overcoming social fear in adolescents through an innovative approach to intellectual development, applying the technological approach to teaching to the educational process by combining it with the ideas of Uzbek folk pedagogy, improving the quality of personnel training in world education its special place in coordination with standards, the importance of innovative approach in modern educational technology is highlighted. In addition, suggestions and recommendations for pedagogues and applied psychologists have been developed in order to ensure effective diagnosis of individual characteristics of students' thinking style and to develop them. The article is intended for pedagogues and psychologists.

Keywords: *phobia, innovative approach, thinking, process, education, psychology, adolescence, individual characteristic.*

Kirish. Bugungi islohotlar davri o'qitishning samarali metodlarini yaratishni, o'qituvchi va o'quvchilar o'rtasidagi hamkorlikni yanada kengaytirishni, inson shaxsini shakllantirishda ta'lim-tarbiyaning yetakchiligini ta'minlashni, o'quvchilarning yosh va individual xususiyatlari, milliy his-tuyg'ularini e'tiborga olib, ta'limiy-tarbiyaviy tadbirlarni amalga oshirishni taqozo qilmoqda. Yurtboshimiz Sh.Mirziyoyev ta'lim sohasiga ham milliy didaktik nuqtayi nazardan yondashib, uni quyidagicha ta'riflagan edilar: “Ta'lim O'zbekiston xalqi ma'naviyatiga yaratuvchanlik faolligini baxsh etadi. O'sib kelayotgan avlodning barcha eng yaxshi imkoniyatlari unda namoyon bo'ladi, kasb-kori, mahorati uzluksiz takomillashadi, katta avlodning dono tajribasi anglab olinadi va yosh avlodga o'tadi” [1; 15-b.]. Yuqoridagi fikrlarga tayangan holda, pedagogik jarayondagi ta'lim va tarbiya samaradorligini

oshirish uchun o'qitish sifatini tubdan yangilash, o'qituvchi va o'quvchining hamkorlikdagi munosabatini yo'lga qo'yish, o'zaro sog'lom raqobat muhitini qaror toptirish va yangicha yondashuvlarni amaliyotga joriy etishimiz zarurdir.

O'quvchilar tomonidan bilimlarni muvaffaqiyatli o'zlashtirilishi ular tafakkurining tezligi, izchilligi, mazmundorligi, mustaqilligi, chuqurligi va boshqa bir qator xususiyatlariga bog'liqdir. Shuning uchun ham ta'lim jarayonida o'quvchilarning tafakkurga xos kognitiv uslubini o'rganish va diagnostika qilish muhim ahamiyat kasb etadi, ularni rivojlantirish esa zamonaviy psixologiyaning dolzarb muammolaridan biridir.

Adabiyotlar tahlili. O'smirlik davridagi bolalarda ta'lim jarayonida nazariy tafakkur yuqori ahamiyatga ega bo'la boshlaydi. Chunki, bu davrda o'quvchilar atrof-olamdagi bog'lanishlar mazmunini yuqori darajada bilishga harakat qiladilar. Bu davrda o'smirning bilishga bo'lgan qiziqishida progress sodir bo'lib, ilmiy nazariy bilimlarni egallab olishi tafakkurning rivojlanishiga olib keladi. Buning ta'sirida isbot, dalillar bilan fikrlash qobiliyati rivojlanadi. Unda deduktiv xulosalar chiqarishga qobiliyat paydo bo'la boshlaydi.

O'smirlar tafakkurining rivojlanishini ko'pgina psixolog olimlar turlicha mexanizmlar, manbalar, omillar (faktorlar) bilan bog'lab tushuntiradilar. Masalan, atoqli psixolog P.P.Blonskiy o'smirlarning aqliy rivojlanishini to'g'ridan-to'g'ri maktab o'quv dasturlarining mazmuniga bog'lab talqin qilishga intiladi. Maktabda o'qitiladigan fanlar o'smir uchun o'z taxminlarini yuzaga keltirish yoki tekshirish uchun sharoit bo'lib xizmat qiladi deydi [3; 98-b.].

J.Piajening ta'kidlashicha, “Ijtimoiy hayot uch narsaning ta'siri - til, mazmun, qoidalar asosida shakllantiriladi” [6; 47-b.]. Bu borada o'zlashtirilgan ijtimoiy munosabatlar o'z-o'zidan o'smir tafakkurini yangi imkoniyatlarini yaratadi.

N.S.Leytesning fikricha, tevarak-atrof, borliq, jamiyat, tabiat, mikro va makro muhitdagi narsalar hamda hodisalar o'rtasidagi ichki bog'lanishlar, munosabatlar, o'zaro ta'sirlarni aks ettirish, voqelikni ijodiy tarzda qayta o'zgartirish imkoniyati o'smir tafakkurini rivojlanishi uchun asosiy omil bo'lib xizmat qiladi [7; 264-b.].

11-12 yoshdan boshlab o'smirlarda mantiqiy fikrlash rivojlana boshlaydi. O'smirlar bu yoshda kattalar singari keng qamrovli tahlil etishni o'rgana boshlaydilar. Xolodnayaning fikricha, o'smirlar tafakkurning nazariy darajaga qanchalik tez ko'tarila olishi, o'quv materiallarini tez va chuqur egallashi, uning intellektual jihatdan rivojlanishini ham belgilab beradi.

O'smirlik davri yuqori darajadagi intellektual faollik bilan farqlanadi. Bu faollik o'ta qiziquvchanlik hamda atrof-dagilarga o'z layoqatlarini namoyish etish, shuningdek, ularda atrof-dagilar tomonidan yuqori baho olish ehtiyojining mavjudligi bilan belgilanadi. O'smirning kattalarga beradigan savollari mazmunli, mulohazali va aynan o'sha masala doirasida bo'ladi. Bu yoshdagi bolalar turli-farazlarni keltira oladilar, taxminiy fikr yuritib, tadqiqot o'tkaza oladilar, hamda ma'lum bir masala bo'yicha muqobil variantlarni taqqoslay oladilar. O'smirlarning tafakkuri ko'pincha umumlashtirishga moyil bo'ladi.

Tadqiqot metodologiyasi. Ushbu maqolada o'smirlar intellektual rivojlanishiga innovatsion yondashuv orqali ulardagi ijtimoiy qo'rquvni bartaraf etish usullari, o'qitishga texnologik yondoshuvning o'zbek xalq pedagogikasi g'oyalari bilan uyg'unlashtirib o'quv jarayoniga tatbiq etish, kadrlar tayyorlash sifatini jahon ta'lim standartlariga muvofiqlashtirishda alohida o'rin tutishi, zamonaviy ta'lim texnologiyasida innovatsion yondashuvning ahamiyati yoritilgan. Maqola pedagoglar, psixologlar uchun mo'ljallangan.

Tahlillar va natijalar. D.B.Bogoyavlenskaya o'smirlik davridagi intellektual faollikning uchta darajasi aniqlaydi:

1. Reproktiv daraja. Yuqori chegarasi - qiziqish, quyi chegarasi - sinalayotgan odamning vazifaga nisbatan sustligi. O'zlashtirilgan holatlar chegarasidan, doirasidan chiqadigan umumiy xulosalarning qariyb yo'qligi.

2. Evristik daraja. Faoliyatni takomillashtirishga intilish paydo bo'ladi, yechimning yangi usullarini qidirishga, topishga nisbatan moyillik (intilish) vujudga keladi.

3. Kreativlik darajasi. Bu intellektual faollikning yuqori darajasi bo'lib, uning yordamida vazifani yo'lga qo'yishdagi tashabbus, umumiy nazariy xulosalar, o'zaro bog'liqliklar, sabab-oqibatlar aniqlanadi [5; 24-b.]

J.Piajening fikricha, o'smir yoshdagi bolalarda intellektning asosiy funktsiyalari; uyushqoqlik, tartibli rivojlana boshlab, ular intellektning funktsional invariantligi deb yuritiladi. Uning fikricha, bu davr konkret operatsiyalar davri bo'lib, predmetlar bilan aloqada ekanligini ta'kidlaydi [4; 36-b.]. Konkret operatsiyalar davri asta-sekinlik bilan formal (rasmiy) operatsiyalar davri bilan o'rin almashina boshlaydi. Intellekt davrining o'zaro o'rin almashishi tafakkur o'sishini bildiradi.

N.A.Menchinskaya maktab o'quvchilarining aqliy taraqqiyot darajasini aniqlash jarayonida ularning

mavjud bilimlarni amaliyotda qo'llash darajasini hamda mantiqiy fikr yuritish holatini belgilashga harakat qiladi. Muallif bu asnoda o'zlashtirish sur'atiga, yaqqollik va mavhumlikka, yaqqol va mavhum tafakkurning o'zaro aloqasiga, analitik-sintetik faoliyat bosqichiga alohida ahamiyat beradi. Bunda tadqiqotchi uchun eng muhim mezon o'quvchilar fikrini xususiydan umumiy mulohazaga almashtirish imkoniyati hisoblanadi. Uning fikricha, aqliy taraqqiyot o'z ichiga o'quvchilarning o'qishga nisbatan munosabati, o'qish motivlari, bilishga qiziqish masalalarini qamrab olishi kerak, deb hisoblaydi [8; 74-b.].

E.N.Kabanova-Meller metodi bo'yicha o'quvchilarning tafakkurining rivojlanishi 3ta mezon (o'lchov, parametr) bilan aniqlanadi:

1. Ta'lim jarayonida shakllantiriladigan ko'nikma, malaka va aqliy faoliyat usullarida yangi sharoitga ko'chish muammosining mavjudligi (har xil yo'llari, ko'rinishlari, turlari va hokazo).

2. O'quvchilarda tarkib topgan ko'nikma, malaka va aqliy faoliyat usullaridan shaxsning o'z aqliy faoliyatini o'zi bevosita idora qilishga, boshqarishga o'tishi.

3. Tashqi ta'sir natijasida o'quvchilarning bilishga qiziqishi qay darajada ekanligini aniqlash va boshqalar [9; 89-b.].

Xulosalar. Yuqoridagi fikrlarga tayangan holda, maxsus ravishda tashkil etilgan ta'lim tizimi natijasida, ya'ni nazariy tafakkurga asoslanib, mazmundor umumlashtirishga suyanib, umumlashgan o'quv usulini shakllantirish orqali o'quvchilarning mavhum fikr yuritish darajasini rivojlantirish mumkin.

Bugungi kunda respublikamizning bozor iqtisodiyoti sharoitiga o'tishi munosabati bilan o'smir yoshdagi o'quvchilarda amaliy tafakkur ham ancha erta rivojlanmoqda. Amaliy tafakkur tizimiga quyidagi aqliy sifatlar: tadbirkorlik, tejamkorlik, hisob-kitoblik, yuzaga kelgan muammolarni tez yecha olishlik va boshqalar kiradi. Bu sifatlarni bolalarda rivojlantirish nihoyatda muhim ahamiyat kasb etadi. O'smir yoshdagi bolalarda tejamkorlikni rivojlantirish aqlning boshqa sifatlariga nisbatan osonroq kechadi, buni ko'proq, ularning qiziqtiradigan narsalarga mustaqil ravishda hisob-kitob qilib borishda qo'llash orqali amalga oshirish mumkin. O'smirlarda yuzaga kelgan muammolarni tez va operativ holda yechish malakasini shakllantirish birmuncha qiyinroq kechadi. Albatta, bu ularning temperamentiga ham bog'liq boladi. Barcha o'smirlarni tez harakat qilishga o'rgatish mushkul, lekin ularga biror muammo yuzaga kelishi bilan orqaga chekinmay, zudlik bilan uni yechishning umumiy qoidalarini o'rgatib borish mumkin. O'smirlik davrida intellektning yuqori darajada rivojlangan bo'lishi qimmatli va obro'li hisoblanadi. O'smir shaxsidagi va uning bilishga qiziqishidagi o'zgarishlar o'zaro bog'liq bo'ladi. Ixtiyoriy psixik jarayonlarning rivojlanishi o'smirdagi shakllanib kelayotgan shaxs mustaqilligiga tayanadi, o'zining shaxsiy xususiyatlarini anglash va shakllantirish imkoniyatlari esa undagi tafakkurni rivojlanishi bilan belgolanadi.

O'quvchilarning tafakkur uslubiga xos bo'lgan individual xususiyatlarini samarali diagnostika qilishni ta'minlash va ularni rivojlantirish maqsadida pedagoglar, amaliy psixologlar uchun quyidagi tavsiyalarni berish mumkin:

1. Har bir ta'lim muassasasi amaliy psixologlari tomonidan o'quvchilarning bilish jarayonlari, xulq-atvori va o'zaro munosabatlaridagi individual xususiyatlarni diagnostika qilishning psixodiagnostik metodlari bazasini yaratish;

2. O'quv faoliyatiga pedagogik rahbarlik qilish orqali ularning tafakkuriga xos individual xususiyatlarni rivojlantirishga imkoniyat beruvchi vaziyatlarni yaratish;

3. O'quvchilarni mustaqil fikrlashga, kuzatuvchanlikka, atrof-muhitdagi har qanday yangiliklarga qiziqish bilan munosabatda bo'lishga, ijodkorlik va muloqotchanlikka o'rgatib borish;

4. Ta'lim muassasalaridagi o'quv mashg'ulotlari sifatini yaxshilash orqali tafakkur uslubiga xos bo'lgan individual xususiyatlarini rivojlantirishga erishish lozim.

5. Tolerantligi quyi bolalarni o'qitishda ijodkorlikni rivojlantirish muhim ahamiyatga ega, bu qiyin vaziyatga har xil tomondan qarashga yordam beradi. Kognitiv uslublar asosida o'rganishning asosiy rivojlantiruvchi vazifasi - o'quvchilar uslub ko'rinishlarining profilini va darajasini o'zgartirish. Uni hal qilishda o'qituvchi nafaqat «xavf guruhi» o'quvchilari uchun qulay, mojarolarsiz o'quv muhitini yaratibgina qolmay, balki ularning imkoniyatlarini rivojlantirishi, ma'lumotni o'zlashtirish usullari ro'yxatini kengaytirishi, tevarak-atrofga moslashuvini yaxshilashi kerak.

6. Ijtimoiy qo'rquvga moyilli o'qituvchilar muhim detallarni ajratishga qiynalishlarini hisobga olib, ta'lim jarayonida o'rganilayotgan hodisaning muhim, asosiy jihatlarini ajratib ko'rsatish lozim. Shuningdek bunday kognitiv uslubdagi o'quvchilar bilimlarni ko'chirishda qiyinchilik his qilishlarini hisobga olib, muammoli-izlanuvchilik metodlarini, reproduktiv ta'lim bilan birga olib borish, mavzuni yanada mustahkamlash uchun ko'proq topshiriqlar berish maqsadga muvofiq.

Bu tavsiyalarga amal qilish jismoniy va aqliy jihatdan yetuk, mustaqil fikrlovchi, barcha xususiyatlariga ko'ra boshqalardan ajralib turuvchi shaxsni tarbiyalash imkonini beradi. Taqdim etilgan

ilmiy-uslubiy tavsiyalar ijtimoiy faol, yuqori intellektual salohiyatga ega yoshlarni tarbiyalash uchun zamin yaratadi.

Adabiyotlar:

1. Бадритдинова, М. (2019). Когнитив услуб билан боғлиқ метауслубларнинг ривожланиши. Илмий ахборотнома.
2. Бадритдинова, М. (2019). Когнитив услуб билан боғлиқ метауслубларнинг ривожланиши. Илмий ахборотнома.
3. Бадритдинова, М. Б. (2020). Различия между базовой, дидактической и когнитивными структурами личности. *Oriental Art and Culture*, (II), 158-161.
4. Бадритдинова, М. (2015). Талабалар интеллектуал фаолиятини ўрганишга нисбатан системали ёндашув. Илмий ахборотнома.
5. Turg'unboyeva, A., Badritdinova, M., G'aniyeva, N., & Qayumov, B. (2021, May). Description of the methods of diagnosing the cognitive style of pupils in the educational process. In *E-Conference Globe* (pp. 306-308).
6. Badritdinova, M. B. (2019). The development of metamethods associated with cognitive methods. *Scientific and Technical Journal of Namangan Institute of Engineering and Technology*, 1(6), 483-489.
7. Badritdinova, M., Mo'Minova, D., & G'Aniyeva, N. (2021). Kichik maktab yoshdagi bolalarda tafakkur rivojlanishining o'ziga xos xususiyatlari. *Central Asian Research Journal for Interdisciplinary Studies (CARJIS)*, 1(Special issue), 433-436.
8. Badriddinova, M. (2023). Maktabgacha yoshdagi bolalar diqqatini barqarorlashtirish usul va vositalari. Ta'lim tizimida psixologik xizmatning zamonaviy tendensiyalari: nazariya va amaliyot mavzusidagi Respublika II-ilmiy-amaliy konfensiya maqolalari to'plami.
9. Badritdinova, M. (2023). Maktabgacha yoshdagi bolalarda tafakkur uslubini rivojlantirishning psixologik mexanizmlari. ta'lim tizimida psixologik xizmatning zamonaviy tendensiyalari: nazariya va amaliyot mavzusidagi Respublika II-ilmiy-amaliy konfensiya maqolalari to'plami.
10. Badritdinova, M. B., & Rustamova, T. N. (2021). Psychological characteristics of development of thinking in students in the educational process. *Science and Education*, 2(2), 331-337.
11. Badritdinova, M. (2015). Ta'lim jarayonida idrokga xos kognitiv uslub shakllanishining psixologik mexanizmlari. Илмий ахборотнома.
12. Badritdinova Madina Baxromovna, B., & Gulsanam, K. (2022). Xomiladorlikni rejalashtirishda psixologik tayyorgarlik. *Scientific Impulse*, 1(5), 1867-1873.

TA'LIM RIVOJLANISHINING HOZIRGI SHAROITDAGI PEDAGOGNING INNOVATSION FAOLIYATI

Hotamova Maftuna Madatovna,

Buxoro davlat universiteti 1-bosqich tayanch doktoranti

Maqolada O'zbekiston Respublikasida oliy ta'limni tizimli isloh qilishning ustuvor yo'nalishlari, yuqori malakali kadrlar tayyorlash, oliy ta'limni modernizatsiya qilish, ilg'or ta'lim texnologiyalariga asoslangan o'quv jarayonida o'qituvchining innovatsion faoliyati va unga qo'yilgan talablar, innovatsiya tushunchasining mohiyati, ta'lim muassasalari pedagogik jamoalarining ushbu jarayonga tayyorgarligi, pedagogning innovatsion muhitni yarata olish mahorati haqida so'z boradi.

Kalit so'zlar: ta'lim islohotlari, malakali kadr, innovatsiya, innovatsion muhit, texnologiya, jarayon, interfaol metod, zamonaviy yondashuv, ijodiy faoliyat.

ИННОВАЦИОННАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ПЕДАГОГА В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ РАЗВИТИЯ ОБРАЗОВАНИЯ

В статье идёт речь о приоритетных направлениях системной реформы высшего образования в Республике Узбекистан, подготовке высококвалифицированных кадров, модернизации высшего образования, инновационной деятельности учителя в образовательном процессе на основе передовых образовательных технологий и предъявляемых к нему требованиям, сущности понятия инновации, подготовке педагогических коллективов образовательных учреждений к этому процессу, умении педагога создавать инновационную среду.

Ключевые слова: образовательная реформа, квалифицированный персонал, инновации, инновационная среда, технология, процесс, интерактивный метод, современный подход, творческая деятельность.

INNOVATIVE ACTIVITY OF THE TEACHER IN THE CURRENT CONDITIONS OF EDUCATIONAL DEVELOPMENT

The article will talk about the priorities of the systematic reform of higher education in the Republic of Uzbekistan, the training of highly qualified personnel, the modernization of Higher Education, the innovative activities of the teacher in the educational process based on advanced educational technologies and the requirements imposed on him, the essence of the concept of innovation, the preparation of pedagogical teams of educational institutions.

Keywords: educational reform, qualified frame, innovation, innovative environment, technology, process, interactive method, modern approach, creative activity.

Kirish. O'zbekiston Respublikasida oliy ta'limni tizimli isloh qilishning ustuvor yo'nalishlarini belgilash, mustaqil fikrlaydigan, yuqori malakali kadrlar tayyorlash jarayonini sifat jihatidan yangi bosqichga ko'tarish, oliy ta'limni modernizatsiya qilish, ilg'or ta'lim texnologiyalariga asoslangan holda ijtimoiy soha va iqtisodiyot tarmoqlarini rivojlantirish maqsadida O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 8-oktabrdagi farmoni bilan tasdiqlangan “O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi” sohadagi yangi islohotlar uchun dasturulamal vazifasini bajarmoqda. Ushbu hujjatga intellektual taraqqiyotni jadallashtirish, raqobatbardosh kadrlar tayyorlash, ilmiy va innovatsion faoliyatni samarali tashkil etish hamda xalqaro hamkorlikni mustahkamlash maqsadida fan, ta'lim va ishlab chiqarish integratsiyasini rivojlantirish singari vazifalar asos qilib olindi. Konsepsiya mazmuni mamlakatimiz oliy ta'lim tizimini isloh qilishning ustuvor yo'nalishlarini aks ettirdi. Unda oliy o'quv yurtlarida qamrov darajasini kengaytirish hamda ta'lim sifatini oshirish, raqamli texnologiyalar va ta'lim platformalarini joriy etish, yoshlarni ilmiy faoliyatga jalb qilish, innovatsion tuzilmalarni shakllantirish, ilmiy tadqiqotlar natijalarini tijoriylashtirish, xalqaro e'tirofga erishish hamda boshqa ko'plab aniq yo'nalishlar belgilab berildi. Bularning barchasi ta'lim jarayonini yangi sifat bosqichiga ko'tarish uchun xizmat qiladi. [1]

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Oliy Majlisga Murojaatnomasida mamlakatimiz zamonaviy yuksalishga erishish maqsadida innovatsion rivojlanish bosqichiga kirganligini e'tirof etilgan. “Innovatsiya – bu kelajak degani. Biz buyuk kelajagimizni barpo etishni... aynan innovatsion g'oyalar asosida boshlashimiz

kerak. Innovatsion rivojlanish va raqamli iqtisodiyot yo‘liga o‘tishimiz bejiz emas. Chunki zamon shiddat bilan rivojlanib borayotgan hozirgi davrda kim yutadi? Yangi fikr, yangi g‘oyaga, innovatsiyaga tayangan davlat yutadi.” [2]

Asosiy qism. O‘zbekiston Respublikasining “Innovatsion faoliyat to‘g‘risida”gi Qonunida “innovatsiya” va “innovatsion faoliyat”ga quyidagicha ta‘rif berilgan: “innovatsiya – fuqarolik muomalasiga kiritilgan yoki shaxsiy ehtiyojlar uchun foydalaniladigan, qo‘llanilishi amaliyotda katta ijtimoiy-iqtisodiy samaraga erishishni ta‘minlaydigan yangi ishlanma”, “innovatsion faoliyat – yangi yangi ishlanmalarni tashkil etish, shuningdek ishlab chiqarish sohasida ularning o‘tkazilishi va amalga oshirilishini ta‘minlash bo‘yicha faoliyat” deb, ta‘rif berilgan [2].

“Innovatsiya” tushunchasi o‘zining yangi hayotini “innovatsion kombinatsiyalar”ni tahlil qilish, iqtisodiy tizimlarning rivojlanishidagi o‘zgarishlar natijasida XX-asrning boshida Avstriyalik iqtisodchi Y.Shumpeterning ilmiy ishlarida boshlagan. Shumpeter 1900-yillarda iqtisodda ushbu termini ilmiy qo‘llashga kiritgan dastlabki olimlardan hisoblanadi. O‘zining “ijodiy halokat” nazariyasi asosida innovatsion jarayonlarni o‘rganib chiqdi va tadbirkorlarning faoliyatini yangi mahsulot va xizmatlarni yaratishda mavjud narsalardan foydalanishni boshqa zamonaviy usullar sifatida ko‘rib chiqishni taklif qildi [6].

Adabiyotlar tahlili. Ingliz professori V.R. Spenser “Innovatsiya – bu aniq vaziyatda mutlaqo yangi narsa, biz buni anglaganimizda foydalanishimiz mumkin” [10] deb ta‘rif beradi. Rossiyalik olimlar A.Kulagin “Innovatsiya – bu innovatsion, ishlab chiqarish, institutsional moliyaviy, ilmiy-texnik va boshqa sohalaridagi yangilikdir” [14] deb ta‘rif bergan. D.Foreman “innovatsion imkoniyatlar - bu muntazam ravishda kombinatsiyalashgan bilimlarni kashf qilish, ulardan foydalanish demakdir. Bunda kombinatsiyalashgan jarayonlarda asosiy e‘tibor beriladigan jihat – bu bilimdir” [10] deb ta‘kidlaydi. I.Balabanov “Innovatsiya-kapitalni yangi texnika yoki texnologiyaga, ishlab chiqarishni tashkil qilish, mehnat, xizmat ko‘rsatish va boshqaruvning yangi shakllariga, jumladan, yangicha nazorat va hisob shakllari, rejalashtirish va tahlil usullariga kiritishdan olingan, moddiy tus olgan natijadir” [11] deb ta‘riflagan.

J.Yo‘ldoshev “innovatsiya (ingliz tilidan olingan “Innovation” yangilik kiritish) - tizim ichki tuzilishni o‘zgartirish amaliyot va nazariyaning asosiy qismi”, innovatsion faoliyat esa, “yangi ijtimoiy talablar bilan a‘nanaviy me‘yorlarning mos kelmasligi. Amaliyotning yangilanayotgan me‘yorlarni mavjud me‘yorlar bilan to‘qnashuvi natijasida vujudga kelgan majmualari muommallarni yechishiga qaratilgan faoliyat” [3] deb ta‘kidlaydi. Tadqiqotchi E.G‘affarov “Innovatsiya – bu ixtironing amaliy ahamiyatini ajratib ko‘rsatish va uni muvaffaqiyatini ta‘minlovchi yangilikdir” [12] deb ta‘rif bergan. Innovatsion faoliyat bu avvalo ijodiy faoliyat hisoblanadi. Hozirgi sharoitda innovatsion faollik oliy ta‘limning ham mazmun hamda tashkiliy-tuzilmaviy jihatdan qayta ishlab chiqish bilan bevosita bog‘liq. Bu jarayonlarning asosi bo‘lib oxirgi uch, o‘n yillikda A.A.Abdulina, YE.V.Bondarevskaya, V.I.Zagvyazinskiy, V.S.Ilin, N.M.Kan-Kalik, V.A.Slasteninlar tomonidan pedagogik ta‘lim nazariyasini tezkor ishlab chiqilishi bo‘ldi.

Pedagogik ta‘lim rivojlanishining zamonaviy innovatsion yo‘nalishlari ichida xususiy innovatsion nazariyani, shaxsiy va xususiy yo‘nalishli ta‘lim sohasidagi ishlanmalarni, ta‘limni tashkiliy-tuzilmaviy modelini, ta‘limni ko‘p darajali tizimini rivojlantirishni ajratib ko‘rsatish mumkin.

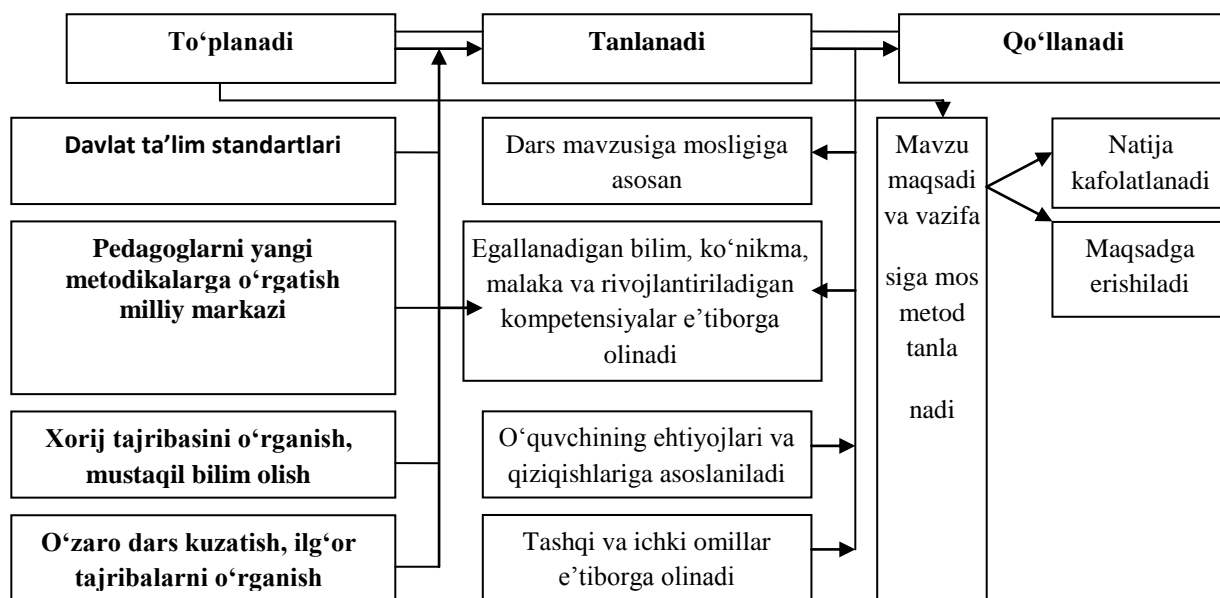
Oxirgi o‘n yillikda pedagogik innovatsiyani nazariy asoslari ishlab chiqilyapti. Ayniqsa, K.Anglovskiy M.V. Klarin, V.Y.Lyudis, M.N.Potashnik, S.D.Polyakov, T.I.Shamova, O.T.Xomeriki, N.R.Yusup-bekova, V.A.Slastenin va boshqalarning ishlarida pedagogik professionalizmi rivojlantirishning o‘ziga xos tomonlarini aniqlash va oliy ta‘limda o‘qitish jarayonida bo‘lg‘usi o‘qituvchining innovatsion imkoniyatlarini rivojlantirish olib borilayotgan ilmiy-tadqiqotlarning bahs mavzusi bo‘lib qolmoqda. Shaxsiy yo‘nalishli ta‘lim konsepsiyasi pedagog olimlardan L.S.Vigotskiy, A.A.Leontev, D.B.Elkonin, E.V.Ilenko, V.V.Davidov, G.P.Shedrovitskiy, A.G.Asmolovning madaniy-tarixiy va faoliyatli yondashuvga asoslanadi va bugungi kunda umummetodologik jihatdan V.V.Serikov, V.G.Sukerman, V.P.Zinchenko, L.N.Kulikovlarning ilmiy tadqiqot ishlarining ahamiyati yuqori. Tashkiliy-boshqaruv darajasida ushbu muammo bilan M.N.Kostikov, V.A.Boltovlar shug‘ullangan. Ushbu konsepsiyaning yetakchi g‘oyalaridan biri pedagogik ta‘limda predmetli tayyorlashning roli va o‘rmini anglab yetish, predmetlarni o‘zlashtirish bilan asosiy e‘tibor o‘quvchilarni rivojlantirish vositasi sifatida predmetni o‘qitishga asosiy maqsad qaratiladi.

Ushbu konsepsiyaning boshqa bir g‘oyasi o‘quv shakllarini konstruksiyalash bilan bog‘liq bo‘lib, bunda ta‘lim jarayoni yagona jarayon sifatida qaraladi, (xususiy o‘quv faoliyati) unda materialni anglab yetish va tadqiqot ishi birgalikda bo‘lajak pedagogning shaxsiy pedagogik pozitsiyasi bo‘lib shakllanadi. Mazkur yondashuvda asosiy talablar quyidagi izchillikda: shaxs o‘zi uchun va boshqalar uchun ham asosiy boylik bo‘lib, bunda ta‘lim-oliy ta‘limdagi yaxlit pedagogik jarayon sifatida yo‘naltirilgan shaxsni

o‘zgartirishga qaratilgan jarayondir.

Bunday ta’limning bosh natijasi egallangan bilim, ko‘nikma va malakalar emas, balki shaxs o‘shiga qobiliyat, empatik o‘zaro munosabatlar va shaxsiy samaradorlikka qaratilgan yuqori ijtimoiy faollik tushuniladi. Hayotiy kelajakni amalga oshirish uchun inson o‘z faoliyatini ongli tarzda qayta yo‘lga qo‘yadi va buning uchun ta’lim jarayoni imkoniyatlaridan foydalanadi. Ayniqsa, bu jarayon talaba yoshi davri, yoshlik davri ayni ushbu jarayonni yo‘lga qo‘yish uchun muhim bosqich hisoblanadi. Ushbu konsepsiyaning keyingi g‘oyasi pedagogik subektivlikni rivojlanishi bilan bog‘liq: talaba “o‘rganuvchi”, “o‘quvchi”, “o‘qitadigan” pozitsiya orqali o‘tadi.

Psixolog olim D.B.Elkoninning ta’biri bilan aytganda, agar oliy o‘quv yurti “o‘qish joyi va vaqti emas, balki yigit va qizlarni katta bo‘lish maydoni”, deb qaralsa, u holda ushbu oliy o‘quv yurtidagi pedagogik jarayon uni amalga oshirish orqali ta’lim olayotgan talabaning o‘z-o‘zini rivojlantirishini faollashtiruvchi, hech bir narsa bilan qiyoslab bo‘lmaydigan pedagogik jarayonni ijodiy-o‘zini qayta qurish subyekti ham talaba, ham pedagog uchun imkoniyatlar hisoblanadi. O‘qituvchi faoliyati ham o‘zgaradi: “usta” ishlari orqali bilimlarini pedagogik texnologiya asosida yetkazishdan, talabalarda pedagogik qobiliyatni shakllantirish maqsadida birgalikdagi faoliyatni tashkil etuvchi “fasilitator” pozitsiyada talabalar bilan birgalikda uning kelajak kasbiy faoliyatini loyihalovchiga aylanadi. Shunga ko‘ra innovatsion va integrativ ta’lim texnologiyalarini yo‘lga qo‘yish dolzarb bo‘lib qoladi. Har bir pedagog o‘z darsini ehtiyojlarga asoslangan holda loyihalash, o‘z fanini o‘qitish sohasida tezkor texnologik izlanishlarni amalga oshirishga oid kasbiy kompetentlik va pedagogik mahoratga ega bo‘lishi kerak.

1-rasm. O‘quv jarayonida inrefaol metodlarni qo‘llash tizimi

Oliy pedagogik ta’limni ko‘p bosqichli mazmuni bizning sharoitimizda ikki darajali model: umumiy - bazaviy-bakalavriat va to‘liq - magistratura ko‘rinishida amalga oshiriladi va ular quyidagi talablarni o‘zida aks ettiradi:

- yaxlit tizim ko‘rinishiga ega;
- bozor iqtisodiyoti talablariga to‘la javob beradi;
- ta’limni ko‘pgina yo‘llari orqali egallash imkonini beradi;
- o‘qiyotganlarni akademik va kasbiy yo‘naltirishga rag‘batlantiradi;
- uzluksiz bilimlarni egallashga yo‘naltiradi;
- kasbiy mahorat va kompetentlikka ega bo‘lishning boshlang‘ich ko‘nikmalarini tarkib toptiradi;
- shaxsiy va kasbiy kompetensiyalarni egallashga undaydi;
- o‘z-o‘zini anglash, uning qimmatli yo‘nalishlarini va hayot tarzini belgilash asosida shaxs rivojlanishi uchun imkoniyatlar yaratib beradi.

Ta’lim-tarbiya jarayonlarini sifatli tashkil etish va uning samaradorligini ta’minlashda:

- ilmiy asoslangan nazariya bo‘yicha talabalar faolligini ta’minlash;
- zamonaviy yondashuvlarga asoslanish;
- yuqsak axloqiy sifatlarga ega bo‘lish;
- o‘zini-o‘zi va o‘z faoliyatini o‘zi tahlil qilish;

- boy falsafiy va ma'naviy dunyoqarashga ega bo'lish;
- psixologik-pedagogik va tashkiliy-texnologik salohiyatli bo'lish;
- vaziyatni obyektiv baholash;
- pedagogik jarayonlarda vujudga kelgan muammoli vaziyatlarni hal qilish;

-talabalar faolligiga salbiy ta'sir ko'rsatuvchi omillarni oldindan aniqlashda zaruriy bilim, ko'nikma va malakalarga ega bo'lgan pedagogni kompetentli o'qituvchi deyishimiz mumkin.

Oliy ta'limda individual-ijodiy va jamoaviy-ijodiy faoliyat sohasida bugungi kunga kelib sezilarli tajribalar to'plandi, o'quv pedagogik jarayoni ishtirokchilari o'rtasida “subyekt-subyekt” munosabatlari rivojlanishida o'zgarishlar sodir bo'layotganini kuzatish mumkin. Ushbu tizim orqali talabalarning mustaqil ishlashga ishtiyoqi ortib, reyting tizimida ularning faol ishtiroki ta'minlansa, pedagoglar tomonidan talabalar faoliyatini boshqarishda metodik madaniyat darajasi o'sib borishi kuzatiladi. O'quv jarayonida innovatsion ta'lim usullarini olib kirish bir qator talablarga asoslanadi (1-rasmga qarang).

Yuqorida taklif etilayotgan tavsiyada ko'plab kuzatilgan tajribalarga tayangan holda ta'lim muassasalari pedagogik jamoalarining ushbu jarayonga tayyorgarlik va kirishishini samarali ta'minlovchi aniq boshqaruv harakat tizimini belgilab olish imkonini ko'rsatish mumkin. Pedagogning innovatsion muhitni yarata olish mahorati har qanday holatda faqat individual xarakter kasb etadi. Shunga ko'ra aniq qadamlarni belgilab olishda quyidagilarni hisobga olish zarur:

1) innovatsion jarayonlarni amalga oshirish uchun hamma pedagogik jamoa a'zolarini alohida tayyorlash zarur, bu esa o'z yo'lida barcha ta'lim muassasalari rahbarlari tomonidan alohida e'tibor va qo'shimcha harakat qilishni talab etadi, chunki har bir ishtirokchini ham pedagogik, ham texnik shakllangan motivatsiya va rejalashtirilgan yangilikni ijobiy o'zlashtirishning muhim sharti va kafolati bo'lib xizmat qiladi.

2) rivojlanish rejimini ta'minlash bo'yicha qabul qilingan barcha boshqaruv qarorlari jamoaviy bo'lishi zarur, chunki ayni mana shu shartlar ko'pchilik pedagogik jamoani innovatsion jarayonga tezkor, ishonchli va muvaffaqiyatli kirishini ta'minlaydi.

Ta'lim muassasalarini rivojlanish rejimiga o'tkazish jarayonida quyidagi bosqichlarni e'tiborga olish kerak:

1-bosqich. Bo'lg'usi o'zgarishlar yangiliklarning muhimligini, zarurligini va shart ekanligini ta'lim muassasalarining boshqaruv guruh a'zolari, ya'ni kelajak g'oyalarni “rivojlantiruvchi” va “generator” larini mavjudligini anglab yetishdan iborat. Tajriba shuni ko'rsatadiki, keyingi harakatlar uchun yetakchi tashabbuskor bo'lib, yetakchi o'zining vakolatiga ega –maktab direktori hisoblanadi.

2-bosqich. Ular tomonidan nafaqat ma'muriy (menejerlik) guruhini tuzish muhim va zaruriy shart bo'lib, shuningdek u yoki bu yangilikni tatbiq etuvchi metodik va texnologik tayyorgarlikka ega g'oyaviy jihatdan qo'llab-quvvatlovchi pedagogik jamoani (komandani) shakllantirishdan iborat.

3-bosqich. Pedagogik jamoani motivlashtirish va o'qituvchilarni innovatsion jarayonlarga tayyorgarligini shakllantirish. Bizning maktablarimizda bunday o'zgarishlarga qanday ehtiyoj bor? Bunday o'zgarishlardan biz o'qituvchilar nimaga ega bo'lamiz? Bularning hammasi nima uchun zarur? Yuqoridagi savollarga mazkur bosqichda javob olish mumkin. Bunga ushbu pedagogik jamoani 5/4 a'zolari qo'llab-quvvatlagandagina va tushungandagina erishish mumkin. Bu shunday “tanqidiy maydon” bo'lib, bularning bildirgan fikrisiz u yoki bu o'zgarishlarni boshlash o'rinsiz va xavfli hisoblanadi. Umuman olganda ushbu bosqichda ta'lim muassasasining rahbari pedagogik va texnik xodimlarning motivatsiya shakli va metodlarini belgilab beradi.

4-bosqich. Maktabning muammoli tahlili, “muammoli maydon” qurish va o'zining, ta'lim muassasasining bugungi kundagi asosiy (eng kerakli) muammosini aniqlashdan iborat.

5-bosqich. Muammoli tahlil va asosiy muammoni aniqlash natijalariga ko'ra – yaqin kelajak uchun maktab rivojlanishining loyiha g'oyasini ishlab chiqish. Bu yangilik kiritish obyektini tanlash bo'lib, bu yangilik mazkur maktabni hayotiy zaruriyatidan kelib chiqib, ta'lim jarayoni ishtirokchilarining ko'pchiligi tomonidan anglab yetilishi zarur. Ushbu bosqichda prinsipial masala: bo'lg'usi innovatsiya sohasi qanday bo'ladi? Bu innovatsiya o'quv yoki o'quv jarayonidan tashqaridagi faoliyatga tegishli bo'ladi? Bularning ichidan qaysi biri yetakchi? Masalan, tajribaning ko'rsatishicha, darsdan tashqari faoliyat qishloq joylardagi maktablarda bo'lg'usi innovatsiyaning samarali sohasi, hisoblanadi. Lekin, qaysi soha bo'lsa ham ushbu masalani pedagogik jamoaning o'zi belgilaydi. Yangilik kiritish obyektini tanlashga bevosita ta'lim muassasasi belgilagan muammo ta'sir ko'rsatadi.

6-bosqich. Ishlab chiqilgan g'oyani amalga oshirish uchun aniq boshqaruv harakatini aniqlash, ya'ni uni amalga oshirish rejasi va dasturini tuzish kerak bo'ladi.

7-bosqich. Kelajak boshqaruv harakatini korreksiyalash maqsadida loyiha g'oyasini amalga oshirishning dastlabki qadamlarini ko'rsatishdan iborat.

Xulosa. Ta'lim muassasalarini rivojlanish rejimiga o'tkazish bo'yicha taklif etilayotgan algoritm eng kamida ikki xil ahamiyatga ega bo'ladi:

birinchidan, bu shakllanish mexanizmi va pedagogik jamoani keyingi innovatsion imkoniyatlarni rivojlanishi hisoblanadi;

ikkinchidan, maktabda rivojlanuvchi pedagogik jamoaning mavjudligi mazkur ta’lim muassasasining rivojlanish rejimini samarali va muvaffaqiyatli ta’minlovchi yetarli jarayon va vosita sifatida kafolatlanadi.

Bugungi globallashuv va davlatlararo raqobat tobora kuchayib, internet va innovatsion texnologiyalar har sohaga chuqur kirib borayotgan, dunyoda an’anaviy jamiyatdan axborotlashgan jamiyat sari harakatlar kechayotgan davrda mamlakatimizda har bir mutaxassisni mustaqil fikrlaydigan, jamiyatda faollik ko’rsatadigan, qiyinchiliklarni qo’rqmasdan yengib o’ta oladigan, raqobatbardosh, o’z Vatanga sodiq shaxs sifatida kamolga yetkazish oliy ta’lim sohasining eng asosiy, ustuvor vazifasi bo’lib qolmoqda.

Adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 8-oktabrdagi “O‘zbekiston Respublikasi oliy ta’lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi to’g’risida”gi Farmoni.
2. O‘zbekiston Respublikasining 2020-yil 24- iyuldagi O‘RQ-630-son “Innovatsion faoliyat to’g’risida”gi Qonuni.
2. O‘zbekiston Respublikasining 2020-yil 23-sentyabrdagi O‘RQ- 637-son “Ta’lim to’g’risida”gi Qonuni.
3. O‘zbekiston Respublikasining 2019-yil 29-oktyabrdagi O‘RQ-576-son “Ilm-fan va ilmiy faoliyat to’g’risida”gi Qonuni.
4. Mirziyoyev Sh.M. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining Oliy Majlisga Murojaatnomasi. – T.2018, 19-20-betlar.
5. Шумпетер Й. Теория экономического развития. М., Директ-Медиа, 2007. 4.
6. Санто Б. Инновация и глобальный интеллектуализм // Инновации. — 2006. — № 9; 5.
7. Фатхутдинов Р. Инновационный менеджмент. 6-е изд. – СПб.: Питер, 2008.
8. Кондратьев Н.Д. Проблемы экономической динамики. – М.: Экономика, 1989;
10. Инновации: теория, механизм, государственное регулирование: Учебн. пособие /Под ред. Й.В. Яковса. – М.: РАГС, 2000.
10. Балабанов И. Инновационный менеджмент. Питер, 2001.
11. Канторович Л. Системный анализ и некоторые проблемы научно-технического прогресса. М.:Наука, 1986.
12. Yo‘ldoshev J.G‘., Usmonov S. A. Pedagogik texnologiya asoslari: Qo‘llanma.– T.:O‘qituvchi, 2004. – 104 b.
13. G‘affarov E. Innovatsiya, ijtimoiy innovatsiya va innovatsion faoliyat: ilmiy-nazariy yondashuvlar. NamDU ilmiy axborotnomasi. 2019-yil, 10-son. 153-157 betlar.
14. Кулагин А. Оценка и самооценка научной организации. Инновационная экономика. 2011 г. стр. 54-55.

TA'LIM SAMARADORLIGINI OSHIRISHDA RIVOJLANGAN DAVLATLAR TAJIRIBALARIDAN FOYDALANISH

*Ibrohimova Sunbula Asilbek qizi,
Buxoro davlat pedagogika instituti
Pedagogika nazariyasi va tarixi yo'nalishi
1-bosqich magistranti*

Mazkur maqolada O'zbekiston ta'lim samaradorligini oshirish maqsadida rivojlangan davlatlarning ta'lim tizimi qiyosiy tahlil qilingan. Ta'limda o'z dolzarbligini yo'qotib borayotgan ish shakllarini yangilashda Yaponiya, Fransiya, AQSH, Germaniya kabi rivojlangan davlatlar ilg'or xorijiy ta'lim tuzilmasi, tajribasi va zamonaviy ta'lim tuzilmasi o'rganilgan. Rivojlangan davlatlar pedagogik faoliyati qiyosiy tahlil qilingan bo'lib, unda ilg'or xorijiy tajribalarini o'rganish asnosida ta'lim sifatini tubdan o'zgartirish, o'qitishning yangi metodlarini joriy etish xususida fikr bayon etilgan. Shuningdek O'zbekistonning ayni damdagi yutuqlari e'tirof etilib, mamlakatimiz ta'lim tizimidagi yutuqlari, ta'lim standartlari haqida ma'lumotlar keltirilgan. Hamda, jahon tajribalarini qunt bilan o'rganish orqali raqobatbardosh bo'la oladigan milliy ta'lim tizimi tuzilmasi yaratish bo'yicha takliflar berilgan

***Kalit so'zlar:** xorijiy ta'lim, rivojlangan davlatlar, Yaponiya, Fransiya, AQSH, Germaniya, ilg'or xorijiy pedagogik tajriba, milliy ta'lim tizimi.*

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ОПЫТА РАЗВИТЫХ СТРАН В ПОВЫШЕНИИ ЭФФЕКТИВНОСТИ ОБРАЗОВАНИЯ

В данной статье в целях повышения эффективности образования в Узбекистане проводится сравнительный анализ образовательной системы развитых стран. Развитые страны, такие как Япония, Франция, США, Германия, продвинуты в обновлении форм работы, которые теряют свою актуальность в образовании. Изучаются зарубежная образовательная структура, опыт и современная образовательная структура. В сравнительном аспекте анализируется педагогическая деятельность развитых стран, в которой при изучении передового зарубежного опыта высказываются мнения о кардинальном изменении качества образования и внедрении новых методов обучения. Также отмечены текущие достижения Узбекистана, представлена информация о достижениях системы образования страны и образовательных стандартах. При этом прозвучали предложения по созданию структуры национальной системы образования, способной быть конкурентоспособной за счёт усердного изучения мирового опыта.

***Ключевые слова:** зарубежное образование, развитые страны, Япония, Франция, США, Германия, передовой зарубежный педагогический опыт, национальная система образования.*

USING THE EXPERIENCES OF DEVELOPED COUNTRIES IN IMPROVING EDUCATIONAL EFFICIENCY

In this article, in order to improve the effectiveness of education in Uzbekistan, the educational system of developed countries is comparatively analyzed. Developed countries such as Japan, France, the USA, and Germany are advanced in updating the forms of work that are losing their relevance in education. Foreign educational structure, experience and modern educational structure are studied. Pedagogical activities of developed countries are comparatively analyzed, in which, while studying advanced foreign experiences, opinions are expressed about the fundamental change in the quality of education and the introduction of new teaching methods. Also, the current achievements of Uzbekistan are recognized, and information is provided about the achievements of the country's education system and educational standards. At the same time, proposals were made to create a structure of the national education system that can be competitive by diligently studying world experiences.

***Keywords:** foreign education, developed countries, Japan, France, USA, Germany, advanced foreign pedagogical experience, national education system.*

Kirish. Yangi O'zbekistonda ta'lim jarayonida ta'lim sifatini tubdan o'zgartirish, zamonaviy pedagogik tajribalar hamda axborot kommunikatsion texnologiyalardan foydalangan holda o'qitishning ilg'or metodlarini joriy etish imkoniyatlarini kengaytirishga yo'l ochildi. Ushbu imkoniyatlarni kengaytirish

uchun rivojlangan davlatlar ta’lim tizimidagi innovatsion ish uslublarini o’rganish, ularni qiyosiy tahlil qilish va ilg’or tajribalarni ommalashtirish muhim ahamiyat kasb etmoqda. Ilg’or xorijiy tajribalarni sinchkovlik va qunt bilan o’rganish orqali ta’limda o’z dolzarbligini yo’qotib borayotgan ish shakllari, uslublaridan xalos bo’lish bilan birga uni munosib tarzda yangilashda qo’shimcha boy manbaalarga ega bo’linadi. Rivojlangan davlatlar ta’lim tizimini qiyosiy tahlil qilib chet el ta’limidagi ibratli jihatlarni mamlakatimiz ta’lim tizimiga olib kirishi orqali taraqqiy etib borayotgan respublikamizda o’quv –tarbiyaviy ishlarini isloh qilish jarayonini tezlashtira olamiz

Asosiy qism. O’zbekististonning yangi taraqqiyot davrida jahon miqyosida raqobatbardosh bera oladigan milliy ta’lim tizimini yaratish va uni kompleks rivojlantirish maqsadlariga katta kuch va mablag’ sarf qilinmoqda. Ushbu islohotlar va o’zgarishlar natijasi maktab ta’limiga borib taqalmoqda.

O’zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning 2020-yil 24-yanvardagi Oliy Majlisga Murojaatnomasida bayon etilgan quyidagi fikrlar milliy ta’lim tizimini boyitishda yoshlar ma’naviyatini shakllantirishda alohida ahamiyatga ega: “...Ilm yo’q joyda qoloqlik, jaholat va albatta, to’g’ri yo’ldan adashish bo’ladi. Sharq donishmandlari aytganidek, “ Eng katta boylik - bu aql-zakovat va ilm, eng katta meros – bu yaxshi tarbiya, eng katta qashshoqlik – bu bilimsizlikdir!” Shu sababli hammamiz zamonaviy bilimlarni o’zlashtirishimiz, chinakam ma’rifat va yuksak madaniyat egasi bo’lish uzluksiz hayotiy ehtiyojga aylanishi kerak ” [1].

Ushbu fikrlarda kelib chiqqan holda rivojlangan davlatlar bilan har jabhada raqobatbardosh bo’la olish uchun ta’limni modernizatsiyalash shuningdek, ta’limni rivojlantirish borasidagi zamonaviy nazariyalarni o’rganish, taqqoslash, tahlil qilish, amalda tatbiq etish va ta’lim mazmunini rivojlantirishga yordam berishda doimo izlanishda bo’lishimiz talab qilinadi. Shu bilan bir qatorda, xorijiy davlatlarning tajribasini o’zlashtirib yangi zamonaviy ta’lim tizimini isloh qilishimiz kerak. Chet el tajribalarini o’rganishda ularning ijobiy jihatlari har bir xalqning milliy madaniy mentaliteti, o’ziga xosligi, urf-odatlarini an’analari saqlagan holda ko’chirishni amalga oshirish lozim. Chunki, G’arbda ta’limning o’zi maqsadga erishish vositasi sifatida qaraladi, Sharqda esa ko’pincha ta’limga axloqiy qadriyatlarni singdirganligi sababli xorijiy pedagogik tajribalarni o’rganishda ushbu jihatlarga alohida e’tibor qaratiladi.

Bugungi kunda har qaysi xalq davlat va jamiyatning taraqqiyot darajasi, avvalombor uning inson kapitaliga, inson rivojida berayotgan e’tibori bu yo’ldagi sa’y-harakatlari bilan o’lchanadi. Bugungi kunda ta’lim mazmuniga bo’lgan e’tibor rivojlangan mamlakatlardagi shart-sharoitlarga ham bog’liqdir. Buning isboti sifatida xorijiy mamlakatlarning boshlang’ich ta’lim tizimini tahlil qilib o’tamiz.

Yaponiya ta’lim tizimi.

Hozirgi davrda Yaponiya ilmiy tadqiqotlarga ketgan sarmoya miqdori bo’yicha dunyoda 2-o’rinda turadi. Yaponiya ta’limining shakllanishi 1867-1868-yillarda mamlakat hukmdori Meydzining o’z oldiga qo’yan ikki qat’iy shiori: biri- mamlakatni mustahkamlash va harbiylashtirish, ikkinchisi- ilg’or G’arb ishlab chiqarish texnologiyasi asosida mamlakat iqtisodiyotini rivojlantirish bosh omili ta’lim tizimini tubdan o’zgartirish va yangilashdan iborat islohotlarga borib taqaladi.

Yaponiya ta’lim tizimi quyidagi bosqichlarda amalga oshiriladi:

- maktabgacha ta’lim;
- boshlang’ich ta’lim;
- kichik o’rta maktab;
- katta o’rta maktab;
- kasb-hunar ta’limi;
- oliy ta’lim;
- magistratura;
- doktorantura.

Bugungi kunda deyarli barcha boshlang’ich ta’lim davlat maktablarida olib boriladi. Ota-onalar farzandlarini o’z tumanlarida joylashgan maktablarda borishini istamasalar xususiy pullik ta’lim muassasalariga berishlari mumkin, lekin bu maktablarga qiyin tanlov orqali qabu qilinadi. Davlat maktablarida o’qish bepul garchi shunday bo’lsada, oilalar maktab tushliklari, jihozlar va qo’shimcha kitoblar kabi maktabdan tashqari xarajatlarni to’lashlari kerak.

Yaponiyada maktabga 6yoshdan boriladi. Boshlang’ich maktab ta’limning ilk 6 yilini qamrab oladi va uning asosiy qismi hisoblanadi. O’quv rejasiga yapon tili, gumanitar fanlar, arifmetika kabilar kiradi. O’qitiladigan akademik bo’lmagan fanlar orasida san’at(yapon xattotligi), qo’l san’atlari, musiqa, hayku yoki yapon an’anaviy she’riyati, uy qurilishi, jismoniy tarbiya va axloqiy tarbiya kiradi. Axbarot texnologiyalari ta’limni yaxshilash uchun tobora ko’proq foydalanilmoqda va aksariyat maktablar Internetga kirish imkoniyatiga ega. Boshlang’ich ta’lim majburiy va bepul. Boshlang’ich maktablar 7:50da boshlanadi, darslar esa 8:30da boshlanadi. Har bir kunning birinchi 15daqiqasi maktabdagi yig’ilish yoki e’lonlar uchun

ajratiladi. Mashg'ulotlar har biri 40dan 45minutgacha bo'lib, ular orasidagi tanaffus 5dan 10minutgacha. O'quv yili 3ta chorak-trimestrga bo'linadi. Chorak-trimestrlarning boshlanishi va tugallanishi turli maktablarda turli sanalarga to'g'ri kelishi mumkin. Ta'til paytida o'quvchilar uyga vazifalarini oladilar. Ba'zan ta'til paytida ham, agar trimestrda yaxshi o'qimagan bo'lsa, maxsus kurslarda o'qiydilar.

Yaponiyada o'qish 6 kunlik, lekin har 2-shanba dam olish kuni hisoblanadi. Maktablarda o'qitish dasturi o'zgaruvchan, shunday bo'lsa-da Ta'lim Vazirligi tasdiqlagan standartlarga asoslanadi. Boshlang'ich ta'limni moliyalashtirish, o'qituvchilar bilan ta'minlash, maktab dasturlarini yaratish mahalliy hokimiyat zimmasida.

Yaponiya boshlang'ich maktabi ko'rinishidan samarali, lekin ba'zi muammolarsiz emas, xususan o'quvchilarning darsga qatnashmaslik muammolari, o'qishni rad etish holatlari, dars davomida bezovtalik miqdori kun sayin ortib bormoqda. Bundan tashqari uzoq vaqtdan beri Yaponiyada bo'lmagan va Yaponiyaga qaytgan yosh bolalarning chet elda o'tkazgan davrlari muammodir. Hukumat xorijda istiqomat qiluvchi yapon bolalarining ta'lim olishi bilan ham shug'ullanadi.

Fransiya ta'lim tizimi.

Fransiya jahondagi iqtisodiy rivojlangan mamlakatlar ichida yetakchi o'rinlardan birini egallaydi. Uning butun ta'lim tizimi uzoq tarixga ega. 2004-yil 15-martda yangi Ta'lim to'g'risidagi qonun qabul qilindi. Fransiyada ta'limning asosiy maqsadi shaxsni har tomonlama kamol topishini ta'minlash, uni mustaqil faoliyatga tayyorlash, bozor munosabatlari sharoitida o'quvchilarni tadbirkorlikka, ishbilarmonlik va omilkorlikka o'rgatish, shunga yarasha kasbkorga ega qilishdan iboratdir.

Fransiya ta'lim tizimi quyidagi bosqichlarda amalga oshiriladi:

- maktabgacha ta'lim;
- boshlang'ich ta'lim;
- o'rta ta'lim;
- oliy ta'lim va undan keyingi ta'lim;

Fransiya boshlang'ich ta'lim maktablariga 6 yoshdan 11 yoshgacha bo'lgan bolalar jalb qilinadilar. Boshlang'ich maktab bepul va majburiy. Uning vazifasi o'qish, yozish, hisoblash malakasini berishdir. O'quv mashg'ulotlari ertalab soat 9 dan 12 gacha hamda 14 dan 16 gacha 5 soat davom etadi. Maktabda ovqatlanish pullik, lekin juda arzonlashtirilgan narxlarda. Sinflarning o'rtacha haftalik dastlari 26 soatdan iborat, darslarning davomiyligi esa 60 minut, sinflardagi bolalarning o'rtacha soni 35-40 nafar, o'quv yili 5 chorakka bo'linadi. O'quv yili sentabr boshidan iyul oyining boshigacha davom etadi. Maktab taqvimini butun mamlakat bo'ylab standartlashtirilgan.

Fransiyada boshlang'ich sinflarda o'qish asosan 3 bosqichga bo'linadi:

-Tayyorlov bosqichi — 1 yilga mo'ljallangan. Bunda bolalar hisoblashga, o'qish va yozishga, kuylashga, o'ylashga, tabiat manzaralarini tomosha qilishga va undan bahra olishga, jismoniy mashqlar bilan mashg'ul bo'lishga, maktabning turli sport tadbirlarida ishtirok etishga, musiqaga, mehnat qilishga o'rgatiladilar.

-Navbatdagi bosqich — elementar kurs bo'lib, bu bosqich 2 yil davom etadi. Bunda o'quvchilarning tayyorlov siklida predmetlar bo'yicha olgan bilimlari yanada takomillashtiriladi. Tayyorlov bosqichida bir o'qituvchi ishlasa, elementar bosqichda ikki o'qituvchi (har biri 1 yildan) ishlaydi.

-Boshlang'ich maktabning 3-bosqichi — chuqurlashtirish bosqichidir. Bunda o'quvchilarning tayyorlov va elementar bosqichdagi bilimlari yanada chuqurlashtiriladi.

Fransiyadagi barcha ta'lim dasturlari Milliy ta'lim vazirligi tomonidan tartibga solinadi. O'quv dasturining mazmunini bevosita o'qituvchining o'zi belgilaydi. Bir so'z bilan aytganda, o'qituvchi bolalar bilimiga mas'ul ekan, uning uslub tanlashiga, mustaqil harakat qilishiga to'la erkinlik ham beriladi.

1990-yildagi hukumat qaroriga muvofiq, bolalarning bilimiga u yoki bu fanga moyilligiga qarab tabaqalashtirish, dars jadvalini ham shu asosda tuzish huquqi berildi. Bunday dars jadvallari bir yilga, yarim yilga, choraklar bo'yicha alohida-alohida tuzilishi mumkin. So'nggi yillarda o'qituvchi tomonidan o'quvchiga puxta bilim berish, ota-onalar tomonidan esa o'z farzandiga yetarli sharoit yaratish, ularning bilim olishlariga mas'uliyat bilan qarash ifodalangan bitimlar tuzish odat tusiga kirib bormoqda.

AQSH ta'lim tizimi.

Ta'lim tizimlariga mablag' ajratish bo'yicha AQSH dunyo mamlakatlari o'rtasida yetakchi o'rinni egallaydi. Ta'lim dasturi shtatdan shtatga va maktab okrugiga qarab farq qilishi mumkin, ammo barcha shtatlar qonun bo'yicha davlat maktablari o'quvchilarini kerakli minimal ta'lim darajasiga erishishlarini tekshirishlari kerak.

Qo'shma Shtatlardagi ta'lim alohida bosqichlardan iborat :

- maktabgacha ta'lim;
- boshlang'ich ta'lim;

- o'rtta ta'lim;
- oliy ta'lim.

Taxminan 5 yoshdan bolalar boshlang'ich maktabga boradilar (inglizcha: elementary school), nol sinfga (nemischa: kindergarten). Ko'pgina shtatlarda nol sinfi ixtiyoriydir. Boshlang'ich maktablarning asosiy vazifasi 6 yoshdan 15 yoshgacha bo'lgan bolalarga to'laqonli bilim, ta'lim berish ularning umuminsoniy, axloqiy xislatlariga ega bo'lib shakllanishini ta'minlashdan iboratdir. Boshlang'ich sinflarda o'qitiladigan o'quv predmetlari va dasturlari bolalarning yoshi, muhitiga moslashgan bo'lib, ular o'quvchilarning umumiy savodxonligini ta'minlab berishdan tashqari ma'lum darajada kasb yo'nalishiga ham ega qiladi. Amerika maktablarida o'quv-tarbiya ishlari bilan bog'liq masalalarni to'raligicha har bir shtat o'ziga mustaqil belgilab olish huquqiga ega. Shu boisdan boshlang'ich maktablarda o'quv davomiyligi turli shtatlarda turlicha belgilangan. Ya'ni boshlang'ich ta'lim 4,5,6,8 yillik bo'lishi mumkin. O'quvchilar shu davr ichida ingliz tili, ijtimoiy fan, tabiat va gigiyena, matematika, hunarmandchilik va san'at, badantarbiya va sport predmetlaridan saboq oladilar. Maktablarda o'quv yili 180 kun, bir soat dars 45-50 minutni tashkil qiladi. O'quvning boshlang'ich ta'lim bosqichidanoq o'quvchilar uchun turli to'garaklar, sayohatlar tashkil etiladi, lekin ular pullik hisoblanadi. Kam ta'minlangan oila farzandlariga bu borada ba'zi imtiyozlar beriladi. AQSh maktablarida o'qish har bir o'quvchi uchun faxr-iftixor bo'lishiga o'quvchi bilimi imkoniyati, nuqtai nazariga ishonch hissini tarbiyalashga katta e'tibor beriladi.

Germaniya ta'lim tizimi.

Germaniya Federativ Respublikasi 16ta mustaqil Federativ yerlardan iborat bo'lib, har bir shakliga ko'ra turlicha bo'lgan ta'lim tizimiga ega. Ta'lim muassasalari asosan davlat tasarrufida bo'lib, ular uchun ta'lim dasturiga tegishli bo'lgan davlat ko'rsatmalari mavjud. Germaniya ta'lim tizimi “Grundgesetz” asosiy qonunining qoidalari asosida ishlaydi. Federal ta'lim, Madaniyat va fan vazirliklari ta'lim, fan va san'at siyosati yo'riqnomalarini ishlab chiqish, tegishli qonunlar va ma'muriy qoidalarni qabul qilish uchun asosiy vakolatdir.

Germaniya ta'lim tizimi quyidagicha:

- maktabgacha ta'lim va tarbiya;
- boshlang'ich ta'lim;
- o'rtta ta'lim;
- oliy ta'lim.

Grundschule (boshlang'ich maktab) 6 yoshli bolalar uchun maktab ta'limining majburiy ta'limini taklif qiladi.[2] Germaniyada ikkita boshlang'ich ta'lim tizimi mavjud. 5 kunlik maktab haftasida ta'limgacha bo'lgan tizimda yiliga 188 ta o'quv kuni mavjud. 6 kunlik maktab haftasidagi maktabgacha ta'lim tizimida har oyda 2 shanba davomida o'qitishni ham o'z ichiga olgan holda yiliga 208 kun o'qitish mavjud. Boshlang'ich maktab o'quvchilari 1 haftada 20 dan 29 gacha kurslarga va 20-22 birinchi kursga borishlari shart. Boshlang'ich maktab kurslari odatda 45 daqiqagacha davom etadi. 1 kun davomida 6 tagacha kurs o'qitilishi mumkin. Nemis tili boshlang'ich ta'limining asosiy maqsadi o'quvchilar o'rtasida muhim tushuncha, ko'nikma, qobiliyat va asosiy kompetentsiyalarni rivojlantirishdir [3] Nemis boshlang'ich maktablarida o'qitiladigan fanlar - nemis tili, matematika, umumiy fanlar, chet tili, san'at, hunarmandchilik dizayni, musiqa, sport va din. Germaniyada o'quv ma'lumotnomasi sifatida foydalaniladigan boshlang'ich maktab darsliklari tegishli vazirlik tomonidan tasdiqlanishi kerak. Nemis boshlang'ich maktablarida baholash tizimi quyidagicha: 1-sinf darslarini tugatgandan so'ng, bolalar avtomatik ravishda 2-sinfga o'tkaziladi, bunday o'quv jarayonida erishilgan bilim darajasidan qat'i nazar. 2-sinfdan boshlab bu bolalarga o'qish davomida erishgan bilim darajasiga qarab tegishli baho beriladi. Agar bahoni o'ta olmasa, bolalar yana bir marta sinf darslarini takrorlashlari kerak. O'quvchining maktab hisobotida “Zeugnis” o'quv yili davomida erishgan barcha baholari ko'rsatilgan holda chiqariladi va shunga ko'ra bola keyingi sinfga o'tadimi yoki xuddi shu sinfni takrorlashi kerakmi, qaror qabul qilinadi.

Nemis boshlang'ich maktablarida o'quvchilarning muvaffaqiyati 6 balli baholash tizimi bo'yicha quyidagicha baholanadi:

- 1 (juda yaxshi)
- 2 (yaxshi)
- 3 (qoniqarli)
- 4 (etarli)
- 5 (yomon)
- 6 (juda yomon)

Ushbu maqolada Yaponiya, Fransiya, Germaniya va AQSH davlatlari kabi rivojlangan davlatlarning boshlang'ich ta'lim tuzilmasi bilan tanishib chiqildi. Ushbu davlatlarning ta'lim tizimi bosqichlari bilan O'zbekistonning boshlang'ich ta'limini qiyoslab ko'ramiz.

O'zbekiston va Yaponiya ta'lim tizimining o'xshash va farqli jihatlari:

1. Yaponiya ta'lim tizimi quyidagi bosqichlarda amalga oshiriladi:

- maktabgacha ta'lim;
- boshlang'ich ta'lim;
- kichik o'rta maktab;
- katta o'rta maktab;
- kasb-hunar ta'limi;
- oliy ta'lim;
- magistratura;
- doktaranturani o'z ichiga oladi.

O'zbekiston ta'lim tizimi quyidagi bosqichlarda amalga oshiriladi:

- maktabgacha ta'lim va tarbiya;
- umumiy o'rta va o'rta maxsus ta'lim;
- professional ta'lim;
- oliy ta'lim;
- oliy ta'limdan keying ta'lim;
- kadrlarni qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirish;
- maktabdan tashqari ta'limni o'z ichiga oladi.

2. Yaponiyada boshlang'ich ta'lim 6 yil davom etadi shuningdek majburiy va bepul.

O'zbekistonda boshlang'ich ta'lim 4 yil davom etadi, majburiy va bepul

3. Yaponiyada o'quv yili 3 trimestrga bo'linadi: 1-trimestr 6-apreldan 20 iyulgacha va yozgi ta'til boshlanadi, 2-trimestr 1-sentabrdan 26-dekabrgacha va qishki ta'til boshlanadi, 3-trimestr 7-yanvardan 25-martgacha va bahorgi ta'til boshlanadi.

O'zbekistonda o'quv yili 4-chorakka bo'linadi: 1-chorak sentabrdan noyabrgacha davom etadi va kuzgi ta'til boshlanadi. 2-chorak noyabrdan dekabrgacha davom etadi va qishgi ta'til boshlanadi. 3-chorak yanvardan martgacha davom etadi va bahorgi ta'til boshlanadi. 4-chorak martdan maygacha davom etadi va yozgi ta'til boshlanadi.

4. Yaponiyada o'qish 6 kunlik, lekin har 2-shanba dam olish kuni hisoblanadi.

O'zbekistonda o'qish 5 kunlik, har shanba va yakshanba dam olish kuni hisoblanadi.

5. Yaponiyada trimestrlarning boshlanishi va tugallanishi turli maktablarda turli sanalarga to'g'ri kelishi mumkin.

O'zbekistonda choraklarning boshlanishi va tugallanishi hamma maktablarda bir xil sanaga to'g'ri keladi.

6. Yaponiyada maktablarda o'qitish dasturi o'zgaruvchan, lekin Ta'lim vazirligi tasdiqlangan standartlarga asoslanadi.

O'zbekistonda maktablarda o'qitish dasturi Davlat Ta'lim standartlariga asoslanadi.

7. Yaponiyada boshlang'ich sinf o'quvchilari ona tili, matematika, biologiya, fizika, kimyo, tarix, etika, musiqa, rasm, jismoniy tarbiya, uy xo'jaligi kabi darslarni o'qishadi.

O'zbekistonda boshlang'ich sinf o'quvchilari ona tili, matematika, o'qish savodxonligi, tabiiy fan, tasviriy san'at, tarbiya, jismoniy tarbiya, musiqa, rus tili, ingliz tili kabi darslarni o'qishadi.

8. Yaponiyada boshlang'ich maktablarda odatda bir kunda 3ta dars bo'ladi. Kamdan kam hollarda 4ta dars bo'lishi mumkin.

O'zbekistonda boshlang'ich maktablarda odatda bir kunda 4-5soat dars bo'ladi. Dars tugagach qo'shimcha darslar o'tiladi.

9. Yaponiyada farrosh xizmatidan foydalanilmadi, o'quvchilarning o'zlari dars tugagach, xonalarini tozalashadi shu orqali o'quvchilarda mehnatsevarlik shakllantiriladi.

O'zbekistonda sinf xonalari farroshlar tomonidan tozalanadi.

Xulosa. Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, xorij davlatlarining ilg'or pedagogik tajribalari ushbu davlatlarning rivojlanishiga katta xizmat qilib kelmoqda. Xitoyliklarning – Bir yilni ko'zlasangiz sholi eking, ellik yilni ko'zlasangiz daraxt eking, yuz yilni ko'zlasangiz farzand tarbiyalang degan hikmatidan bugungi kunda deyarli xorijiy davlatlarning barchasi foydalanib kelmoqda. Shu nuqtayi nazardan, ta'lim samaradorligini oshirish maqsadida rivojlarga davlatlar tajribalaridan unumli foydalanish orqali milliy ta'lim va tarbiya tizimini yanada takomillashtirish davr talabi hisoblanadi Bugungi kunda, bizning mamlakatimiz unib-o'sib kelayotgan barkamol avlod ta'lim-tarbiyasiga alohida e'tibor qaratmoqda shu bilan birgalikda, mamlakatimiz ezgu maqsad uchinchi Renessans davrini barpo etishni rejalashtirgan. Ana shunday ezgu maqsadlarni esa, albatta, bugungi kunda voyaga yetgan avlod amalga oshiradi.

Adabiyotlar:

1. Sh.M.Mirziyoyev “Tanqidiy tahlil, qat’iy tartib intizom va shaxsiy javobgarlik – har bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi bo’lishi kerak”. Mamlakatimizni 2016-yilda ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishning asosiy yakunlari va 2017-yilga mo’ljallangan iqtisodiy dasturning eng muhim ustuvor yo’nalishlariga bag’ishlangan Vazirlar Mahkamasining kengaytirilgan majlisidagi ma’ruzasi. 2017-yil 14-yanvar.
2. The Educational System in Germany Case Study Findings, U. S. Department U.S. Department of Education .2014
3. The Common-school System of Germany and Its Lessons to America, E. L. Kellogg & Company, 6-dekabr, 2007, Levi Seeley.
4. Ikromov A.A., Davronova G.N., Ikromov A.A.. “Qiyosiy pedagogika”. - Buxoro, BDPI, 2022. – b. 150.
5. Mutalipova M.J., Xodjayev B.X. “Qiyosiy pedagogika”.- Toshkent, TDPU,2015.- b.229.

PEDAGOGIK TEXNIKA – KASBIY KOMPETENSIYALARNI RIVOJLANTIRISHNING ASOSIY OMILI SIFATIDA

Imomova Shafolat Mahmudovna,

*Buxoro davlat universiteti Amaliy matematika va dasturlash texnologiyalari kafedrasida dotsenti
s.m.imomova@buxdu.uz*

Pedagog kadrlarni pedagogik mahoratning tarkibiy elementlari bilan tanishtirish, ularda pedagogik texnika, nutq madaniyati, pedagogik deontologiya, kommunikativ qobiliyat, pedagogik nizo, shuningdek, zamonaviy pedagogning imidji to‘g‘risidagi ma‘lumotlarning o‘zlashtirilishi va mazkur bilimlar negizida zarur malakalarning o‘zlashtirilishi oliy ta‘lim tashkilotlarida tashkil etiladigan pedagogik jarayon sifatini yaxshilash, samaradorligini ta‘minlashni kafolatlaydi. Maqolada pedagogik texnika-kasbiy kompetensiyalarni rivojlantirishning asosiy omili sifatida ekanli haqida ma‘lumot berilgan.

Kalit so‘zlar: kompetensiya, kasbiy kompetensiya, pedagogik-texnika, mahorat, pedagogik mahorat, kasbiy faoliyat, pedagogik muloqot, pedagog xulq, pedagogik qobiliyat.

ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ ТЕХНИКА – КАК ОСНОВНОЙ ФАКТОР РАЗВИТИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНЫХ КОМПЕТЕНЦИЙ

Знакомство педагогических кадров со структурными элементами педагогического мастерства, усвоение информации о педагогических приёмах, культуре речи, педагогической деонтологии, коммуникативных навыках, педагогическом конфликте, а также имидже современного педагога и приобретение необходимых навыков на основе этих знаний гарантирует повышение качества педагогического процесса, организованного в организациях высшего образования, обеспечивая его эффективность. В статье представлена информация о педагогической технике как основном факторе развития профессиональных компетенций.

Ключевые слова: компетентность, профессиональная компетентность, педагогическая техника, умение, педагогическое мастерство, профессиональная деятельность, педагогическое общение, педагогическое поведение, педагогические способности.

PEDAGOGICAL TECHNIQUE AS THE MAIN FACTOR OF PROFESSIONAL COMPETENCE DEVELOPMENT

Familiarization of teaching staff with the structural elements of pedagogical skills, assimilation of information about pedagogical techniques, speech culture, pedagogical deontology, communication skills, pedagogical conflict, as well as the image of a modern teacher and the acquisition of necessary skills based on this knowledge guarantees the improvement of the quality of the pedagogical process organized in higher education institutions, ensuring its effectiveness. The article provides information about pedagogical technique as the main factor in the development of professional competencies.

Keywords: competence, professional competence, pedagogical technique, skill, pedagogical skill, professional activity, pedagogical communication, pedagogical behavior, pedagogical abilities.

Kirish. Zamonaviy voqelikda, kasbiy faoliyatni amalga oshirish jarayonida pedagog kadrlar tez o‘zgarib turadigan talablarga duch keladi, bu esa ulardan yangi, kengroq va murakkabroq kompetensiyalar to‘plamini talab qiladi.

Ta‘lim amaliyotida kompetentlik yondashuvini amalga oshirish ushbu jarayonning barcha jihatlarini chuqur va har tomonlama ilmiy o‘rganishni talab etadi. Shu bilan birga, ta‘kidlash kerakki, kompetentlikni pedagogik fenomen sifatida talqin qilish qiyin, chunki, kompetentlik kategoriyasi pedagogikaga boshqa fanlardan kiritilgan bo‘lib, u fanlarda yetarli darajada chuqur anglab yetilgan va o‘zining mustahkam o‘rniga ega. Yangi ijtimoiy-iqtisodiy jarayonlarning natijasi sifatida pedagogika fanining tushunchalari tarkibiga nisbatan yaqinda kirib kelgan va hozircha pedagogik, xususan didaktik tushunchalar tizimiga to‘laonli tarzda tegishli.

Metodlar. O‘qituvchining kasbiy pedagogik professionalizmi - pedagogik mahorati va o‘z kasbiy faoliyatini yuqori saviyada tashkil qila olishni ta‘minlovchi, o‘qituvchi-pedagog shaxs xususiyatlarini yig‘indisidir. Shunday muhim xususiyatlarga o‘qituvchi faoliyatining insonparvarlikka yo‘naltirilganligi,

uning kasbiy bilimlari, pedagogik qobiliyatlari va pedagogik texnikasi (o‘z-o‘zini boshqara olish ko‘nikmalari va tinglovchilar bilan uzaro hamkorlik qila olish malakasi) kiradi. Mazkur maqolada pedagogik texnika-kasbiy kompetensiyalarni rivojlantirishning asosiy omili sifatida ekanligi pedagogning shu xususiyatlar orqali namoyon etildi.

Natijalar va munozara. Aytish mumkinki, o‘qituvchi professionalizmi - bu shaxs va faoliyat subyekting murakkab, ko‘p qirrali integral xususiyatlari majmuasi bo‘lib, uning tuzilmasi quyidagilardan iborat: a) o‘qituvchi professionalizmini tashkil etuvchi yaxlit komponentlar; b) o‘qituvchi faoliyati va shaxsiga qo‘yilgan me‘yoriy talablar bilan belgilangan umumiy yoki tipik xususiyatlar (me‘yoriy professionalizm); v) o‘qituvchi subyekt sifatida pedagogik faoliyat va muloqotda namoyon bo‘luvchi individual-psixologik va tipologik xususiyatlari pedagogik kasbiy kompetensiyalarining asosiy tarkibiy qismlari sifatida “kasbiy mahorat”, “pedagogik faoliyat va muloqotning individual uslubi”, “pedagogik ijodkorlik”, “shaxsiy kasbiy salohiyat”ni belgilash mumkin.

Bular “Mahorat - Uslub – Salohiyat –Mohirlik (texnika) - Ijod –Artistizm” formulasida o‘z aksini topgan yaxlit tizimni tashkil etadi va pedagogik kompetensiyalar ning ko‘rsatkichlari hisoblanadi.

O‘qituvchi professionalizmi – bu tinglovchilar bilan hamkorlik va do‘stona munosabatlar jarayonida namoyon buladigan “ta’lim va tarbiya berish san’ati, pedagogik mahorat, pedagogik texnika va erkin ijod”dir.

Yuqorida keltirilgan fikrlar shu kunda o‘qituvchidan mohirlik, ya’ni texnikani – pedagogik texnikaning asosiy komponentlarini bilish, uning usullarini egallash va ularni o‘z faoliyatida qo‘llay olishni talab etadi.

Pedagogik texnikaga A.S Makarenko quyidagicha ta’rif beradi: “Tarbiyachi tashkil etishni, yurishni, hazillashishni, quvnoq, jahldor bo‘lishni bilishi lozim, u o‘zini shunday tutishi kerakki, uning har bir harakati tarbiyalasin”.

Pedagogik texnikaning asosiy komponentlari: 1. O‘qituvchining o‘zini boshqara olishi. 2. Shaxs va jamoaga ta’sir eta olishi. 3. Pedagogik muloqotni o‘rnatish. 4. Diqqatni jalb etish usullari.

Yakka shaxs va jamoaga ta’sir qilishning ikki usuli mavjud: “ishontirish usuli” va “yoqish usuli”. Ikkinchisi samaraliroqdir, negaki insonga yoqmay turib uni ishontirish qiyin.

Pedagogik texnika – har bir ta’lim oluvchi va jamoaga ta’sir o‘tkazishda samarali qo‘llash uchun zarur bo‘lgan malaka va ko‘nikmalar, usullar majmuasi.

Pedagogik texnikaning asosiy tarkibiy qismlari:

- nutq malakasi va texnikasini o‘zlashtirish;
- tushunarli, ta’sirchan fikr va his-tuyg‘ularni so‘zda aniq ifodalash, mimika va pantomimik xarakterlar, jestlardan o‘z o‘rnida foydalanish;

- ma’noli va ochik chexrali nigoh bilan qarash;

- hissiy-psixik va tasodifiy holatlarda o‘z his-tuyg‘ularini jilovlay olish;

- turli vaziyatlarda o‘qituvchi-pedagog va tarbiyachiga xos bo‘lgan ijodiy kayfiyatni boshqarish;

- kulgi va tabassum-la samimiylikni e’tirof etish;

- tinglovchilar, hamkasblar bilan doimo yaxshi kayfiyat va rag‘batlantiruvchi munosabatda bo‘lish;

- savodli va sof adabiy tilda so‘zlash; ijodiy pedagogik qobiliyatini qo‘llay bilish.

Pedagogik mahoratni oshirishda o‘qituvchi shaxsining insonparvarlik yo‘nalishiga ega bo‘lishi, uning qiziqishlari, qadriyat yo‘nalishlari va ideallarining oliy maqsadga – barkamol avlod tarbiyalab yetishtirishga yo‘naltirilganligi bilan belgilanadi. Shu bilan birgalikda ta’lim jarayonini boshqarish mutaxassislik fani, uni o‘qitish metodikasi, pedagogika va psixologiyani mukammal bilishni talab qiladi.

Bugungi kunda davlatimiz ta’limi sohasi oldiga qo‘yayotgan vazifalarning bajarilishi ko‘p jihatdan o‘qituvchiga bog‘liq. Shunday ekan, axloqning muhim jihatlardan biri inson sha’ni, qadr-qimmatidir. Kishining qadr-qimmati, avvalo, umumiy ishga qo‘shayotgan hissasining salmog‘i va sifati bilan belgilanadi. Bozor iqtisodiyotiga asoslangan jamiyatda inson o‘z mehnatining salmog‘i va sifati bilan, aqliy va jismoniy mehnatining samarasi, ishbilarmonligi bilan qadrlanadi, halol mehnat kishining qadri, izzat-hurmatini oshiradi. O‘qituvchi, muallimning bajarayotgan ishi bugungi kunda jamiyatda ahamiyatlidir. Insonning qadr-qimmati uning mansabi, kasbi-koridan ko‘ra ham ko‘proq o‘z kasbini qanday bajarishi, uning odobi va xulq-atvoriga bog‘liqdir.

Jamiyatimiz talab etayotgan har tomonlama yetuk, komil insonni tarbiyalashda o‘qituvchining o‘rni beqiyosdir. O‘qituvchilik sharafli, lekin juda murakkab kasb. Yaxshi o‘qituvchi bo‘lish uchun pedagogik nazariyani egallashning o‘zigina yetarli emas. Chunki pedagogik nazariyada bolalarni o‘qitish va tarbiyalash haqida umumiy qonun qoidalar, umumlashtirilgan uslubiy g‘oyalar bayon etiladi.

Pedagogik texnika asoslarini muvaffaqiyatli o‘zlashtirish pedagogik mahoratning muhim tarkibiy qismi bo‘lib, unga erishish pedagogika, psixologik hamda amaliy tayyorgarlik bo‘yicha maxsus bilimlarga

ega bo‘lishni talab qiladi. Pedagogik texnikani o‘zlashtirishda o‘qituvchi ta’lim oluvchi hulq-atvori, xatti-harakatlarining tashqi belgilarga ko‘ra uning ichki holatini belgilay olish malakasiga ega bo‘lishi nihoyatda muhimdir.

“Pedagogik texnika” tushunchasi quyidagilarni ifodalaydi:

- 1) pedagogning o‘z diqqati hamda ta’lim oluvchilar diqqatini maqsadli boshqarish;
- 2) pedagogik faoliyatda jarayonning, ta’lim oluvchilar harakatining sur‘atini his qilish.

O‘qituvchining pedagogik madaniyatga egaligi, pedagogik texnika asoslarini puxta o‘zlashtira olganligi uning yuz ifodasi, erkin, vazmin harakatlari, gavdani to‘g‘ri tuta bilishi, yig‘inchoqligi, imo-ishoraning tabiiyligi, ta’lim oluvchilarga nisbatan e‘tiborida yaqqol aks etadi. Pedagogik jarayonda o‘qituvchi yuzini o‘rinsiz, qo‘pol tarzida burishtirmasligi, pala-partishlikka yo‘l qo‘ymasligi, imo-ishoralarning sun‘iy bo‘lishidan saqlanishi, ma’nosiz bo‘lishiga yo‘l qo‘ymasligi zarur.

Zero, bularning barchasi o‘qituvchining ta’lim oluvchi oldida hurmat qozona

olmasligiga olib keladi. Yosh o‘qituvchilar pedagogning hatto sinf xonasiga, auditoriyaga qanday kirishi, ta’lim oluvchi, talabalarga nazar tashlashi, salomlashishi, stulni surishi, shaxsiy buyumlari (sumka yoki qog‘oz solingan yig‘majildlarni qaerga, qanday qo‘yishi, xona bo‘ylab yurishi, yozuv taxtasidan foydalanishdagi harakatlari, ta’lim oluvchi, talabalar bilan muloqotda o‘zini qanday tutishi va b.ham katta tarbiyaviy ta’sir kuchiga ega ekanligini yodda tutishlari zarur.

Vazmin, xushmuomala, o‘ziga ishongan pedagog faoliyatining ilk bosqichlaridanoq ta’lim oluvchilar mehrini qozona oladi. Buning uchun o‘qituvchi, eng avvalo, o‘z hissiy holatlarini, tuyg‘ularini boshqara olishi kerak. Pedagogning ta’lim oluvchilar bilan muloqoti rasmiy xarakterga ega.

O‘qituvchi pedagogik jarayonga o‘zini ruhan tayyorlashda quyidagilarga e‘tibor berishi lozim: o‘ziga, o‘z imkoniyatlariga ishonish; xushmuomala bo‘lish va kelajakka ishonch bilan qarash; o‘z xatti-harakatlarini nazorat qilish; aqliy va jismoniy mehnatni tashkil etishda o‘zaro uyg‘unlikka erishish, muayyan davrlarda hordiq chiqarish (mehnat yoki musiqa yordamida dam olish, badiiy asarlarni o‘qish, yaqinlar, do‘stlar bilan hazil-mutoybani tashkil etish); pedagogik jarayonning muvaffaqiyatli, samarali kechishiga o‘zini o‘zi ishontirish; kasbiy faoliyatni katta ishtiyoq, ko‘tarinki kayfiyat bilan tashkil etishga intilish; turli salbiy ruhiy omillar organizmiga, ruhiy holatiga, xatti-harakatlariga, ta’lim oluvchilar va ta’lim jarayonining boshqa ishtirokchilariga nisbatan munosabatiga ta’sir etishiga yo‘l qo‘ymaslik; salbiy ruhiy omillar va jismoniy holatlarni bartaraf etish uchun trening va avtotreninglardan samarali foydalanish malakasini o‘zlashtirish.

Ruhiy barqarorlikka erishish muayyan shartlar asosida kechadi. Bu o‘rinda V.A.Suxomlinskiy ruhiy barqarorlikka erishishning asosiy shartlari quyidagilar ekanligini ta’kidlaydi: qosh-qovoqni uyub yurmaslik; boshqalarning kamchiliklari, nuqsonlarini oshirib ko‘rsatmaslik; hazil-mutoyba moyil bo‘lish; xushmuomala bo‘lish va kelajakka ishonch bilan qarash.

O‘qituvchi o‘z faoliyatida pedagogik texnika metodlari bilan birga pedagogik texnika vositalaridan ham foydalanadi.

Pedagogik texnika vositalari – pedagog tomonidan ta’lim oluvchilarning u yoki bu harakatlari yoki ularda namoyon bo‘ladigan ma’naviy-axloqiy sifatlariga nisbatan sub’ektiv munosabat, alohida his-tuyg‘ularning ma’noli ifodalanishini ta’minlovchi vositalar.

Mohiyatiga ko‘ra pedagogik texnika vositalari nutq va og‘zaki bo‘lmagan muloqot jarayonida qo‘llaniladigan vositalar sanaladi.

Pedagogik amaliyotda yosh o‘qituvchilarning pedagogik texnikasida quyidagi juz‘iy kamchiliklar uchraydi:

- 1) ta’lim oluvchilar bilan sidqidildan so‘zlasha olmaslik;
- 2) g‘azabni to‘xtata olmaslik yoki uni o‘z o‘rnida ishlata olmaslik;
- 3) o‘zida ishonchsizlikni yenga olmasligi;
- 4) nutqni ravon bayon eta olmaslik;
- 5) ortiqcha qattiqqo‘llik;
- 6) xushmuomala bo‘lishdan qo‘rqish;
- 7) juda tez gapirish (ayniqsa darslarda);
- 8) ortiqcha harakat yoki bir joyda qotib qolish, qo‘llarini qaerga qo‘yishni bilmaslik;
- 9) o‘z gavdasini tutishda muayyan kamchiliklarga yo‘l qo‘yish (bukchayib, yerga qarab yurish, o‘rinsiz kulish, ortiqcha harakat, qo‘lida turli jismlarni aylantirib yurish);
- 10) monoton – bir ohangda so‘zlash, nutqning zerikarliligi, jonli emasligi;
- 11) ifodali o‘qish, so‘zlarni aniq, to‘g‘ri talaffuz qila olmaslk (noto‘g‘ri diksiya), sinf xonasi, auditoriya uchun zarur tovush balandligini belgilay olmaslik.

O‘qituvchining ta’lim oluvchilarga pedagogik ta’sir ko‘rsatishida uning nutqi ham hal qiluvchi omillardan biri sanaladi.

Ijtimoiy munosabatlarni tashkil etishda nutqning monolog, dialog, polilog shakllaridan foydalaniladi. Pedagogga xos bo‘lgan mahorat asosini tashkil etuvchi pedagogik muloqot madaniyati uning talabalar jamoasi, ota-onalar, hamkasblar hamda rahbariyat bilan uyushtiriladigan muloqot jarayonida namoyon bo‘ladi. Bunda, ayniqsa, pedagogning talabalar jamoasi bilan o‘zaro muloqoti muhim ahamiyatga ega.

Pedagog talabalar bilan muloqotga kirishish, uning samarali bo‘lishiga intiladi. Pedagogik muloqot madaniyati – pedagogning talabalar jamoasi, ota-onalar, hamkasblar, rahbariyat bilan pedagogik odob hamda muloqot talabalariga muvofiq holda uyushtiriladigan suhbat.

Pedagogik muloqot ruhiy-psixologik ta’sir kuchiga ega. Shu sababli uni tashkil etishda muloqot jarayonining ijobiy bo‘lishini ta’minlash pedagogning zimmasiga katta mas’uliyatni yuklaydi. Agarda to‘g‘ri tashkil etilgan pedagogik muloqot talabada qo‘ruqning yuzaga kelishi, ishonchsizlikning tug‘ilishi, diqqat, xotira va ish qobiliyatining susayishi, nutq me’yorining buzilishi kabilarga sabab bo‘lsa, aksincha, nazariy-pedagogik va amaliy jihatdan to‘g‘ri tashkil etilgan muloqot yuqoridagi holatlarning aksini keltirib chiqaradi. Natijada talabalarda o‘qishga va mustaqil o‘rganishga, fikrlashga bo‘lgan qiziqish ortadi.

Pedagog rahbarligi yoki uning yo‘l-yo‘riqlari, ko‘rsatmalariga asosan o‘quv mashg‘ulotlari va tarbiyaviy ishlarni tashkil etishda ham muloqot muhim ahamiyat kasb etadi. Ayni shu vaqtda muloqotning faoliyatni tashkil etish vazifasini namoyon bo‘ladi. Yaqin-yaqingacha faoliyatni tashkil etishda pedagogning yetakchiligi, uning bevosita rahbarligi ustuvor omil bo‘lgan bo‘lsa, zamonaviy sharoitda rollar almashinuvi yetakchi o‘ringa chiqdi. Endilikda aksariyat hollarda talabalarining o‘zlari ta’lim va tarbiyaviy jarayonlarni mustaqil uyushtirish imkoniyatiga ega bo‘ldilar. Biroq, bu degani, ta’limiy va tarbiyaviy ishlarni tashkil etish davrida pedagogning o‘rni va roli mutlaqo aks etmaydi, degani emas. Pedagog bu jarayonda rahbar, yetakchi, maslahatchi, ekspert sifatida namoyon bo‘ladi va talabalarni pedagogik jarayonlarni ilmiy-nazariy, tashkiliy-metodik jihatdan to‘g‘ri uyushtirishga yo‘naltiradi.

Xulosa va tavsiyalar. Pedagogik muloqotni tashkil etishda, ayniqsa, pedagog yordamiga muhtoj ta’lim oluvchilarga alohida e’tibor berishi, har bir ta’lim oluvchida turli o‘quv fanlari asoslarini o‘zlashtirishga nisbatan qiziqtirish usullarini, hamkorlik va ijodkorlikka asoslangan mehnatni tashkil etishni oldindan o‘ylab qo‘yishi lozim.

Xulosa qilib, biz pedagogik texnikani pedagog xulqining boshqarish omili sifatida namoyon bo‘ladi, deb aytishimiz mumkin.

Adabiyotlar:

1. Pedagogik kompetentlik va kreativlik asoslari / Muslimov N.A., Usmonboeva M.H., Sayfurov D.M., To‘raev A.B. – Toshkent: “Sano standart”
2. Innovatsion ta’lim texnologiyalari / Muslimov N.A., Usmonboeva M.H., Sayfurov D.M., To‘raev A.B. – T.: “Sano standart” nashriyoti, 2015. – 81-b.
3. Imomova Shafolat Mahmudovna, Qobilov Komil Hamidovich. Oliy Ta’lim Muassasalarida Masofadan O‘qitish Jarayonini Takomillashtirish// Miasto Przynszości, Vol. 31 (2023), C.312-314.
4. Imomova Shafolat Mahmudovna, Norova Fazilat Fayzulloyevna. Ta’lim jarayonlarini raqamli texnologiyalar asosida takomillashtirish// Miasto Przynszości, Vol. 32 (2023), C.47-49.
5. Imamova Shafolat Mahmudovna. A simulation trainer's educational competence in the process of forming students' professional competence// international journal on integrated education Volume 6, Issue 9, Sep- 2023 P.75-77.
6. Imomova Shafolat Mahmudovna. Matematik tizimlarda talabalarining kasbiy kompetentligini imitasion-trenajyor asosida rivojlantirishning pedagogik shartlari // Ilm-fan va texnologiyalar №2(1), 2023, C. 19-23.
7. Imomova Shafolat Mahmudovna. Computer simulators in science// international conference bridge to science: research works September 10 - December 15, 2023. San Francisco, California, USA
8. Imomova Shafolat Mahmudovna. Talabalarining kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirishga yangicha yondashuvlar// Educational Research in Universal Sciences. VOLUME 2 | SPECIAL ISSUE 14 | 2023, C.1075-1081
9. Imomova Shafolat Mahmudovna., Botirova Nigora Qoyirovna. Google classroom - “Virtual sinf” texnologiyasi//Pedagogik mahorat. Maxsus son(2022 yil, derkabr),2022, C.81-85.
10. Имомова Ш.М., Норова Ф.Ф. Роль социальных сетей в образовании//Universum: технические науки. №10(103), 2022. С. 30-32.

TA'LIM JARAYONIDA AMALIY MASHG'ULOTLARNI MOBIL TEXNOLOGIYALAR ORQALI TASHKIL ETISHNING AFZALLIKLARI

Ismoilova Mahsuma Narziqulovna,

*Buxoro davlat universiteti Axborot texnologiyalari fakulteti
Amaliy matematika va dasturlash texnologiyalari kafedrası dotsenti
<https://orcid.org/0000-0003-0496-9217>*

Zamonaviy ta'lim tizimi shakllanayotgan bir davrda raqamli texnologiyalardan amaliyotda foydalanish, virtual texnologiyalarni ommalashtirish, ta'limning yangi metodik modellarini yaratish va ularni ta'lim jarayonida qo'llashga alohida e'tibor qaratilmoqda. Bu esa, o'z navbatida, ta'lim sifatini tubdan yaxshilashga, belgilangan o'quv dasturlarining o'quvchilar tomonidan to'la bajarilishiga, o'quvchilarning shaxsiy qiziqishlarini orttirishiga xizmat qiladi. Shu bois ayni paytda o'quvchilarni mobil texnologiyalardan samarali foydalanish madaniyatini oshirish ta'limning dolzarb muammolardan biri bo'lib hisoblanadi. Bu kabi muammolarni yechimi sifatida, o'quvchilarning mobil texnologiyalardan foydalangan holda fanlarni, shu jumladan, amaliy topshiriqlarni o'rgatish metodikasini ishlab chiqish orqali erishish mumkin. Ushbu maqolada sinf sharoitida amaliy topshiriqlarni bajarishda foydalaniladigan mobil texnologiyalarga asoslangan o'qitish metodlarining maqsadi, foydalanish shartlari, o'qituvchi va o'quvchi faoliyati, kutiladigan natija va unga erishish mezonlari haqida fikr yuritilgan.

Kalit so'zlar: mobil texnologiyalar, mobil ta'lim, o'qitish metodlari, mobil ta'lim metodlari.

ПРЕИМУЩЕСТВА ОРГАНИЗАЦИИ ПРАКТИЧЕСКИХ ЗАНЯТИЙ В ОБРАЗОВАТЕЛЬНОМ ПРОЦЕССЕ С ПОМОЩЬЮ МОБИЛЬНЫХ ТЕХНОЛОГИЙ

В настоящее время, когда формируется современная система образования, особое внимание уделяется использованию цифровых технологий на практике, популяризации виртуальных технологий, созданию новых методических моделей обучения и их применению в образовательном процессе. Это, в свою очередь, способствует коренному улучшению качества образования, полному выполнению учащимися установленных учебных программ, повышению личной заинтересованности обучающихся. Поэтому одной из актуальных проблем образования в настоящее время является повышение культуры эффективного использования мобильных технологий учащимися. Решение подобных задач может быть достигнуто путём разработки методики обучения учащихся предметам, в том числе практическим заданиям, с использованием мобильных технологий. В данной статье рассматривается назначение, условия использования, деятельность учителя и ученика, ожидаемый результат и критерии его достижения методов обучения на основе мобильных технологий, используемых при выполнении практических заданий в аудиторных условиях.

Ключевые слова: мобильные технологии, мобильное образование, методы обучения, методы мобильного образования.

ADVANTAGES OF ORGANIZING PRACTICAL LESSONS IN THE EDUCATIONAL PROCESS THROUGH MOBILE TECHNOLOGIES

Currently, when the modern education system is being formed, special attention is paid to the use of digital technologies in practice, the popularization of virtual technologies, the creation of new methodological models of teaching and their application in the educational process. This, in turn, will serve to radically improve the quality of education, the full implementation by students of the established curricula, and increase the personal interest of students. Therefore, one of the urgent problems of education at present is to increase the culture of effective use of mobile technologies by students. The solution of such problems can be achieved by developing a methodology for teaching students subjects, including practical tasks, using mobile technologies. This article discusses the purpose, conditions of use, the activities of the teacher and student, the expected result and criteria for achieving it of teaching methods based on mobile technologies used when performing practical tasks in the classroom.

Keywords: mobile technologies, mobile education, teaching methods, methods of mobile education.

Kirish. Zamonaviy axborot kommunikatsiya texnologiyalari, shu jumladan, mobil texnologiyalar ta'lim muassasalarida o'qituvchi va o'quvchi o'rtasida o'zaro ta'sirlashuvni tashkil etish uchun katta

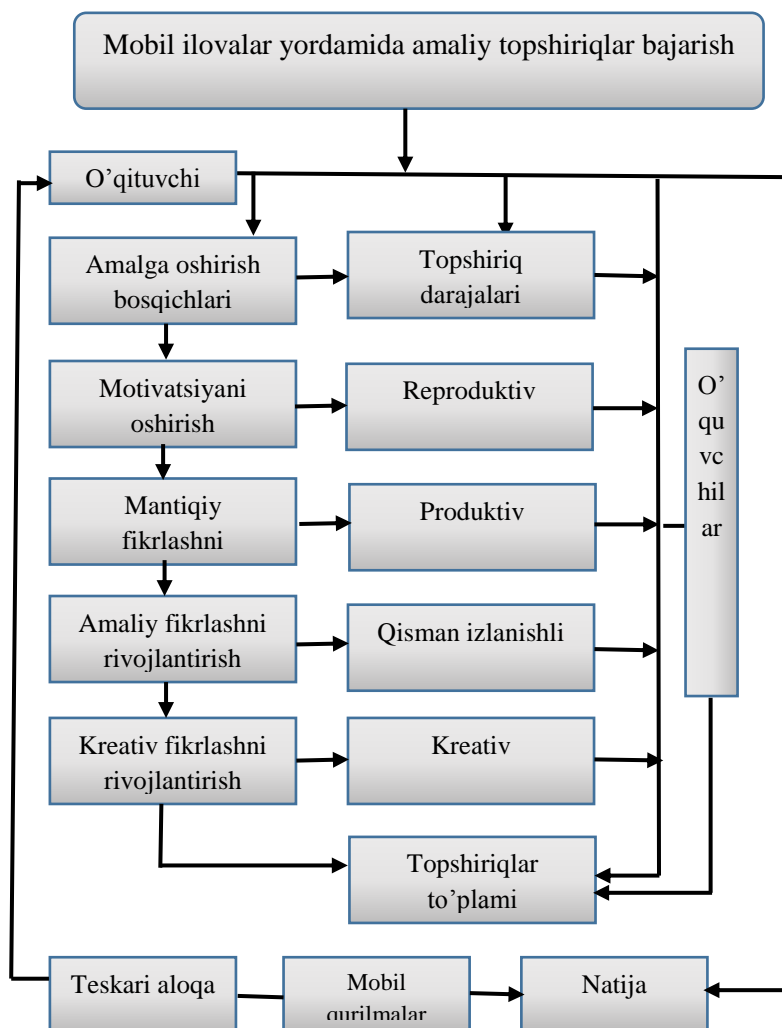
imkoniyatlarni yaratmoqda. Mobil texnologiyalar ta’lim muassasalarida o’qitish metodlariga o’z ta’sirini ko’rsatadi, chunki ular o’quvchi faoliyatini maqsad sari yo’naltirib, o’qituvchi va o’quvchi faoliyatini tashkil etish uchun yangi vositalarni taqdim etadi. Texnologik asosi mobil texnologiyalarga asoslangan didaktik masalani yechish metodini mobil ta’lim sifatida o’rganiladi. Shu ma’noda mobil ta’lim elektron ta’limning bir turi hisoblanadi. Ta’lim muassasalarida tashkil etiladigan mobil ta’lim o’quvchilarga mobil texnologiyalar va qurilmalar yordamida maxsus tashkil etilgan o’quv materiallarini o’rganishni o’z ichiga oladi.

Didaktikadagi o’quv jarayoniga qo’llanadigan har bir o’qitish metodi aniq bir fan mazmuni bilan bog’liq bo’lmagan holda o’ziga xos xususiyatlariga va hal etiladigan didaktik masalalarga bog’liq holda turlicha samaradorlikka ega. Bu esa o’z navbatida, ta’lim muassasalarida mobil texnologiyalar asosida amalga oshiriladigan o’qitish metodlari tizimini ishlab chiqish zaruriyatini yuzaga keltiradi.

Metodlar. Mobil ta’limning ahamiyatli jihati shundan iboratki, bunda ishlash juda samarali o’rin egallaydi va amaliy topshiriqlarni bajarish uchun qulay vosita hisoblanadi. Hozirgi axborotlashtirish sharoitida kerakli ma’lumotni olish, uni tahlil qilib amaliy topshiriqlarni bajarishga qo’llash olish katta ahamiyatga egadir.

Darsda mobil ilovalardan foydalanish turli xil topshiriqlarni va ularni bajarish uchun ma’lumotlarni taqdim etadi va shu bilan birgalikda ushbu ma’lumotlarni o’rganish, shuningdek, yangi ma’lumotlarni qidirishni rag’batlantirish; tizimli qayta aloqani tashkil etish; o’quvchining mustaqil faoliyatini o’z vaqtida nazorat qilish imkoniyatini beradi. Ushbu imkoniyatlar o’quvchilarda mustaqil bilim olish qobiliyatini rivojlantirishni, turli xil axborot manbalaridan mustaqil foydalanish va shu asnoda amaliy topshiriqlarni bajarishga sharoit yaratadi.

Mobil ta’lim metodlari tizimi deganda esa turli xil didaktik muammolarni yechishda bir-birini to’ldiruvchi va yagona texnologik asosga ega bo’lgan o’qitish metodlari majmuini tushunamiz. Quyidagi rasmda dars jarayonida amaliy topshiriqlarni bajarishda mobil texnologiyalarining ahamiyati ko’rsatib berilgan:

1-rasm. Mobil ilovalarni amaliy topshiriqlar bajarishdagi ahamiyati

Bunda o'qituvchi tomonidan o'quvchilarga beriladigan amaliy topshiriqlarni amalga oshirish bosqichlari bo'lib, motivatsiyani oshirish, mantiqiy fikrlashni shakllantirish va rivojlantirish, amaliy fikrlashni shakllantirish va rivojlantirish, kreativ fikrlashni shakllantirish va rivojlantirish hisoblanadi.

Informatika fanidan amaliy mashg'ulotlar metodik tizimini tashkil etish bugungi kundagi dolzarb vazifalardan biri bo'lib, talabalarga informatika sohasidagi bilim va ko'nikmalarini o'rganishda muhim bir qadam bo'lib hisoblanadi. Shu sababli darsni maxsus texnologiyalar asosida tashkil etish metodikalari keng tarqalib bormoqda va bu o'z navbatida o'qituvchilar o'rtasida hamkorlikni talab qiladi. Darsni maxsus texnologiyalar asosida tashkil etish metodikasi bu-Internetda mavjud bo'lgan onlayn resurslardan foydalanishni o'z ichiga oladi va bu resurslar o'quvchilarning bilim va ko'nikmalarini yanada kengaytirish uchun xizmat qiladi. Bundan tashqari, bu metodikalar o'quvchilarning bilimlarni amalda qo'llash imkoniyatini ham yanada kengaytirib beradi. Boshqa amaliy mashg'ulotlar metodikasi bilan solishtirganda, maxsus texnologiyalar asosida tashkil etish metodikalari talabalarning o'z-o'zini sinovdan o'tkazib ko'rishi uchun xavfsiz muhit yaratadi. Zamonaviy ta'limning dolzarb muammosi - informatikadan amaliy mashg'ulotlarning metodik tizimini maxsus texnologiyalar asosida tashkil etishdir. Informatika fanining ta'limdagi o'rni yuqori bo'lganli sababli uni nazariy holda o'rganish umuman olganda mumkin emas, ammo bu nazariyalarni amaliy holga keltirish uchun va axborot texnologiyalaridan foydalanishlari faol bo'lishi globallashtirish davrida zamonaviy texnologiyalardan samarali foydalangan holda ish jarayonlarini tashkil etishlari talab etiladi. Ta'lim berayotgan o'qituvchidan tortib o'quvchigacha internet ma'lumotlaridan va kompyuter vositalaridan foydalanishlari va dars xonalarining ham aynan, zamon talabiga mos holda jihozlangan bo'lishi talab etiladi. O'quvchilar Internetda o'zlarining qiziqishlariga mos keladigan materiallarni izlashadi va bu ularning yaratuvchi ko'nikmalarni yanada rivojlantirishi uchun ham ayni yuqorida keltirilgan talablar va Internet vositalari brauzerlari bilan to'liq ta'minlangan bo'lish va internet tarmoqlariga ulangan o'quv xonalari bo'lishi kerak bo'ladi. Bundan tashqari, maxsus texnologiyalar asosida tashkil etish metodikalari, o'quvchilar uchun ishlab chiqilgan onlayn dasturlar va ilovalar orqali ham amaliy mashg'ulotlar tashkil etish imkonini beradi. Bu usulda talabalar informatika sohasidagi bilim va ko'nikmalarini yanada samarali o'rganib, amalda qo'llashga tayyorlanadilar. Natijada, maxsus texnologiyalar asosida tashkil etish metodikalari informatika sohasidagi bilim va ko'nikmalarini amalda qo'llashni osonlashtiradi. Bu usul o'quvchilarning motivatsiyasini yanada kengaytirib boradi va ularning ma'lumotlarini mustahkamlab boradi. Shuningdek, bu usul talabalarning yaratuvchi hamkorlikni rivojlantirishigada yordam beradi. Axborot texnologiyalarining jadal rivojlanishi va ta'lim sifatiga qo'yiladigan talablar ortib borayotgan sharoitda o'quvchilarning informatika fanidan zarur kompetensiya va ko'nikmalarni egallashiga imkon beruvchi zamonaviy uslubiy tizimlarni yaratish zarur.

Ushbu xulosalardan kelib chiqqan holda, o'quvchilarning maktab informatika fanidan amaliy topshiriqlarni tashkil etish uchun mobil ilova ishlab chiqib, uning asosiy maqsadi sifatida informatika fanida mobil texnologiyalardan foydalanish imkoniyati va samaradorligini sinab ko'rishdan iborat, deb belgilab oldim. Mobil ilovadan foydalanishda informatika fanidan amaliy ishlarni tashkil etishda ilovada taklif etilgan o'quv resurslarini o'rganish jarayoni o'qituvchi va o'quvchilarning maqsadli va tartibli faoliyatini o'z ichiga oladi. Ushbu ilova quyidagi bloklardan tashkil topgan: mundarija, ilovadan foydalanish, muallif haqidagi ma'lumotdan iborat.

2-rasm. Mundarija bo'limi

3-rasm. Dars mashg'ulotlari bo'limi

Mundarija bo'limi dars mashg'ulotlari bo'limi 7-sinf informatika kursini to'liq qoplab olgan bo'lib, unda amaliy topshiriqlar bilan birgalikda nazariy ma'lumotlar ham to'liq yoritib berilgan. Dars mashg'ulotlari bo'limi o'z tarkibiga barcha nazariy va amaliy mashg'ulotlarni o'z ichiga oladi.

O'quvchi har bir darsni avval nazariy qismi bilan tanishib, o'rganib chiqqandan so'ng, amaliy qismga o'tadi. Amaliy qismda mashqlar berilishi bilan birgalikda shu mashqni bajarish uchun ko'rsatmalar ham berilgan. Ushbu ilovadan foydalanganda o'quvchi amaliy mashg'ulotlarni bajarishda qiziquvchanlik darajasi ortadi va samaradorlik yuqori ko'rsatkichni beradi.

Globalashuv davrining muhim xususiyatlarini o'z ichiga qamrab olgan bu kabi metodlar orqali dars sifati va o'quvchi yoshlarning bilim olishidagi, o'zlashtirishidagi muommolarning yechimi hal etiladi. Ushbu ishdan maqsad mobil ilovalar asosida informatikadan amaliy mashg'ulotlarning metodik tizimini tashkil etish metodikasini ishlab chiqishdan iboratdir.

Informatikadan amaliy mashg'ulotlarni ishlab chiqish uslubiy tizimi quyidagilardan tashkil topgan:

1. Mashg'ulotlarni individuallashtirish. Har bir o'quvchi o'zining tayyorgarlik darajasi va individual ehtiyojlariga mos keladigan topshiriqni oladi.

2. O'quvchilarning o'quv jarayonidagi faolligi. O'quvchilar masalalarni yechishda va kompyuter dasturlaridan foydalanishda faol ishtirok etishlari kerak. Bu esa axborot texnologiyalarining o'quv jarayonidagi faolligi bilan bir qatorda dasturiy vositalar bilan ishlash va foydalanishdagi kamchiliklardan bir qancha yiroqlashishga sabab bo'ladi.

3. Zamonaviy axborot texnologiyalaridan foydalanish. Zamonaviy texnologiyalardan informatika fanini o'qitish va amaliy ishlar olib borish uchun ayni damda raqamli texnologiyalarning o'rni beqiyosdir.

4. O'quvchilarning tanqidiy fikrlash va ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish. Bugungi kunda eng dolzarb bolgan masala tanqidiy fikrlash hisoblanib, informatika fani amaliy jihatdan o'rganayotgan har bir o'quvchi internet va axborot texnologiyalaridan foydalanoyganda, albatta foydalanish uchun taqdim etilayotgan ma'lumotlar qay darajada to'g'riligi haqida fikr muloha qilishga o'rganadi.

Natijalar. Mulohaza. Yuqoridagi fikrlarga asoslangan holda, informatika fanidagi amaliy darslarni tashkil etishda mobil texnologiyalardan foydalanish o'quv jarayonini yanada samarali, qiziqarli va ko'p yo'l bilan o'rganishga imkon beradi. Informatika fanini ushbu texnologiyalar orqali o'rganish jarayonida maktab o'quvchilari bu fanni o'zlari qiziqqan holda bemalol mustaqil ravishda o'rganishni davom ettirishlari va bo'sh vaqtlarini unumli tashkil etgan holda uyda ham davom ettirishlari mumkin. O'quvchilarning informatika fani bo'yicha tayyorgarligining samarali tizimini ishlab chiqish mobil ilovalar bilan birgalikda qo'shib ishlab chiqilganda samarali natijalarni beradi.

Xulosa. Mobil ta'lim asosida dars tashkil etilganda dars mashg'ulotlarini tashkil etish imkoniyatlari yetarli darajada kengaytira olish imkoniyati tug'iladi, ta'lim olish vaqtini belgilangan chegaralaridan ham oshirish imkoni yaratiladi. Raqamlashayotgan jamiyatda axborot oqimining psixologik ta'siri juda katta ahamiyatga ega bo'lib, u hayotiy faoliyatda shaxs idrok va tafakkuri shakllanishi qay darajada bo'lishini belgilab berish xususiyatiga ham egaligini hisobga olgan holda, ta'lim jarayonida ham raqamlashtirish jarayonini zamon talabidan kelib chiqqan holda tezlashtirish yoki moslashtirish zarur. Ta'lim jarayonida mobil qurilmalarning ahamiyati o'quvchilarning raqamli ta'limga yo'naltirilgan resurslardan foydalana olishi, muloqot qilishi, hamkorlik qilishi bilan baholanadi. Xulosa sifatida shuni ta'kidlash mumkinki, oliy ta'lim muassasalari o'quv jarayoniga yangi axborot- kommunikatsiya texnologiyalari negizida yaratilgan elektron ta'lim resurslarini agarda ular aniq didaktik vazifalarni yechishga yo'naltirilgan yangi imkoniyatlarni taqdim etgan vaqtda joriy etish maqsadga muvofiq bo'lib hisoblanadi.

Adabiyotlar:

1. Исмоилова М.Н., Муродова Г.И. Физика фанидан виртуал лаборатория машгулотларининг вазифалари ва имкониятлари// Учёный XXI века международный научный журнал №4-3(17). 2016. С 21-24.

2. Исмоилова М.Н., Муродова Г.Н. Maple математик пакет ёрдамида тенглама ва тенгсизликлар системаларини ечиш// Учёный XXI века международный научный журнал №4-3(17), 2016. С 25-27

3. Исмоилова Махсума Нарзикуловна, Нилуфар Бахтиёровна Мавлонова. Использование современных информационных технологий в освоении профессиональных навыков// Актуальные научные исследования в современном мире. 2016 - № 5-3. С. 143-145.

4. Исмоилова М.Н. The role of modern technology in teaching foreign languages// Учёный XXI века. № 11 (24), 2016 г. С 46.

5. Исмоилова М.Н. Имомова С.Х. Бизнес жараёнларни моделлаштиришнинг роли ва аҳамияти// Ученый XXI века.Международный научный журнал, № 12 (25). 2016. С 59-61 .
6. Ismoilova M.N, Karimova N.M. Using advanced information technologies in the assimilation of consciousness of students of national ideas// Учёный XXI века. № 11 (24). 2016 г.С 42-43.
7. Исмоилова М.Н., Турсунова М.А. Lectora дастуридан дарс жараёнида фойдаланиш имкониятлари // Учёный XXI века международный научный журнал, № 1-1 (26). 2017 г. С 59-61.
8. Исмоилова М.Н., Мавлонова Н.Б. Касб-хунар коллежларида медиатаълимдан фойдаланиш имкониятлари // Учёный XXI века международный научный журнал, № 1-1 (26). 2017. С 61-64.
9. Исмоилова М.Н. Бошланғич синфларда масалани моделлаштириш // Учёный XXI века международный научный журнал, № 6(20) . 2017. С 35-37.
10. Д.Р Арашова, М.Н Исмоилова. Методика преподавания индивидуализация обучения в вузах // Теория и практика современной науки. №12(30). 2017. С. 39-42.
11. Максудов Ш, Исмоилова М.Н. Роль телекоммуникационных технологий и спорта в развитии студентов // Теория и практика современной науки. №1(31). 2018. С 317-319.
12. Исмоилова М.Н, Султонова З.Ш.Требования к методике обучения // Учёный XXI века. № 3-2 (38). 2018 . С 84-88.
13. Исмоилова М.Н. The role of modern technology in teaching foreign languages // Учёный XXI века. № 11 (46). 2018. С 55-58.
14. Махсума Нарзикуловна Исмоилова, Шафоат Махмудовна Имомова. Интерполяция функции // Вестник науки и образования 2020. № 3-3 (81). С.5-8.
15. Шафоат Махмудовна Имомова, Махсума Нарзикуловна Исмоилова. Вычисление наибольшего собственного значения матрицы и соответствующего ей собственного вектора в среде Mathcad// Academy. № 6(57), 2020. С.9-10.
16. Имомова Ш.М., Исмоилова М.Н. Численное решение смешанной задачи, поставленное на векторном волновом уравнении в области с углом // Universum: Технические науки. №10 (79), 2020. С. 22-25.
17. Исмоилова М.Н.,Тураева Г.Х. (2021) Методы обучения на основе мобильных технологий для изложения новых учебных материалов // Вестник Науки и образования. Стр. – 65-67.
18. Ismoilova Mahsuma Narziqulovna, Barrayeva Sevara Shoim qizi, Samiyeva Gulshan Alisher qizi The use of integrated technologies in the educational process // International Conference Bridge to Science: research works. September. 10 - December. 15. 2020. San Francisco, California, USA. 95-97 p.

DUAL TA'LIM: MAVZUGA YANA BIR NAZAR

Jurayev Farxod Niyozovich,

Navoiy davlat konchilik va texnologiyalar universiteti

Ta'limning dual shakli olimlar tomonidan, bozor iqtisodiyoti sharoitlariga muvaffaqiyatli moslashtirilgan, ta'lim hodisasi sifatida qaraladi. Shunday ekan, bozor munosabatlariga yo'naltirish ta'lim tizimida katta o'zgarishlarni talab qiladi. Ishga qabul qilishda, biznes vakillari ta'lim muassasalari bitiruvchilarining “bilimlari” formati bilan emas, balki ularning kasbiy faoliyatni amalga oshirishga tayyorligi bilan qiziqishadi. Ushbu maqolada biz, dual ta'limning ayrim e'tiborli tomonlariga nazar tashlaymiz. O'qishning bu tizimida o'rganilgan va o'rganishga moil jihatlarini yana bir bor ko'rib chiqamiz.

Kalit so'zlar: *dual ta'lim, inklyuziv ta'lim, eksternat tartibidagi ta'lim, intellektual faoliyat, ustoz-shogird tizimi, konseptsiyasi, menejment ko'nikmalari, motivatsiya.*

ДУАЛЬНОЕ ОБРАЗОВАНИЕ: ДРУГОЙ ВЗГЛЯД НА ТЕМУ

Дуальная форма обучения рассматривается учёными как образовательный феномен, успешно адаптированный к условиям рыночной экономики. Таким образом, ориентация на рыночные отношения требует значительных изменений в системе образования. При приёме на работу представителей бизнеса интересуется не формат “знаний” выпускников учебных заведений, а их готовность к осуществлению профессиональной деятельности. В этой статье мы рассмотрим некоторые примечательные аспекты дуального обучения. Давайте ещё раз посмотрим на аспекты обучения, которые изучаются и подвержены обучению в этой системе обучения.

Ключевые слова: *дуальное обучение, инклюзивное образование, обучение экстернату, интеллектуальная деятельность, система наставник-ученик, концепция, управленческие навыки, мотивация.*

DUAL EDUCATION: ANOTHER LOOK AT THE SUBJECT

The dual form of education is considered by scientists as an educational phenomenon successfully adapted to the conditions of a market economy. Thus, the orientation towards market relations requires significant changes in the education system. When hiring business representatives, they are not interested in the format of “knowledge” of graduates of educational institutions, but their readiness to carry out professional activities. In this article, we will look at some notable aspects of dual learning. Let's take another look at the aspects of learning that are studied and exposed to learning in this learning system.

Keywords: *dual training, inclusive education, externship training, intellectual activity, mentor-student system, concept, management skills, motivation.*

Kirish. O'zbekiston Respublikasining 2020-yil 23-sentabr O'RQ-637-sonli “Ta'lim to'g'risida”gi Qonuni, Vazirlar Mahkamasining 2021-yil 29-martdagi 163-son “Professional ta'lim tizimida dual ta'limni tashkil etish chora-tadbirlari haqida”gi qarori, Vazirlar Mahkamasining 2023-yil 7-dekabrda 647-son “Professional ta'lim muassasalariga yil davomida o'quvchilarni dual ta'lim shaklida o'qishga qabul qilish tizimi joriy etilishi munosabati bilan O'zbekiston Respublikasi Hukumatining ayrim qarorlariga o'zgartirish va qo'shimchalar kiritish to'g'risida”gi qarorlarida qayd etib o'tilgan, ta'lim olish shakllari (15-modda) quyidagilardan iborat^[1]:

ishlab chiqarishdan ajralgan holda ta'lim olish (kunduzgi);

ishlab chiqarishdan ajralmagan holda ta'lim olish (sirtqi, kechki, masofaviy);

dual ta'lim;

oilada ta'lim olish va mustaqil ta'lim olish;

katta yoshdagilarni o'qitish va ularga ta'lim berish;

inklyuziv ta'lim;

eksternat tartibidagi ta'lim;

mudofaa, xavfsizlik va huquqni muhofaza qilish faoliyati sohasida kadrlar tayyorlash.

Asosiy qism. Ushbuga qonunga muvofiq “Dual ta'lim (17-modda) ta'lim oluvchilar tomonidan zarur bilim, malaka va ko'nikmalarni olishga qaratilgan bo'lib, ularning nazariy qismi ta'lim tashkiloti negizida, amaliy qismi esa ta'lim oluvchining ish joyida amalga oshiriladi”^[1].

Yevropa ta’lim tizimining amaliyoti shuni ko’rsatadiki, dual ta’lim, kelajakdagi mutaxassisning muvaffaqiyatli kasbiy va ijtimoiy moslashuvi uchun, ta’lim tashkilotlari va ish beruvchilarning o’zaro ta’sirining mahsulidir. Talaba o’quv jarayonining dastlabki bosqichlaridayoq korxonada xodimi sifatida ishlab chiqarish jarayoniga biriktirib qo’yiladi. Shotlandiyalik iqtisodchi va axloq faylasufi Adam Smit o’zining mashhur "An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations" (1776) asarida, dual ta’limda ustoz-shogirt tizimlarini, ish joyida kasb-hunar o’qitishning an’anaviy usullari deb hisoblash kerakligini ta’kidlagan, chunki usta yonida ishlagan yosh shogirt kasb asoslarini puxta o’rganadi[6].

Smitning fikricha, Glazgoda o’qitish Oksfordda o’qitishdan ancha ustun bo’lib, uni intellektual jihatdan bo’g’ib qo’rgan. “Xalqlar boyligi” ning V kitobidagi II bobida u shunday deb yozgan edi: “Oksford universitetida ko’p yillar davomida jamoat professorlarining aksariyati o’qituvchilik da’volaridan butunlay voz kechishdi”. Xabarlariga ko’ra, Smit do’stlariga Oksford rasmiylari uni bir vaqtlar Devid Yumning “Inson tabiati haqidagi risolasini” o’qiyotganini topganidan shikoyat qilgan va keyinchalik ular uning kitobini musodara qilib, o’qigani uchun qattiq jazolashgan.

“Xalqlar boyligi” nomli beshinchi kitobida Smit ingliz universitetlarida shotlandiyalik hamkasblariga qaraganda o’qitishning past sifati va intellektual faoliyatining kamligini ta’kidlaydi.

Bozor munosabatlariga yo’naltirish ta’limi tizimida katta o’zgarishlarni talab qiladi. Ishga qabul qilishda, biznes vakillari ta’lim muassasalari bitiruvchilarining “bilimlari” formati bilan emas, balki ularning kasbiy faoliyatni amalga oshirishga tayyorligi bilan qiziqishadi[5].

Kasb-hunarga o’qitishning dual tizimi hunarmandlarning o’rta asr ustaxonalari faoliyatiga asoslangan. Bo’lajak hunarmand ustaxonaga talaba sifatida kirdi, uning vazifasi ustaning ishini kuzatish va uning harakatlarini takrorlash edi. Muvaffaqiyatli mashg’ulotlardan so’ng talaba shogirdga aylandi, ammo mustaqil ishlash yoki o’z ustaxonasini ochish uchun u ustaga imtihon topshirishi kerak edi. Bu esa, o’z navbatida boshqa ustalardan o’rganishni talab qilardi. Ta’limning dual shakli olimlar tomonidan, bozor iqtisodiyoti sharoitlariga muvaffaqiyatli moslashtirilgan, ta’lim hodisasi sifatida qaraladi. O’ziga o’xshagan talabani alohida usta sifatida tayyorlash an’anasi o’rniga iqtisodiyot korxonalar va kasb-hunar maktablarining ijtimoiy sherikligi asosida mutaxassislar tayyorlashning yangi shaklini talab qiladi.

Ushbu muammo bo’yicha pedagogik tadqiqotlarning tahlili shuni ko’rsatadiki, zamonaviy kasbiy ta’lim tizimida Germaniyada kadrlar tayyorlash amaliyoti ayniqsa dolzarbdir. Uning kelib chiqishi urushdan oldingi Germaniyada yosh ishchilarni tayyorlash va tarbiyalashning asosiy usuli sifatida, dual shakl kontseptsiyasida, ta’lim muassasasida o’qitish ishlab chiqarishda yarim kunlik ish bilan birlashtirildi.

Ikki tomonlama maqsadli tayyorgarlik bilan talaba mashg’ulotning dastlabki bosqichlarida ma’lum kasbiy kompetentsiyalarga, shuningdek jamoada ishlash qobiliyati, texnologik echimni maqbul tanlash ko’nikmalari va tayinlangan faoliyat sohasi uchun javobgarlik kabi shaxsiy fazilatlariga ega bo’lardi. Ish jarayonida u kelajakdagi mutaxassislikni yangicha tushunadi va tanlangan kasbning to’g’riligi haqida qaror qabul qiladi. Bundan tashqari, vijdonan ishlaydigan kelajakdagi mutaxassis, zamonaviy sharoitda ishlash uchun juda zarur bo’lgan qo’shimcha daromad va ish stajini ta’minlay oladi[6].

Turli mamlakatlarda mehnat resurslarini tayyorlashni tahlil qilish shuni ko’rsatadiki, talabalarni ishlab chiqarish texnologiyalari va kasbiy muhit bilan o’zaro aloqada vakolatli, tadbirkorlik va ichki menejment ko’nikmalariga ega bo’lgan xodim yoki tadbirkorning ijtimoiy rollariga tayyorlash, tanlangan kasb doirasida yangi g’oyalarni amalga oshirishga qodir ijodiy shaxsni shakllantirishga imkon beradi.

Dual ta’lim tizimining afzalliklari:

- mutaxassislarni tayyorlashning dual tizimi nazariya va amaliyot o’rtasidagi tafovutni bartaraf etadi;
- dual tayyorgarlik tizimining mexanizmi mutaxassisning shaxsiyatiga, kelajakdagi xodimning yangi psixologiyasini yaratishga ta’sir qiladi;
- xodimlarni o’qitishning dual tizimi bilim olish va ishda ko’nikmalarni egallash uchun yuqori motivatsiyani yaratadi;
- nazariy va amaliy jihatdan tayyorlangan mutaxassisni ishga qabul qilishda korxonada rahbarlarining qiziqishi;
- korxonada hamkorlikda ishlaydigan ta’lim tashkilotlari ish beruvchilarning kelajakda o’qitish jarayonida mutaxassislar tomonidan qo’yiladigan talablarini hisobga oladi.
- talabning birinchi kurslaridan boshlab ish beruvchi, dunyoning ko’plab lagerlarida bo’lgani kabi, kelajakdagi mutaxassisga murojaat qilish imkoniyatiga ega bo’ladi.
- Dual ta’lim tizimining keng qo’llanilishi universitet bitiruvchilariga bir tomondan tanlangan mutaxassislik bo’yicha ish topishga imkon beradi, boshqa tomondan, mehnat bozorida qaysi mutaxassisliklar va qancha talab borligi muammosi hal qilinadi.

Shu bilan birga, dual o’qitish tizimi malakali mutaxassislarni tayyorlashni ham ta’minlaydi. Nemis dual ta’lim modeli g’oyalarni eng mashhur ommalashtiruvchisi D.A. Toropov, har qanday rivojlangan

mamlakat mehnat bozorida, uning ishtirokchilariga doimiy ravishda yangilanib turadigan, talablarning paydo bo‘lishi ta’lim tizimiga ta’sir qiladi, deb yozadi. Bu fakt doimiy iqtisodiy o‘zgarishlar va texnologik inqilob sur’atlarining oshishi bilan bog‘liq [4].

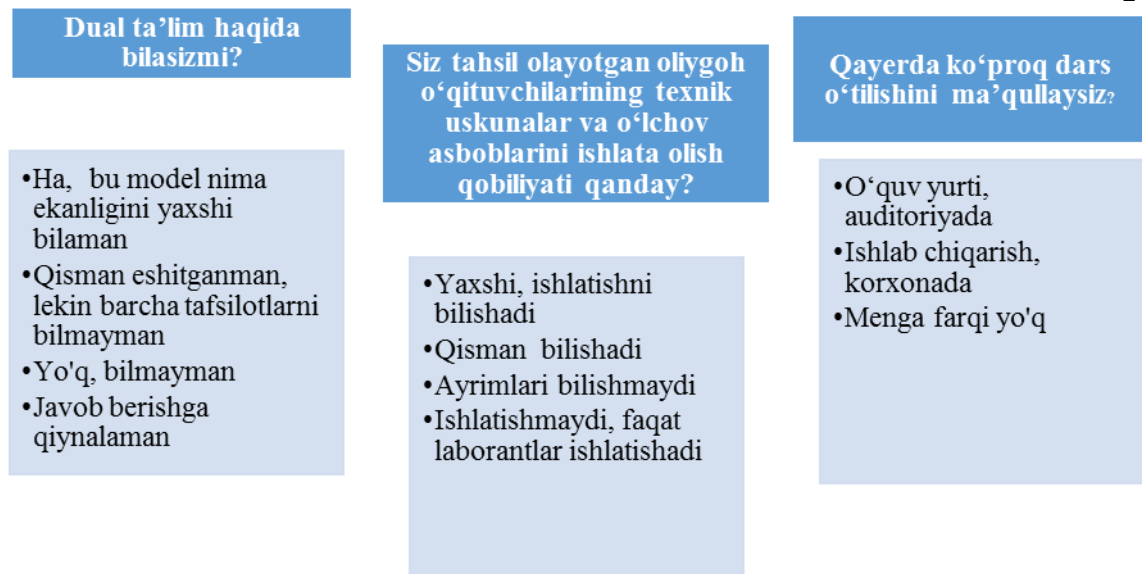
Dual tizimning kamchiliklari:

- korxonada o‘qitish motivatsiyasi ta’lim sifatining pasayishiga olib kelishi mumkin;
- har doim ham ishchi dasturlar ishlab chiqarishda bajariladigan ishlarning mavsumiy ketma-ketligiga mos kelmasligi;
- Ta’lim tashkiloti doimo ham korxonalar uchun zarur bo‘lgan o‘quv materiallarini o‘z vaqtida o‘rgata olmaydi;
- Korxonalarining o‘qitishga tayyor emasligi natijasida ishlab chiqarishda o‘quv joylarining yetishmasligi;
- Korxonalar ishlab chiqarilgan mahsulot narxini oshirish orqali ta’lim uchun mablag‘ topishga majbur bo‘lishi (yetishmayotgan uskunalar, o‘quv auditoriya, moliyaviy yetishmovchilik va boshqalar).

Ishlab chiqarish uchun dual ta’lim - bu xodimlarni aniq “buyurtma asosida” tayyorlash, ularning barcha talablariga maksimal darajada muvofiqligini ta’minlash, ishchilarni qidirish va tanlash, ularni qayta tayyorlash va moslashtirish xarajatlarini tejash imkoniyati. Bundan tashqari, eng yaxshi bitiruvchilarni tanlash imkoniyati mavjud, chunki amaliy mashg‘ulotlar davrida ularning kuchli va zaif tomonlari aniq bo‘ladi. O‘z navbatida, bu yondashuv talabalarni ko‘rgazma uchun o‘qimaslikka undaydi. Yosh mutaxassislar darhol to‘liq daromad va samaradorlik bilan ishlashlari mumkin, ular korxonada hayotini yaxshi bilishadi va o‘zlarini “ularniki” kabi his qilishadi. Bularning barchasi birgalikda xodimlarni birlashtirishga va tovar ayirboshlashni kamaytirishga yordam beradi, bu korxonalar uchun muhimdir.

Shu o‘rinda masalaning boshqa tomonlariga nazar tashlasak. Ta’lim shaklining, ishlab chiqarishdan ajralgan holda ta’lim olayotgan (kunduzgi), ishlab chiqarishdan ajralmagan holda ta’lim olayotgan (sirtqi) talabalar va ta’lim muassasasining o‘z kadrlari (pedagog) bo‘yicha ahamiyatli tomonlari qanday. Ushbu masalaning yechimi sifatida, ta’lim shaklining kunduzgi va sirtqi talabalari, hamda yosh pedagog-o‘qituvchilardan 1-jadval asosida so‘rovnomaga o‘tkazdik (javoblar songa nisbatan foizlarda berilgan).

1-jadval.

Oliy ta’lim muassasasi o‘qituvchilari, mutaxassislar, o‘rta darajadagi va malakali ishchilarning o‘qitishning dual tizimi to‘g‘risida xabardorligini bashorat qiluvchi savol:

Dual ta’lim haqida bilasizmi?

2-jadval.

	Oliy ta’lim muassasasi o’qituvchilari	Mutaxassislar, o’rta darajadagi va malakali ishchilar
Ha, bu model nima ekanligini yaxshi bilaman	33,0	16,0
Qisman bilaman, lekin barcha tafsilotlarni bilmayman	41,0	19,0
Yo’q, bilmayman	23,0	54,0
Javob berishga qiynalaman	3,0	11,0

Ishlab chiqarishdan ajralgan holda ta’lim olayotgan (kunduzgi), ishlab chiqarishdan ajralmagan holda ta’lim olayotgan (sirtqi) talabalarining ta’lim muassasasi o’qituvchi kadrlari (pedagog) bo’yicha bashorat qiluvchi savol:

Siz tahsil olayotgan oliygoh o’qituvchilarining texnik uskunalar va o’lchov asboblari ishlatish qobiliyati qanday?

3-jadval.

	Ishlab chiqarishdan ajralgan holda ta’lim olayotgan (kunduzgi) talabalar	Ishlab chiqarishdan ajralmagan holda ta’lim olayotgan (sirtqi) talabalar
Yaxshi, ishlatishni bilishadi	57,0	27,0
Qisman bilishadi	13,0	9,0
Ayrimlari bilishmaydi	2,0	5,0
Ishlatishmaydi, faqat laborantlar ishlatishadi	28,0	41,0

Ishlab chiqarishdan ajralgan holda ta’lim olayotgan (kunduzgi), ishlab chiqarishdan ajralmagan holda ta’lim olayotgan (sirtqi) talabalar va ta’lim muassasasi o’qituvchi kadrlarining (pedagog) dars o’tish joyini bashorat qiluvchi savol:

Qayerda ko’proq dars o’tilishini ma’qullaysiz?

4-jadval.

	Oliy ta’lim muassasasi o’qituvchilari	Ishlab chiqarishdan ajralgan holda ta’lim olayotgan (kunduzgi) talabalar	Ishlab chiqarishdan ajralmagan holda ta’lim olayotgan (sirtqi) talabalar
O’quv yurti, auditoriyada	67,0	27,0	76,0
Ishlab chiqarish, korxonada	30,0	61,0	5,0
Menga farqi yo’q	3,0	12,0	19,0

Xulosa o’rnida shuni aytish mumkinki, ushbu o’rganishlardagi nomutanosiblik, yana bir bor dual o’qitish tizimining takomillashuviga olib kelishi kerak. Ishlab chiqarishdan ajralmagan holda ta’lim olayotgan (sirtqi) talabalar, ular o’zi ishlab turgan korxonadagi mashina, uskuna va priborni undan oldingi ustozlari o’rgatganidek ishlatishadi. Bu talabalarining nazariy qismga ehtiyoji katta, ishlab chiqarishdan

ajralgan holda ta’lim olayotgan (kunduzgi) talabalar esa aksincha, amaliyotga ehtiyoji bor. Masalada qatnashayotgan uchinchi shaxs – bu yosh pedagog kadrlar. Mening nazarimda, har qanday isitkich yoki sovutkich mashinalaridan nazariy bilimni “qoyillatib” dars berayotgan o’qituvchi, uning asl nusxasi va murakkab qismlari to’risida bilishi juda muhim. Bu o’rinda, ular mahalliy korxonalarda tez-tez amaliyot o’tab turishlari zarur.

Dual ta’limning muvaffaqiyatli rivojlanishiga o’qituvchilarning konservativ munosabati jiddiy to’siqdir. Bundan tashqari, ommaviy axborot vositalarida, ixtisoslashtirilgan forumlarda, konferensiyalarda va hokazolarda kasbiy tayyorgarlikning yangi modelini joriy etish bo’yicha erishilgan natijalarni keng yoritish zarur, shu bilan birga ko’rib chiqilayotgan modelni amalga oshirishni tartibga soluvchi me’yoriy-huquqiy bazani ishlab chiqish va ta’lim faoliyati sifatini nazorat qilishni ta’minlash alohida e’tibor talab qiladi[5].

Adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasining 2020-yil 23-sentabrdagi O‘RQ-637-son “Ta’lim to‘g‘risida” Qonuni.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh. Mirziyoyev 2020-yil 3-avgustdagi PQ-4796-son “O‘zbekiston Respublikasining milliy statistika tizimini yanada takomillashtirish va rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi Qarori.
3. O‘zbekiston Respublikasi oliy va o‘rta maxsus ta’lim vazirining 2021-yil 19-oktabrdagi 35-2021-son “Oliy ta’limning davlat ta’lim standarti. asosiy qoidalar” O‘zbekiston Respublikasining davlat standartini tasdiqlash to‘g‘risida buyrug‘i.
4. Торопов Д. А. Обеспечение качества профессионального образования в Германии: автореф. дисс. д-ра педаг. наук: 13.00.01 – Казань, 2005. – 42 с.
5. Дудырев Ф. Ф., Романова О. А.. Мониторинг экономики образования. «Высшая школа экономики» № 13 (98). - 2019.
6. [_https://ru.wikipedia.org/wiki/](https://ru.wikipedia.org/wiki/)

TIBBIYOT OLIY TA'LIM MUASSASALARI TALABALARINING TAFAKKURINI RIVOJLANTIRISHDA OPERATIV-MANTIQIY TUZILMANING O'RNI

*Kurbanova Gulnoz Negmatovna,
Buxoro davlat tibbiyot instituti professori, p.f.d, (DSc)*

Maqolada kasbiy ta'lim jarayonida talabalar kasbiy tafakkurini shakllantirishning mexanizmlari, mezonlari hamda mantiqiy tuzilmasi mazmuni yoritilgan. Shuningdek, kasbiy tafakkurni shakllantirish jarayonida talabalar ijodiy faoliyatining qobiliyat, layoqatni tarbiyalashdagi ahamiyati ko'rsatildi.

***Kalit so'zlar:** tafakkur, kasb, madaniyat, ijodiy faoliyat, shakllantirish, mexanizm, mezon, mashq, vaziyat, yechim.*

РОЛЬ ОПЕРАТИВНО-ЛОГИЧЕСКОЙ СТРУКТУРЫ В РАЗВИТИИ МЫШЛЕНИЯ СТУДЕНТОВ ВЫСШИХ МЕДИЦИНСКИХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЙ

В статье описаны механизмы, критерии и логическая структура формирования профессионального мышления студентов в процессе профессионального образования. Также показано значение творческой деятельности студентов в воспитании умений и навыков в процессе формирования профессионального мышления

***Ключевые слова:** мышление, профессия, культура, творческая деятельность, формирование, механизм, критерий, упражнение, ситуация, решение.*

THE ROLE OF OPERATIONAL-LOGICAL STRUCTURE IN THE DEVELOPMENT OF THINKING OF STUDENTS OF HIGHER MEDICAL EDUCATIONAL INSTITUTIONS.

The article describes the mechanisms, criteria and logical structure of the formation of professional thinking of students in the process of vocational education. The importance of students' creative activity in developing skills and abilities in the process of forming professional thinking is also shown.

***Keywords:** thinking, profession, culture, creative activity, formation, mechanism, criterion, exercise, situation, decision.*

Kirish. Nazariy, amaliy tayyorgarlik hamda pedagogik amaliyot bilan bog'liq holda yaxlit o'quv-tarbiya jarayonida talabalarida kasbiy tafakkurni shakllantirish maqsadida interfaol o'qitish metodlaridan foydalanish muhim samara beradi.

Ko'p yillik tajribamiz va tadqiqotimiz davomida talabalarda kasbiy tafakkurni shakllantirishga qaratilgan kreativ (ijodkorlik) qobiliyatni rivojlantirishning pedagogik tizimini ishlab chiqdik hamda tegishli ilmiy metodik tavsiyalar berdik.

Talabalarda kasbiy tafakkurni shakllantirish mazmunini DTS talablari asosida tahlil etib, tadqiqot doirasidagi «tafakkur», «kasbiy tafakkur», «pedagogik kreativlik», «interfaol o'qitish», «interfaol o'qitish sharoiti», «talabalarda kasbiy tafakkurni shakllantirish» kabi asosiy tushunchalarga nisbatan o'zining mustaqil qarashlari va nazariy mushohadalarini aniq va tartibli bayon qilishlariga erishdik.

Adabiyotlar sharhi. Respublikamiz olimlaridan N.Azizxodjaeva, H.Abdukarimov, R.Djuraev, X.Ibragimov, N.Muslimov, A.T.Nurmanov, B.X.Raximov, O'.Tolipov, Sh.Shodmonova, B.X.Xodjaev, N.Egamberdieva kabilarning tadqiqotlarida bo'lajak o'qituvchilarni pedagogik kasbiy faoliyatga tayyorlashning nazariy va amaliy asoslari, shart-sharoitlari, pedagogik mahoratning shakllanish bosqichlari o'z aksini topgan. A.Begmatov, Z.Ibodullaev, I.Iminaxunova, M.Israilova kabilardan tibbiy psixologiya, tibbiyot oliy ta'lim muassasasi talabalarining kasbiy kompetentligini rivojlantirish masalalari o'rganilgan.

Rus olimlar K.A.Abulxanova-Slavskaya, A.Brushlinskiy, M.Kashapov, V.A.Kan-Kalik, Ss.T.Kargin, S.Yu.Temina, B.M.Teplov, M.Klarin, A.K.Markova, V.M.Monaxov, V.Polikarpov, A.M.Stolyarenko kabilardan bo'lajak pedagog-mutaxassislarni tayyorlash jarayonini modernizatsiyalashning mazmuniy-jarayonli hamda texnologik jihatlari o'rganilgan. G.I.Aksenova, A.I.Artyuxina V.V.Boluchevskaya, I.V.Novgorodseva, V.P.Andronov, A.F.Bilibinlarning ilmiy izlanishlarida tibbiyot oliy ta'lim muassasasi talabalarini kasbiy faoliyatga tayyorlash, tadqiqotchilik faoliyati asosida klinik fikrlashini shakllantirish masalalari o'rganilgan.

Asosiy qism. Belgilangan tadqiqot vazifalarining amaldagi ijrosini ilmiy tadqiqot ishining umumiy mazmunida mavzuga oid falsafiy, ilmiy-pedagogik, psixologik manba va mavjud holatni tahlil qilish asosida

zamonaviy pedagogik-psixologik tadqiqotlar misolida yoritdik. Bu jarayonda pedagog-psixolog olimlarning fikriga qo‘shilgan holda talabalarning aql darajasi, tafakkuri hamda bilish faolligi va shu asosda ulardagi ijodiy intilishni qo‘llab-quvvatlash vositalari quyidagi maqsadlarga yo‘naltirilgan bo‘lishi kerakligini ta’kidlamochimiz:

a) barcha ta’lim oluvchilarni umumiy pedagogik qo‘llab-quvvatlash (talabalarga diqqat bilan yaxshi munosabatda bo‘lish, ularni o‘quv-biluv jarayonini rejalashtirishga jalb qilish, o‘zaro o‘qitish muhitini yaratish, ta’limning faoliyatli mazmuni, o‘rgatuvchi o‘yinlar, rang-barang ijodiy ishlar, ularning yutuqlarini ijobiy «muvaffaqiyat zinapoyasi»da baholash, dialogik muloqotdan foydalanish);

b) individual-shaxsiy qo‘llab-quvvatlash (talabani shaxsiy muammolarini aniqlash; rivojlanish, tarbiyalanganlik, o‘qishni takt bilan tashxislash; har bir talabani rivojlanish jarayonini kuzatib borish; pedagogik yordam va qo‘llab-quvvatlash zaruratini talabani individual xususiyatlaridan kelib chiqqan holda ta’minlash va b.).

Turli yondashuvlarning tahlili shuni ko‘rsatdiki, bo‘lajak o‘qituvchi kasbiy faoliyatining ijodkorlikka yo‘naltirilganligini to‘laqonli tarzda o‘rganish uchun munosabat nazariyasi nuqtai nazaridan yondashish kerak. Chunki munosabat shaxsning mayllarini o‘zida mujassamlashtiradi. Shu asosda shaxsning kasbiy yo‘nalganligini aniqlash imkoniyati vujudga keladi. Bo‘lajak o‘qituvchilarning kasb tanlash omillarini tahlil etar ekanmiz, kasbiy faoliyatning ahamiyatini talabalar qay darajada anglashlariga e’tibor qaratdik.

Shu asosda quyidagilarni aniqlashga muvaffaq bo‘ldik:

- o‘quv predmetiga nisbatan qiziqishning mavjudligi;
- muayyan predmetni o‘zlashtirish istagining mavjudligi;
- o‘zini o‘quvchilarga, ta’lim-tarbiya berishga bag‘ishlashga intilishning ustunligi;
- o‘zining pedagogik layoqatini anglashi;
- oliy ta’lim olish istagining kuchliligi;
- o‘qituvchilik kasbining jamiyat uchun muhimligi haqidagi tasavvurining mavjudligi;
- pedagogik ijodkorlikka moyillikning mavjudligi;
- moddiy jihatdan ta’minlanish ehtiyojining kuchliligi kabilar.

O‘qituvchilik kasbini tanlagan talabalarni mazkur faoliyatni egallashga moyilligi, o‘quvchilarga bo‘lgan qiziqishlari nuqtai nazaridan mujassamlashtiradigan bo‘lsak, 70%dan ortiq bo‘lajak o‘qituvchilar ushbu kasbni o‘zlarining kasbiy mayllari va o‘quvchilar bilan ishlashga bo‘lgan ehtiyojlaridan kelib chiqqan holda tanlaganliklari ayon bo‘ldi. Bizning ilmiy tadqiqotimiz shuni ko‘rsatmoqdaki, o‘qituvchilar muayyan xarakterdagi quyidagi pedagogik-psixologik vazifalarni bajarishlari lozim:

– o‘z ijodiy faoliyati natijalarini ro‘yobga chiqarishning qimmat, maqsadi, istiqbollari, betakrorligini anglashida o‘rganuvchilarga ko‘maklashish va shu yo‘lda ular bilan hamkorlik qilish;

– o‘rganuvchilarning moddiy borliqqa nisbatan tahlil, tanqidiy, konstruktiv munosabatini ijodiy, yaratuvchilik maqsadlariga yo‘naltirish; – o‘rganuvchilarda nazariy tahlil ko‘nikmalarini shakllantirish va muntazam rivojlantirish;

– o‘rganuvchilarning o‘z ijodiy faoliyatlariga nisbatan hissiy va konstruktiv munosabatlarini tartibga solish;

– o‘rganuvchilarni hamkorlikdagi ijodiy faoliyatga jalb etish uchun qulay pedagogik sharoitlarni vujudga keltirish;

– o‘rganuvchilarning ijodiy jihatdan o‘z faoliyatlarini amalga oshirishlari va o‘zliklarini namoyon qilishlari uchun yordam ko‘rsatish;

– o‘rganuvchilarning mustaqil rivojlanishlariga salbiy ta’sir ko‘rsatadigan to‘siqlarni bartaraf etish yo‘lida ular bilan hamkorlik qilish va ko‘maklashish;

– o‘rganuvchilarning shaxsiy muammolarini ijodiy fikrlash mazmuniga ko‘chirishlariga zamin hozirlash kabilar.

O‘rganuvchilar ijodiy faoliyatlarini pedagogik qo‘llab-quvvatlashning natijalari ularning o‘ziga xosliklari va ijodiy sifatlarini chuqurlashtirishda namoyon bo‘ladi.

Tafakkur qilish orqali, ijodiy fikrlash, o‘z navbatida, talabalarni:

- mustaqil va ongli ravishda bilim olish;
- doimo olg‘a intilish;
- turli ziddiyatli va muammoli vaziyatlarni oqilona hal etish;
- noan’anaviy va yangicha fikr yuritishga o‘rgatadi.

Muhokama va natijalar. Ijodiy faoliyat – tafakkur, fikrlash shakllari bo‘lib, ular qobiliyat, layoqat, havasni tarbiyalash yo‘li bilan rivojlantiriladi, yangilik, ijodkorlik ijodiy faoliyat belgilari hisoblanadi. Tadqiqotimiz natijasi shuni ko‘rsatdiki, talabalar faoliyatiga ko‘ra, ijodiy topshiriqlarni uch guruhga ajratib tahlil qilish maqsadga muvofiq.

Ular:

- ijodiy mustaqil ish;
- ijodiy mashq;
- o‘quv muammolari.

Ijodiy mustaqil ish ijodiy topshiriqlarning boshqa turlaridan ikki jihati bilan farq qiladi: operativ tashkil etish va o‘quv-biluv faoliyatini davom ettirish imkoniyatiga ega ekanligi. Ijodiy mustaqil ish ta’limning shunday vositasiki, uni ta’limga tatbiq etish yo‘li bilan:

– o‘qish, o‘rganishga ishtiyoq davom ettiriladi, dars doirasida hosil qilingan motivlarning davom etishi ta’minlanadi;

– talabalarni bilishga, bilim, malaka doirasini kengaytirishga olib keladi;

– o‘rganilayotgan o‘quv materiali ustida o‘rganuvchilarning o‘z faoliyatlarini mustaqil davom ettirishga zamin tayyorlaydi;

– talabalar faoliyatiga rahbarlik qilishni ma’lum darajada osonlashtiradi.

Ijodiy mashq. Har doim bilimlarni esga tushirib, mashq qildirish ta’limda o‘rganuvchilarning zerikishiga sabab bo‘ladi. Mashq qilish jarayonida o‘rganuvchilarning zerikishini bartaraf etish uchun ijodiy mashqlardan foydalaniladi.

Ijodiy mashq ikki xil xususiyatga ko‘ra farq qiladi:

1) o‘rganilgan bilimlar doirasini kengaytiradi. Bunda o‘rganuvchi oldin o‘rganilgan o‘quv materialiga takroriy qaytib kelganda, o‘z tushunchasi doirasini keng bilim, tasavvur, fakt, bog‘lanishlar bilan yanada boyitadi;

2) ijodiy mashqlar doimiy shug‘ullanishga mo‘ljallangan mashqlardan farqli ravishda ham xotiraga, ham tafakkurga moslab tuziladi. Bunda o‘rganuvchi mavzu bilan birga qo‘shimcha axborot, faoliyat usullarini ham ijodiy o‘rganadi. Muammoli mashq – o‘rganuvchidan unga noma’lum bilimlarni talab etuvchi o‘quv materiallaridan foydalanishdir. Bu undan faol fikrlashni talab etadi.

3. O‘quv muammolari «o‘quv topshiriqlar majmui» bo‘lib, ularni ijodiy topshiriqlar tizimi shaklida tasavvur qilish mumkin. Talabalarni ijodiy faoliyatga tayyorlashda, avvalo, ularning o‘zlari ushbu faoliyatga mas’ul ekanliklarini anglatish lozim.

Ta’lim oluvchilarning ijodiy fikrlashini rivojlantirishda muammoli ta’lim boshqa ta’lim turlaridan farqli ravishda o‘rganuvchilarda bilim, ko‘nikma va malakalar tizimini tarkib toptirish bilan birga, ularda yuqori aqliy faoliyat, o‘z-o‘zini rivojlantirishni shakllantiradi. Muammoli topshiriq o‘rganuvchini mustaqil ijodiy izlanishga yo‘llashdan iborat. Masalan, insho, referat yozish, biror narsa ixtiro qilish, tajribadan o‘tkazish kabilar muammoli topshiriq asosida amalga oshiriladi, bu esa, o‘z navbatida, interfaol ta’lim muhitini yaratadi.

Interfaol ta’limda o‘qituvchi o‘quv faoliyatining faol tashkilotchisi bo‘lib, o‘quvchi bu faoliyatning sub’ekti sifatida namoyon bo‘ladi. Bunda o‘qitishning maqsad va vazifalari, uning mazmuni va kutilayotgan natijalar bevosita ta’lim oluvchining individual imkoniyatlari doirasida belgilanadi va shunga moslashtiriladi. Interfaol ta’limni amalga oshirishning muhim vositasi – interfaol o‘qitish metodlaridir.

Interfaol o‘qitish metodlari o‘quvchilardan axborotlarni o‘zlashtirish jarayonidagi faollik, ijodkorlik, mustaqillikni shakllantiribgina qolmay, o‘qitish maqsadlarining to‘laqonli amalga oshirishiga yordam beradi. Bular o‘rganuvchidan faol fikrlashni talab etadi, u dalillarni tahlil qiladi, ob’ektlarning kelib chiqishini o‘rganadi. Bu texnologiyaning tayanch tushunchasi turli murakkablik darajasidagi muammoli topshiriqlarda o‘z ifodasini topadi, ularni yechish orqali o‘quvchi yangi bilim va faoliyat usullarini egallaydi, natijada unda ijodiy layoqat: mahsuldor tafakkur, tasavvur, bilish motivatsiyasi, intellektual tuyg‘u shakllanadi.

Muammoli savol oddiy savoldan farq qiladi, u orqali o‘rganuvchining o‘zlashtirgan bilimlariga shunchaki murojaat etilmay, balki undan o‘z mustaqil fikrini bildirish talab etiladi. Muammoli ta’lim texnologiyasi o‘zining qulayligi bilan diqqatni jalb etadi: u barcha ta’lim bosqichlarida, barcha o‘quv fanlari misolida qo‘llanishi mumkin. Fan o‘qituvchisi dars jarayonida qo‘llash mumkin bo‘lgan muammoli ta’lim texnologiyasini yaxshi o‘zlashtirib olgani ma’qul.

Rivojlantiruvchi ta’lim texnologiyalari tarkibida taqdim etiluvchi sinkveyn, «Beshinchisi ortiqcha», «Charxpalak», «Bumerang», «Muloqot treningi», «Blis-o‘yin», «Zanjir», «Munozara», «Guruhlarda ishlash», «Taqdimot», yangi mavzuni bayon qilishda «Kichik ma’ruza», «Rolli o‘yin», «Hamma hammaga o‘rgatadi», «Impuls», «Hayot yo‘li», «Vaziyatlar», «Aql charxi» kabi qator interfaol usullar va kichik texnologiyalarni darsning maqsadidan kelib chiqqan holda loyihalashtirib qo‘llash dars sifatini oshirishda katta ahamiyatga ega. Ular o‘quvchining nazariy bilimlarni puxta egallashi; vaqtdan unumli foydalanishi; ijodiy fikrlashi; darsni faollashtirish; o‘zgalar fikrini tinglay bilishi; bildirilgan fikrlardan xulosa chiqarishiga olib keladi[10].

O‘rganuvchilarning ijodiy fikrlashini rivojlantirishda shaxsga yo‘naltirilgan ta‘lim alohida ahamiyat kasb etadi. Unda o‘rganuvchiga beriladigan topshiriqlar uning o‘zligini rivojlantirishi, namoyon etishi, anglashi va baholashiga qaratiladi. Shunga ko‘ra, topshiriq turlarida o‘z-o‘zini baholash, o‘z xatolarini tahlil qilish, o‘quv faoliyatidagi o‘rni baholash, o‘z qobiliyati va iqtidorini yuzaga chiqarishga alohida e‘tibor beriladi.

Xulosa. O‘rganuvchiga o‘quv topshirig‘i yoki o‘quv faoliyati turlari (mavzuni yaxlit yoki bo‘laklarga bo‘lib o‘zlashtirish)ni tanlash imkoni beriladi. U guruh tarkibida o‘z qobiliyat va layoqatlarini rivojlantirishi lozim. Shunga ko‘ra, ta‘lim oluvchilarning hamkorlikda ishlashiga sharoit yaratish uchun aqliy hujum, «rolli o‘yinlar», guruhlarda ishlash, loyiha metodi kabilardan samarali foydalaniladi. O‘quv jarayonida shaxsga yo‘naltirilgan, muammoli va rivojlantiruvchi ta‘lim texnologiyalari bilan bog‘liq interfaol usul va o‘yinlarni darsning maqsadidan kelib chiqib, loyihalashtirib qo‘llash quyidagi natijalarga olib keladi:

- o‘rganuvchilarning o‘qishga qiziqishlari ortadi;
- o‘quv motivatsiyasi kuchayadi;
- o‘rganuvchilarning darsda zerikishi va charchashining oldi olinadi;
- o‘qituvchi va o‘quvchining hamkorlikda ishlashi ta‘minlanadi;
- o‘rganuvchilarning nutqi va mantiqiy tafakkuri o‘sadi;
- o‘rganuvchida ijodiy ishlash ko‘nikmalari va faol fikr rivojlanadi.

Adabiyotlar:

1. Abdullayev Q.F. Didaktik ta‘lim vositalari talim jarayoni samaradorligini oshirish omili sifatida // Экономика и социум. 2023. №3-2 (106).
2. Kurbanova Gulnoz Negmatovna - К вопросу изучения профессиональных кризисов у преподавателей- Eurasian Journal of Academic Research// 9.03.2023.
3. Kurbanova Gulnoz Negmatovna - The concept of professional thinking and its pedagogical essence// Philosophy and Culture// 2(2)42-48p//6.02.2023.
4. Kurbanova Gulnoz Negmatovna- The significance of pedagogical communication in the development of students’ professional thinking // Central Asian Journal of Education and Innovation// 2(2)56-61p/6.02.2023.
5. Kurbanova Gulnoz Negmatovna- Central asian journal of education and innovation // значение педагогического общения в развитии профессионального мышления студентов // 2(2)49-55p/6.02.2023
6. Kurbanova Gulnoz Negmatovna- Central Asian Journal of Education and Innovation // Понятие профессионального мышления и его содержание// 2(2), 35-41p /6.02.2023.
7. Kurbanova Gulnoz Negmatovna- Військовий інститут київського національного університету імені Тараса Шевченка/колективні системи навчання//© Військовий інститут Київського національного університету імені Тараса Шевченка, 2023.
8. Kurbanova Gulnoz Negmatovna- Некоторые аспекты педагогического общения в формировании профессионального мышления у студентов в системе высшего образования узбекистана // Шымкент 2023.
9. Kurbanova Gulnoz Negmatovna- Mechanism of developing the professional thinking of students //Journal of Advanced Zoology// Volume 44 Issue Special Issue-2 Year 2023 Page 2306:2326.
10. Ishmuhamedov R., Abduqodirov A., Pardaev A. Ta‘limda innovatsion texnologiyalar. / Ta‘lim muassasalari pedagog-o‘qituvchilari uchun qo‘llanma. – T.: Iste‘dod, 2008. –180 b.

TALABALARNING SOG‘LOM TURMUSH TARZIGA BO‘LGAN “TALAB”NI YANADA SHAKLLANTIRISH PEDAGOGIK MODELI

*Mardonova Saodat Muzaffarovna,
Buxoro davlat universiteti
Ekologiya va geografiya kafedrasi dotsenti*

Ushbu maqolada oliy ta‘lim muassasasi talabalari orasida sog‘lom turmush tarzini targ‘ib qilish va o‘quv jarayonida talabalarning sog‘lom turmush tarziga bo‘lgan “talab”ni yanada shakllantirish pedagogik modelni to‘g‘ri tanlash to‘g‘risida boradi.

***Kalit so‘zlar:** talabalar, salomatlik, sog‘lom turmush tarzi, sog‘lom turmush tarziga bo‘lgan ehtiyoj, jismoniy tarbiya.*

ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ МОДЕЛЬ ФОРМИРОВАНИЯ ПОТРЕБНОСТИ МОЛОДЁЖИ В ЗДОРОВЫМ ОБРАЗЕ ЖИЗНИ

В данной статье рассмотрено понятие «потребность», выявлены теоретические подходы к проблеме формирования потребности студентов вуза в здоровом образе жизни, представлена педагогическая модель формирования потребности студентов в здоровом образе жизни в процессе обучения.

***Ключевые слова:** студенты, здоровье, здоровый образ жизни, потребность, здоровой образ жизни, физическое воспитание*

FORMATION OF STUDENTS' NEEDS IN A HEALTHY LIFESTYLE DURING THEIR TRAINING IN HIGH SCHOOL

The paper considers the concept of “need”. Theoretical approaches to the problem of formation of students’ needs in a healthy lifestyle are identified. The pedagogical model of the formation of students’ needs in a healthy lifestyle during their training in high school is presented.

***Keywords:** students, health, need in a healthy lifestyle, physical training.*

Kirish. Salomatlik - har bir inson uchun bebaho boylik sifatida jamiyatning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishining muhim shartlaridan biri bo‘lib kelmoqda. Hozirgi kunda salomatlikka qaratilgan chora-tadbirlarning olib borilishi, zamonaviy tibbiyotning rivojlanishiga qaramasdan, yoshlarimizning dunyo qarashi o‘zgachaligi, innovatsion texnologiyalarning rivojlanishiga qaramasdan sog‘lom turmush tarziga bo‘lgan ehtiyoj, zaruriyat asosiy talablardan bo‘lib qolmoqda.

Oliy ta‘lim muassasasi talabalari salomatligini saqlash va mustahkamlash, shaxsni rivojlantirish uchun pedagogik shart-sharoitlarni yaratib berish, ilmiy asoslab berish vazifasi asosiy rol o‘ynaydi.

Mamlakatimizda olib borilayotgan islohotlar tufayli kasalliklar hamda ularning xavf omillarining oldini olish, davolash va nazorat qilish, aholining barvaqt o‘lim hamda kasallanishini kamaytirish bo‘yicha chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda. Turmush tarzi tarixiy taraqqiyot jarayonida shakllangan insonlar hatti harakatining, faoliyatining majmuiy ko‘rinishidir. Sog‘lom turmush tarzi - o‘z ichiga insonning hayotga intilishlarini, sog‘ligini mustahkamlash va uning buzilishini oldini olishga qaratilgan hatti - harakatlarining yig‘indisini qamrab oladi. Sog‘lom turmush tarzi - bu odamlarni o‘z salomatliklarini saqlash va yaxshilashga qaratilgan faoliyatidir.

Asosiy qism. Ilm olish va ma‘lum yo‘nalishga xos mutaxassislikka erishish jarayonida salomatlikni saqlash va doimiy jismoniy faollikda bo‘lish tashkiliy-pedagogik shart-sharoitlarni yaratishning asosiy qismidir.

Oliy ta‘lim o‘qish mobaynida talabadan o‘ziga xos aqliy mehnat, ya‘ni intellektual, hissiy, irodaviy va boshqa vazifalarni doimiy va uzoq vaqt faol bo‘lishni talab etadi, bu jarayonni bemalol talabalik mehnat faoliyati deb atasak mubolag‘a bo‘lmaydi. Shuning uchun ham, aynan oliy ta‘limda o‘qish jarayonida talaba o‘z salomatligini yo‘qotmasligi kerak.

Hozirgi davr odamlarning sog‘lig‘i muammosi asr yoshlarining kasb tanlashidan qat‘iy nazar, sog‘lig‘ini mustahkamlash va saqlash bilan bog‘liq masalalarni hal qilishda ishtirok etishni taqozo etmoqda. O‘qish mobaynida talaba sog‘lig‘ini mustahkamlash va saqlash, yoshlarning kasb tanlashidan qat‘iy nazar ularning jismoniy faollik bilan shug‘ullanishda davom etishini ishtirok etishni taqozo etmoqda.

Oliy ta'lim tizimida sog'lom turmush tarzini rivojlantirish o'qish jarayonida jismoniy tarbiya va sport bilan muntazam shug'ullanish asosiy ehtiyoj bo'lib hisoblanadi. Bo'lg'usi mutaxassis bo'lib yetishadigan talaba talabalik davridayoq sog'lig'iga bo'lgan ehtiyojlarini shakllantirishi zarur, shuning uchun ham sog'lom turmush tarziga rioya qilgan talaba, mashaqqatli aqliy va jismoniy mehnatdan keyin tanani tiklash uchun ko'nikma va qobiliyatlarga ega bo'lgan mutaxassisga aylanadi.

Talabalarga "salomatlik" deganda tananing turli a'zolari va tizimlarining jismoniy yoki ruhiy funksional holati, ta'sir ko'rsatishi mumkin bo'lgan jismoniy fazilatlarining rivojlanish darajasini tushunish imkonini beradi.

Darhaqiqat, aksariyat talabalar chekish, spirtli ichimliklarni iste'mol qilish va giyohvand moddalarni iste'mol qilish zararli ekanligini bilishadi, lekin ularning ko'pchiligi yomon odatlarga moyil.

Talabalarning jismoniy faollikni doimiy shior qilib olishlari zarur, lekin ko'pchilik talabalar jismoniy faol harakatni olib bormaydilar yoki pala-partish tarzda olib boradilar.

Noto'g'ri, ratsional ovqatlanish ortiqcha vaznli o'quvchilar sonining ko'payishiga va natijada semiz talabalarning ortishi kabi oqibatlariga olib keladi. Bu esa talabalar orasida moddalar almashinuvi buzilishi bilan og'riydigan talabalar soni ortib boradi.

Ko'pincha bu holatlarning asosiy sabablarini zamonaviy tahlili ko'rsatadiki, hayot qiyinchiliklari ijobiy his-tuyg'ular uchun kam joy qoldiradi va shuning uchun ijobiy his-tuyg'ularga bo'lgan ehtiyojni qondirish uchun talabalar ularni sog'liq uchun zararli bo'lgan sun'iy stimulyatorlar (alkogol, tamaki, giyohvand moddalar, uglevod va sin'iy moddalarga to'la bo'lgan fast-fudlar iste'mol qilish va boshqalar) orqali olishga harakat qilishadi.

Shuningdek, sport bilan shugullanmaslik, kompyuter o'yinlariga berilish, kun tartibiga rioya qilmaslik, stress, sog'lom turmush tarzi to'g'risidagi bilimlarning kamligi, muhit ta'siri to'laqonli sog'lom turmush tarziga bo'lgan ehtiyojni rivojlantirish uchun asosiy o'rin tutadi.

Talabalarning sog'lom turmush tarziga bo'lgan dunyoqarashini shakllantirish uchun universitet talabalari sog'lom turmush tarzida "talab" tushunchasini aniqlash va ko'rib chiqilayotgan jarayonga nazariy yondashuvlarni aniqlash kerak. Shaxsning rivojlanish tarixi uning ehtiyojlarining rivojlanish tarixi bilan bog'liq. Insonning umri davomida yaxshi va qoniqarli sharoitda yashashga bo'lgan ehtiyojlari uni faoliyatga (harakatga) undaydi. Bizning tushunchamizda "talab" - bu biror narsaga muhtoj bo'lgan shaxsning ichki talabi va uni qondirish uchun ehtiyoj ob'ektiga va ushbu ob'ektga nisbatan uning faoliyati manbaiga bo'lgan munosabatining ifodasidir.

Talabalarni sog'lom turmush tarziga rioya qilishga o'rgatish, ularni kundalik hayotda jismoniy tarbiyaning turli usullari va shakllaridan muntazam ravishda foydalanishga qiziqtirish masalasi muhim ahamiyatga ega. Sog'lom turmush tarziga bo'lgan ehtiyoj individual hatti-harakatlarning asosiy rag'batlantiruvchi, yo'naltiruvchi va tartibga soluvchi kuchidir. Talabalarning salomatlik tushunchalari haqidagi dunyoqarashni oshirish, sog'lom turmush tarzi ko'nikmalarini egallashlari, ularda jismoniy tarbiya va sportga, sog'lom turmush tarziga bo'lgan qiziqishlarini shakllantirish uchun sharoit yaratishga qaratilgan talablar va ularni yaratib berish-ularning salomatlik darajasini oshiradi va rivojlantiradi.

Tadqiqot. Talabaning darsdan so'ng sog'lom turmush tarziga bo'lgan ehtiyojni yaratishda:

- harakat va jismoniy faoliyatga bo'lgan talab;
- do'stlar bilan bo'sh vaqt o'tkazish;
- muloqot, aloqalar olib borish va turli o'yinlar tashkillashtirish;
- kun tartibini (uyquning yetarli bo'lishi, yaxshi dam olish, uy ishlariga yordamlashish, ertalabki badantarbiya, bo'sh vaqtini to'g'ri taqsimlash, kitob o'qish) kabi zarurlarni ota-ona va pedagog bilan birgalikda paralel tarzda olib borish shart.

Aslida, sog'lom turmush tarziga bo'lgan ehtiyojni shakllantirish hayotimizning boshi hisoblanmish bolalikdan boshlanadi va maktab va talabalik yillarida sog'lom turmush tarzini shakllantirish zarurati davom ettirilib, dolzarb masala sifatida qaraladi, albatta buning uchun talaba yetuk shaxs sifatida o'zida sog'lom turmush tarzini mujassamlashtirgan bo'lib bo'lishi kerak, tashqi muhit omillarining ta'siri o'z aksini ko'rsatmasligi kerak.

Talaba-yoshlarda sog'lom turmush tarzini shakllantirishning asosiy vazifasi salomatlik to'g'risidagi kerakli bilimlar, ko'nikma va malakalarni shakllantirishda, onglilik, milliy g'urur, insonparvarlik, vatanparvarlik, baynalminallik, fuqarolik burchini his etishdek zarur fazilatlar tarbiyalashda muhim ahamiyatga ega.

Oliy ta'lim muassasida sog'lom turmush tarzini tashkil qilish uchun asosiy:

- axloqiy;
- sog'lomlashtiruvchi;
- rivojlantiruvchi;

tarkibiy qismlar asosiy ahamiyatga ega.

Sogʻlom turmush tarzining tashkillashtirishning axloqiy tarkibiy qismida:

-OTM da salomatlik toʻgʻrisidagi fanlarning oʻtilishi, salomatlik toʻgʻrisidagi tadbirlarning tashkillashtirilishi (1-dekabr OITSGa qarshi kurash kuni, 7-aprel-Butunjaxon salomatlik kuni, 26-iyun-Giyohvandlikka qarshi kurash kuni, salomatlik klublarining faoliyat olib borishi, “Salomatlik- bebaho boʻylik”, “OITS-asr vabosi”, “Reproduktiv salomatlik”... va hk.)

Salomatlik toʻgʻrisidagi ahloqiy tadbirlarning tashkillashtirilishi va oʻtkazilishi talabalar ongida sogʻlom turmush tarzi toʻgʻrisidagi tushunchalarning ortib borishiga, mustahkamlanishiga, turli salbiy oqibatlarining oldini olishga xizmat qiladi. Bu kabi tadbirlarni OTMda tashkillashtirishda turli mutaxassislarining ishtirok etishi, tadbirlar mobaynida oxirgi statistik maʼlumotlarning berib borilishi, taqdimot materiallarining tarqatilishi va koʻrsatilishi muhim ahamiyatga ega. Mutaxassislarining bu boradagi bergan maʼlumotlari OTM talabalarida qiziqarli va taassurotli talabni qondiradi.

Sogʻlom turmush tarzining tashkillashtirishning sogʻlomlashtiruvchi tarkibiy qismida:

OTMlarning barcha yoʻnalishlarida ayniqsa boshlangich bosqichida jismoniy tarbiya darslarining qoʻyilishi barcha talabalar uchun sogʻlom turmush tarzi koʻnikmasi hosil boʻlishiga xizmat qiladi. Jismoniy tarbiya darslarida talabalar yoshga va jinsga mos boʻlgan, oliy taʼlim vazirligining tasdiqlab bergan fan dasturi asosida jismoniy mashgʻulotlarni tashkillashtirib oʻtadilar. Jismoniy mashgʻulotlarning toʻgʻri va qiziqarli tashkillashtirilishi natijasida talabalar aqliy mehnatdan cheklanib, jismoniy tarbiyaga jalb etiladilar, vaqtinchalik boʻlsada talabada ruhiy zoʻriqish oldi olinadi, kayfiyatining koʻtarilishi, ishtahaning ochilishiga uyquchanlikdan chiqishga, qon aylanishning yaxshilanishi natijasida immun tizimi faolligining ortishiga, turli kasalliklarning oldini olish va jismoniy rivojlanishiga turtki boʻladi. Jismoniy tarbiya oʻqituvchilarining darsni qiziqarli oʻtishi va sport zallaridagi yahshi yaratilgan sharoitlar talabalar kayfiyatini koʻtarib, sportga boʻlgan qiziqishini orttiradi.

Shuningdek, universitet talabalarining sogʻlom turmush tarziga boʻlgan ehtiyojini shakllantirishning faoliyat komponenti talabalarining ommaviy jismoniy tarbiya va sogʻlomlashtirish tadbirlarida ishtirok etishini nazarda tutadi; taqabalarining sogʻligʻi va jismoniy rivojlanish darajasini hisobga olgan holda faol dam olish, koʻngilochar tadbirlarda, turnirlarda, festivallarda, sogʻlomlashtirish kunlarida, piyoda sayohatlarda, spartakiadalarda, oʻquvchilarning sogʻlomlashtirish va sport oromgohlarida, turistik markazlarda boʻlishi va boshqalar.

Sogʻlom turmush tarzining tashkillashtirishning rivojlantiruvchi tarkibiy qismida:

Oliy taʼlim muassasasida taʼlim olayotgan talaba oʻqish mobaynida ham aqliy, ham jismoniy jihatdan oʻsadi, shakllanadi va rivojlanadi. Sogʻlom turmush tarzi tarkibiy qismlari (komponentlari) toʻgʻrisida maʼlumotga ega boʻlgan talaba doimiy tarzda bu borada oʻz bilimini oshiradi, oʻz ustida shugullanadi, keng dunyoqarashga ega boʻladi. Bu bilimlari uni kelajakda oʻz mutaxassisligi ustida ishlash vaqtida ham hayot faoliyati davomida ham doimiy qoʻl keladi. Oliy taʼlim muassasida oʻqish mobaynida talaba salomatlik toʻgʻrisidagi bilimlarini egallaydi: salomatlik va kasallik, ruhiy salomatlik, stress, depressiya, zararli odatlar va ularning oldini olish, yuqumli kasalliklar, reproduktiv salomatlik, sportning organizmga taʼsiri va boshqa turli mavzular yuzasidan maʼlumotlarga ega boʻladilar. Universitet talabalarining sogʻlom turmush tarziga boʻlgan ehtiyojlarini shakllantirishda talabalar oʻz sogʻligʻiga ongli, faol munosabatga erishishiga undaydi, bunga albatta talabalarga jismoniy tarbiya, sport katta yordam beradi. Talaba uchun sogʻlom turmush tarzining aynan oʻqish bilan bogʻliqligi real kunlik ehtiyojga aylanib ulgurushi kerak.

Natija. Sogʻlom turmush tarziga boʻlgan ehtiyojning shakllanish darajasini aniqlashda quyidagi mezonlardan foydalanamiz:

1. Axborot-kognitiv
2. Hissiy-irodaviy
3. Motivatsion-faollik
4. Refleksiv
5. Aksiologik
6. Tarbiyaviy

Axborot-kognitiv mezon koʻrsatkichlariga quyidagilar kiradi: sogʻlom turmush tarzi tarkibiy qismlari (ratsional ovqatlanish, uyquning normalligi, ish va dam olishning muttanosibligi, shahsiy va jamoa gigiyenasiga rioya qilish, faol harakatning doimiyligi, zararli odatlardan voz kechish va bq.) . Bu kabi mezonlar toʻgʻrisida oʻz bilimini doimo oshirib borish;

Hissiy-irodaviy mezon koʻrsatkichlariga quyidagilar kiradi: sportga va faol harakatga boʻlgan ishtiyoqning borligi va doimiy amalda qoʻllash, sport targʻibotida ishtirok etish, jismoniy barkamollikka erishish va namuna boʻlish;

Motivatsion-faollik mezon ko'rsatkichlariga quyidagilar kiradi: Talaba-yoshlarning kundalik hayotida muhim rol o'ynaydi. Sog'lom turmush tarziga doimiy rioya qilish va undan foydalanish, kun tartibiga rioya qilish, tartib va jismoniy faoliyatining muntazam rejimiga rioya qilish.

Refleksiv - mezon ko'rsatkichlariga quyidagilar kiradi: Shaxsiy xususiyatlarni bilish, o'z salomatligiga befarq bo'lmaslik, salomatlik bo'yicha doimiy o'z-o'zini nazorat qilish, salomatlikka oid yangiliklarga befarq bo'lmaslik, atrof-muhitdagi o'rtoqlarining salomatligiga nisbatan befarq emasligi;

Aksiologik-yoshlarda salomatlik insonning asosiy ehtiyojlaridan biri bo'lgan ne'mat, muhim qadriyat sifatidagi barqaror tushuncha ekanligini tushuntirish, targibot, tadbirlar orqali yetkazish;

Tarbiyaviy-salomatlikni saqlash, mustahkamlash va qadrlash kabi xususiyatlarni kasbiy va amaliy salomatlikka oid fanlar orqali (Jismoniy tayyorgarlik asoslari, Valeologiya, Hayot faoliyati havfsizligi, Yosh fiziologiyasi, anatomiyasi va gigiyenasi kabi fanlar) orqali keng darslar tashkilatirilgan holda, seminar-treninglar, bilim, ko'nikmalar orqali shakllashtirish va targibot qilish;

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, yoshlarimizning oliy ta'lim muassasasida o'qishi mobaynida sog'lom turmush tarziga rioya qilishini parallel tarzda olib borish maqsadga muvofiqdir:

Buning uchun albatta ular:

- faol jismoniy harakat qilish, chiniqish, jismoniy tarbiya va sport bilan shug'ullanish;

- kun tartibini oqilona rejalashtirish va unga doimo amal qilish;

- jismonan va ruhan toliqishga yo'l qo'ymaslik;

- aqliy va jismoniy mehnatni gigiyenik talablar asosida to'g'ri rejalashtirish;

- to'g'ri va sifatli ovqatlanish;

- shaxsiy va umumiy gigiyena talablariga rioya qilish;

- atrof-muhitni muhofaza qilish, ekologik madaniyatga erishish;

- yuqumli kasalliklar, jarohatlanish va baxtsiz hodisalarning ro'y berishini oldini olish;

- to'g'ri jinsiy tarbiya olish;

- psixogigiyena talablari (haddan tashqari asabiylashish va hayojonlanishning oldini olish)ga amal

qilish;

-zararli odatlarga berilmaslik (tamaki mahsulotlarini iste'mol qilmaslik, ichkilikbozlik va giyohvandlikka yo'l qo'ymaslik va h.k.).

Oliy ta'lim muassasasi talaba-yoshlarining sog'lom turmush tarziga bo'lgan ehtiyojni shakllantirishning sog'lom avlod g'oyasini amalga oshirishda katta ahamiyatga ega:

-milliy genofondni saqlash, milliy mentalitetni kuchaytirish;

-jismoniy va ma'naviy jihatdan sog'lom avlodni tarbiyalash;

-erkin va mustaqil, kuchli va sofdil avlodni o'stirish;

-iqtidorli va sog'lom fikrli, to'g'ri mulohaza yurituvchi erkin yoshlarni tarbiyalash;

Bu g'oyalar talabani jismoniy, psixologik jihatdan sog'lom bo'lishiga, salomatlik asosida sog'lom turmush tarzi ko'nikmalariga o'rgatishga, organizmning umumiy va reproduktiv salomatligi bilan tanishtirishga, bundan tashqari barkamol avlodni shakllantirishga, shaxs va millat salomatligini saqlash va mustahkamlash uchun xizmat qiladi.

Sog'lom turmush tarziga o'rgatishning va uni tashkil etishning haqiqiy amaliyotida ulg'ayib borishning turli bosqichlarida motivatsiyani shakllantirishning eng samarali uslublarini va uslubiy usullarini aniqlash muhim ahamiyatga ega.

Adabiyotlar:

1. Mardonova S.M., Sharofutdinova R.I., Tolibova Z.H. Hayot faoliyati xavfsizligi Darslik. Buxoro.-2022.

2. Arziqulov Rahmon Sog'lom turmush tarsi asoslari (valeologiya), O'quv qo'llanma.Toshkent-2009.

3. Шарипова Д.Ж., Фузаилова Г.С., Шахмурова Г.А., Тоирова М.Т.л., Маннапова Н.Ш., Арбузова Т.Л., Тошманов Н.Д., Туркменова М., Зуфарова Д. Талабаларда соғлом турмуш тарзини шакллантириш, Ўқув услубий қўлланма. Фарғона нашриёти-2010.

4. Mardonova S.M. Sport tibbiyoti va rehabilitologiya. Darslik. Buxoro-2022.

5. Mardonova S.M. Влияние вредных факторов на здоровье человека и широкое применение требований к здоровому образ жизни у молодежи. Научный журнал "Вестник магистратуры" 2020/12 Т-111.

6. Mardonova S.M. Зарарли омилларнинг инсон савломатлигига таъсири ва ёшларда соғлом турмуш тарзиталабларини кенг татбиқ этиш. Научный журнал «Вестник магистратуры» Россия, 2020/12-2 Т-112-115 б.

7. Mardonova S.M Хаёт хавфсизлиги коидаларини ўқитишнинг самарадорлиги, Science and education, volume 3, issue 9 september 2022,492-496 b.
8. Mardonova S.M Efficiency of creation and use of multimedia training courses in the education system, Faculty of Natural Sciences, Bukhara state university, Uzbekistan, September, 10-December, 15, 2020. San Francisco, California, USA.
9. Mardonova S.M. Efficiency Of Creation And Use Of Multimedia Training Courses In The Education System, 2021 San Francisco, California, USA.Том-1.
10. Mardonova S.M The influence of bad habits on the human body, vol-6-issue-1- february - 2021,129-139 b.

OILAVIY NIZOLARNING FENOMENOLOGIYASI: MOHIYATI, ANIQLOVCHI XUSUSIYATLAR

*Narmuradova Rayhon Uktamovna,
Navoiy innovatsiyalar universiteti*

Oilaning barqarorligi, tinch va totuvligi shu oilaning barcha aʼzolariga birdek bogʻliq. Shuningdek, chetki taʼsir koʻrsatuvchi obyekt va subyektlar ham muhim ahamiyatga ega. Oilaviy nizolar nafaqat er-xotin oʻrtasida, balki oilaning boshqa aʼzolari oʻrtasida bevosita yoki bilvosita sodir boʻlishi mumkin. Ushbu ilmiy maqolada aytib oʻtilgan masalaning fenomenologik xususiyatlari, mohiyati va bartaraf etish omillari tahlil etiladi hamda ayrim takliflar keltiriladi.

Kalit soʻzlar: er-xotin, oila aʼzolari, nizolar, mahalla, psixolog, metod, yarashtirish, soʻrov, kelishuv.

ФЕНОМЕНОЛОГИЯ СЕМЕЙНЫХ КОНФЛИКТОВ: СУЩНОСТЬ, ОПРЕДЕЛЯЮЩИЕ ХАРАКТЕРИСТИКИ

Семейная стабильность, мир и согласие в равной степени зависят от всех членов семьи. Также важны объекты и предметы, оказывающие периферическое воздействие. Семейные споры могут возникать не только между супругами, но и между другими членами семьи прямо или косвенно. В данной научной статье анализируются феноменологические характеристики, сущность и факторы устранения указанной проблемы, а также даются некоторые предложения.

Ключевые слова: пара, члены семьи, конфликты, соседство, психолог, метод, примирение, запрос, соглашение.

PHENOMENOLOGY OF FAMILY CONFLICTS: ESSENCE, DETERMINING CHARACTERISTICS

Family stability, peace and harmony depend on all members of this family equally. Also, objects and subjects that have peripheral effects are also important. Family disputes can occur not only between spouses, but also between other family members directly or indirectly. This scientific article analyzes the phenomenological characteristics, essence and elimination factors of the mentioned issue and makes some suggestions.

Keywords: couple, family members, conflicts, neighborhood, psychologist, method, reconciliation, inquiry, agreement.

Kirish. Oila — jamiyatning asosiy boʻgʻini, muqaddas maskan. Mamlakat taraqqiyotini harakatga keltiruvchi asosiy hujjat — Bosh Qomusimizda oila masalasiga alohida urgʻu berilgani ham bejiz emas, albatta. Konstitutsiyamizda oila jamiyatning asosiy boʻgʻini ekanligi hamda jamiyat va davlat muhofazasida boʻlish huquqiga ega ekanligi belgilab qoʻyilgan. Har qaysi millatning oʻziga xos maʼnaviyatini shakllantirish va yuksaltirishda, hech shubhasiz, oilaning oʻrni va taʼsiri beqiyos. Chunki insonning eng sof va pokiza tuygʻulari, ilk hissiy tushuncha va tasavvurlari birinchi galda oila bagʻrida shakllanadi. Yaʼni oila maʼnaviy jihatdan butun boʻlsagina, mustahkam boʻladi. Mustahkam oilalardan tashkil topgan mamlakat esa, albatta, qudratli boʻladi. Oila kodeksi va boshqa qonun hujjatlari oilaviy munosabatlarni tartibga solish, oilaviy ajrimlarning oldini olish, nafaqat er-xotin, ayni chogʻda voyaga yetmagan farzandlarning ham huquq va manfaatlarini himoya qilishda muhim ahamiyatga molik. Oilaviy ajrimlar bugungi kunda dolzarb muammo, jamiyatimizning ogʻriqli nuqtasiga aylanib ulgurdi. Yurtimizda jar yoqasiga kelib qolgan oilalarni asrab qolishga, bolalarni tirik yetim, onalarni yolgʻiz qoldirmaslikka jiddiy eʼtibor qaratilyapti. Mahalla faollari, diniy ulamolar, maʼnaviyat va maʼrifat targʻibotiga daxldor tashkilotlar va keng jamoatchilik saʼy-harakatlariga qaramay, afsuski, oilaviy ajrimlar soni keskin kamaymayapti. Shu oʻrinda bir savol tugʻiladi: Xoʻsh, nega ajrimlar, oilada nizoli holatlar vujudga kelyapti? Oqibatlar oʻrganilganda, oilalarning ajralib ketishiga moddiy yetishmovchilik, uchinchi shaxs aralashuvi, befarzandlik, jufti haloliga xiyonat, uzoq vaqt birga yashamaslik, oʻzaro bir- birini tushunmaslik sabab boʻlayotgani oydinlashadi. Tan olish kerak, oilalarning buzilib ketishiga qaynona-kelin munosabatlarining yomonlashuvi, achinarlisi, jahl ustida aytilgan birgina achchiq gap ham sabab boʻlmoqda. Qolaversa, ajrashish holatlari oilalardagi kelishmovchiliklar, oʻzaro muhabbatning yoʻqligi, feʼl-atvorning toʻgʻri kelmasligi, er yoki xotinning kasalligi, achinarlisi, ayrim

yigitlarning ichkilikbozlik, giyohvandlikka berilib ketishi yoki boshqa ayollar bilan hayot kechirishi natijasida ham kelib chiqmoqda.

Adabiyotlar sharhi. N.S. Alikariev shunday deydi: o‘z ichiga kelayotgan yoshlarni oilaviy hayotga tayyorlash o‘z ichiga ushbu jihatlarni qamrab olmoq‘i lozim [2]:

1. Nikoh-oila va demografiya xususida davlat siyosatini ochib beruvchi, shuningdek, nikoh-oila munosabatlari, oilaning o‘rni, oilaviy qadriyatlar, ota-ona va kelin-kuyovlarning ijtimoiy roli xususida jamiyatning fikrini ifoda etuvchi ijtimoiy-demografik;

2. O‘z ichiga quyidagi axloqiy fazilatlarini: o‘zga jins vakiliga nisbatando‘stona munosabatda bo‘lish, ota-onasiga, katta-kichikka nisbatan hurmat, bolalar tarbiyasiga ehtiyoj, mas‘uliyatlik, ishonch, halollik, o‘zini tutish, muloyimlik, yon bosish, umr yuldoshiga, bolalarga nisbatan burchni his etish, intim hissiyot madaniyati kabilarni qamrab oluvchi axloqiy-etnik;

3. Nikoh va oilaga oid qonunchilikdan boxabar bo‘lish, oila huquqining ahamiyatga molik yo‘riqnomalarini bilish, kelin-kuyovlarning bir-biriga, bolalarga va jamiyatga nisbatan majburiyatlarini bilish singari huquqiy;

4. Shaxsning rivojlanishi tushunchasini shakllantiruvchi o‘smirlarning shaxslararo munosabatlarining ruhiy jihatlari, nikoh va oilaviy hayotning ruhiy asoslari, boshqalarning ruhiyatini tushuna bilishi, turmush va oila hayotida zarur bo‘luvchi tuyg‘ularning rivojlanishi, muloqot qilish ko‘nikmalariga ega bo‘lish singari ruhiy;

5. Jinsiy hayot, shaxsiy gigiena masalalarini, erkak va ayolning jismoniy alohidaligi kabi bilimlarni o‘zida mujassamlashtirgan jismoniy-gigienik;

6. Bolalar tarbiyasida oilaning roli, uning pedagogik salohiyati, oilaviy tarbiyaning xususiyatlari, ota va onaning tarbiyaga yondashuvlari, ota- onalarda pedagogik madaniyatni oshirish yullari shakllanishi bilan bog‘liq pedagogik;

7. Oila jamg‘armasi, maishiy madaniyat, uy xo‘jaligini yuritish va boshqalarni o‘z ichiga olgan xo‘jalik-iqtisodiy.

Tadqiqot metodologiyasi va empirik tahlil. Ajralish tufayli noto‘liq oila vujudga keladi. Ayni kunda aksariyat ijtimoiy xavfli jinoyatlar sodir etayotgan ayollar va voyaga yetmagan bolalar noto‘liq oilalardan ekanligi kuzatilyapti. Yoki bo‘lmasa, boshqa huquqbuzarliklar, odam savdosi qurbonlari, noqonuniy yo‘l bilan chet davlatlarga chiqib ketayotgan yoshlar, ayollar, albatta, bularning barchasi asosan ajralish oqibatida yuzaga kelgan hamda noto‘liq oilalarda bo‘layotgani achinarli.

Ajrimlarning oldini olish uchun nimalarga e‘tibor berishimiz kerak:

- Avvalambor, nikoh har doim ikkala tomonning roziligi asosida bo‘lishita‘minlanishi;
- Yangi turmush qurgan yoshlar birga yashab, bir-birlarini o‘rganib, tushunib olishlari uchun vaqt lozim. Bu orada turli kelishmovchiliklar bo‘lishi tabiiy. Shunday holatda atrofdagilar mayda-chuyda kelishmovchiliklarga ham aralashavermasligi, yoshlarning o‘zlari hal qilishlariga qo‘yib berishlari kerak. Chunki ko‘pincha birovlarining noto‘g‘ri aralashuvi oilaning buzilishiga olib keladi;
- Ayollar o‘z burchini bajarib, turmush o‘rtog‘iga munosib rafiq bo‘la olishmas ekan, turmush o‘rtoqlaridan ham yaxshi er chiqishini kutmasliklari kerak;
- Erkaklar ham ayoli har qancha mehr-muhabbat ko‘rsatmasin, ularga yaxshi muomalada bo‘lishmasa, bir kuni xotinning ham sabr kosasi to‘lishi mumkin. Shuni esdan chiqarmangki, yolg‘izlik yagona Allohga xosdir. Biz esa ojiz bandalarmiz. Uzoq safarimizda hamrohga, yelkadoshga muhtoj yo‘lovchilarmiz.

Oila avlodlar almashuvi jarayoni ta‘sirida doimo o‘zgarib turadi. Bugungi kunga kelib o‘zbek oilalari ba‘zi muammolarga duch kelib turibdi. Yoshlar salomatligi, ayollarning reproduktiv salomatligi, shar‘iy nikoh, otalikni belgilash, ajrimlarning ko‘payishi, noto‘liq oilalarning ortib borishi, chin yetimlik ko‘rsatkichining ortishi va migratsiyasining ortishi kabi dolzarb muammolar o‘z yechimini talab etmoqda.

Oila kodeksiga ko‘ra, shar‘iy nikohlar qonun bilan kafolatlanmaydi. Musulmonlar idorasi muftiysining fatvosiga asosan, nikohi qayd etilmagankelin-kuyovlarga shar‘iy nikoh o‘qish ma‘n etiladi. Ko‘rilgan chora-tadbirlarga qaramasdan, respublikada shar‘iy nikoh asosida oila qurayotganlar soni ortibbormoqda. Bu holat yolg‘iz onalik va otalikni belgilash kabi salbiy ko‘rsatkichlar oshib borishiga sabab bo‘lmoqda.

Oila shakllanishi va rivojlanishiga salbiy ta‘sir etuvchi jarayon nikohning bekor qilinishi, ya‘ni oiladan ajralishdir. Nikoh erkinligi ajralib ketish erkinligini ham ko‘zda tutadi.

Ajralganlarning ko‘pchiligi yosh oilalar bo‘lib, ularda hayotiy ko‘nikma va tajriba yo‘qligi hamda bir-biriga yon bosishni xohlamasligi ajralish uchun asosiy sabablaridan biriga aylangan. Yoshlarning oila qurishdagi ijtimoiy- iqtisodiy va ma‘naviy yetukligining past darajadali oilaning muvaffaqiyatli yashab ketishida bir qancha muammolarni yuzaga keltirmoqda va ajralishga sabab bo‘lgan.

Sevgi va baxtli turmush kechirishning asosiy tarkibiy qismlari

Oilaviy turmushda erkak va ayol — nafaqat hamxona, birga yashovchilar, balki umumiy intilishlar va hissiyotlar bilan birlashgan alohida shaxslardir. Hayvonot dunyosining ko‘pgina vakillaridan farqli ravishda ayollar va erkaklar qisqa muddat ichida naslni davom ettirish maqsadida qovushmaydilar, balki ular uzoq muddat davomida birgalikda hayot kechirishadi.

Oilaviy hayot sharoitida o‘z individual xususiyatlarga ega bo‘lgan er va xotin ko‘p yillar davomida birga turmush kechiradi, bu esa ularning bir- biriga moslashishi, ko‘nikishi ehtiyojini keltirib chiqaradi. Yoshlik davrlarida keksalikka nisbatan inson ruhiyatida ro‘y berayotgan jarayonlarda katta plastiklik, ulardagi oson o‘zgarish ko‘zga tashlanadi. Tabiiyki, erta tuzilgan nikohlar katta yoshda tuzilgan nikohlardan ko‘ra mustahkam bo‘ladi, degan tasavvur ham kelib chiqishi mumkin. Lekin doim ham shunaqa bo‘lavermaydi. Quyida oila qurayotgan yoshlar o‘zaro munosabatining psixofiziologik asoslarini sxematik tarzda keltiramiz.

Qiz. Uning eng yaqin insoni va barcha masalalar bo‘yicha maslahatgo‘yi onasi bo‘ladi. Aynan ona qizining to‘yga oladigan kiyimlari, kimlarni chaqirish, yoshlarning qaerda yashashi kabi masalalar borasida maslahatlar beradi. Ona ko‘pincha kuyovning xarakteridagi ijobiy va salbiy jihatlar, uning moliyaviy imkoniyatlarini ochiq muhokama qiladi.

Kelin ularning barchasini eshitishni istashi yoki istamasligidan qat’i nazar, onasini tinglashga majbur, chunki yosh oila hali moddiy jihatdan ota- onalarga qaram bo‘ladi. Biroq kelin o‘z ko‘nglida to‘ydan so‘ng "barchasi boshqachabo‘ladi” deb hisoblaydi: u o‘z turmush o‘rtog‘i bilan o‘z hayotini o‘zi xohlagan tarzda qura oladi. Uning tasavvurida eri oilalarida yetarlicha hurmat va o‘z o‘rniga ega bo‘lmagan otasidan farq qiladi.

Qiz bola uchun kuyov bilan munosabatlar va sevilish istagi odatiy "muloyim so‘zlar musiqasi” va umumiy e‘tibordan iborat bo‘ladi, jinsiy yaqinlik esa unda hatto qo‘rquvni vujudga keltiradi. Albatta, u nikohdan keyingi oilaviy hayotda jinsiy yaqinlashuv ro‘y berishini biladi, ammo, ko‘pincha er-xotin munosabatlarida uning qanday ahamiyatga ega ekanligi qiz bolani qiziqitirmaydi va unga intilmaydi ham. Uni birinchi navbatda xotin, oila bekasi sifatidagi yangi rolga o‘tish ko‘proq qiziqtiradi.

Yigit. Ota-onasining maslahatlari u uchun katta ahamiyatga ega emas. U kelinga nisbatan muhabbat va nazokat bilan to‘lib-toshgan, moliyaviy masalalar uni ko‘p qiziqitirmaydi. Yigitda rashk tuyg‘usi eng asossiz sabablarga ko‘ra ham uyg‘onishi mumkin. U kelindan e‘tibor, muloyimlik va mehribonlik qilishini kutadi: kelinning sovuqqonligi uni sarosimaga solibqo‘yadi va uni hayronlik hissi qamrab oladi, chunki u kelin ham o‘z boshidan kechirayotgan tuyg‘ularni boshidan kechirishi lozim, deb hisoblaydi.

Yigitda jinsiy hayotga bo‘lgan intilish shu darajada yuqori bo‘ladiki, u deyarli hamma vaqt o‘z sevgilisiga egalik qilishni orzu qiladi. Yuqorida keltirilganlar albatta, sxema, ammo shularning o‘zi ham yosh oilalar oldida ko‘plab psixologik va fiziologik muammolar turganligidan dalolat beradi.

O‘zbekiston Respublikasida er-xotinlar o‘rtasidagi munosabatlar amaldagi qonunchilik asosida tartibga solinadi, ushbu qonunchilik asosini nikoh va oila to‘g‘risidagi Kodekslar tashkil etadi.

Nikoh — bu erkak va ayol o‘rtasidagi hamda ularning farzandlariga nisbatan huquq va majburiyatlarini belgilab beruvchi, tarixiy nuqtai nazardan asoslangan, tasdiqdan o‘tgan va jamiyat tomonidan boshqariladigan munosabatlar shakli. Nikoh yuridik huquqiy ahamiyatga ega bo‘lishining eng muhim shartlaridan biri davlat tashkiloti — FHDYO bo‘limida ro‘yxatdan o‘tish sanaladi. Erkak va ayol o‘rtasidagi birgalikdagi yashash to‘g‘risidagi kelishuv, shu jumladan, jinsiy munosabatlar ro‘yxatdan o‘tmasdan turib er- xotinlik huquq va majburiyatlarini vujudga keltirmaydi. Bu ham davlat va jamiyat manfaatlarini hamda er-xotin va ularning bolalari huquqlarini himoya qilish maqsadida yo‘lga qo‘yilgan.

Inson temperamenti va ruhiy moslik

Oilaviy hayotning muvaffaqiyatli bo‘lishida nafaqat fiziologik muvofiqlik, balki ruhiy moslik ham katta ahamiyatga ega. Oilaviy yashash insonlar oldiga nafaqat tarbiya va atrof-muhitdagi voqelikni baholash, balki irsiyat bilan ifodalanadigan oliy asab faoliyati xususiyatlari — temperament bilan bog‘liq ko‘plab muammolarni ham qo‘yadi [4]. Yuqoridagilardan ham ko‘rinib turibdiki, insonning temperamentini o‘zgartirish imkoniyatimavjud emas.

Insonlarning ruhiy xususiyatlariga ko‘ra bir-biridan farqlanishini bundan bir necha ming yillar ilgari Gippokrat yozib ketgan edi. U quvnoq sangvinik, vazmin flegmatik, qiziqqon xolerik va sustkash melanxolikning xarakterini ta’riflab bergan edi.

Temperament oliy asab tizimi tipi — asab tizimining asosiy xususiyatlari yig‘indisi: kuch, vazminlik va qo‘zg‘alish hamda tormozlanish jarayonlarining harakatchanligiga bog‘liq bo‘ladi. Temperamentlardan birini nisbatan "yuqori” toifali, yana birini esa nisbatan "past” toifali deb baholash xato bo‘lar edi. Turli temperamentli shaxslar orasidan nafaqat iqtidorli, balki daholarni ham ko‘plab uchratish mumkin. Sangvinik va flegmatik yuqori ish qobiliyatiga ega deb sanaladi. Taniqli qo‘mondonlar va siyosiy arboblar

orasida melanxoliklar deyarli uchramaydi, shu bilan birga ilmiy xodimlar va ijodkorlar orasida ularning soni ko‘pchilikni tashkil etadi.

Temperament er-xotinning oilaviy hayotdagi xatti-harakatlariga o‘ziga xos ta’sir ko‘rsatadi. Oilaviy hayotda insonlarning u yoki butemperamentdagilar bilan munosabatini modellashtirishga urinib ko‘ramiz.

Melanxolik ta’bi nozik va o‘ta ta’sirchan. Unga o‘zini ranjitishayotgandek va yerga urayotgandek tuyuladi; past ovozda gapiradi, hayotdagi ko‘ngilsizlik va qiyinchiliklarni fojia sifatida qabul qiladi. U bugungi kundan ko‘ra yaxshiroqdek tuyuluvchi o‘tmish haqida gapirishni yaxshi ko‘radi, kelajak haqida vahima bilan fikr yuritadi. Ko‘pincha hayotdan, ishdagi muvaffaqiyatsizliklar va kasalliklardan noliydi. Er-xotin o‘rtasidagi har qanday keskin suhbat uzoq vaqt davomida unga azob beradi; uni ataylab ranjitishmoqchi va haqoratlashmoqchi bo‘lishgan, deb qabul qiladi.

Flegmatik eng murakkab vaziyatlarda ham vazminlikni saqlab qoladi, lekin barchasini ichiga yutadi: uning yuzidan hech narsani anglab bo‘lmaydi. U konservativ, odatlarini kamdan-kam hollarda o‘zgartiradi, tanishlari va do‘stlari kam bo‘ladi, insonlar bilan chiqishib ketishi qiyin, ammo uning sadoqatiga bimalol ishonish mumkin. Flegmatiklar mehnatkash, oldiga qo‘yilgan maqsadlarga erishishda sabotli, puxta va ko‘pincha muhabbatiga sadoqatli bo‘lishadi. Oilaviy nizolar vaqtida vazminligini saqlab qola oladi, ammo nizolarni uzoq vaqt davomida unuta olmaydi.

Xolerik faol, tirishqoq, ziyrak, ammo undagi bu sifatlar beqarordir. Ko‘pincha besabr, o‘zini tuta olmaydi, dadilligi kuchsiz ifodalangan. O‘z oldiga qo‘yilgan maqsadlarga kamdan-kam erishadi, hech narsa uni to‘xtata olmaydi. Kayfiyati juda tez o‘zgaradi, ayrim hollarda bir daqiqadan so‘ng o‘zini qanday tutishini tasavvur ham qilib bo‘lmaydi. Qo‘pollik qilishi, haqoratlashi, ammo darhol to‘xtatishi mumkin! O‘zini tiya olmasligini jiddiy qabul qiladi, kechirim so‘raydi. Xatti-harakatlardagi bunday beqarorlik ko‘pincha oila nizo chiqishiga olib keladi.

Sangvinik bilan oilada xotirjam va quvnoq yashash mumkin. U jo‘shqin, yuqori ish qobiliyatiga ega, mehnatsevar, ro‘zg‘or ishlarida ham faol ishtirok etadi — bularning barchasi unga muammo tug‘dirmaydi. Jamoatchilik orasida o‘zini ishonchli tarzda va xotirjam tutadi, insonlar bilan tez chiqishib ketadi, maydachuydalardan xafa bo‘lmaydi, hayotga maksimalistik nuqtai nazari bilan qaraydi, hazilni yoqtiradi. Sangvinik o‘tmish bilan o‘ralashib o‘tirmaydi va kelajak haqida ham keop‘ qayg‘urmaydi, u bugungi kun bilan yashaydi. Oilaviy nizolar paytida o‘zini xotirjam va ehtiyotkor tarzda tutadi, sherigini ranjitmaslikka harakat qiladi. Atrof-muhitga oson ko‘nikadi.

Oila qurishda temperamentlardagi tafovutlarni inobatga olmaslik mumkin emas. Tasavvur qiling, xolerik va melanxolik oila qurishdi. Birinchi navbatda xolerik o‘zining beqaror va tiyiqsiz xarakteri bilan dastlabki kunlardayoq o‘z sherigini shunchalik ko‘p xafa qiladiki, turmush o‘rtog‘i bu xafagarchiliklarni jiddiy qabul qilishi oqibatida ularning hayotida murakkab jarayonlar vujudga keladi. Yoki er va xotin — ikkalasi ham melanxolik — bu hayot o‘ta zerikarli va rangsiz bo‘ladi, har ikki tomon ham o‘z salomatligi haqida, kasalliklarni chetlab o‘tish borasida qayg‘uradi. Agar har ikkalasi ham xolerik bo‘lsa-chi? Bu vaziyatda nafaqat og‘zaki aytilishuvlar, balkimushtlashuvlar ham yuz berishiga shubha qilmasak ham bo‘ladi.

Oila uchun nisbatan yaxshi juftlikni quyidagi temperamentlar tashkil etadi: sangvinik va melanxolik, flegmatik va xolerik, sangvinik va xolerik. Sangviniklar bilan har qanday temperamentdagi insonlar muvaffaqiyatli hayot qurishi mumkin, chunki sangvinik sherigiga moslashishning imkonini topadi oilaviy hayotni kerakli o‘zanga tushira oladi.

Natijalar. Bugungi kunda psixologiyada nikoh-oila munosabatlarini aniqlashga qaratilgan bir qator metodikalar mavjuddir. Lekin shunga qaramay, oilaviy konsultatsiya sohasidagi eng nozik masala mijozning oila-nikoh munosabatlari to‘g‘risida to‘liq, aniq va ob’ektiv ma’lumot ola bilishdir. Diagnostika aniq qo‘yilishi, korreksion ishning yo‘nalishini va metodlarni to‘g‘ri tanlash, hamda ko‘rsatilayotgan yordamning samarasi aynan shu ma’lumotga bog‘liq bo‘ladi.

Ekspert tizimini ishlab chiqish tajribasi ko‘rsatishicha, psixodiagnostika tizimini yaratish jarayonini 5 bosqichga ajratish mumkin [6]:

1. Muammoni identifikatsiya qilish – bu bosqichda vazifa aniqlashtirib olinadi, muammoga oid bilimlar manbasi topiladi (kitoblar, mutaxassislardan olingan ma’lumot, metodikalar).

2. Konseptualizatsiya – bu bosqichda olingan bilimlar tizimi shakllantiriladi: asosiy tushunchalar ro‘yxati tuziladi, tushunchalar orasidagi bog‘liqliklar, mantiqiy hukmlar ishlab chiqiladi. Konseptualizatsiya bosqichi vazifasi bilimlarni norasmiy tarzda tavsiflash bo‘lib, bunda asosiy konsepsiyalar va tushunchalar o‘rtasida o‘zaro bog‘liqliklargrafiklar, jadvallar, diagrammalar ko‘rinishida keltiriladi.

3. Formalizatsiya – bunda o‘rganilayotgan soha konsepsiyalari shakllantiriladi, mantiqiy metodlar va samarali modellar tanlanadi.

4. Realizatsiya – ekspert tayyorlangan va shakllantirilgan bilimlar bazasini tuzish uchun o‘ziga xos maxsus mahsulot bo‘lishi kerak. bu bosqichning asosiy vazifasi instrumental vositalar orqali dasturiy

majmua ishlab chiqishdan iboratdir.

5. Test o‘tkazish – yaratilgan ekspert tizimining ishlashini, hayotiy talablarga javob berishini tekshirish uchun hamda oldingi bosqichlarda yo‘l qo‘yilgan xatolarni aniqlash uchun qo‘llaniladi.

Oila diagnostikasida qo‘yilgan maqsadga erishish uchun quyidagi vazifalarni hal qilish muhim ahamiyatga egadir [7]:

- oilaviy munosabatlar muammosining zamonaviy ilmiy va ommabop adabiyotlardagi holatini ko‘rib chiqish;

- nikoh-oila munosabatlari diagnostikasi metodikalarini aniqlashtirish;

- taklif etilgan metodikalarning umumiy va o‘ziga xos jihatlarini, amaliy ahamiyatini ko‘rsatib berish;

- oilaviy munosabatlar bo‘yicha tadqiqotning nima maqsadda va qanday o‘tkazilishini psixodiagnostik metodikalarni qo‘llagan holda yoritib berish.

Xulosa va munozara. Psixologlarning fikricha, sog‘lom psixologik barqaror muhitga ega bo‘lgan oilani quyidagicha tavsiflash mumkin: oilaviy qadriyatlarining o‘xshashligi, rollarning yuqori adekvatligi, hayotning turli jabhalarida nizolarning kam bo‘lishi, bir-biriga hurmatning balandligi va emotsional yoqimlilik. Xorij va yurtimiz psixologlari tomonidan nikoh-oila munosabatlari bo‘yicha o‘tkazilgan tadqiqotlar orqali shunday xulosaga kelish mumkinki, insonlarni majburlab baxtli qilib bo‘lmaydi, lekin mutaxassislar tomonidan ishlab chiqilgan va aprobatsiyadan o‘tkazilgan psixodiagnostik metodikalar yordamida, kompleks yondashuv asosida nikoh-oila munosabatlari o‘rganishni professional tashkillashtirish va konsultativ ko‘mak berish darz ketgan oilaviy munosabatlarni tuzatishga ma‘lum darajada hissa qo‘shishiga ishonchimiz komil.

Adabiyotlar:

1. Yusupov Rustam Davronovich «Ichki ishlar organlarining hududlarda “mahallabay”, “oilabay” va “fuqarobay” tartibida ishlashni tashkil etish va boshqarish. 2022.

2. Alikariev.N.S, karimova N.Ya (2021) Yosh oilalarda ajrimlarni oldiniolish choralari.

3. Trofimova I.N. "Inson xulq-atvorini prognozlash ekspert psixodiagnostika tizimining vazifasi sifatida" / "Psixologiya savollari", 2014 yil, № 3.

4. Chalov V.N., Belyalova M.A., Moroz V.A. Nikoh munosabatlari diagnostikasi. Method.guide. Krasnodar, 2016. - 198 b.

5. Materiallar » Oila ichidagi munosabatlarni diagnostika qilish uchun maxsus psixologik usullar. <http://www.psworks.ru>.

6. Aleshina Yu.E., Gozman L.Ya. Dubovskaya E.M. Nikoh munosabatlari o'rganishning ijtimoiy va psixologik usullari. Ijtimoiy psixologiya bo'yicha maxsus seminar. - M.: MDU, 2017. - 126 b.

7. Isaeva M. Oilaviy munosabatlar psixodiagnostikasi //Internauka. – 2020. – №. 23-3. – b. 63-66

8. Shoumarov G‘.B., Shoumarov Sh.B. Muhabbat va oila. - T.: «Ibn Sino», 1994.

9. To‘raeva O‘. Oilaviy hayot etikasi va psixologiyasi. - T.: «O‘zbekiston», 1990.

10. Karimova V.M. O‘zbek yoshlarida oila to‘g‘risidagi ijtimoiy tasavvurlar shakllanishi: Psixol. fanl. dokt. ... diss. - Farg‘ona, 1994. -322-b.

11. Niyozmetova G. O‘zbek oilalarida er-xotinlik munosabatlari dinamikasining ijtimoiy-psixologik xususiyatlari: Psixolog. fan. nomz. ...dis. avtoref. – T.: TDPU, 2010. - 24-b.

PEDAGOGIKADA ZAMONAVIY TA’LIM VOSITALARIDAN FOYDALANISHNING KREATIV USULI

*Haydarov Orifjon Rustamovich,
Buxoro davlat pedagogika instituti mustaqil izlanuvchisi*

Maqolada pedagog-o‘qituvchilarning o‘z faoliyati davomida umumta’lim maktablarda, kollej, texnikum, akademik litsey, oliy o‘quv yurtlarida ta’lim berish sifatini samarali tashkil etish hamda malakasini oshirishda zamonaviy kreativ yondoshuv shuningdek o‘quv jarayonini tashkil etish va undan foydalanish, pedagoglik sohasida boshqaruv xususiyatlari bilan bog‘liq bo‘lgan jarayonlarni, ta’lim sohasida yuzaga keladigan muammolarni o‘z o‘rnida bartaraf etish usullari haqida ma’lumotlar keltirilgan.

Kalit so‘zlar: *Pedagogika, ta’lim, kreativ, zamonaviy texnologiya, illyustratsiyalar, interfaol, onlayn platforma, topshiriq, videokonferensiya, 3D, ijtimoiy kompetentlik, shaxsiy kompetentlik, psixologik, metodik, informatsion, innovatsion, kommunikativ, o‘qituvchi.*

КРЕАТИВНЫЙ СПОСОБ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ СОВРЕМЕННЫХ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ СРЕДСТВ В ПЕДАГОГИКЕ

В данной статье рассматриваются организация и использование современного образовательного процесса в повышении качества образования в общеобразовательных школах, колледжах, техникумах, академических лицеях и высших учебных заведениях, процессы, связанные с особенностями управления в сфере, представлены проблемы, возникающие в сфере образования, и методы их устранения.

Ключевые слова: *современные технологии, иллюстрации, интерактив, онлайн-платформы, задания, видеоконференция, 3D, социальная компетентность, личностная компетентность, психологическая, методическая, познавательная, творческая, инновационная, коммуникативная.*

CREATIVE WAY OF USING MODERN EDUCATIONAL TOOLS IN PEDAGOGY

In this article, the organization and use of the modern educational process in improving the quality of education in general education schools, colleges, technical schools, academic lyceums and higher educational institutions, processes related to management features in the field, education problems that occur in the field of lim and methods of their elimination are presented.

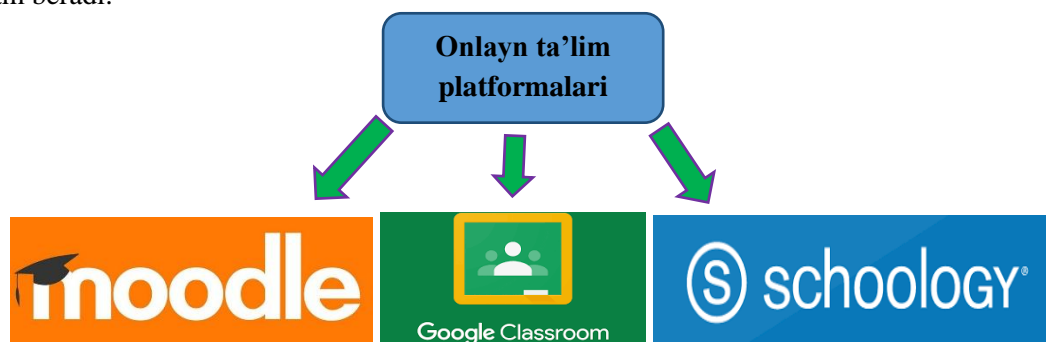
Keywords: *modern technology, illustrations, interactive, online platforms, assignments, video conference, 3D, social competence, personal competence, psychological, methodical, informative, creative, innovative, communicative.*

Kirish. Hozirgi globalashuv davrida ta’lim sifati har bir sohada muhim ko‘rsatkichlardan biri sifatida qaralib kelinmoqda. Birgina umumta’lim maktablarini oladigan bo‘lsak, keyingi yetti yilda Respublikamizdagi maktab va maktabgacha ta’limini tizimli isloh qilish, ma’naviy o‘shishning ustuvor yo‘nalishlarini belgilash, ajdodlarga munosib tarbiyalanayotgan yosh avlodning ma’naviy-axloqiy va intellektual rivojlanishi uchun sifatli ta’lim tizimini tajriba asosida sifatli tashkil etish, ta’lim tizimini yanada yangi bosqichga ko‘tarish ta’limning innovatsion usullarini keng ko‘lamda amalga oshirish, o‘quv jarayonlarida O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 5-sentabrdagi “Xalq ta’limi” PF-5538-son qarori hamda boshqaruv tizimini izchil takomillashtirish bo‘yicha qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risidagi farmonga muvofiq O‘zbekiston Respublikasi xalq ta’limi tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi ishlab chiqilganligini inobatga olgan holda ushbu konsepsiyadan kelib chiqqan holda, bugungi maktablarning holatini tahlil qilish muhim hisoblanadi. Ushbu maqola oxiridagi xulosada berilgan zamonaviy ta’lim vositalaridan foydalanish o‘qituvchilarning kasbiy kompetentsiyasini rivojlantirishning muhim jihati ekanligi haqida fikrlar berib o‘tilgan. Haqiqatdan ham zamonaviy texnologiya va vositalar pedagog-o‘qituvchilarga o‘qitishning yangi uslublaridan foydalanish imkonini beradi, o‘quv jarayonini samarali tashkil etish, ta’lim sifatini oshirish imkonini beradi.

Elektron darsliklar va manbalar: O‘qituvchilar elektron darsliklar va onlayn resurslardan dars materialini boyitish, qo‘shimcha illyustratsiyalar, videolar yoki interfaol tadbirlarni taqdim etish uchun

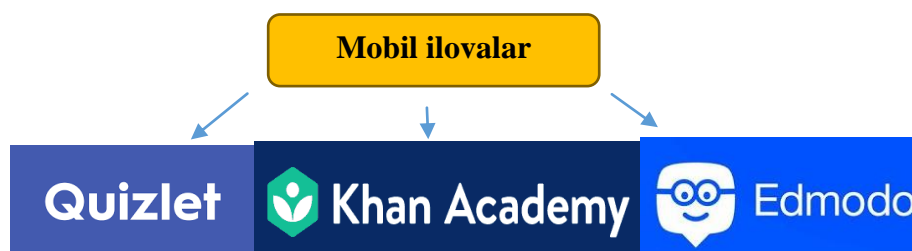
foydalanishlari mumkin. Bu o‘quv jarayonini o‘quvchilar uchun yanada qiziqarli va jozibador qilishga yordam beradi.

1-rasm. Onlayn ta'lim platformalari

Moodle, Google Classroom, Schoology va boshqalar kabi ko'plab onlayn platformalar mavjud bo'lib, ular o'qituvchilarga virtual sinflar yaratish, materiallar, topshiriqlar, testlarni joylashtirish va talabalar bilan onlayn muloqot qilish imkonini beradi[5]. Bu o'qituvchilarga masofaviy ta'limni osonlik bilan tashkil etishga va har bir talabaga shaxsiy yordam ko'rsatishga yordam beradi.

Videokonferensiya va vebinarlar: Videokonferensiya va vebinarlar yordamida o'qituvchilar malaka oshirishda ishtirok etishlari, boshqa mintaqalar yoki mamlakatlardagi hamkasblari bilan tajriba almashishlari, seminarlar va mahorat darslarida qatnashishlari mumkin. Bunday tadbirlar o'qituvchilarga ta'lim sohasidagi so'nggi tendensiyalar va ilg'or tajribalardan xabardor bo'lishda yordam beradi.

2-rasm. Mobil ilovalar

Quizlet, Khan Academy, Edmodo va boshqalar kabi mobil ilovalar va onlayn vositalar o'qituvchilar va talabalarga turli fanlarni o'rganish, ko'nikmalarni rivojlantirish va bilimlarini sinab ko'rish imkoniyatini beradi. Bu kabi vositalar qo'shimcha va individual mashg'ulotlar uchun samarali va foydali bo'ladi.

Virtual va kengaytirilgan haqiqat: Virtual va kengaytirilgan haqiqat o'qituvchilarga interfaol darslar va simulyatsiyalar yaratish imkoniyatini beradi, bu esa talabalarga kurs materiallariga sho'ng'ish va amaliy tajriba orttirish imkonini beradi. Bu, ayniqsa, vizualizatsiya va 3D modellar yoki mavhum tushunchalar bilan o'zaro aloqani talab qiladigan sohalarida o'rganish uchun foydalidir.

Adabiyotlar tahlili va metodlar. Ma'lumki, zamonaviy ta'lim vositalaridan foydalanish o'qituvchilarning malakasini oshirish, ta'lim sifatini oshirish turki adabiyotlar bilan ishlashga undaydi, Pedagoglardagi bu malaka va dabaiyotlar bilan ishlash o'quvchilarni darslarga bo'lgan qiziqishlarini yanad oshirishga xizmat qiladi. Bu kabi adabiyotlar bilan ishlash samarali ta'lim muhitini yaratishga yordam beradi. Ammo shuni yodda tutish kerakki, qaysi adabiyot bilan ishlanishi o'qituvchilarning bilim va saviyasi yoshlarni o'qitish amaliyotiga qanday kiritilishiga bog'liq. Adabiyotlarni aniq belgilash, yangi vosita va usullarni o'rganish, ularni o'quvchilarning ehtiyojlariga moslashtirish, ularning ta'lim jarayoniga ta'sirini samarali baholash pedagog uchun muhim ahamiyatga ega.

Natijalar. O'qituvchilarning kasbiy mahoratini oshirishda zamonaviy ta'lim vositalaridan foydalanish muhim o'rin tutadi. Ushbu vositalar qanday foydali bo'lishi mumkinligiga ba'zi misollar:

Onlayn kurslar va veb-seminarlar: O'qituvchilar uchun o'qitish texnikasidan tortib sinfda muayyan texnologiyalardan foydalanishgacha bo'lgan mavzularda kurslar va vebinarlarni taklif qiluvchi ko'plab onlayn platformalar mavjud. Ushbu manbalar o'qituvchilarga yangi bilim va ko'nikmalarni qulay formatda o'rganish va bitiruv sertifikatlarini olish imkonini beradi.

Onlayn jamoalar va professional ijtimoiy tarmoqlar: O'qituvchilar Edmodo, TeachAde kabi onlayn hamjamiyatlarga qo'shilishlari yoki Facebook yoki LinkedIn kabi ijtimoiy tarmoq platformalarida

professional guruhlarda ishtirok etishlari mumkin. Bu ularga hamkasblari bilan muloqot qilish, tajriba almashish, savollar berish va yordam olish imkoniyatini beradi.

Ta'lim bloglari va podkastlari: O'qituvchilarga ta'lim sohasidagi yangi g'oyalar, tendentsiyalar va ilg'or tajribalar bilan tanishishni taklif qiluvchi ko'plab ta'lim bloglari va podkastlari mavjud. O'qituvchilar eng so'nggi yangiliklardan xabardor bo'lish va o'zlarining professional ko'nikmalarini rivojlantirish uchun mashhur bloglar va podkastlarni kuzatishlari mumkin.

Veb-asboblar va ilovalar: O'qituvchilar interfaol darslar yaratish, baholash va fikr-mulohaza bildirish, hamkorlikni osonlashtirish va boshqalar uchun foydalanishi mumkin bo'lgan keng turdagi veb-asboblar va mobil ilovalar mavjud. Bunday vositalarga misol sifatida Padlet, Kahoot, Google Forms, Flipgrid va boshqalar kiradi.

Virtual va kengaytirilgan haqiqat: Virtual va kengaytirilgan haqiqat o'qituvchilarga immersiv va interaktiv o'quv muhitini yaratish uchun yangi imkoniyatlarni taklif qiladi. Masalan, ular o'quvchilarni uzoq joylarga olib borish uchun virtual sayohatlardan foydalanishlari yoki murakkab tushunchalarni tasavvur qilish uchun kengaytirilgan haqiqatdan foydalanishlari mumkin.

Bular o'qituvchilarning kasbiy kompetentsiyasini rivojlantirishga yordam beradigan zamonaviy ta'lim vositalarining bir nechta misollari. O'qituvchining o'ziga xos ehtiyojlari va maqsadlariga mos keladigan vositalarni tanlash va bu vositalarni o'rganish va o'zlashtirish uchun vaqt ajratish muhimdir.

Muhokama. Hozirgi kunda yangi O'zbekistonimizda amalga oshirilayotgan jadal islohotlar sharoitida zamonaviy pedagogikani rivojlantirishda, jumladan, o'zbek pedagogikasi hamda bolalar adabiyotidagi yangilanish jarayonlari, yetakchi taraqqiyot tamoyillari va badiiy tafakkur hamda ijodiy uslubdagi mustaqil izlanishlarni o'rganishga katta e'tibor qaratilmoqda. "Ayni shu kunlarda, madaniyatni o'z ichiga olgan pedagogika sohasida jaholatga qarshi ma'rifat bilan kurashish, yoshlarimizni haqiqiy madaniyatni anglashga o'rgatish, ularning estetik olamini sog'lom asosda shakllantirish bo'yicha oldimizda muhim vazifalar turibdi". O'zida g'oyatda keng, chuqur g'oya, maqsad va mohiyatni ifodalovchi "estetik olamni sog'lom asosda shakllantirish" degan ushbu fikr pedagog-o'qituvchilarning oldida turgan eng dolzarb masala sifatida maydonga chiqmoda[2]. Bu ma'naviy maydonni kreativ badiiy zamonaviy taraqqiyot yo'nalishlarini, yetakchi xususiyatlarini belgilovchi tadqiqot ishlari olib borish vazifasi turganini ko'rsatad. Ayniqsa maktablar, kollej, texnikum va oliy o'quv yurtlarining o'quv xonalari yangi qulay, zamonaviy o'quv va laboratoriya uskunalari, darsliklar va o'quv-uslubiy materiallar, kompyuter va multimedia texnikasi, videokuzatuv tizimlari bilan jihozlash zamon talablariga javob beradigan holatda bo'lishi maqsadga muvofiq va yuqori muhokamalarga olib keladi.

Birgina innovatsion ta'lim jarayonida qo'llaniladigan texnologiyalar innovatsion ta'lim texnologiyalari yoki ta'lim innovatsiyalari deb yuritilishida o'qituvchi innovatsion texnologiyalarga asoslanib darsni tashkil etar ekan, turli texnik vositalardan ham (kompyuter, proyektor, elektron doska va hokazo) foydalanishi, interfaol metodlar asosida dars o'tishi ham mumkin. Innovatsion texnologiyalar o'qituvchi o'z faoliyatidan qoniqmasligidan kelib chiqadi, uni yaxshilashga doir yangilik kiritishga harakat qiladi.

"Faoliyatni yangilash 3 bosqichda, ya'ni tayyorgarlik, rejalashtirish va joriy etish bosqichlarida amalga oshiriladi."-degan edi mashhur pedagog A.Nikolskaya.

Innovatsion texnologiyalardan asosiy maqsad o'qituvchi va o'quvchi mushtarakligiga erishish, o'quvchilarni fanga qiziqitirish, ta'limga bo'lgan munosabatni o'zgartirish, o'rganilgan bilimlarni ijtimoiy sharoitlarda qo'llay olish ko'nikmasiga ega bo'lish, axborot kommunikatsion texnologiyalar va didaktik materiallarni mavzu bilan uyg'unlashtirish kabilarni keltirish mumkin. Hozirgi kunda ta'lim jarayonida interaktiv metodlar, innovatsion texnologiyalar, pedagogik va axborot texnologiyalari o'quv jarayonida qo'llashga bo'lgan qiziqish, e'tiborkundan kunga kuchayib bormoqda, bunday bo'lishining sabablaridan biri, shu vaqtgacha an'anaviy ta'limda o'quvchi talabalarni faqat tayyor bilimlarini egallashga o'rgatilgan bo'lsa, zamonaviy texnologiyalar ularni egallayotgan bilimlarini o'zlari qidirib topishlariga, mustaqil o'rganib, tahlil qilishlariga, hatto xulosalarni ham o'zlari keltirib chiqarishlariga o'rgatadi. Pedagogik texnologiya va pedagog maxoratiga oid bilim, tajriba va interaktiv metodlar o'quvchi-talabalarning bilimli, yetuk malakaga ega bo'lishlarini ta'minlaydi.

Innovatsion pedagogik texnologiyalar kelajakda ham mehnat bozorida talab mavjud bo'ladigan zamonaviy mutaxassis-kadrlarni tayyorlash uchun ta'lim jarayonida juda muhimahamiatga egadir.

Zamonaviy kadrlar tayyorlash uchun pedagogning o'zi ham zamonaviy AKT vositalaridan foydalangan holda, eng so'ngi ilm-fan yutuqlaridan, o'zi bilim berayotgan soha yangiliklaridan xabardor bo'lishi va eng yangi pedagogik texnologiyalar asosida dars o'tishi talab etiladi.

Oliy ta'limni 2030-yilgacha rivojlantirish bo'yicha konsepsiyada mamlakatimiz oliy ta'lim muassasalarini xalqaro 1000 talik ta'lim muassasalari safiga kiritish maqsad qilingan. Ammo innovatsion

pedagogik texnologiyalarning xalqaro tajribasini o‘rganish va unlarni tadbiiq etish nisbatan sekin amalga oshirilmoqda[1].

Fikrimizni aniqroq bayon etish uchun turli xildagi abituriient tayyorlash o‘quv kurslarini misol qilib keltirsak, bir tayyorlov kursi pedagogining maqsadi eng avvalo nomi eng yaxshilar safiga kirishi emas, mehnati samarasi bo‘lgan tahsil oluvchilarning ko‘zlangan maqsadiga erishishi bo‘lib hisoblanadi. Misol uchun, ingliz tilidan IELTS kurslarini tahsil oluvchilari ushbu sertifikatni yuqori ballarda egallashi, fanlar bo‘yicha abituriientlarning o‘zi tanlagan oliy ta‘lim muassasasigaga yuqori natijalar bilan o‘qishga kirishi-o‘sha pedagogning birinchi o‘rindagi maqsadi bo‘lib hisoblanadi va shu maqsadga erishishi o‘z-o‘zidan uni eng yaxshi kurslar qatoriga kiritib qo‘yadi. Ushbu yutuqlarning barchasi o‘sha pedagogning nafaqat kuchli bilimiga, balki shu bilimni yetkazib berishga doir pedagogik texnologiyasiga ham bog‘liqdir.

Hozirgi va kelajakda eng katta talab qaratilgan kasb bu - IT bo‘yicha mutaxassislardir. Mana shu yo‘nalishlar ko‘proq ochilsin oliy ta‘lim muassasalarida va shu sohada yetuk kadrlar tayyorlash uchun pedagoglar ham chuqur bilim va yuksak pedagogik mahoratga ega bo‘b, innovatsion texnologiyalar asosida o‘qitishsin. Mana shu kabi sohalarda yutuqlarga erishishi uchun zamonaviy texnika-texnologiyalar bilan ta‘minlangan va innovatsion pedagogik texnologiyalar asosida dars o‘tiladigan oliy ta‘lim muassasalari eng yaxshi institutlar safiga albatta kiradi deb o‘ylaymiz. Innovatsion pedagogik texnologiyalar asosida ishlashda o‘qituvchida innovatsion faoliyat haqida tushuncha bo‘lishi kerak. Mohiyatiga ko‘ra innovatsion faoliyat ilmiy izlanishlar, ishlanmalar yaratish, tajriba-sinov ishlari olib borish, fan-texnika yutuqlaridan foydalanish asosida yangi takomillashtirilgan mahsulotni yaratishdan iborat.

Xulosa. Yuqorida bildirilgan fikrlardan kelib chiqib aytish mumkinki, maktablar, kollej, texnikum va oliy o‘quv yurtlarining pedagog-o‘qituvchularining malaka va ko‘nikmalarini, innovatsion tahlil qilish olib borilayotgan dars jarayonlarining yoshlar ruhiyatiga va jismoniy rivojlanishiga ijobiy ta‘sir qiluvchi muhim omil bo‘lib xizmat qila olishiga e‘tibor qaratish muhim sanaladi. O‘quvchilarni fikrlashga, o‘ylashga, matn yaratishga o‘rgatmasak, hozirgi zamon darsiga qo‘yilgan muhim talab shaxsning rivojlanishiga erishib bo‘lmaydi. Bu esa keyinchalik ularning ilmiy salohiyatini yanada oshirishga, oliy ta‘limda tahlil yuzasidan bilim, ko‘nikma, malakalarga ega bo‘lib, til bo‘yicha nazariy ma‘lumotlarini mustahkamlab borishda yordam bera olmaydi. Shu sabab biz tahlillarimizni xulosalashda o‘quvchilar bilim darajasini oshirishda ta‘lim mazmunini integratsiyalash yuqori natijalarga olib kelinishida, nafaqat fanlarni o‘zaro bog‘lash orqali, balki o‘zaro uyg‘unlashishi mumkin bo‘lgan va yoshlarga ijobiy ta‘sir etadigan obyektlar orqali pedagog o‘qituvchining har tomonlama rivojlanishini ta‘minlashga ko‘maklashish kerak.

Ma‘naviy va axloqiy poklanish, imon, insof, diyonat, or-nomus, mehr-oqibat va shu kabi chinakam insoniy fazilatlar o‘z-o‘zidan kelmaydi. Hammasining zaminida tarbiya yotadi. Tabiiyki, bu ulkan ishda pedagoglar ta‘limining o‘rni alohida ahamiyat kasb etadi.

Adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 5-sentabrdagi PF-5538-son Xalq ta‘limini boshqarish tizimini takomillashtirish bo‘yicha qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risidagi Farmoni.
2. Avliyoqulov N.X., Musayeva N.N. - Yangi pedagogik texnologiyalar- Darslik.
3. Ibragimov, X., and Abdullayeva Sh. “Pedagogika nazariyasi (darslik).” T.: Fan va texnologiya 288 (2008).
4. N.A.Muslimov “Innovatsion ta‘lim texnologiyalari va pedagogik kompetentlik” o‘quv- uslubiy majmua. Toshkent: 2016. 30-31b.
5. Ибраимов Х. И. Креативность как одна из характеристик личности будущего педагога // Наука, образование и культура. – 2018. – №. 3 (27). – С. 44-46.
6. Ibragimovich X. I. O‘zbekiston oliy ta‘lim tizimida kredit-modul texnologiyalarini qo‘llashning o‘ziga xos xususiyatlari // Integration of Science, Education and Practice. Scientific-methodical journal. – 2021. – С. 209-214.
7. <https://lex.uz/ru/docs/-3893445>

**TALABALARDA DO'STONA MUNOSABATLAR VA IJTIMOY HAMKORLIK
KO'NIKALARINI SHAKLLANTIRISHDA ISHCHAN O'YINLARNING DIDAKTIK
AHAMIYATI**

Qozoqov Sodiq Ramazonovich,

*Buxoro davlat tibbiyot instituti “Reabilitologiya, jismoniy
tarbiya va sport tibbiyoti” kafedrasida dotsenti
sodiqqozoqov@gmail.com*

Ushbu maqolada o'quvchilarda do'stona munosabatlarga asoslangan hamkorlik ko'nikmalarini shakllantirishga xizmat qiladigan ishchan o'yinlar, mazkur o'yinlarni tashkillashtirish bosqichlari, o'yinlarni ta'lim amaliyotiga tatbiq etish metodikasi va o'qituvchilarning o'z faoliyatlarida o'yinlardan foydalanish mahorati haqida fikr yuritilgan.

Kalit so'zlar: *innovatsion faoliyat, modernizatsiya, dialog, didaktika, obyektiv, obraz, interaktiv o'yinlar, rebus, syujetli-rolli va imitatsion o'yinlar, interaktiv, retrospektiv o'yinlar.*

**ДИДАКТИЧЕСКОЕ ЗНАЧЕНИЕ ДЕЛОВЫХ ИГР В ФОРМИРОВАНИИ НАВЫКОВ
ДРУЖЕСТВЕННЫХ ОТНОШЕНИЙ И СОЦИАЛЬНОГО СОТРУДНИЧЕСТВА У
СТУДЕНТОВ**

В данной статье рассматриваются деловые игры, служащие формированию у студентов навыков сотрудничества на основе дружеских отношений, этапы организации этих игр, методика применения игр в учебной практике, а также использование педагогами игр в своей деятельности, навык использования.

Ключевые слова: *инновационная деятельность, модернизация, диалог, didaktika, предметные, образные, интерактивные игры, ребус, сюжетно-ролевые и имитационные игры, интерактивные, ретроспективные игры.*

**DIDACTIC SIGNIFICANCE OF BUSINESS GAMES IN FORMING FRIENDLY
RELATIONSHIPS AND SOCIAL COOPERATION SKILLS IN STUDENTS**

In this article, work games that serve to form students' cooperative skills based on friendly relations, the stages of organizing these games, the methodology of applying games to educational practice, and teachers' use of games in their activities the skill of use are discussed.

Keywords: *innovative activity, modernization, dialogue, didactics, objective, image, interactive games, rebus, plot-role and imitation games, interactive, retrospective games.*

Kirish. Didaktik o'yinlar o'z navbatida juda ko'plab tarkibiy qismlarga bo'linib, “ishchan o'yinlar” didaktik o'yinlarning muhim ko'rinishlaridan biri hisoblanadi.

Pedagogik atamalar lug'atida “ishchan o'yinlar”ga shunday ta'rif berilgan: “Ishchan o'yinlar o'quvchini o'yin asosida faollashtirish va bilimlarni chuqur o'zlashtirishga yo'naltirilgan ta'lim metodi [1]”dir. Bu jarayonda o'quvchilar faollashish bilan bir qatorda, ular orasida do'stona muhit va ijtimoiy hamkorlik munosabatlari ham vujudga keladi.

O'zbek tilining izohli lug'atida “hamkorlik” tushunchasiga ta'rif berilgan bo'lib, “Hamkorlik – 1. Ish-faoliyatda birga, hamkor bo'lish, ayni bir ishda birgalashish, uni teng bajarish. 2. Biror sohada o'zaro bog'lanib, birgalikda, hamkor bo'lib ish olib borish[2]” ma'nolarini anglatadi.

“Do'stlik - ijtimoiy-axloqiy va psixologik tushuncha. O'zaro hurmat, yoqtirish, manfaatlarning umumiyligi, yaqinlik, bir-birini tushunishga asoslangan kishilar o'rtasidagi munosabat shaklini ifodalaydi[3]”.

O'quvchilarning o'quv jarayonidagi do'stona munosabatlari o'quv manfaatlarining birligi va uyg'unligiga asoslanadi. Shaxsga yo'naltirilgan ta'lim jarayonida o'quvchilarning o'zaro hamkorliklari muhim ahamiyatga ega bo'lib, bu jarayonda ular ijtimoiy, ijodiy faoliyat tajribasini o'zlashtiradilar. Bunday hamkorlik ta'lim jarayoni sub'ektlarining hamkorlikdagi ijodiy faoliyatini ifodalaydi. Ijtimoiy hamkorlik asosida o'quvchilarning jamiyat va hayotga munosabatlari, hayotiy tajribalari, o'zaro do'stliklari, qarashlari, e'tiqodlari rivojlanadi va uyg'unlashadi.

Asosiy qism. Bugungi kunda har bir o'qituvchi u yoki bu darajada darsning noan'anaviy shakllarini qo'llaydi. Bu o'qituvchilarda yangi pedagogik tafakkur va innovatsion faoliyat tajribasining shakllanayotganligi bilan bevosita bog'liqdir. Bugungi kunda o'qituvchining pedagogik tafakkuri ta'lim-tarbiya jarayoni oldiga qo'yilayotgan vazifalarni jadal tarzda yechishga yo'naltirilgan bo'lib, bu faoliyat talabalarni izlanish, ijod qilishga undashiga alohida e'tibor qaratiladi. Buning natijasida o'quv jarayonini jadallashtirish va modernizatsiyalash imkoniyatlari kengayadi.

O'qituvchi tomonidan tashkil etiladigan o'qitish shakllanining asosiy vositasi muayyan ta'sir ostida shunchaki yangilanmaydi. Birinchi navbatda ta'lim jarayonida talabalarning imkoniyatlarini kengaytirib, o'quv materiallarini o'yin shaklida o'zlashtirish jarayoniga ko'chiradi. Darhaqiqat, o'qituvchi o'z imkoniyatlari darajasida darsda talabalarni o'z vaqtining aksariyat qismini kutubxonalarda o'tkazib, mustaqil bilim olishga sarflashi zarurligiga ishonirishi kerak. Shu bilan bir qatorda, talabalar didaktik jarayonda faol o'yinchi shaklida ham namoyon bo'la olishlari muhim ahamiyatga ega.

Boshqa tomondan esa, zamonaviy o'qituvchi oldiga o'quv fani mazmunini yangicha nuqtai nazardan tahlil qilish vazifasi qo'yilmoqda. Shu tariqa u talabalarga muammolarni yechishning muqobil yo'llarini taqdim eta olishi kerak. Talabalar voqea-hodisalarni bashorat qilish, ularning harakatini axloqiy-estetik jihatdan baholay olishlari lozim. Buning uchun talabalar dialog va do'stona muloqotga kirishish tajribasini o'zlashtirishlari talab etiladi. Talabalar muayyan voqelik haqida bahslashishlari va muloqotga kirishishlari muhim ahamiyatga ega. Talabalar orasida mohirona tashkil etilgan muloqot rivojlanayotgan talabalar faoliyatining garovi hisoblanadi. Muloqotga asoslangan dialog hamda hayotiy vaziyatlarni modellashtirish layoqati insonda shakllanishi zarur bo'lgan hayotiy ko'nikmalar hisoblanadi. Bunday ko'nikmalarni shakllantirish uchun o'qituvchilar darsning noan'anaviy shakllaridan unumli foydalana olishlari lozim. Mazkur darslarni tashkil etish tajribasini o'zlashtirish o'qituvchining innovatsion faoliyati bilan bevosita bog'liq.

Bugungi kunga kelib munozara darslarini tashkil etishga bo'lgan ehtiyoj tobora kuchaymoqda. Talabalarni har tomonlama rivojlantirish uchun birinchi navbatda ularga bilish faoliyatini kengaytirishga asoslangan o'yin topshiriqlarini berish lozim. Bu jarayonda talabalarning javoblari ijodiy xarakter kasb etishiga alohida e'tibor qaratiladi. Buning uchun didaktikaga oid manbalarda noan'anaviy darslarning tasnifi berilishi muhim ahamiyatga ega. Bunday darslarning loyihalarida talabalarning rollarini aniq aks ettiradigan o'quv modellari va dars bosqichlari aniq aks etishi kerak.

O'yin asosida tashkil etiladigan darslar o'quv mashg'ulotlarining faol shakli hisoblanib, bunday o'quv jarayonida muayyan voqelik faol tarzda modellashtiriladi. Bunday mashg'ulotlarning asosiy maqsadi – o'yin holatini vujudga keltirish orqali talabalarda ob'ektiv voqelikka nisbatan hissiy munosabatni tarkib toptirishdan iborat. Bunday vaziyatda talabalar muayyan voqelikning ishtirokchilariga aylanib, ularning o'zlari o'yinlarning turli turlarini ijod qiladilar. [4]

O'yinlar talabalarni kattalar kabi fikrlashga va ijtimoiy rollarni bajarishga o'rgatish vositasi hamdir. Talabalar bir-birlarining his-tuyg'ulari, hatti-harakatlarini tushunishlari orqali muayyan voqelikni modellashtiradilar. Bu jarayonda har bir talaba tomonidan o'zlashtirilgan bilimlar shaxsiy ahamiyat kasb etadi, hissiy bo'yog'dorlikka ega bo'ladi. Bu jarayonda har bir talaba o'z tamsolini davr talablari nuqtai nazarlari tomonidan yondashgan holda chuqur bilish imkoniyatiga ega bo'ladi. Bunday vazifalarni bajarish uchun talabalar o'zlari o'zlashtirgan barcha bilim va ko'nikmalarni safarbar qilishlari, yangi bilimlarni o'zlashtirishlari va muntazam chuqurlashtirishlari, o'z dunyoqarashlarini kengaytirishlari, kattalarga xos bo'lgan ko'nikmalar majmuini egallashlari, muloqotga kirishish va obrazli harakatlarini bajarish tajribasini o'zlashtirishlari kerak. Bunday faoliyat natijasida talabalarda atrofda qilargilarga ijobiy, do'stona nazar bilan qarash ko'nikmasi tarkib topadi.

Ishchan o'yinlar ikkita muhim xususiyatga ega: a) o'yin ishtirokchilarining og'zaki nutqini rivojlantirish; b) muayyan vaziyatlarni mohiyatini idrok etishga talabalarni odatlantirish. Talabalarda bunday ko'nikmalarni shakllantirish va muntazam rivojlantirish uchun dars jarayonida bir qator o'yin turlaridan foydalanish mumkin.

Ma'lumki, o'yinlar turli turlariga ko'ra tavsiflanadi. Jumladan, maqsadiga ko'ra, ishtirokchilarining soniga ko'ra, voqelikning ifodalanish xarakteriga ko'ra.

Pedagogikada imitatsion, ramziy, tadqiqotchilikka asoslangan o'yin turlari mavjud. Talabalarning aqliy mehnat faoliyatlarini o'yin faoliyati bilan bog'lagan holda modellashtirish hamda aniq ramzlar va qoidalarga asoslangan jarayonni shakllantirish hamda yangi bilimlar va faoliyat usullari bilan bog'liq holda loyihalashtiriladigan faoliyat tarzi o'yinlarning asosiy xarakterini belgilaydi.

Mazkur yo'nalishda quyidagilar aniqlangan: 1) darslikka bevosita ta'sir ko'rsatadigan interaktiv o'yinlar; bular jumlasiga rebuslar, krossvordlar, skonvordlar, chaynovdrlarni kiritish mumkin; 2) talabalarga ta'sir ko'rsatadigan o'yinlar; bular jumlasiga ishchan, syujetli-rolli va imitatsion o'yinlarni kiritish mumkin;

3) interaktiv xarakterga ega bo'lmagan o'yinlar; o'yin xarakteridagi individual topshiriqlar shular jumlasidandir. [5]

Mutaxassislar o'yinlarni ijro paytidagi darajasiga ko'ra tasniflashga harakat qilganlar: 1) rolli va syujetli o'yinlar; 2) aniq qoidalarga tayangan, foydali syujetga ega bo'lgan o'yinlar; 3) syujetsiz o'yinlar. Masalan, krossvordlar, skonvordlar, chaynvodlar.

Umumiy tarzda mutaxassislar o'yinlarni syujetli, rolli, ishchan, imitatsion va dramalashtirilgan o'yinlarga ajratadilar (G.K.Selevko).

Yuqorida ko'rsatib o'tilgan tasniflarda shu narsa ayon bo'ladiki, har bir tasnifda muayyan fikr mavjud. Pedagoglar tomonidan o'yinlar va ularning mazmun-mohiyatini belgilovchi tashqi qoidalar orasidagi farqlar aniq ajratib ko'rsatilgan. Shu bilan bir qatorda, modellashirilgan jarayonning ichki mantiqiga asoslangan o'yinlar ham mavjud. Bu o'yinlar o'zaro bir-biridan nafaqat maqsadi va mazmuni bilan farqlanadi, balki talabalarning intellektual va hissiy sohalariga ta'sir ko'rsatishi bilan ham o'ziga xos ahamiyatga ega.

Ayniqsa tarixiy voqelikni tasavvur etishga yo'naltirilgan o'yinlar hamda ishchan o'yinlar talabalarni hissiy-intellektual jihatdan rivojlantirishda alohida ahamiyatga ega.

Ishchan o'yinlar muayyan voqelik bilan bog'liq tarzda modellashiriladi. Bunday o'yinlar jarayonida talabalar muayyan vazifalarni bajarishga safarbar etiladilar. Bunday o'yinlarda mardona hatti-harakat ikki ko'rinishda namoyon bo'ladi. [6]

Bulardan biri – muhokamaga asoslangan o'yin hisoblanadi. Bu jarayonda voqelikni idrok etishga asoslangan bahs-munozara vaziyati vujudga keladi. Bunday o'yinlar o'zining ta'limiy asosiga ko'ra munozara faoliyatiga juda yaqin turadi. Shu bilan bir qatorda mazkur o'yinlar dialog negizida tashkil etiladi. Shuni alohida ta'kidlash kerakki, mazkur o'yinlarni amalga oshirish vaqtida talabalarning improvizatsiyasi (badihasi)ga keng yo'l ochiladi.

Ishchan o'yinlarning boshqa bir shakli – tadqiqotchilik o'yinlari bo'lib, vaziyatlarni idrok etishga asoslangan holda quriladi. Ular muayyan talabalarning shaxsiy xatti-harakatlariga tayanilgan holda amalga oshiriladi.

Retrospektiv o'yinlar loyihachilik o'yinlari sifatida ham talqin etilib, o'tmishni tushunish va xatti-harakatlarni loyihalash ma'nolarini anglatadi. Bunday o'yinlarni loyihachilik o'yinlari sifatida talqin etish va tavsiflash lozim. Mazkur o'yinlar jarayonida hayotiy vaziyatlar va talabalarning o'quv harakatlari modellashiriladi, voqelikka olib kiriladi va ushbu voqelikning ishtirokchilari sifatida harakat qilishlariga undaladi. Mazkur jarayonda har bir talaba jamiyatdagi muayyan ijtimoiy guruhning a'zosi sifatida harakatlanishiga sharoit yaratiladi va o'zini to'laqonli shaxs sifatida namoyon qilishga muvaffaq bo'ladi. Bunday turdagi o'yinlarning asosiy belgisi ishtirokning samaradorligidadir. Psixologlarning ta'kidlashlaricha, bunday o'yinlar jarayonida talaba oldinga intilib, jasurlik va haqo'ylik sifatlarini egallaydilar.

Bunday o'yinlarni tashkil etish jarayonida talabalar dalillar, kasbkorlar, o'zining ijtimoiy holati va muvaffaqiyatlari haqida o'ylaydi. Bu jarayonda talabalar o'yin qahramonlarining xakteri, hissiyotlari, shaxsiyati haqida aniq tasavvurga ega bo'lishlari kerak. Loyihachilik o'yinlari talabalarga voqelikka singish, jamiyat hayoti, ijtimoiy taraqqiyot imkoniyatlarini to'la his qilish, muayyan vaziyatda aniq xatti-harakat qoidalarni o'zlashtirishlariga ko'maklashadi. [7]

Loyihachilik o'yinlarining barchasi bir xil didaktik imkoniyatlarga ega emas. Shuning uchun ham ular bir-birlaridan farqlanadi.

I.V.Kucherukning ta'biricha ular quyidagi turlarga ega:

1) shaklan qayta quruvchi xakterdagi o'yinlar, ular voqelikni namoyish qilish, mavjud holatlarni idrok etish, muayyan jamiyat talablarini ifodalashga ko'maklashadi;

2) formal-loyihachilik xakteridagi o'yinlar, mazkur o'yinlar jarayonida talabalar ijtimoiy voqelikka shaxsiy baho beradilar, bunda ular bilish tajribalariga tayanadilar;

3) noformal-loyihachilik o'yinlari, mazkur o'yinlar talabalarning tasavvurlari va faoliyatlarining kengayishi uchun keng ko'lamli asos yaratadi, bunda ular aniq voqelikdan kelib chiqqan holda harakat qiladilar.

Shu bilan bir qatorda, retrospektiv o'yinlarni didaktik jihatdan kengroq tavsiflashga ehtiyoj mavjud. Ishchan o'yinlarning barchasini rolli va rolsiz o'yinlarga ajratish mumkin.

Rolsiz o'yinlar o'zining tashqi qoidalarga ko'ra o'yinlarga juda yaqin turadi. Shu bilan bir qatorda, ular talabalarni mantiqiy fikrlashga ko'proq undaydi. Bunday o'yinlar sirasiga tanlovlarni kiritish mumkin. Bu jarayonda talabalar vaziyatlarni izchil tarzda modellashirishga muvaffaq bo'ladilar. Chunki bunday o'yin vaziyatlarida o'qituvchi bir tomondan talabalarning bilimlarini tanlov asosida aniqlashga muvaffaq bo'lsa, ikkinchi tomondan mazkur bilimlarni mos vaziyatlarda qo'llashlari uchun sharoit yaratadi. Bu jarayonda talabalarning ijtimoiy voqelik, tabiat va jamiyat haqidagi bilimlari kengayadi va chuqurlashadi. Bunday

o'yinlardagi musobaqalashish ruhi talabalarni ruhlantiradi, jadal faoliyat ko'rsatish va mavjud voqelikni chuqurroq bilishga undaydi.

Bunday o'yinlarning boshqa bir turi – yo'nalishli o'yinlar bo'lib, sayohat asosida talabalarning tasavvurlarini kengaytirishga qaratilgan didaktik jarayon hisoblanadi. Yo'nalishli o'yinlar darsning alohida shakli bo'lib, muayyan vositalar yordamida sayohat jarayonida talabalarning voqelik haqidagi tasavvurlari kengaytiriladi. Bu jarayonda ular voqelikning hosil bo'lish o'rnini aniq bilish va idrok etishga muvaffaq bo'ladilar. Buning uchun ular shaxsiy yo'nalishni belgilab, to'xtash joylari, kishilar bilan suhbat mavzularini aniq rejalashtiradilar. [8]

Yo'nalishli o'yinlar va tanlovlarda aniq rollar mavjud bo'lmasada, talabalar voqelik bilan hamnafas bo'ladilar, mavjud hodisalarning mohiyatini anglab yetish imkoniyati kengayadi. Bu jarayonda o'yinlar ikkiyoqlama xarakter kasb etib, bir vaqtning o'zida rolli hamda tanlovga asoslangan didaktik jarayonni mujassamlashtiradi. Loyihachilik xarakteriga ega bo'lgan ishchan o'yinlar yutuqlarga asoslangan bo'lib, talabalar muayyan vaziyatlarni aniq idrok etish orqali o'z g'alabalarini ta'minlaydilar. Talabalarning hamkorligi va do'stona munosabatlariga asoslangan bu jarayon o'zining muayyan ko'rinishlariga ega.

Ishchan o'yinlarning shunday ko'rinishlaridan biri – teatrlashgan o'yinlardir. Bunday o'yinlar aniq tasvirlangan ssenariyga ega bo'lib, bunda talabalar tomonidan muayyan sahnalashtirilgan harakatlar amalga oshiriladi. Bu jarayonda talabalar turli obrazlar yordamida aniq voqelikni aks ettiradilar va uni idrok etishga erishadilar. Teatrlashgan o'yinlarning barcha qismlari manzaralar, liboslar muayyan ahamiyatga ega. Bunday o'yinlardan ko'zlangan asosiy maqsad, voqelikni jonlantirishdangina iborat emas, balki o'zaro hamjihatlik asosida uni muhokama qilish, idrok etish va ijtimoiy hayot me'yorlarini o'zlashtirish jarayonini jadallashtirishni ham nazarda tutadi. Bu jarayonda talabalar jamiyatdagi do'stona munosabatlarga kirishish me'yorlarini o'zlashtirib, voqelikning mavjud jihatlarini aniq tasavvur etishga erishadilar.

Ishchan o'yinlarda uning ssenariylarini talabalarning o'zlariga tuzdirish ham ularni hamjihatlikka undashda muhim ahamiyat kasb etadi. Bunday o'yinlarning asosiy belgisi talabalarning keng ko'lamda improvizatsiyalashuvidir. Ularda o'rganilayotgan mavzu asosida mavjud voqelikni modellashtirish muhim o'rin egallaydi. Shuning uchun ham, talabalarni hamkorlikka undashga xizmat qiladigan umumiy dastur va o'yin ssenariysi o'qituvchilar tomonidan tuzilishi lozim. Bu dasturga barcha talabalarning amal qilishlari talab etiladi. Bunday o'yinlarning xarakterli jihatlari shundaki unda sinfdagi barcha talabalarni bir yo'la jalb etish ikoniyati mavjud. Bu jarayonda istalgan bir talaba aktyor sifatida o'zini namoyon qilish imkoniyatiga ega.

Ishchan o'yinlarning yana bir turi – munozarali o'yinlar hisoblanadi. Uning asosida talaba idrok etishi zarur bo'lgan muayyan voqelik aks etadi. Bunda talabalarning muloqotlari muhokama qilinadigan mavzu atrofida tashkil etiladi. O'yin jarayonida talabalarning bahs-munozaraga kirishishlari nazarda tutiladi. Bu jarayonda o'qituvchi vaziyatga juda kam aralashishi kerak. U talabalar oldiga muammolar qo'yishi, ular bajaradigan rollarni taqsimlashi va oraliq savollar bilan talabalarga murojaat etishi nazarda tutiladi. Bu jarayonda o'qituvchi talabalarni o'zlari bajaradigan rollarga tegishli bo'lgan muammolarni yechishga safarbar eta olishi lozim. Qo'yilgan muammolarning yechimlari oldindan ma'lum bo'lmaydi. Shuning uchun ham talabalar muammolarni yechishda bir-birlariga ko'makdosh, hamkor va hamjihat bo'ladilar. O'yin yakunida talabalar o'zaro hamjihatlik asosida bir nechta qarorlar qabul qilishlari mumkin. Bu o'rinda muammoning yechimida har bir talabaning tutgan o'zni va ishtiroki hamkorlik nuqtai nazaridan alohida ahamiyatga ega.

O'yinlarning navbatdagi turini amaliyotchilar tomonidan loyihachilikka asoslangan ishchan o'yinlar sifatida baholangan o'yinlar bo'lib, ular oraliq o'yinlar sifatida alohida ahamiyatga ega. Bunday turdagi o'yinlar o'zida turlicha o'zlashtirish darajasiga ega bo'lgan talabalarni ham jalb qilishi mumkin. Ular turli savollar va muammolarni birgalikda hamjihatlik bilan muhokama qilish imkoniyatiga ega bo'ladilar. Bunda talabalar orasida o'zaro do'stona munosabatlarga asoslangan ishchan muloqot muhiti qaror topadi. Ular ma'ruzalar, tantanali chiqishlar, bahsmunozaralar, bayram kechalari vaziyatiga olib kiriladilar. Muayyan voqelikka asoslangan ijtimoiy vaziyatlar modellashtirish imkoniyati vujudga keladi va muntazam tarzda yangi elementlar qo'shilgan holda modellashtiriladi.

Ishchan o'yinlarni farqlashda quyidagi uch mezonga asoslanish lozim:

- a) talabalar bajaradigan rollarning o'ziga xos jihatlariga ko'ra;
- b) mashg'ulotlarda idrok etiladigan vaziyatlarning vujudga kelish sharoitiga ko'ra;
- v) o'yin jarayonida talabalarning improvizatsiyasi va o'yinning mavjud ssenariysiga ko'ra.

Ishchan o'yinlarning muhim ko'rinishlaridan biri – talabalarning faoliyat algoritmi asoslangan o'yinlardir. Ularni aksariyat pedagoglar trening shaklidagi o'yinlar deb ham ataydilar. Bunday o'yinlar sirasiga:

- 1) stol ustidagi o'yinlar, ularga shaxmat-shashka, domino, loto, pole chudes kabilarni kiritish mumkin;

2) algoritmlarga asoslangan o'yinlar, bular sirasiga rebuslar, krossvordlar, boshqotirmalar, chaynvordlar kabilar kiradi;

3) treninglar asosida voqelikni idrok etishga yo'naltirilgan syujetli o'yinlar. [9]

Mazkur o'yinlar didaktshunoslar tomonidan muayyan darajada tahlil etilgan bo'lib, biz tadqiqotimiz jarayonida ularning talabalarda do'stona munosabatlarga asoslangan hamkorlik ko'nikmalarini shakllantirishdagi pedagogik imkoniyatlarini ochishga e'tibor qaratdik.

Xulosa. Kuzatishlarimiz shuni ko'rsatmoqdaki, dars jarayonida amalga oshiriladigan o'yinlar o'ta jiddiy bo'lib, o'zining muayyan pedagogik xususiyatlariga ega. Shuni alohida ta'kidlash kerakki, muayyan didaktik ahamiyatga ega bo'lgan ishchan o'yinlarni dars jarayonida tashkil etish o'qituvchidan katta tayyorgarlik, bilim, tajriba va mahoratni talab qiladi. Shu bilan bir qatorda, bunday o'yinlar o'qituvchi hamda talabalarni hamkorlik, hamjihatlik, ijodiy izlanuvchanlikka undab, ta'lim jarayoni mahsuldorligini ta'minlashga ko'maklashadi.

Adabiyotlar:

1. Pedagogik atamalar lug'ati. T. Fan, 2008. 54-b.
2. O'zbek tilining izohli lug'ati. T.: O'zbekiston milliy ensiklopediyasi 2008. 500-b
3. O'zbekiston milliy ensiklopediyasi. T.: O'zbekiston milliy ensiklopediyasi 3-tom. 2002. 400-b.
4. Тупичкина Е.А. Интеллектуально-развивающие игры как средство формирования способности младших школьников к творчеству: Автор. канд. пед. наук. – М., 1989. – 17 с.
5. Usmonxo'jaev T.Meliev H. Milliy harakatli o'yinlar.T.: O'qituvchi, 2000.- 191b.
6. Tolipov O'.Q., Usmonboeva M. Pedagogik texnologiya: nazariya va amaliyot. –T.: O'zRFA “Fan” nashr, 2005. – 205 b.
7. Galiev Sh.O'zbek bolalari o'yin folklori. T.: Fan, 1998. -141 b.
8. Газман О.С. Проблема формирования личности школьника в игре: Межвуз. сб. науч. тр. “Педагогика и психология игры” – Новосибирск: Новосиб. гос. пед. ин-т, 1985. – С. 14 – 27.
9. Bobomurodova A.Ya. Ona tili ta'limi jarayonida o'yin-topshiriqlardan foydalanish. Ped.fan.nom.... dis. T.: 1996. – 145 b.

TALABALARDA O‘QUV FAOLIYATIDAN QONIQQANLIK DARAJASI O‘ZINI O‘ZI FAOLLASHTIRISH XUSUSIYATINING ASOSI SIFATIDA

Qurbonboyev Azimbek Nazirboy o‘g‘li,

Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti,

“Psixologiya” kafedrasida dotsent v.b., psixologiya fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD)

azimbek_qurbonboyev@mail.ru

Mazkur maqolada talabalik davrida o‘quv faoliyatidan qoniqqanlik darajasining o‘zini o‘zi faollashtirish jarayonidagi ahamiyati, xorij psixolog olimlarining psixologik qarashlari hamda o‘quv faoliyatida o‘zini o‘zi faollashtirishning ahamiyatli jihatlari keng yoritilgan. Shuningdek, talaba shaxsida o‘quv faoliyatidan qoniqqanlik darajasi shaxs o‘zini o‘zi faollashtirish tizimiga ta’siri doirasida olib borilgan tadqiqot ishining miqdor va sifat tahlili keltirilgan.

Kalit so‘zlar: *shaxsning o‘zini o‘zi faollashtirishi, shaxs faolligi, o‘quv faoliyati, o‘quv faoliyatidan qoniqqanlik darajasi, o‘quv motivatsiyasi, tarbiyaviy jarayondan qoniqqanlik, hayot, byudjet, bo‘sh vaqt va sog‘liqdan qoniqqanlik.*

УРОВЕНЬ УДОВЛЕТВОРЁННОСТИ УЧЕБНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬЮ СТУДЕНТОВ КАК ОСНОВА ХАРАКТЕРИСТИК САМОАКТУАЛИЗАЦИИ

В данной статье широко освещены значение уровня удовлетворенности учебной деятельностью в студенческий период в процессе самоактуализации, психологические взгляды зарубежных психологов, важные аспекты самодеятельности в учебной деятельности. Также представлен количественный и качественный анализ исследовательской работы, проведенной в рамках влияния уровня удовлетворённости учебной деятельностью студента на систему самоактивации личности.

Ключевые слова: *самоактивация личности, личная активность, учебная деятельность, уровень удовлетворенности учебной деятельностью, учебная мотивация, удовлетворенность учебным процессом, удовлетворённость жизнью, бюджет, свободное время и здоровье.*

LEVEL OF SATISFACTION WITH LEARNING ACTIVITY IN STUDENTS AS THE BASIS OF SELF-ACTUALIZATION CHARACTERISTICS

In this article, the importance of the level of satisfaction with educational activities during the student period in the process of self-activation, the psychological views of foreign psychologists, and the important aspects of self-activation in educational activities are widely covered. Also, the quantitative and qualitative analysis of the research work carried out within the framework of the influence of the level of satisfaction with the educational activity of the student on the system of self-activation of the individual are presented.

Keywords: *self-activation of a person, personal activity, educational activity, level of satisfaction with educational activity, educational motivation, satisfaction with the educational process, satisfaction with life, budget, free time and health.*

Kirish. Talabalik davri shaxs kamolotida muhim bosqichlardan hisoblanadi. Ayniqsa, talaba shaxsida yetakchi faoliyat sifatida o‘quv faoliyati hisoblanadi. O‘quv faoliyati talaba shaxsida bilim, ko‘nikma va malakalarning tarkib topganligi bilan izohlanadi. Shu bois talabalik davrida o‘zini o‘zi faollashtirishga ta’sir ko‘rsatuvchi omillarni tahlil qilish maqsadga muvofiq sanaladi. Xususan, o‘quv faoliyatidan qoniqqanlik darajasi talaba shaxsining o‘quv faoliyatida yanada faollashib borishiga ta’sir etuvchi muhim omillardan biri hisoblanadi.

Asosiy qism. “O‘zini o‘zi faollashtirish” tushunchasi insonda qaror topishi lozim bo‘lgan qandaydir “o‘zlik” mavjudligini nazarda tutadi. A.Maslou fikricha, o‘zlik inson hayoti mazmunini tashkil etuvchi shaxsiy mohiyat va qadriyatlar bilan ifodalanadi. Ko‘pincha shunday bo‘ladiki, shaxsning mohiyati va qadriyatlari turmushning u yoki bu tashqi ijtimoiy baholari bilan to‘siladi. Kelgusida kishi tomonidan assimilyasiyalanuvchi o‘zgaralar bahosi uning shaxsiy fikriga soya soladi va uni o‘zini o‘zi faollashtirish yo‘lidani chetga ulotiradi. Shu sababli o‘zini o‘zi faollashtirishga eng birinchi qadam insonning o‘zgaralarga emas, balki o‘z bahosi va fikrlariga ishonishga, “o‘z o‘zligining ichki ovozigaga quloq tutish”ga qobilligi hisoblanadi [2].

K.Rodgers butun xulq-atvorni, o‘zini o‘zi faollashtirishga intilish deb nomlagan qandaydir motiv bilan ruhlantirilishi va boshqarilishi haqidagi farazni ilgari surdi. U “shaxsni saqlash va rivojlantirish uchun o‘z qobiliyatlarini rivojlantirishga tananing o‘ziga xos intilishini” o‘zida ifoda etadi. K.Rodgers nazariyasining asosiy mazmunida o‘zini o‘zi faollashtirishga intilish – bu insonning to‘laqonli ishlay oladigan shaxsga aylanish maqsadida butun umri davomida o‘z ichki yashirin imkoniyatlarini amalga oshirish jarayonidir. Bunga erishishga urinib, inson mohiyat, qidiruv va hayajonlarga to‘la umrini yashab boradi [4].

K.Rodgers bo‘yicha, inson nimaga faol ekanligini tushunish uchun qandaydir o‘ziga xos motivasion qurilma qismlari (o‘ziga xos mayllar) talab etilmaydi; har bir inson nima bilan yashasa o‘sha bilan motivlashgandir. Motiv va mayllar tananing maqsadga yo‘nalgan faoliyatini tushuntirmaydi. Inson o‘zining xususiy tabiati kuchiga ko‘ra o‘z asosida faol va o‘zini o‘zi faollashtiruvchi sanaladi.

K.Rodgers ta’kidlashicha, barcha motivlarni chetga surish uchun biror inson shu darajada o‘zini o‘zi faollashtirgan shaxsga aylana olmaydi. Unda har doim rivojlanish uchun qobiliyatlar, kamolotga erishish ko‘nikmalari, biologik ehtiyojlarni qondirish uchun yanada ta’sirli va yoqimli usullar qolaveradi. Biroq, ko‘proq o‘zini o‘zi faollashtirishga erishgan odamlar to‘g‘risida shuni aytish mumkinki, ular boshqalarga nisbatan yanada to‘laqonli, ijodiy va avtonom ishlash darajasigacha ilgari ketganlar [4].

K.Rodgers ham A.Maslou kabi, inson o‘zining kimga aylanishi mumkin bo‘lgan holatiga qarashini istagan. K.Rodgers bo‘yicha bu to‘yinib, to‘la anglab, inson borlig‘ini to‘la his etib yashash, ya’ni “to‘laqonli ishlay olish”ni bildiradi.

G.Ollport nazariyasiga ko‘ra, shaxs o‘zida “yadrosi inson “Men”idan iborat bo‘lgan rivojlanib boruvchi va ochiq psixofiziologik tizimni” namoyon etadi. Bu tizimning o‘ziga xos xususiyati shaxsning o‘z hayotiy ichki imkoniyatlarini yuzaga chiqarishga, o‘zini o‘zi qaror toptirishga intilishidir. G.Ollport fikricha, shaxs o‘zining namoyon bo‘luvchi sifatlarida biologik motivlardan ko‘ra, ijtimoiy motivlarga ko‘proq amal qiladi, va bunga asoslanib, turli tipdagi odamlar yo‘naladigan madaniy qadriyatlarning tadrijiyligini eksperimental o‘rganishga kirishdi. Shuningdek, G.Ollport biologik asosda paydo bo‘ladigan motivlar keyinchalik, unga bog‘liq bo‘lmay qoladi va mustaqil tarzda ishlay boshlaydi degan qarashni ilgari suradi [3].

S.L.Rubinshteyn fikricha, subyektning asosiy belgilari uning o‘zini rivojlantirishga, o‘zini aniqlashga, o‘zini kamol toptirishga qobilligi, boshqacha aytganda, o‘zini o‘zi rivojlanishining oliy, optimal darajasiga erishish qobiliyatidir. U tomonidan, “o‘zini o‘zi faollashtirish” tushunchasi, ham dinamik, ham mazmunli, ham aks etuvchi, ham munosabatli (emotsional) shaxs tavsifi sifatidagi “yo‘nalganlik” kategoriyasi bilan ta’riflanadi. Bu yerda shaxsning irodaviy sifatlati “shaxs qay daraja va qaysi yo‘nalishda o‘z mayl, istaklarini birlashtira oldi va ularni shaxsiy-qadriyatli va ijtimoiy-ahamiyatli shakllarda amalga oshirish uchun o‘z irodasini qo‘llay oldi” degan mazmundan kelib chiqib yangi bosqichda ochib berilgan.

B.S.Bratus shaxsdagi o‘zini o‘zi faollashtirishga intilishni “inson psixikasining yaratuvchan ijodiy faolli, uning ham ijtimoiy jamoat jarayonlari, ham o‘zini rivojlantirishga xayoliy ta’siri” sifatida ko‘rib chiqadi.

Falsafiy-metodologik va madaniy jihatlardan o‘zini o‘zi faollashtirish nazariyasi L.I.Antropova, I.A.Vitin, N.L.Kulik, K.Ch.Muxamedjanovlarning shaxs nazariyalarida rivojlanib boradi. O‘zini o‘zi faollashtirish ular tomonidan hayot mazmunini qidirishga undovchi manba va ma’naviy rivojlanish omili sifatida ko‘riladi. N.I.Kulik o‘zini o‘zi faollashtirishda insonning faoliyatga doir sifatlarini, uning muhim kuchlarini inson borlig‘i usullariga, “inson olami”ga, insoniy madaniyatning predmetli olamiga aylanishining real jarayonini ko‘radi. Insonning o‘z ijodiy faoliyati bu jabhada shaxsning o‘zini yuzaga chiqarish usuli, bu faoliyatning ichki mazmuni hamda inson va jamiyatga yagona munosib turmush usuli sifatida namoyon bo‘ladi.

Bunga I.A.Vitin qarashlari ham hamohang bo‘lib, u “o‘zini o‘zi faollashtirish” tushunchasini zamonaviy ilmiy gumanitar bilimlar markazi deb hisoblaydi. Uning fikricha, o‘zini o‘zi faollashtirish nazariyasi zamonaviy ijtimoiy sharoitda, nafaqat, shaxs muammosini qo‘yish, balki uni (ma’lum doirada) yechishning ham eng muvaffaqiyatli urinishlaridan biridir. Rossiyada shaxs jamoaning bir qismi sifatida tushunishdan voz kechish hamda shaxs rivojlanishining betakrorligi, yagonaligi, birligidan iborat yanada murakkab modellarini qidirish bilan bog‘liq ravishda bu nazariyani ishlab chiqish ahamiyati o‘z bormoqda. I.A.Vitin o‘zini o‘zi faollashtirishni shaxs tomonidan xususiy va jamoat taraqqiyoti istiqbollari anglanishi, muqobillarini ko‘ra olishi, o‘z tanlovi uchun mas’uliyatni anglashi, insonning o‘z inikiga aylangan ishi tufayli faoliyatning individual usulini egallashini nazarda tutuvchi uzluksiz jarayon sifatida ko‘radi.

Psixologiya va pedagogikada A.G.Asmolov, P.I.Pidkasiy, V.I.Slobodchikov, L.M. Fridman va boshqalar o‘zini o‘zi faollashtirish nazariyasini rivojlantiradilar. V.I.Slobodchikov va Y.I.Isayev falsafiy-antropologik jihatdan inson shaxsini personallashtirgan, o‘zgaralar orasida, boshqalar uchun, va shu holatdagina, o‘zi uchun o‘z-o‘zini anglagan o‘zlik sifatida ko‘radilar. Bu ma’nodan o‘zini o‘zi faollashtirish insonning o‘z

hayotiy faoliyati subyektiga aylanish jarayoni bo‘lib, odamlarning jamiyatda birgalikda yashash tarzini boshqaruvchi insoniy faoliyatning me‘yor va usullarini, umumiy yashash qoidalarini, asosiy mazmun va qadriyatlarini o‘zlashtirishni talab etadi. O‘z-o‘zligini haqiqiy, to‘liq ma’noda tushunish – haqiqiy olamda uning ideal, yaqqol anglangan turmush zaruratini ko‘ra bilish demakdir. Bu haqiqiy ma’naviy reallikni anglashgina insonga o‘zlikni ko‘chirish sifatidagi o‘z subyektiv ro‘yosini ochish imkonini beradi.

Qoniqish –u yoki bu obyektlar hayot sharoiti va faoliyati umuman olganda hayotni odamlar bilan munosabatni insonlarning o‘zi va jumladan shaxsan o‘zining ham xususiyatlarini subyektiv baholashdir. Hayotdan qoniqishning yuqori darajasini baxt yaqin tuzilishini psixologik komfort deb atasak bo‘ladi.

Qoniqish-juda keng ma’noga ega bo‘lgan keng ko‘lamda qo‘llaniladigan va shu o‘rinda chek-chegarasiz ta’rif-tavsiflarga ega bo‘lgan amamadir.

Butun hayotdan qoniqish va aniq inson bilan bo‘lgan munosabatdan qoniqish haqida gapirganda bu insonning shaxs uchun qanchalik ahamiyatga egalik darajasidan qat’iy nazar fikr bildirish lozim.

Qoniqishni shaxs uchun ahamiyatli darajasiga ko‘ra, turli xildagi voqea-hodisalar ta’siridan his etish mumkin. Masalan, bir necha yillar davomida yozilgan kitobni muvaffaqiyatli tugatish va mazali tushlikdan so‘nggi hislar.

Natija. Tadqiqot ishimiz davomida talabalik davrida o‘quv faoliyatidagi o‘zini o‘zi faollashtirish aynan ularning ta’lim tizimidan qoniqqanlik darajasiga bog‘liqligi tekshirishga harakat qildik. Shu boisdan ham sinaluvchi guruhlarda L.V.Mishenkoning “O‘quv faoliyatidan qoniqqanlik darajasini aniqlash” metodikasini o‘tkazdik. Talabalardan ushbu metodika orqali olingan ma’lumotlar miqdor va sifat jihatdan tahlil qilindi, uning natijalari quyidagi jadval shaklida keltirildi:

1-jadval.

Talabalarining o‘quv faoliyatidan qoniqqanlik darajasi

Shkalalar nomi	O‘quv faoliyatidan umumiy jihatdan qoniqqanlik	O‘quv jarayonining mazmunidan qoniqqanlik	Tarbiyaviy jarayondan qoniqqanlik	Tanlangan sohadan qoniqqanlik	Kursdoshlar bilan o‘zaro munosabatdan qoniqqanlik	Fakultet boshqaruvchisi va o‘qituvchilar bilan o‘zaro ta’sirdan qoniqqanlik	Hayot, byudjet, bo’sh vaqt va sog‘liqdan qoniqqanlik
1-bosqich	-	32,3%	29%	16,1%	12,9%	3,2%	6,5%
3-bosqich	-	12,5%	12,5%	37,5%	25%	6,25%	6,25%

Metodika natijalariga ko‘ra, o‘quv jarayonining mazmunidan qoniqqanlik shkalasi bo‘yicha 1-bosqich talabalarining 32,3% va 3-bosqich talabalarining 12,5% yuqori ko‘rsatkichlarni qayd etishdi. Bunday toifadagi talabalar nafaqat o‘zlarining o‘qishi natijalaridan, balki o‘quv jarayonining o‘zidan ham rohatlanishadi. Ular universitetda ta’lim olish o‘zlarining ijodiy va intellektual salohiyatining rivojlanishiga ta’sir ko‘rsatadi, u yerda olingan bilim va ko‘nikmalar esa kelajakdagi kasbiy faoliyatning muvaffaqiyatlilikini ta’minlaydi, deb hisoblashadi. Bundan tashqari, bunday talabalar fikricha, universitetdagi o‘quv faoliyati o‘zlarida muhim va kerakli bo‘lgan kasbiy sifatlarni shakllantirishga yordam beradi, uyga berilgan topshiriqlar esa mustaqil ravishda o‘qishni va mustaqillilikni rivojlantiradi. Shuningdek, ular kurs ishida, ilmiy-tadqiqotlarda faol ishtirok etishga harakat qilishadi. Umuman olganda, bu toifaga kiradigan talabalar o‘quv jarayonining mazmunidan qoniqqan shaxslar hisoblanadi.

Tarbiyaviy jarayondan qoniqqanlik bo‘yicha 1-bosqich talabalarida 29%, 3-bosqich talabalarida esa 12,5% ko‘rsatkichi qayd etildi. Bunday talabalar o‘zlari tahsil oladigan fakultetda bugungi kunda jamiyatda muvaffaqiyatli hayot kechirishni o‘rganish uchun barcha imkoniyatlar mavjud deb hisoblashadi. Shuningdek, universitet va fakultetda o‘tkaziladigan tadbirlar insonni faol hayotiy pozitsiyani tarbiyalashiga, o‘z ustida ishlashni o‘rgatib, mutaxassisning perspektiv modelini yaratishiga ishonishadi. Bundan tashqari, ular fakultet rahbariyatining talabalar bilan olib borayotgan boshqaruv faoliyati, xayrixohlik va o‘zaro yordam berish muhitidan qoniqish hosil qilishgan.

Tanlangan sohadan qoniqqanlik bo‘yicha 1-bosqich talabalarida 16,1%, 3-bosqich talabalarida esa 37,5% ko‘rsatkichi aniqlandi. Bunday talabalar o‘zi tanlagan kasbini yoqtirishadi, shuning uchun ham yuqori

malakali mutaxassis bo‘lish uchun doimo bilim darajasini oshirishga harakat qilishadi. Shuningdek, o‘zlari tanlagan kelajakdagi kasbiy faoliyati orqali ijtimoiy tan olinishga va jamiyatda hurmat topishga yordam beradi, deb hisoblashadi. Ular tanlagan kasbi o‘z imkoniyatlarini ro‘yobga chiqarishiga imkon yaratishiga, kelajakdagi kasbiy faoliyati o‘zini va oilasini moddiy ta‘minlashiga ishonganliklari sababli o‘z kasbidan qoniqqan hisoblanishadi.

Kursdoshlar bilan o‘zaro munosabatdan qoniqqanlik shkalasi bo‘yicha 1-bosqich talabalarining 12,9% va 3-bosqich talabalarining 25% yuqori natijalar qayd qilindi. Bunday talabalar o‘zi tahsil olayotgan guruhdagi kursdoshlarining munosabatlaridan qoniqish hosil qilgan insonlar hisoblanishadi. Shu sababli ular kursdoshlari oldida o‘z fikrini bemalol bayon eta olishadi, ular bilan hamkorlikdagi ishlarda ishtirok etish, birgalikda bo‘sh vaqtlarini o‘tkazishni yoqtirishadi. Shu bilan bir qatorda, bunday toifadagi talabalar doimo o‘quv faoliyati va guruh hayoti bo‘yicha jamoaviy qarorlarni qabul qilishda faol ishtirok etishadi. Shuning bilan birga o‘z kursdoshlari bilan bo‘lgan munosabatda ular qo‘llab-quvvatlash va ma‘qullash ustunlik qiladi, tanqidni yaxshi niyatda aytishadi. Ular kursdoshlariga o‘zining ishlari haqida ochiq aytib bera oladi va do‘stlarining har birini e‘tibor bilan tinglashga doimo tayyor bo‘lishadi.

Fakultet boshqaruvchisi va o‘qituvchilar bilan o‘zaro ta‘sirdan qoniqqanlik shkalasi bo‘yicha 1-bosqich talabalarining 3,2% va 3-bosqich talabalarining 6,25% yuqori natijalarni ko‘rsatishdi. Ushbu shkalada yuqori natijalarni qayd etgan talabalar o‘zlari ta‘lim olayotgan fakultet rahbariyati va o‘qituvchilarining munosabatlaridan qoniqqan hisoblanadi. Shu boisdan ham ular o‘qish jarayonida o‘qituvchilar odatda o‘zlarining ichki holatini va psixikasining nozik hamda qiyin jihatlarini to‘g‘ri baholay oladilar, deb bilishadi. Shuningdek, ularning fikricha, o‘qituvchilar va dekanat har bir talabaga mehr beradi va hurmat ko‘rsatadi, bu o‘z navbatida fakultetga o‘rganib qolish hissini shakllantiradi. Bundan tashqari, ular dekanat tomonidan o‘quv faoliyati uchun qulay muhit yaratilganligi sababli, o‘qishga doimo yaxshi kayfiyatda kelishadi. O‘qituvchilar talabalarga zarur ko‘nikma va malakalarni doimo tez va chuqur o‘zlashtirishini ta‘minlab berganligi uchun, ular o‘z ustozlariga hurmat bilan qarashadi.

Metodikaning hayot, byudjet, bo‘sh vaqt va sog‘liqdan qoniqqanlik shkalasi bo‘yicha 1-bosqich talabalarida 6,5% va 3-bosqich talabalarida esa 6,25% ko‘rsatkichi qayd etildi. Bunday toifadagi talabalar o‘zlarining kundalik shaxsiy hayotidan va yashash sharoitidan qoniqqan insonlardir. Shu sababli, ular, odatda, tetik va yaxshi kayfiyatda uyg‘onishadi, o‘z vaqtini rasional tarzda taqsimlashadi va bu vaqt ularning dam olishiga ham, o‘qishiga ham yetadi. Shu bilan bir qatorda, bunday shaxslar o‘z hayot tarzini maqsadga muvofiq deb hisoblashadi, buning sababini ovqatlanish tartibi, mehnat va dam olish vaqti o‘zlarining ehtiyojlarini qondirishi bilan izohlashadi. Ular o‘z xarajatlarini rasional tarzda taqsimlaydi, shu sababli pullari barcha oylik chiqimlariga yetadi. Bundan tashqari, o‘quv mashg‘ulotlari va mustaqil ishlarini bajarish jarayonida, o‘zlarida charchoqni his qilishmaydi, shuningdek, o‘zlarini kuch, energiya va sog‘liqqa to‘la sezishadi.

Metodika natijalariga ko‘ra tadqiqotda ishtirok etgan talabalarimiz orasida o‘quv faoliyatidan umumiy jihatdan qoniqqanlik bo‘yicha ahamiyatli natijalar qayd qayd etilmadi.

Xulosa. Yuqoridagi tajriba natijalaridan ko‘rinadiki, talabalarining o‘quv faoliyatidagi muvaffaqiyati ko‘p jihatdan ulardagi o‘quv faoliyatidan qoniqqanlik darajasi bilan bog‘liq. Ta‘kidlash joizki, o‘quv faoliyatidan talaba shaxsining qoniqqanlik darajasi o‘quv motivatsiyaga va o‘zini o‘zi faollashtirish jarayoniga o‘z ta‘sirini ko‘rsatishi tadqiqot natijalaridan aniqlandi. Xulosa qilib, aytish mumkinki, talabalik davrida o‘quv faoliyatida o‘zini o‘zi faollashtirish o‘quv faoliyatidan qoniqqanlik darajasi bilan uzviy bog‘liq bo‘ladi.

Adabiyotlar:

1. Леонтьев, А. Н. Деятельность. Сознание. Личность. /А.Н Леонтьев - М.: Академия, 2004 - 121с.
2. Маслоу А. Мотивация и личность. - М., 1954. – электронный ресурс сайта http://www.koob.ru/age_psychology/
3. Олпорт, Г. Становление личности: избранные труды/Г. Олпорт - М: Смысл, 2002. - 464 с
4. Роджерс, К. Взгляд на психотерапию. Становление человека./ К. Роджерс- М.: Прогресс, 1998, 480 с.
5. Хьелл, Л., Зиглер, Д. Теории личности. - СПб.: Питер, 2003. - 608 с

TEKNOLOGIYA MASHG‘ULOTLARINI INNOVATSION TEKNOLOGIYALAR ORQALI TASHKIL QILISH

Ro‘zmetova Zulfiya Xayitboevna,

*Urganch davlat universiteti “Texnologik ta’lim” kafedrasida katta o‘qituvchisi
urinposhsha.q@urdu.uz*

Texnologiya mashg‘ulotlarida kasb-hunarga yo‘naltirish ishlarini o‘quvchilar faolligini oshiruvchi noan’anaviy metodlardan foydalanish asosida amalga oshirish bu jarayonning samaradorligini oshiradi.

O‘quvchilarni ijodiy ishlashlariga ko‘mak beruvchi usullardan biri, konferensiya tarzida texnologiya darsini tashkil etish va o‘tkazishdir. Noan’anaviy metod sifatida konferensiya tarzida o‘tkaziladigan dars ishlanmasini misol keltiramiz.

Kalit so‘zlar: *noan’anaviy, an’anaviy, dizayn, konferensiya, metod, qobiliyat, ilmiy-fantastik, modellashtirish, tikuvchi.*

ОРГАНИЗАЦИЯ ТЕХНОЛОГИЧЕСКОГО ОБУЧЕНИЯ С ПОМОЩЬЮ ИННОВАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ

Реализация профориентационной работы на технологических занятиях, основанная на использовании нетрадиционных методов, повышающих активность учащихся, повышает эффективность этого процесса.

Один из способов помочь учащимся проявлять творческий подход - это организовать и провести технологический урок в виде конференции. В качестве нетрадиционного метода приведён пример разработки урока, проведённого в стиле конференции.

Ключевые слова: *нетрадиционное, традиционное, дизайн, конференция, метод, талант, научная фантастика, моделирование, портной.*

ORGANIZING TECHNOLOGY TRAINING THROUGH INNOVATIVE TECHNOLOGIES

The implementation of career guidance in technology classes based on the use of non-traditional methods that increase student activity increases the effectiveness of this process.

One way to help students for being creative is to organize and conduct a conference-style technology class. As an unconventional method, we give an example of the development of a lesson held in the style of a conference.

Keywords: *unconventional, traditional, design, conference, method, talent, sci-fi, modeling, tailor.*

Kirish. O‘quvchilarni kasblar olami, zamonaviy kasb-hunarlar, kasblarni insonga qo‘yadigan talablari, kichik mutaxassislar tayyorlash tizimi bilan tanishtirish, umumiy o‘rta ta’lim predmetlari mazmunini iqtisodiyot tarmoqlari, ishlab chiqarish korxonalari ehtiyojlari hamda kasblar bilan bog‘lagan holda o‘zlashtirishlariga erishish umumiy o‘rta ta’lim maktablarining asosiy vazifalaridan biri hisoblanadi.

Texnologiya mashg‘ulotlarida kasb-hunarga yo‘naltirish ishlarini o‘quvchilar faolligini oshiruvchi noan’anaviy metodlardan foydalanish asosida amalga oshirish bu jarayonning samaradorligini oshiradi. Konferensiya, seminar, bahs-munozara, har xil yozma ishlar, integratsiya (fanlararo bog‘lanish), sinov, viktorina, test, teatrlashtirilgan darslar, texnika vositalarini qo‘llab, ilmiy-fantastik kitoblar ustida ishlab, o‘yinchoqlar yordamida noan’anaviy darslarni o‘tkazish o‘quvchilarning izlanuvchanligi, ijodkorligi, mustaqil fikrlashni oshiradi, fanlararo aloqadorlikni ta’minlaydi.[1]

O‘quvchilarni ijodiy ishlashlariga ko‘mak beruvchi usullardan biri, konferensiya tarzida texnologiya darsini tashkil etish va o‘tkazishdir. Noan’anaviy metod sifatida konferensiya tarzida o‘tkaziladigan dars ishlanmasini misol keltiramiz. U quyidagi yo‘nalishda bo‘ladi:

- a) an’anaviy metod yordamida o‘tkaziladigan konferensiya tarzidagi darsi
- b) maxsus mavzuni ilmiy jihatdan o‘rganish
- v) kasbga qiziqtirish darsi

Asosiy qism. Konferensiya tarzida o‘tkaziladigan dars o‘quvchilarning kitob ustida mustaqil ishlashlariga, yangiliklar bilan tanishtirish va o‘quvchilarning bilish faoliyatini kengaytirishga katta yordam

beradi. Darsning muvaffaqiyatli o‘tishi uning sifatiga, tayyorgarlik darajasiga bog‘liq. Bunday tayyorgarlikka quyidagi bosqichlar kiradi:

-konferensiya tarzida o‘tkaziladigan darsning vazifalari va unda muhokama qilinadigan savollar doirasini aniqlash;

- o‘qituvchining tegishli adabiyotlarni o‘rganishi;
- o‘quvchilar o‘rtasida ma’ruzani to‘g‘ri taqsimlash;
- o‘quvchilar uchun qo‘shimcha maslahatlar berish;

Darsning mavzusi shunday tanlanishi kerakki, u birinchidan qiziqarli, ikkinchidan, uni atroflicha va chuqur o‘rganishga erishish, uchinchidan, mavzuning texnika va zamonaviy texnologiya talablariga mosligi yoritib berilishi lozim.

Texnologiya fanidan “Qiz bollar ko‘ylagini tikish” mavzusini o‘zlashtirish uchun o‘quvchilar tolalarning tarkibi, xossalari, gazlamalarning to‘qilishi, xossalari, o‘lcham olish, andoza tayyorlash, kiyimni bichish va tikish mavzularini bilishlari talab qilinadi. Bu mavzularni o‘zlashtirish natijasida olingan bilimlarni kengaytirish, o‘quvchilarning qiziqish va qobiliyatlarini oshirish uchun dars konferensiya tarzida tashkil qilinadi. Guruh o‘quvchilari to‘rtga bo‘linadi:

- 1-guruh: gazlamashunoslar;
- 2-guruh:modeler-dizaynerlar;
- 3-guruh:tikuvchilar;
- 4-guruh:tadbirkorlar;

O‘qituvchi konferensiya tarzida o‘tkaziladigan darsdan oldin guruhga qanday adabiyotlardan foydalanish, dars uchun kerakli bo‘lgan didaktik vositalar, asbob-uskunalar, chizmalar, tarqatma materiallar va ko‘rgazmali qurollar haqida ko‘rsatma beradi. Shuningdek, sinfdan tashqari manbalar: adabiyotlar, radioeshittirish, teleko‘rsatuv va matbuot materiallari hamda natural namunalardan foydalanishni o‘quvchilarga tavsiya etadi.[2]

Ushbu dars rejasi quyidagicha bo‘lishi mumkin:

Darsning maqsadi:

- 1) o‘quvchilarni gazlamalarning turlari, xossalari bo‘yicha olgan bilimlarini mustahkamlash, umumlashtirish, kengaytirish va ularni amalda qo‘llashga o‘rgatish;
- 2) o‘quvchilarni inson mehnatini qadrlash, ularda ijodkorlik qobiliyatlarini rivojlantirish;
- 3) o‘quvchilarning tikuvchilik, dizaynerlik, sotuvchilik, tadbirkorlik kasblariga bo‘lgan qiziqishlarini rivojlantirish.

Dars uchun quyidagi jihozlar hozirlanadi:

- 1) turli gazlamalardan namunalari;
- 2) turli fasondagi qiz bolalar ko‘ylagining rasmlari;
- 3) qiz bolalar ko‘ylaklaridan namunalari;
- 4) andoza olish, kiyimni bichish va tikishga kerakli asbob-uskunalar;
- 5) sotuvchilik rastasi

Konferensiya quyidagi tartibda o‘tkaziladi:

Boshlovchi: Assalomu alaykum. hurmatli o‘quvchilar!

Bugun “Qiz bolalar ko‘ylagini tikish” mavzusiga bag‘ishlangan konferensiyamizni boshlaymiz. Konferensiyada yosh gazlamashunoslar, modeler-dizaynerlar, tikuvchilar, tadbirkorlar qatnashmoqda. So‘z yosh gazlamashunoslarga, marhamat!

1-gazlamashunos. Gazlamashunoslik bo‘limida tikuvchilik buyumlari uchun ishlatiluvchi materiallarni olinishi texnologiyasi, materiallarning sifat, xususiyatlarini aniqlash va uskunalar bilan ishlash usullari o‘rgatiladi.

Tikuvchilik sanoatida ishlatiladigan materiallarni barchasini vazifasiga ko‘ra 6 guruhga bo‘lish mumkin:

1. Asosiy kiyimlar-kiyimlarni ustki qismiga ishlatiluvchi materiallar (gazlamalar, sun‘iy va tabiiy mo‘ynalar, charmlar)
2. Astarli materiallar turli hildagi paxtadan, tabiiy va sun‘iy ipakdak ishlab chiqarilgan shoyi va yupqa, satin trikotaj usulida to‘qilgan matolar.
3. Kiyimning issiqlik saqlay olishini oshiruvchi materiallar (paxta, vatin, sun‘iy mo‘ynalar)
4. Kiyim bo‘laklarini biriktirish uchun ishlatiluvchi materiallar (iplar, kalava, yelimlovchi moddalar)
5. Bezak materiallar (jiyaklar, tasmalar, turli xildagi bog‘ichlar)
6. Yordamchi materiallar (tugma, iplar)

Yuqorida nomlari keltirilgan tikuvchilik materiallari asosan to‘qimachilik sanoati mahsuloti bo‘lib, tolalardan ishlab chiqariladi. Shuning uchun ham gazlamashunoslikda to‘qimachilik tolalarining tuzilishiga va boshqalarga katta e‘tibor beriladi [3]

2-gazlamashunos. Paydo bo‘lishi, olinishi va kimyoviy tarkibiga qarab, tolalar har xil guruhlariga ajratiladi, ya‘ni tasniflanadi. Barcha tolalar ikki katta guruhga: tabiiy va kimyoviy tolalarga bo‘linadi. Tabiatda mavjud bo‘lgan tolalar tabiiy deb, kimyoviy sharoitda olinadigan tolalar kimyoviy deb ataladi. Tabiiy tolalarga o‘simliklardan olinadigan tolalar (paxta, zig‘ir, kanop va hakoza), hayvonot tolalari (jun, tabiiy ipak), minerallardan olinadigan tolalar (asbest) kiradi.

3-gazlamashunos. Kimyoviy tolalar sun‘iy va sintetik xillarga bo‘linadi. Sun‘iy tolalar o‘simliklardan, hayvonlar junidan va mineral jinslardan olingan xom ashyodan tayyorlanishi mumkin. Shuning uchun ular tabiiy tolalarga o‘xshab, sellyulozali (viskoza, asetat, triasetat, mis, ammiak va hokazo) oqsilli (kazein), mineral (shisha va metal) tolalarga bo‘linadi.

Nisbatan oddiy moddalar molekulalarining birlashtirilish yo‘li bilan olinadigan tolalar sintetik tolalar deyiladi.

Kapron, lavsan, nitron, xlorin, vinol, polietilen, poliropilen va boshqalar sintetik tolalardir.

Boshlovchi: Endi navbatni modeler -dizaynerlarga beramiz. Marhamat!

1-modeler -dizayner. “Dizayn” so‘zi italyanча “disegno” so‘zidan kelib chiqqan bo‘lib, loyihalash, rasmlar va g‘oyalar asosida bajarilgan ishlar ma‘nosini bildirgan, inglizcha (“disegn”) “dizayn” so‘zidan kelib chiqqan bo‘lib, chizma naqsh, g‘oya va loyihalash va konstruksiyalash jarayoni, ya‘ni badiiy loyihalashtirish ma‘nosini anglatadi. Dizayn faqatgina texnikaning go‘zalligini o‘rganish bilan shug‘ullanmaydi, balki texnikaning zamonaviylashuvini va qulaylashtirishni ham nazarda tutadi.

Dizaynning muhim nazariy asosi-bu texnik estetikadir. Dizayn ob‘ektlarni shunday loyihalashtiradiki, bunda shakl ob‘ektning nimaga mo‘ljallanayotganidan kelib chiqib, uning tejimli va go‘zal bo‘lishini ta‘minlaydi.

Dizayn-bu bizni qurshab turgan narsalar dunyosini estetik jihatlariga qarab badiiy loyihalash va konstruksiyalashdir. Dizayn-bu foydalilik va go‘zallikning tabiiy birligi bo‘lib, amalda va shaklda bir butunlikka ega bo‘lgan narsalar muhim hisoblanadi.[4]

2-modeler-dizayner. Yangi narsani yaratish-bu murakkab, ijodiy ishlab chiqarish jarayonidir, bunda turli mutaxassislar: olimlar, muxandislar va dizaynerlar qatnashadilar. Ayniqsa bu jarayonda dizaynerlarning roli katta. U narsani o‘ylab topadi, ya‘ni bunda u faqat uning shaklini emas, balki undan qanday foydalanishni, o‘ziga xosligini va boshqa narsalar ichida ajralib tura olishligini ham e‘tiborga oladiki, bundan narsaning iste‘molchilarga, yaroqliligi va sifatleri aniqlanadi. Dizaynerning keng dunyoqarashga, yuksak madaniyatga ega bo‘lishi kerak, tarixni chuqur his qila bilishi va o‘zidan oldingi avlodlar tajribasidan foydalana olishi zarur. U zamonaviy texnologiyalarni, sanoat ishlab chiqarishning murakkab texnikaviy muammolarini tahlil qila bilishi kerak.

3-modeler-dizayner. “Model” so‘zi buyumning shu turkumdagi boshqa buyumlarga nisbatan ko‘rinishi, shakli, materiali, bezagi yoki boshqa sifatleri yangicha bo‘lgan namunasini bildiradi.

Modellashtirishning maqsadi o‘z san‘ati, qudrati bilan jamiyatni estetik tarbiyalash, madaniyatini yuqori pog‘onalarga ko‘tarishdir, o‘z zamonasining turmush tarzi, fan va texnika yutuqlari, milliy urf-odatleri, iqlimi, sharoitini aks ettirishdir.

Modellashtirish-bu turli shakl va bichimdagi buyum modelining konstruksiyasini ishlab chiqaradigan murakkab ijodiy jarayondir. Turli shakl va bichimdagi modellar konstruksiyasini tuziladigan asosiy konstruksiya bazasidan olish mumkin. Bu jarayon texnik modellashtirish deb ataladi. Texnik modellashtirish konstruksiya asosini yangi model konstruksiyasiga aylantirishdan iborat.

Yangi narsani yaratish-bu murakkab, ijodiy ishlab chiqarish jarayonidir, bunda turli xildagi mutaxassislar: olimlar, muxandislar va dizaynerlar qatnashadilar.

Dizayner keng dunyoqarashga, yuksak madaniyatga ega bo‘lishi kerak, tarixni chuqur his qila bilishi va o‘zidan oldingi avlodlar tajribasidan foydalana olishi zarur. U zamonaviy texnologiyalarni, sanoat ishlab chiqarishning murakkab texnikaviy muammolarni tahlil qila olishi kerak.

Boshlovchi: Mana biz yuqorida yosh gazlamashunos va modeler dizaynerlarning fikrlari bilan tanishdik. Endi navbatni tikuvchilarimizga bersak. Marhamat!

1-tikuvchi. Zamonaviy kiyim murakkab tizim bo‘lib, unga xos loyihalashning shakllanish qonuniyatlarini tushunmoq uchun, kiyimning uzoq o‘tmishdagi ko‘rinishi haqida ma‘lumotga ega bo‘lish kerak.

Kiyim hozirgi mukammal ko‘rinishga murakkab bosqichlar orqali yetib kelgan. U odamzod rivojlanishining ilk bo‘chqichlarida iqlim ta‘siridan himoya topmoq vositasi sifatida paydo bo‘lgan. Kiyimning dastlabki ko‘rinishlari ibtidoiy davr odamlarining qabila bo‘lib yashagan vaqtiga to‘g‘ri kelgan.

Bu davrda insonlar daraxt barglari, poxollar, hayvon terilarini tanaga beldan bog‘lab yurishgan. Kiyim insonning ijtimoiy hayoti, mehnat faoliyati va ongining rivojlanishi tufayli u ham rivojlanib bordi. Kiyimning keyingi ko‘rinishi turli o‘simlik va hayvonot mahsulotlaridan to‘qilgan oddiy gazlamalarni tanaga o‘rab yurishdan iborat edi.

Avval insonni iqlimiy ta’sirlardan muhofaza qilish uchun yaratilgan kiyimning, keyinchalik, turli tarixiy o‘zgarishlar, ijtimoiy va iqtisodiy sharoitlar, milliy xususiyatlar va jamiyatdagi estetik tasavvur evolyusiyasi ta’siri ostida shakli va xillari o‘zgarib, kiyim amaliy san’at ob’ektiga aylandi.[5]

2-tikuvchi. Kiyimni yakka buyurtma yo‘li bilan tikishda o‘lchab-hisoblab loyihalash usuli juda mos keladi, chunki bu usulda gavdani aniq o‘lchangani tufayli gavdaning o‘ziga xos xususiyatlarni hisobga olish imkonini beradi.

Hozirgi vaqtda o‘lchab-hisoblab loyihalash usullari bo‘yicha kiyim detallari chizmasini tuzish keng tarqalgandir. Bu usulda gavadan kerakli o‘lchovlar olinadi, hisoblash jadvali tuziladi. Jadval asosida buyumning asos chizmasi chiziladi. Bu usuldan maktablarda, o‘quv muassasalarida, to‘garaklarda qo‘llaniladi. Bu usulning bir necha o‘nlab turlari mavjud. Chizma chizishni, andaza tayrlashni o‘rganayotgan kishilar uchun bu usul qulay hisoblanadi. Gavdani o‘lchashdan oldin hech narsani esdan chiqarmay to‘g‘ri o‘lchash uchun o‘lchash belgilari ro‘yxati yozilgan qag‘oz tayyorlab olishni maslahat beramiz. Qiz bolalar garderoibi uzun tungi ko‘ylak yoki pijama, ko‘ylaklar, fartuklar, nimchalar, sarafan, bluzka, shim, kurтка, palto va kombinzondan iborat. Kiyim assortimenti avvalgicha qoladi, lekin shakllarning bo‘linishlarida o‘zgarishlar bo‘ladi. Ko‘ylaklarni kichkina koketkali, unchalik enli bo‘lmagan qo‘sh etaklar, plessi yoki taxlama bilan bezash mumkin. Kiyimning asosiy shakllari trapesiyasimon va to‘g‘ri. Bolalarni mustaqil ravishda kiyinib-yechinishlarini rag‘batlantirish maqsadida qulay taqilmalar qilindi, ular albatta kiyimning old qismida joylashishi kerak, tugmalar qulay shakl va o‘lchamlarda bo‘lib, soni ko‘p bo‘lmashligi kerak. Kiyimlarning old bo‘laklari yorqin applikatsiyalar, kashtalar bilan bezatilishi mumkin. Maktabgacha yoshdagi bolalar kiyimlari yorqin, serbezak, shakllari erkin va yumshoq bo‘lishi kerak. Ranglari yorqin va tiniq, detallari o‘zaro proporsional, bezaklar ifodali bo‘lgan kiyim nafaqat estetik, balki tarbiyaviy vazifalarni ham bajaradi.

3-tikuvchi. Milliy kiyimlar bayramona uy liboslari yoki kundalik kiyimlarni tikishning manbai bo‘lib xizmat qilishi mumkin. Milliy kostyum uchun rangdor matodan foydalanish kiyimning chiroyli chiqishida muhim rol uynaydi. Qizlar qo‘l mehnati bilan shug‘ullanganda, (ustozning boshchiligida) gulli rangdor sharfchalar, kichkina nimachalar to‘qishlari, bluzkalarga gulli kashtalar tikishlari va boshqa turli xildagi murakkab ishlarni bajarishlari mumkin.

Boshlovchi: Rahmat.Endi navbatni yosh tadbirkorlarga bersak, ular o‘zlarining tajribalaridan, bozorning sir-asrorlaridan so‘zlab beradilar. Marhamat!

1-sotuvchi-tadbirkor: Hozirgi davrda tadbirkorlik faoliyati har bir sohaga kirib kelmoqda. Inson yaralibdiki, hayotning har bir kunida bir necha marotaba savdo-sotiq, mol ayribolash, iqtisod bilan bog‘liq masalalarga duch keladilar.

Tadbirkorlik ishlab chiqarishni tashkil qilish, yo‘lga qo‘yish, mahsulot ishlab chiqarish, uni sota bilish, tushgan pulni joy-joyiga sarflay olishdir. Biz tayyor buyumlarni o‘z egasiga yetkazib beramiz.

2-sotuvchi-tadbirkor: Qiz bolalar ko‘ylagini tayyorlash uchun qancha xom ashyo ketishini, unga ketgan sarf-harajatni, olinadigan foyda hisobini aniqlaymiz.Buyumlarni tannarx asosida sotish uchun baho belgilaymiz. Baho belgilash bozorni o‘rganish, undagi talab va takliflar natijasida amalga oshiriladi.

Iqtisod bilan ish yuritishimiz esa halol mehnat evaziga daromad olish va uni aqd-idrok, tejamkorlik bilan zaruriy jylarga ishlatishdir.Savdo sohasida to‘g‘rilik, halollik talab qilinadi. Savdoda sotuvchiga shirinso‘zlik, xushmuomalalik, so‘zamollik kabi xislatlar kerak bo‘ladi.

Boshlovchi: Mana hurmatli konferensiya ishtirokchilari, yuqorida kasb egalaringning fikr-mulohazalari, tavsiyalari, tajribalari bilan tanishdik.

Qiz bolalar ko‘ylagini tikishda nimalarga e’tibor berish kerakligi, gazlamani qanday tejab ishlatish kerakligini bilib oldik.

Yuqoridagi kasblar bir-biriga bog‘liq ekan. Gazlamashunos modeler-dizaynersiz, modeler-dizayner-tikuvchisiz, tikuvchi-sotuvchi-tadbirkorsiz o‘z faoliyatini yurita olmasligining guvohi bo‘ldik.

Shu tarzda darsda aytilgan fikrlar umumlashtiriladi. Kasblarning ajralmas uzviy aloqadorligi ularning faoliyati misolida ko‘rsatib beriladi.

Xulosa. Konferensiya tarzida o‘tkaziladigan dars jarayonida o‘quvchilar faol ishtirok etadilar. O‘quvchilar o‘zlari yoqtirgan kasb egalari qiyofasiga kirib, ziyraklik, chaqqonlik, hozirjavoblik, tadbirkorlik kabi xislatlarni namoyish qiladilar. Ushbu dars misolida o‘quvchilarning texnologiya faniga oid nazariy va amaliy bilimlari mustahkamlanadi, kasblar xususiyatini farqlay bilish orqali ularni kasbga to‘g‘ri yo‘naltiriladi, mulohaza yuritish, fikrlash, xulosa chiqarish malakalari hosil qilinadi.

Adabiyotlar:

1. Tolipov O‘.Q., Barakaev M., Sharipov Sh.S. Kasbiy pedagogika.-T.2001
2. Ishmuhamedov R., Abduqodirov A., Pardaev A Ta’limda innovatsion texnologiyalar.-T.2003
3. Abdullaeva Q.M. Tikuvchilik buyumlarini loyihalash va modellashtirish.-T.2006
4. Jabborova M.Sh.Tikuvchilik texnologiyasi T-1994
5. Anorqulova G.M.Texnologiya ta’limi praktikumi T.-2018 y

TALABALARDA INNOVATSION TA'LIM SHAROITIDA IJTIMOY KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISHNING KONSEPTUAL ASOSLARI

Rustamov Shavkat Shuxratovich,

Buxoro davlat universiteti

Psixologiya va sotsiologiya kafedrasi dotsenti, p.f.f.d (PhD)

Mazkur maqolada talabalarda innovatsion ta'lim sharoitida ijtimoiy kompetentligini rivojlantirishning konseptual asoslari hamda talabalarda ijtimoiy kompetentlikni rivojlantirishning pedagogik muloqot va qadriyat kabi komponentlari o'qituvchilik mavqeyini anglashga undovchi prognostik, konstruktiv, tashkiliy, refleksiv loyihalarni kasbiy o'zini anglash muhitida samarador ta'sir dinamikasida qo'llanilishiga ko'ra asoslangan. Bundan tashqari ijtimoiy kompetentlikni rivojlantirishning pedagogik mexanizmlarini takomillashtirish va pedagogik ta'lim jarayonida talabalarning ijtimoiy kompetentligini rivojlantirishning pedagogik tizimini takomillashtirish haqida so'z boradi.

***Kalit so'zlar:** pedagogik amaliyot, innovatsion faoliyat, metodologiya, xarakter, ijodkorlik, kasbiy faoliyat, temperament, konstruktiv, refleksivlik.*

КОНЦЕПТУАЛЬНЫЕ ОСНОВЫ РАЗВИТИЯ СОЦИАЛЬНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ СТУДЕНТОВ В УСЛОВИЯХ ИННОВАЦИОННОГО ОБРАЗОВАНИЯ

В данной статье рассматриваются концептуальные основы развития социальной компетентности у студентов в условиях инновационного образования, а также такие компоненты развития социальной компетентности у студентов, как педагогическая коммуникация и ценностные ориентиры, основанные на применении прогностических, конструктивных, организационных, рефлексивных проектов, способствующих осознанию педагогической позиции, в динамике эффективного воздействия на среду профессионального самосознания. Далее речь идёт о совершенствовании педагогических механизмов развития социальной компетентности и совершенствовании педагогической системы развития социальной компетентности студентов в процессе педагогического образования.

***Ключевые слова:** педагогическая практика, инновационная деятельность, методика, характер, творчество, профессиональная деятельность, темперамент, конструктивизм, рефлексивность.*

CONCEPTUAL FOUNDATIONS FOR THE DEVELOPMENT OF SOCIAL COMPETENCE IN THE CONDITIONS OF INNOVATIVE EDUCATION IN STUDENTS

In this article, the conceptual foundations of the development of social competence in the conditions of innovative education in students, as well as components of the development of social competence in students, such as pedagogical communication and value, are based on the application of prognostic, constructive, organizational, reflexive projects that encourage the realization of a teaching position in the environment of professional self-awareness. It also talks about improving pedagogical mechanisms for the development of social competence and improving the pedagogical system for the development of social competence of students in the process of pedagogical education.

***Keywords:** pedagogical practice, innovative activity, methodology, character, creativity, professional activity, temperament, constructive, reflexivity.*

Kirish. Respublikamizda oliy ta'lim mazmunini modernizatsiyalash, sifat jihatdan yuqori darajaga ko'tarish va bu jarayonga ilg'or xorijiy tajribalarni jalb etishning huquqiy-me'yoriy asoslari takomillashtirilgan. "Oliy ta'limni tizimli isloh qilishning ustuvor yo'nalishlarini belgilash, zamonaviy bilim va yuksak ma'naviy-axloqiy fazilatlarga ega, mustaqil fikrlaydigan yuqori malakali kadrlar tayyorlash jarayonini rivojlantirish" vazifalari belgilab berilgan. Bu esa talabalarda ijtimoiy kompetentlikni rivojlantirishning samarali omillari, tashkiliy-metodik, psixologik shart-sharoitlarini aniqlashtirishni hamda pedagogik tizimini takomillashtirishni taqozo qiladi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi PF-60-sonli "2022-2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida", 2019-yil 8-oktabrdagi PF-5847-sonli "O'zbekiston Respublikasi oliy ta'limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash

to‘g‘risida”gi Farmonlari, 2017-yil 20-apreldagi PQ-2909-sonli “Oliy ta’lim tizimini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”, 2018-yil 5-iyundagi PQ-3775-sonli “Oliy ta’lim muassasalarida ta’lim sifatini oshirish va ularning mamlakatda amalga oshirilayotgan keng qamrovli islohotlarda faol ishtirokini ta’minlash bo‘yicha qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi Qarorlari hamda mazkur faoliyatga tegishli boshqa me’yoriy-huquqiy hujjatlarda belgilangan vazifalarni amalga oshirilgan.

Adabiyotlar tahlili. Olimlaridan R.Sears, R.O.Renye, A.Maslou, S.Sho, B.Oskarsson, A.Shelton, V.I.Baydenko, A.M.Novikov A.I.Subetto, A.V.Xutorskiy, L.I.Amanbayeva, A.V.Belyayev, M.V.Bogomaz, L.S.Vigotskiy, Dj.Karpara, S.I.Karpushkin, L.G.Kovalenko, S.Yu.Korolkova, N.F.Kriskaya, L.V.Kuznesova, V.G.Maralov, A.Mudrik, L.B.Osipova, pedagog, psixolog olimlar shaxsda ijtimoiy sifatlarini rivojlantirish kabi muammolar yuzasidan o‘z nazariy qarashlarini bayon qilgan.

Ilmiy adabiyotlarning tahliliga qaraganda, kasbiy innovatsion kompetentlikni aniqlashga doir tadqiqotchilar tomonidan turli yondashuvlar mavjud.

Professor N.A. Muslimov bu borada keng qamrovli tadqiqotlarni olib borib, kasbiy kompetentlikni yettita turga bo‘lib o‘rganadi. Olimning fikricha, global kompetentlik; ijtimoiy-madaniy kompetentlik; ijtimoiy faoliyatga oid kompetentlik; axborot olishga kompetentlik; kommunikativ kompetentlik; o‘quv-bilishga oid kompetentlik; amaliy faoliyatga oid kompetentlik turlari mavjud bo‘lib, fikrimizcha, bular shaxs kompetentsiyalari, kasbiy individual xislatlari va sifatlarini aniqlovchi mezon bo‘lib xizmat qilishi mumkin.

G.K.Ushakov fikricha, talabalarni innovatsion kompetentligini psixologik munosabatlar tashkil qiladi. Psixologik munosabat deganda, talabalarining jamoa o‘rtasida o‘zaro hamjihatlikni tashkil etishdan iborat psixologik usullar va malakalardan o‘z o‘rnida samarali foydalanish tushuniladi.

Talabalarda ijtimoiy kompetentlikning yetarlicha tarkib topmasligi kelajakda kadrlar qo‘nimsizligini keltirib chiqaradi. Ya’ni o‘zining kasbiy tanlovida barqarorlikni his qilmagan talaba nafaqat akademik traektoriyasini to‘g‘ri va maqsadli tuzishda, balki kasbiy makonda tan olinish, pedagogik muloqot qilish, ijtimoiy munosabatlarda erkin ishtirok etish va qulay harakatlanish imkoniyatiga etarlicha ega bo‘lmaslikdan qiynaladi. Bu bilan bog‘liq ravishda ta’lim jarayoni talabaga kasb sirlarini nazariy va amaliy jihatdan o‘rgatishdan tashqari, unga jamiyat a‘zosi sifatida, o‘ziga va hatti-harakatlariga nisbatan mas’uliyat bilan yondashadigan shaxs sifatida shakllanishi uchun zarur pedagogik-psixologik sharoitlarni yaratishi taqozo etiladi.

Tahlil va natijalar. Ta’lim jarayonida talabalarining ijtimoiy kompetentligini rivojlantirish yaxlit tizim sifatida bir qansha tarkibiy qismlarni o‘zida uyg‘unlashtiradi. Biz ijtimoiy kompetentlikning tarkibiy qismlarini ajratishda I.P.Podlasiyning kasbiy salohiyatning tuzilishiga doir tasnifiga tayandik. Unga ko‘ra kasbiy etuklik (professionallashuv), ijtimoiylashuv, insonparvarlashuv va madaniy ijodkorlikning quyidagi muhim tuzilishli tarkibiy qismlarini ajratib ko‘rsatishimiz mumkin.

- pedagogik madaniyat;
- pedagog ijodkorligi;
- pedagogik aql-idrok;
- kasbiy shukur bilimga egalik;
- individual faoliyat uslubi;
- ijodiy tashabbusning rivojlanishi;
- individual faoliyat;
- insonparvarlikka yo‘naltirilganlik;
- ijtimoiy faollik

Talabalarni innovatsion kompetentligini rivojlantirishda ta’limning qaysi sohasiga yangiliklarning kiritilishi va qo‘llanilishiga qarab, birinchi mezonga quyidagi yangiliklarni kiritish mumkin: 1) ta’lim mazmunida, 2) texnologiyasida, 3) tashkil qilishda, 4) boshqarish tizimida.

Yangiliklarni joriy qilishning yo‘llaridan qat’iy nazar ularni quyidagilarga ajratish mumkin:

a) tizimli, rejali, oldindan o‘ylangan;

b) kutilmagan, oz-ozidan paydo bolgan, to‘satdan paydo bo‘lgan. Yangiliklarni joriy qilish tadbirlarining kengligi va chuqurligidan qat’iy nazar ularning quyidagi turlarini sanab o‘tish mumkin:

a) ommaviy, katta, global, tizimli, keskin, asosli, muhim, jiddiy, chuqur va boshqalar;

b) qisman, kichik, mayda.

Yangilikning paydo bo‘lish xususiyatiga qarab ularni quyidagicha birlashtirish mumkin: a) tashqi b) ichki.

Talabada o‘zlashtirishga nisbatan motiv hosil bolsa, o‘quv materialini tez va oson o‘zlashtiradi. Ta’lim jarayoniga yangiliklarni joriy qilishda talabalarda motiv komponenti hosil qilish muhim ahamiyatga ega.

Talabalarni innovatsion kompetentligini rivojlantirishda motivlarni hosil qilishda quyidagilarga e’tibor qaratish lozim:

1. Berilgan bilim va ko'nikmalarning zarurligini tushuntirish;
2. Shaxsiy mas'uliyat hissini yaratish;
3. Ta'lim jarayonida vaqtda talabalarning qiziqishini uygotish va saqlab turish;
4. O'rttirilgan bilimlardan hayotda qanday foydalanish mumkinligini tushuntirish;
5. Ma'qullash, e'tirof etish, rag'batlantirish;
6. Sog'lom raqobat;
7. Olingan bilimlardan kelajakda talabalar qanday muvaffaqiyatlar qozonishlari mumkinligi haqida muloqot qilishga imkon berish;
8. Tanlash imkoniyatini yaratish.

Yuqoridagilardan ko'rinib turibdiki, kasbiy yetuklik (professionallashtirish) kayaxlit hodisa sifatida qarash, uni tashkil etuvchilarning roli va ahamiyatini pasaytirmaslik pedagogik oliy ta'lim muassasalarida talabalarning ijtimoiy kompetentligini takomillashtirishda metodologik asos bo'lib xizmat qiladi. Ma'lumki, talabalarning ijtimoiy kompetentligini takomillashtirish masalasi ham umumiy shaxs rivojlanishi muammosi singari qarama-qarshiliklar jarayoni va natijasidir.

Ijtimoiy kompetentlikni rivojlantirishda aksiologik yondashuvlarning roli katta. Talabalarning kasbiy faoliyatni qadriyat darajasida anglashi va uni egallashga mas'uliyatli ravishda yondashishiga erishish lozim. Buning uchun talabalarning ichki dunyosi, kasbiy faoliyatga motivatsion-maqсадli yo'nalganligini inobatga olish talab etiladi. Natijada maydonga shaxsga yo'naltirilgan ta'lim tamoyillariga tayanish ehtiyojlari chiqadi. Shaxsga yo'naltirilgan yondashuv nuqtai nazariga ko'ra, kasbiy madaniyat - bu pedagogik faoliyatdagi tarbiyaviy munosabatlarni amalga oshiruvchi sub'ekt sifatida kasbiy etuk pedagog shaxsining muhim sifati. Tarbiya esa, ikki tomonlama ta'sir etuvchi faoliyatni taqozo etadi. Bu vaziyatda esa, faoliyatli yondashuv o'zining ijtimoiy imkoniyatlari bilan maydonga chiqadi.

Faoliyatli yondashuvga ko'ra, kasbiy madaniyat - bu pedagogik qadriyatlar, tamoyillarning tatbiq etilishini ta'minlovchi, o'qituvchilik faoliyatining o'ziga xos harakatlari majmuidir. Demak, talabalarda ijtimoiy kompetentlikni rivojlantirish pirovardida kasbiy madaniyatga olib boruvchi yo'ldir.

Talabalar ijtimoiy kompetentligini rivojlantirish quyidagi vazifalarni hal etishni nazarda tutadi:

1. ijtimoiy madaniyatni qaror toptirish;
2. ijtimoiy kasbiy qadriyat va ijtimoiy madaniyatni izchil sur'atda oshirib borishga qaratilgan chora-tadbirlarni belgilash;
3. ijtimoiy bilimlar targ'ibotini tashkil etuvshi ma'rifiy muhitni yaratish, uning samaradorligini oshirib borish;
4. ijtimoiy hayotda ro'y berayotgan o'zgarishlar doimiyligidan uzluksiz xabardor etib borish;
5. davlatning yoshlarga oid siyosati mazmuni, mohiyati va ahamiyati borasidagi ma'lumotlar bilan ta'minlash;
6. ma'naviy-ijtimoiy mavzularga doir amaliy tadbirlar o'tkazib turish hamda jarayonda talabalar jamoasining har bir a'zosi faol ishtirok etishi uchun zarur shart-sharoit va imkoniyatlar yaratish;
7. milliy istiqlol mafkurasi g'oyalari asosida ijtimoiy-siyosiy, iqtisodiy, madaniy yo'nalishlardagi faoliyatlarini qo'llab-quvvatlash, muvofiqlashtirish hamda amaliy yordam ko'rsatish.

Uzluksiz ta'lim jarayonida innovatsion kompetentlikni shakllantirish tizimiga qo'yiladigan talabalar Oliy ta'limning bakalavriat bosqichida qo'yiladigan talabalar majmuasi:

- 1) Global kompetentlik. Mustaqil hayot yo'lini topa olishi, jamiyatdagi roli va o'rnini anglab yetishi.
- 2) Ijtimoiy-madaniy kompetentlik. Chuqur o'zlashtirishi zarur bo'lgan bilim va faoliyat tajribasining doirasini kengaytirish.
- 3) Ijtimoiy-faoliyatga kompetentlik. Fuqarolik, ijtimoiy-mehnat sohasidagi bilim va tajribalarni egallash.
- 4) Axborot olishga kompetentlik. Audio-video vositalari va axborot texnologiyalari yordamida mustaqil izlanish.
- 5) Kommunikativ kompetentlik. O'zaro munosabatlar, ularning usullarini o'zlashtirish,
- 6) O'quv-bilishga kompetentlik. Maqsadni ko'ra bilish, faoliyatni rejalashtirish, uning mazmunini tahlil qilish bo'yicha bilim va malakalar majmuasini egallash.
- 7) Amaliy faoliyatga kompetentlik. Harakat va amallarni yangi vaziyatlarda qo'llay olish, yangi axborotlar ichida tez yo'nalish olish ko'nikmalarini shakllantirish.
- 8) Global bilimlarga egalik. O'z kasbi doirasida yetarli darajadagi bilimga ega bo'lish.
- 9) Fanlarni integratsiyalay olishlik. Zaruriy bilimlarni o'zlashtirishda o'qitiladigan barcha fanlarning bir-biri bilan o'zaro aloqadorligini ta'minlash.
- 10) Konstruksiyalay olishlik. Obyekt va jarayonlarning tuzilishi va o'zaro joylashuvlarini tuza bilishning tizimli faoliyati bo'yicha malakalarga ega bo'lish.

11) Modellashtira olishlik. Biror-bir hodisa, jarayon yoki obyektlar tizimini ideal yoki real modelini qurish va uni o‘rganish orqali ularning xususiyatlarini aniqlash.

12) Loyihalay olishlik. Obyekt va jarayonlarni rejalashtirish, modelini tuzish, ularning xususiyatlarini aniqlash.

13) Bashorat qila olishlik. Manbalar asosida istiqbolda aniqlash lozim bo‘lgan natija xususida oldindan fikr yuritish.

14) Motivasion xislatlarga egalik. Kasbiy faoliyatni samarali tashkil etishga undovchi ko‘nikma va malakalarni shakllantirish.

15) Intellektual salohiyatga egalik. Fikrlash, erudisiya, sezgirlik, ziyraklik, bashorat qila olish, kuzatuvchanlik, tasavvur, ijodkorlik malakalarini shakllantirish.

16) Irodaviylik. O‘zaro muloqotda chidam, faoliyatni amalga oshirishda, maqsadlarga erishishda, o‘zligini rivojlantirish.

17) Hissiylik. Ta‘lim oluvchilarning o‘y-kechinmalari, o‘quvchilarning yosh-fiziologik xususiyatlarini e‘tiborga olish, hamfikirlik va ruhiy muhitni boshqara olish.

18) Qobiliyatlilik. Muayyan faoliyat yuzasidan layoqatlilik va ishni muvaffaqiyatli bajarishdagi o‘ziga xos imkoniyatlarga egalik ko‘nikma va malakalarini shakllantirish.

19) O‘z-o‘zini takomillashtira olishlik. O‘z faoliyatini tahlil qilish va baholash, o‘z individualligini rivojlantira olish.

20) Global fikrlashga egalik. Intellektual, hissiy, jismoniy, axloqiy va ruhiy xususiyatlarni rivojlantirish.

Pedagogik ta‘lim jarayonida talabalarning ijtimoiy kompetentligini takomillashtirishning asosiy komponentlari quyidagilar:

1. **Erkinlik va ijodiy barqarorlik.** Erkin shaxsni tarbiyalash: o‘z-o‘zini anglashning yuksak darajasi; fuqarolik, o‘z qadr-qimmatini his qilish, o‘zini hurmat qilish, intizomlilik, to‘g‘rilik; ma‘naviy qadriyatlarga e‘tibor; qarorlar qabul qilishda mustaqillik va mas‘uliyatni his qilish; hayotiy faoliyat mazmunini erkin tanlash.

2. **Tan olish va hurmat.** Tolerantlik, insonning mavjud noyobligini tan olish ham talabalarda ijtimoiy kompetentlikni rivojlantirishda muhim omildir. Ayniqsa, insonparvar shaxs tarbiyasiga erishishda mehribonlik, yaxshilik, sabrlilik, chidamlilik, kamtarlik, tinchlik, yaxshi qo‘shnichilik kabi milliy va umuminsoniy qadriyatlar negiziga asoslangan tushunshalarning mohiyati talabalar tomonidan to‘liq anglanishiga erishish lozim.

3. **Ma‘naviyat va ma‘rifatda qadriyatlilik.** Bilish va o‘z-o‘zini anglash, go‘zallik, refleksiya, muloqot, hayot mazmunini chuqur tushunishga ehtiyojni talabalarda uyg‘otishning pedagogik mexanizmlarining ommabopligi va foydalanishga qulayligini ta‘minlash lozim.

Xulosa. Mamlakatimizda oliy ta‘limni isloh qilish bo‘yicha dastur va qonun hujjatlarida bozor iqtisodiyoti talablariga javob beradigan kadrlarni tayyorlovchi ta‘lim muassasalarida o‘quv jarayonini axborotkommunikatsiya texnologiyalari (AKT), internet va kompyuter tarmoqlari negizida tashkil etish zarur. Pedagog psixolog kadrlar kasbiy kompetentligini oshirishga yangicha munosabat bildirish va sohada ijobiy o‘zgarishlar uchun zaruriy asosni yaratish maqsadida tizimda faoliyat olib borayotgan pedagog-psixolog xodimlar malakasini oshirishni jamg‘arib boriladigan birliklar asosida tashkil etish, malaka oshirish va pedagog xodimlarni attestatsiyadan o‘tkazish va ularga malaka toifalari berishni integratsiyalash orqali takomillashtirish mumkin.

Adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 20 apreldagi PQ-2909 son “Oliy ta‘lim tizimini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi Qarori // O‘zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to‘plami, 18-son, 313-modda, 19-son, 335-modda, 24-son, 490-modda.

2. Mirziyoev Sh.M. Tanqidiy tahlil, qat‘iy tartib-intizom va shaxsan javobgarlik – har bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi bo‘lishi kerak. – T.: O‘zbekiston, 2017. – 104 b.

3. Abduraimov Sh.S. Kasb ta‘limi o‘qituvchilarini tayyorlash sifatini ta‘minlashda tarmoqlararo amaliy integratsiya. Monografiya. – Toshkent: Navro‘z, 2014. – 120 b.

4. Белухин Д.А. Основы личностно-ориентированной педагогики. –Воронеж: МОДЕК, 2005. – 286 с.

5. Джураева Б.Р. Формирование педагогической культуры будущих учителей в процессе профессиональной подготовки при изучении дисциплин педагогического цикла. Дис. канд. пед. наук. – Т.: 2002. – 146 с.

6. Ro‘zieva D. Oliy ta’lim muassasasi talabalarida milliy iftixor tuyg‘usini shakllantirishning ilmiy-pedagogik asoslari. Ped. fan. dok. ... diss. – T., 2007. – 255 b.
7. G‘oziev Ye. Oliy ta’lim muassasasi psixologiyasi. – T.: O‘qituvchi, 1996. – 184 b.
8. Юсупов Е. Мустақиллик ва маънавият. – Т.: Ўзбекистон, 2001. – 175.
9. Шабанов А.Г. Социальная активность молодежи как социопедагогический феномен // НГУ, 2007. – С. 384-392.
10. Соколова Э.С. Социальная активность современной российской молодежи // Проблемы педагогики и психологии // МГУ, 2011. – №1. – С. 197-202.

BO‘LAJAK O‘QITUVCHILARDA TADQIQOTCHILIK KOMPETENSIYASINI RIVOJLANTIRISHNIG NAZARIY ASPEKTLARI

*Ruzimova Intizor Xujamuratovna,
Urganch davlat pedagogika instituti
“Pedagogika” kafedrasida o‘qituvchisi*

Bugungi kunda oliy ta’lim tizimida amalga oshirilayotgan islohotlar, ro‘y berayotgan ilmiy amaliy o‘zgarishlar va yangiliklarning negizida ilmiy faoliyat va ilmiy tadqiqot faoliyatini oshirish yotadi. Hozirda ta’lim jarayonida yosh kadrlarning tadqiqotchilik faoliyatlarini rivojlantirish bo‘yicha bir qator ilmiy tadqiqot faoliyatlari olib borilmoqda, albatta, bu faoliyat muhim ahamiyat kasb etadi. Ushbu maqolada bo‘lajak pedagoglarda tadqiqotchilik faoliyati va kompetensiyasini rivojlantirishning nazariy va amaliy asoslari haqida fikr-mulohazalar bildirilgan. Shuningdek, bo‘lajak o‘qituvchilarda tadqiqotchilik kompetensiyasini rivojlantirish texnologiyalari yuzasidan munozaralar yuritiladi.

***Kalit so‘zlar:** ta’lim tizimi, kompetensiya, ilmiy tadqiqot faoliyati, World skills, online aloqa, Master of Education.*

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ РАЗВИТИЯ ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ

Основой реализуемых сегодня в системе высшего образования реформ, научно-практических изменений и инноваций является повышение научной активности и научно-исследовательской деятельности. В настоящее время проводится ряд научно-исследовательских мероприятий по развитию исследовательской деятельности молодых кадров в процессе обучения, и эта деятельность, безусловно, имеет большое значение. В данной статье высказываются мнения о теоретических и практических основах развития исследовательской деятельности и компетентности будущих педагогов. Также обсуждаются технологии развития исследовательской компетентности будущих учителей.

***Ключевые слова:** система образования, компетенция, исследовательская деятельность, мировые навыки, онлайн-коммуникация, мастер образования.*

THEORETICAL ASPECTS OF DEVELOPING RESEARCH COMPETENCE IN FUTURE TEACHERS

The basis of the reforms implemented in the higher education system today, scientific and practical changes and innovations is the increase of scientific activity and scientific research activity. Currently, a number of scientific research activities are being carried out on the development of research activities of young personnel during the training process, and this activity is of course of great importance. In this article, opinions are expressed about the theoretical and practical foundations of the development of research activity and competence of future pedagogues. Also, there will be discussions on technologies for developing research competence in future teachers.

***Keywords:** education system, competency, scientific research activities, World skills, online communication, Master of Education.*

Kirish. Bugungi kunda pedagogik ta’lim o‘qituvchisini doimiy ravishda tayyorlashning ijtimoiy va madaniy jihatdan shartlangan jarayoni sifatida qaraladi, u rivojlanish imkoniyatini ta’minlaydigan turli xil vaqt va tarkibdagi asosiy kasbiy ta’lim dasturlari asosida amalga oshiriladi: madaniyat, tarix, fan sohasidagi bilim va ko‘nikmalar tizimi, inson va jamiyat to‘g‘risida har tomonlama bilim, ta’limning ma’lum bir yo‘nalishi hisoblanadi.

Amaliy va akademik bakalavr darajasi doimiy ravishda o‘qitiladigan kadrlar tayyorlash dasturining bir qismidir. Amaliy bakalavr va akademik o‘rtasidagi farq (ilmiy daraja) bitiruvchining ma’lum bir malakaga ega bo‘lishidir. Bakalavrning an‘analari va xususiyatlari o‘qituvchilarni tayyorlashning xorijiy va mahalliy tizimida shakllangan. Bir qator tadqiqotchilar AQShda akademik bakalavr dasturlarini sinovdan o‘tkazishga misol keltiradilar[2. 87-89 betlar]. Biz asosan xalqaro ta’limdasturlari (International education programm) haqida gapiramiz, ularning o‘ziga xos xususiyati shundaki, ular akademik martaba rejalashtirayotgan talabalarga qaratilgan. Aynan ushbu dasturlar AQShda oliy ta’limining muvaffaqiyatli rivojlanishiga yordam

berdi. Ular yurtimizda o'qituvchini tayyorlash talablariga o'xshash o'qituvchi mutaxassisligini rivojlantirishni o'z ichiga oladi. Shu bilan birga, o'qituvchilarni tayyorlashning akademik dasturi ya'ni tadqiqotchilik faoliyatini o'zgaruvchan model sifatida tuzilishi kerak, bu talabalarga boshqa har qanday mutaxassislik bitiruvchilarini tayyorlashning pedagogik yo'nalishlariga o'tishga imkon beradi.

Bo'lajak o'qituvchilarning tadqiqotchilik faoliyati asosan magistratura bosqichida shakllanadi. Bo'lajak o'qituvchilar uchun magistrlik dasturlari ikkita variantga ega: amaliy va tadqiqot magistrleri. Amaliy magistratura o'qituvchini maktabda amaliy ish uchun tayyorlashga mo'ljallangan va tadqiqot magistr darajasini (*Master of Education*) tayinlashni o'z ichiga oladi. Amaliy dasturlar doimiy ravishda yangilanib turadigan kasbiy va pedagogik muammolar va muammolarni hal qilishga qodir mobil va ijodiy o'qituvchini tayyorlashga qaratilgan. Shu munosabat bilan o'qituvchilarni tayyorlash dasturlari quyidagi muammolarni hal qilishga qaratilgan bo'lishi kerak:

- ❖ *jamiyatni raqamlashtirish sharoitida yosh avlodni ijtimoiylashtirish;*
- ❖ *madaniy va gumanitar tamoyillarga muvofiq ta'lim munosabatlarini o'rnatish va aloqani tashkil etish;*

- ❖ *fikrlashning yaxlit turini rivojlantirish (kontseptual);*
- ❖ *o'qituvchi maqomini oshirish;*
- ❖ *o'qituvchining ta'limdagi roli va funksiyasini aniqlashtirish jarayon.*

Biroq, bo'lajak o'qituvchini tayyorlashning barcha bosqichlari va darajalarida bo'lajak o'qituvchining ilmiy-tadqiqot ko'nikmalarini o'qitishning maqsadga muvofiqligi va mazmunli jihatlari to'g'risida savol tug'iladi. Agar bir qator zamonaviy tadqiqotchilar pedagogik kadrlarni tayyorlashda kasbiy va amaliy kompetensiyalar ustuvor deb hisoblasalar, unda o'qituvchini fundamental tayyorlash nazariyalarida kasbiy pedagogik va ilmiy-tadqiqot madaniyatining barqaror integratsiyasiga ustuvor ahamiyat beriladi.

Tadqiqotning maqsadi bo'lajak o'qituvchilarning uzluksiz pedagogik ta'lim strategiyalari nuqtai nazaridan tadqiqot kompetensiyasini rivojlantirishning uslubiy jihatlari va tashkiliy shartlarini o'rganish edi.

Tadqiqot usullari quyidagilardan iborat edi: o'qituvchining uzluksiz kasbiy tayyorgarligi yondashuvlari va strategiyalarini uslubiy tahlil qilish, o'qituvchining kasbiy madaniyatining tarkibiy qismi sifatida tadqiqot kompetensiyasining rivojlanish darajasini ko'rib chiqish.

Uzluksiz kasbiy pedagogik ta'lim g'oyasi 1990-yillarning oxiridagi ta'lim jarayonlarining evolyutsion hodisasi sifatida shakllandi va 2020-yillarning boshlariga qadar ta'limni isloh qilish tendentsiyalari, bu quyidagi uslubiy yo'nalishlarda taqdim etilishi mumkin:

- pedagogik ta'lim mazmunini shakllantirishning nazariy va uslubiy asoslarini rivojlantirish tendentsiyasi;

- kontseptual darajada-pedagogik jamoatchilik tomonidan pedagogik ta'lim mazmunini tuzish muammolarini muhokama qilish (masalan, madaniy kontseptsiyada ta'lim mazmuni umuminsoniy madaniyat tuzilishiga muvofiq ishlab chiqilgan);

- normativ va o'quv-uslubiy darajada – ilmiy asoslangan kasb-hunar va malaka xususiyatlarini ishlab chiqish;

- pedagogik ta'lim mazmunining shaxs-faoliyat yo'nalishi uchun zarur shart-sharoitlarni shakllantirish tendentsiyasi;

- pedagogik ta'lim mazmunining psixologik va pedagogik yo'nalishini kuchaytirish;

- pedagogik ta'lim mazmunining pedagogik madaniyat va mahoratni shakllantirishga yo'naltirilganligi, bo'lajak o'qituvchining pedagogik ijodga, kasbiy va shaxsiy fazilatlariga bo'lgan qobiliyatini rivojlantirish.

Pedagogik ta'limni isloh qilishning hozirgi tendentsiyalarini quyidagi pozitsiyalarda ifodalangan o'qituvchilarni uzluksiz o'qitishning izchil strategiyalari sifatida belgilash mumkin:

- o'qituvchining pedagogik faoliyatni yuqori darajada tahlil qilish va pedagogik muammolarning maqbul yechimini topish qobiliyatini kafolatlaydigan o'qituvchining akademik tayyorgarligining ustuvorligi (*bu yondashuv nazariy va amaliy pedagogikani o'zaro boyitishga ham yordam beradi*);

- o'qituvchilarni tayyorlash o'qituvchining sinxron kasbiy va shaxsiy rivojlanishining integratsiyalashgan jarayoni sifatida qaraladi (*shaxsiy va kasbiy rivojlanish bo'yicha o'qitish texnologiyalari*);

- muvaffaqiyatli martaba strategiyasi va uni rejalashtirish ko'nikmalarini o'rgatish (*learning succession planning*);

masofaviy hamkorlik madaniyatini o'qitish va rivojlantirishning tarmoq formati (*online aloqa texnologiyalari, communication learning*)[3. 45- 52 betlar].

L. V. Goryunovanning so'zlariga ko'ra, pedagogik ta'limda pedagogik kadrlarni tayyorlashning quyidagi variantlari ustunlik qiladi:

birinchi yo'nalish talabalarni birinchi kursdan boshlab o'qituvchi kasbiga tayyorlashni o'z ichiga oladi ("*pedagogik ta'lim*", "*psixologik va pedagogik ta'lim*" yo'nalishlarini tanlashda);

ikkinchi yo'nalish pedagogik kasbni tanlash pedagogik tayyorgarlik bilan bog'liq bo'lmagan amalga oshiriladi, ya'ni, "kasbiy bo'lmagan" o'qituvchi ixtisoslashtirilgan fanlarni o'qitishi mumkin, shu bilan birga uni pedagogik kasbga qabul qilish kasbiy psixologik va pedagogik qayta tayyorlash, malaka imtihonini topshirish, yakuniy malaka ishlarini himoya qilish va boshqalar orqali amalga oshiriladi [4. 10-24 betlar].

Shunday qilib, bakalavriat va magistratura dasturlari o'qituvchilarni ikki darajali o'qitishni ta'minlash uchun mo'ljallangan. Ushbu tizimning maqsadli munosabatlari quyidagilardan iborat: psixologik-pedagogik, umumiy madaniy, aniq ilmiy bilimlarni birlashtirish qobiliyati, shuningdek ilmiy g'oyalar va uslubiy madaniyat asosida ularni kasbiy faoliyatda qo'llash qobiliyati; tizimli va tanqidiy fikrlash bilan ishlash; pedagogik dizayn, modellashtirish va aks ettirish, shu jumladan psixologik, pedagogik va didaktik texnologiyalar.

Tadqiqot kompetensiyasi tushunchasi o'quv va tadqiqot faoliyati toifalari va ilmiy-tadqiqot kompetensiyasi bilan uslubiy bog'liqdir. Turli uslubiy yondashuvlar nuqtai nazaridan tadqiqot kompetensiyasi quyidagicha ko'rib chiqiladi:

➤ muammoli vaziyatlarda maqbul qaror qabul qilish uchun professional ma'lumotlarni izlash uchun texnologiya darajasida tadqiqot faoliyati ko'nikmalari va usullariga egalikni belgilaydigan o'qituvchi shaxsining xususiyatlari;

➤ tadqiqot faoliyati funksiyalarini bajarish uchun zarur bo'lgan fazilatlar to'plami yoki maqsadli tadqiqot faoliyatini amalga oshirish qobiliyati, shu jumladan tadqiqot muammolarini loyihalash va hal qilish;

➤ o'qituvchining kasbiy va pedagogik kompetensiyasining tarkibiy qismi, uslubiy bilim va ko'nikmalarga, tadqiqot qidirish texnologiyalariga va ta'limning amaliy sohasiga ilg'or pedagogik bilimlarni joriy etish modellariga ega bo'lgan o'qituvchining shaxsiy va kasbiy xususiyatlari;

➤ o'qituvchining qobiliyatlari to'plami, unga quyidagilar kiradi: ilmiy ma'lumotlarni boshqarish va istiqbolli o'qitish texnologiyalarini o'zlashtirish qobiliyati;

➤ dastur variantlarini tanlash va baholash va mualliflik loyihalarini yaratish qobiliyati;

➤ ilg'or pedagogik tajribani o'rganish va qo'llash, shuningdek tadqiqot ma'lumotlari statistikasining zamonaviy usullarini qo'llash va ularni tahlil qilish.

Talabalarning o'quv-tadqiqot faoliyati-bu ijodiy qidiruv ilmiy faoliyati ko'nikmalarini egallash va rivojlantirish jarayoni, shu jumladan ma'lumotlarni mustaqil tizimlashtirish va tahlil qilish, tadqiqot mavzusi bo'yicha izohlar, tezislar, ma'ruzalar va xabarlarini yozish.

O'quv-tadqiqot ishlari, ilmiy-tadqiqot ishlaridan farqli o'laroq, fan va ishlab chiqarishning yirik uslubiy muammolarini hal qilishga qaratilgan emas, aksincha ilmiy izlanish modellarini o'zlashtirishga, fanning ma'lum bir sohasidagi tadqiqot faoliyati usullari va usullarini ishlab chiqishga qaratilgan. Shu bilan birga, tadqiqot faoliyatiga uslubiy algoritmlar va yondashuvlar, o'quv-tadqiqot faoliyatining mantig'i, tuzilishi va protseduralari o'rganilayotgan fan nazariyasi va amaliyoti sohasini o'rganish uchun umumiy talablarga to'liq javob beradi.

Tadqiqot kompetensiyasi o'qituvchining kasbiy mahoratining mustaqil tarkibiy qismi bo'lib, quyidagi xususiyatlarni rivojlantirishga yordam beradi:

➤ o'qituvchining kasbiy muhitda o'zini takomillashtirish motivatsiyasi;

➤ tadqiqot izlash ko'nikmalari va ma'lumotlarini o'quv jarayoniga o'tkazish qobiliyati; diagnostika va tahliliy bilim va ko'nikmalarni egallash;

➤ uslubiy, texnologik va axborot tayyorgarligi.

Pedagogik xodimning ilmiy-tadqiqot madaniyati kasbiy madaniyatning yaxlit modeliga mos kelishi va quyidagi tarkibiy qismlarni o'z ichiga olishi mumkin:

❖ kognitiv muammolarni anglash va shakllantirishda ifodalangan ko'nikmalar to'plami, ilmiy qidiruvni amalga oshirish, ma'lumotlarni tahlil qilish, tizimlashtirish va umumlashtirish qobiliyati;

❖ ma'lumotni algoritmlashtirish ko'nikmalariga ega bo'lish, o'z nuqtai nazarini himoya qilish, tadqiqot muammosining muhim xususiyatlarini namoyish etish, tadqiqot natijalarini to'g'ri taqdim etish va shakllantirish);

❖ aksiologik kasbiy manfaatlarni shakllantirish darajasi, kasbiy muammolarni hal qilishning pedagogik texnologiyalarini o'zlashtirish uchun motivatsiya va tashabbuskorlik darajasi;

❖ maqsadlarni belgilash qobiliyatini, talabalar va hamkasblar bilan birgalikdagi faoliyatning ahamiyatini anglashni, ijodiy faoliyat orqali shaxsiy va kasbiy motivatsiyani namoyon etishni o'z ichiga oladi;

❖ dizayn va texnologik kompetensiyalar majmuasini shakllantirish: tadqiqot usullari va usullariga ega bo'lish;

❖ tadqiqot qidirish dasturi doirasida axborot qidirish, tizimlashtirish va dolzarb ma'lumotlarni tahlil qilishda mustaqillik;

❖ mualliflik pedagogik loyihalarini yaratish va sinab ko'rish qobiliyati;

❖ tadqiqot loyihasi doirasida ilmiy hamkorlik va birgalikda yaratish ko'nikmalariga ega bo'lish;

❖ tahliliy va tanqidiy ko'nikmalar, tadqiqot qidiruv natijalarini bashorat qilish.

Uzluksiz kasbiy ta'lim tizimida o'qituvchining tadqiqot madaniyatini rivojlantirishning tashkiliy modelini uch darajada ko'rib chiqish mumkin:

• professionalgacha (*o'quv va ilmiy ish*);

• kasbiy va pedagogik (*kasbiy pedagogik muammolarni hal qilish tajribasini rivojlantirish*);

• akmeologik (*ilmiy va innovatsion qidiruv, o'qituvchilarning malakasini oshirish*).

World Skills (hayot ko'nikmalari) standartlarini tahlil qilish tadqiqot kompetentsiyasini o'qituvchining ko'nikmalari majmuasi sifatida tavsiflashga imkon berdi:

- talabalar individual va jamoaviy o'quv faoliyati taraqqiyotini o'rganish uchun turli diagnostika usullarini ishlab chiqish va qo'llash;

-diagnostika va statistik ma'lumotlarni qayta ishlashda axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish;

- tadqiqot loyihasi faoliyatining turli formatlari va bosqichlarini tashkil etish va amalga oshirish;

- talabalar individual va guruhli tadqiqot va loyiha faoliyatini ilmiy qo'llab-quvvatlashni ta'minlash[6].

Davlat ta'lim standartiga muvofiq talabalarda ilmiy-tadqiqot kompetentsiyasi (ta'lim sohasidagi tadqiqot muammolarini shakllantirish va hal qilish uchun tizimlashtirilgan nazariy va amaliy bilimlardan foydalanishga tayyorlik) va (talabalar individual va jamoaviy o'quv va tadqiqot faoliyatini boshqarish qobiliyati) kasbiy vakolatlari doirasida taqdim etiladi. Shu bilan birga, ushbu kompetentsiyaga erishish ko'rsatkichlari quyidagilardan iborat:

❖ pedagogik ko'rinishning zamonaviy metodologiyasini, ushbu faoliyat sohasidagi ilmiy tadqiqotlarning mazmuni va natijalarini bilish;

❖ zamonaviy ilmiy bilimlar va pedagogik tadqiqotlar natijalariga asoslanib, muammoli pedagogik vaziyat sharoitlaridan kelib chiqqan holda pedagogik faoliyatni loyihalashning maqsad va vazifalarini aniqlash qobiliyati;

❖ ilmiy va pedagogik yutuqlar va tadqiqotlar asosida pedagogik faoliyatning dolzarb shakllarini loyihalash ko'nikmalariga ega bo'lish.

O'qituvchilarning ilmiy-tadqiqot kompetentsiyasini rivojlantirishni ta'minlaydigan o'qituvchilarning malakasini oshirish kurslarining pedagogik yo'nalishi "ta'limda ilmiy-tadqiqot ishlarini tashkil etish" qo'shimcha kasbiy ta'lim dasturini amalga oshirishni o'z ichiga oladi. Dastur doirasida kompetentsiyalar shakllantiriladi. Dasturni o'rganishning maqsad va vazifalari quyidagilardan iborat:

• pedagogik fan metodologiyasining terminologik apparatini, ilmiy tadqiqotning asosiy xususiyatlarini, fan rivojlanishining umumiy qonuniyatlarini, ilmiy izlanish tuzilishini, ilmiy tadqiqot usullarining xususiyatlarini, eksperimental ishlarning o'ziga xos xususiyatlarini o'rganish;

• o'qituvchining ilmiy faoliyati muammolarini hal qilishda qo'llaniladigan nazariy tushunchalardan foydalanish ko'nikmalari va ko'nikmalarini rivojlantirish;

• tadqiqot xarakteridagi ijodiy loyihalarni ishlab chiqish;

• ilmiy munozaralar o'tkazish;

• ijodiy va tadqiqot qobiliyatlarini o'z-o'zini tashxislash.

Dasturda o'rganilayotgan masalalar mavzusi o'qituvchining tadqiqot kompetentsiyasini shakllantirishning eng muhim jihatlarini qamrab oladi:

❖ ilmiy-tadqiqot ishlari va ilmiy ijodkorlik;

❖ ilmiy tadqiqotlar mantig'i;

❖ gipotezalar va ularning ilmiy tadqiqotlardagi o'rni;

❖ ilmiy va pedagogik tadqiqot usullari;

❖ kompleks pedagogik tajriba va eksperiment natijalarini talqin qilish;

❖ ilmiy konferentsiyalar va seminarlarni tashkil etish va o'tkazish usullari;

❖ ilmiy tadqiqotlarning nazariy asoslari tadqiqot ishlariga rahbarlik qilish;

❖ ilmiy matn bilan ishlashning xususiyatlari;

❖ ilmiy tadqiqotlar natijalarini nashr etish;

❖ ilmiy tadqiqotlar etikasi va tadqiqotchi o'qituvchi shaxsining ijodiy salohiyatini rivojlantirish.

Talabalar ilmiy-tadqiqot kompetentsiyasi darajasini o'rganish ikkita usul bo'yicha amalga oshirildi: uslubiy madaniyat darajasini aniqlash uchun test so'rovi; ko'rsatkichlar toifasi bo'yicha hisobot

tadqiqot loyihalarini reyting baholash: loyihaning dolzarbligi, uslubiy ahamiyati, texnologik qo'llanilishi, natijalarni sinovdan o'tkazish, haqiqiy materialning mavjudligi, loyihaning taqdim etilishi, ma'lumotlarning izchilligi va mavjudligi. Dasturni ishlab chiqish natijalariga ko'ra ijobiy tendentsiyalarni ta'kidlash mumkin: o'qituvchilarning nashr etish faoliyatini faollashtirish, universitetning ilmiy-uslubiy seminarlari va konferentsiyalarida faol ishtirok etish, ilmiy qiziqish doirasini kengaytirish.

Xulosa. Shunday qilib, bo'lajak o'qituvchining ilmiy-tadqiqot kompetentsiyasini rivojlantirish nazariy va amaliy tayyorgarlikni integratsiyalashning uzluksiz jarayoni sifatida tashkil etiladi, bu esa o'qituvchilarni ilmiy-tadqiqot ishlariga bevosita jalb qilishni nazarda tutadi. Talabalar ilmiy-tadqiqot ishlarining shakllari nostandart kasbiy va pedagogik muammolarni hal qilishga va o'quv va ilmiy izlanishlarning samarali usullarini o'zlashtirishga qaratilgan. Shu bilan birga, tadqiqot kompetentsiyasini metodik, boshqaruv, kommunikativ va innovatsion kompetensiyada tizimli ravishda namoyon bo'ladigan kasbiy mahoratining yuqori darajasini qayd etishga imkon beradigan professional o'qituvchining meta-predmetli xarakteristikasi, deb hisoblash mumkin.

Adabiyotlar:

1. Golish L.V., Fayzullaeva D.M. Pedagogik texnologiyalarni loyihalashtirish va rejalashtirish: O'quv uslubiy qo'llanma. Innovatsion ta'lim texnologiyasi seriyasi. – T.: “Iqtisodiyot” 2012 y. 65 bet.
2. Каспржак А.Г., Калашников С.П. Приоритет образовательных результатов как инструмент модернизации программ подготовки учителей // Психологическая наука и образование. 2014. Т. 19. № 3. С. 87.
3. Соколова И.И., Илюшин Л.С., Шилова О.Н. Влияние социокультурных условий на изменение подготовки современного учителя // Человек и образование. 2015. № 3 (44). С. 45.
4. Горюнова Л.В. Сущность современного отечественного педагогического образования: проблемы и перспективы // Современная высшая школа: инновационный аспект. 2015. № 4. С. 12.
5. Бычков А.В. Научный потенциал учителя // В сб.: Образовательное пространство в информационную эпоху. М.: ФГБНУ ИСРО РАО, 2021. С. 117.
6. <https://worldskills.moscow/insertfiles/ДОС/Положение%20о%20стандартах%20ВорлдСкилл.pdf> (дата обращения: 16.12.2021).

AKADEMIK MOBILLIK ZAMONAVIY TA'LIMNING AJRALMAS QISMI SIFATIDA

*Ruziyeva Shoxida Fatillovna,
Buxoro davlat universiteti,
Pedagogika kafedrası 1-bosqich doktoranti*

Akademik mobillik va uning turlari o'rganildi, akademik mobillik kontsepsiyalarining nazariy tahlili o'tkazildi, talabalarning akademik mobilligining tarkibiy qismlari ko'rib chiqildi. Maqolaning maqsadi talabalarning akademik mobilligi muammolarini o'rganib, akademik mobillik shartlarini optimallashtirishdan iborat.

Kalit so'zlar: akademik mobillik, ERASMUS, akademik mobillik turlari, akademik mobillik modellari, amaliyot almashinuvi.

АКАДЕМИЧЕСКАЯ МОБИЛЬНОСТЬ – НЕОТЪЕМЛЕМАЯ ЧАСТЬ СОВРЕМЕННОГО ОБРАЗОВАНИЯ

В статье изучены академическая мобильность и её виды, проведён теоретический анализ понятий академической мобильности, рассмотрены составляющие академической мобильности студентов. Цель статьи – изучить проблемы академической мобильности студентов и оптимизировать условия академической мобильности.

Ключевые слова: академическая мобильность, ERASMUS, виды академической мобильности, модели академической мобильности, обмен практикой.

ACADEMIC MOBILITY IS AN INTEGRAL PART OF MODERN EDUCATION

Academic mobility and its types were studied, theoretical analysis of academic mobility concepts was conducted, components of students' academic mobility were considered. The purpose of the article is to study the problems of academic mobility of students and to optimize the conditions of academic mobility.

Keywords: academic mobility, ERASMUS, types of academic mobility, models of academic mobility, practice exchange.

Kirish. Ishlab chiqarish va texnologiyani rivojlantirish bilan bog'liq yangi talablar ta'limning barcha sohalarida, shu jumladan, kadrlar tayyorlashda ham yangi imkoniyatlar ochmoqda. Kelajakdagi mutaxassisni ish beruvchi tomonidan ko'proq talab qiladigan global jarayonlardagi ishtirokida ham bu jarayonda muhim ahamiyat kasb etadi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 8-oktabrdagi PF-5847-son “O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida” hamda 2022-yil 28-yanvardagi PF-60-son “2022—2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning Taraqqiyot strategiyasi to'g'risida”gi Farmonida akademik mobillikning oliy ta'limni rivojlantirishda muhim tarkibiy qism sifatida ko'rsatiladi.

Xorijiy oliy o'quv yurtlarida o'z ona tili o'qituvchilari va akademik almashinuv sohasida esa boshqa o'qituvchilar tadbirlarni amalga oshirishadi. Bunday ishlarning natijasi shundaki, mamlakatlar o'z universitetlarida tahsil olayotgan talabalar orasida ishonchli yordamchilarga ega bo'lib, xorijiy oliy o'quv yurtlarida faoliyat yuritayotgan o'qituvchilar orqali ularning tili va madaniyati keng tarqaladi.

Asosiy qism. Talabalar uchun akademik mobillik turli universitetlarda o'qish, o'qituvchilar va boshqaruv xodimlari uchun esa tajriba almashish va yangi kompetensiyalarni egallash maqsadida boshqa universitetlarga tashrif buyurish imkoniyati sifatida qaraladi. Boloniya shartnomasini yaratuvchilarga ko'ra, ba'zi mamlakatlarning geografik va eng muhimi, hozirgi ijtimoiy-iqtisodiy holatining o'ziga xos xususiyatlari ularda yagona mehnat bozori uchun sharoit yaratish qiyinchiligini keltirib chiqaradi. Hozirgi ijtimoiy-iqtisodiy sharoitda fazoviy harakatchanlikni (ya'ni, boshqa davlatga to'g'ridan-to'g'ri sayohat) amalga oshirish biroz iqtisodiy muammolarga olib kelmoqda. Shu sababli, I.V. Bogolovskiy va boshqa bir qator olimlar talabalarning mobilligini amalga oshirishning ikki turini ilgari surishdi. Gorizonttal va vertikal. Gorizonttal talabalarning o'qishini cheklangan muddatda olib borish; vertikal talabalarning to'liq muddatda o'qishini ta'minlashdan iborat.

Akademik mobillik zamonaviy ta'limning ajralmas xususiyati hisoblanadi.

Akademik mobillik – talaba yoki o‘qituvchilarning mamlakatidagi yoki xorijdagi OTMlarda kelishuv asosida ma’lum muddat o‘qish yoki dars berishini anglatadi.

Ma’lumki, xalqaro darajadagi ta’lim sohasi o‘zgarishlari “Boloniya shartnomasi” asosida olib boriladi. Shu jihatdan olib qaralganda, akademik mobillik ham xalqaro Boloniya shartnomasiga muvofiq o‘tkaziladi.

Tizimli o‘zgarishlar sharoitida kasb-hunar ta’limi darajalarining uzluksizligi yuqori sinf o‘quvchilari va o‘quvchilarida alohida sifat – akademik mobillikni shakllantirishni ta’minlash maqsadida uning tarkibiy qismlari va funksiyalarining mutanosibligi, izchilligi va o‘zaro ta’siri orqali erishilishi olimlar tomonidan aniqlangan.

Akademik mobillik zamonaviy ta’limning ajralmas xususiyatiga aylandi. Shu sababli, mamlakatimizning Boloniya jarayonidagi ishtiroki bilan bog‘liq holda, oliy ta’lim tizimini takomillashtirish va umuman manfaatlarni ta’minlash uchun undan foydalanishda ushbu jarayonning barcha jihatlarini o‘rganish va tahlil qilish zarurati paydo bo‘ldi.

Boloniya jarayoni:

- 1999-yil 19-iyundan boshlab 46 ta ishtirokchi davlat;
- Yevropa bo‘ylab yagona darajalar: uch bosqichli tizim "bakalavr" - "magistr" - "doktorant";
- mobillik formulasi: 4 + 2 + 3: 4 yil - bakalavr darajasi, 2 yil magistratura, 3 yil aspirantura (Yevropa doktoranturasi);

- “bakalavr” maqomi to‘liq oliy ta’lim, har qanday holatda “tugallanmagan oliy ma’lumot”;
- yagona Yevropa ta’lim maydoni - masalan, bir nechta Yevropa universitetlarida parallel ravishda o‘qish mumkin;

- Yevropa bo‘ylab yagona baholash;

- chet tillarini o‘qitish;

- Yevropalik ish beruvchilar uchun mos keladigan diplomlar

“Akademik mobillik - uzluksiz ta’lim sub’ektining yosh xususiyatlari va ehtiyojlariga qarab , individual ta’lim yo‘nalishini qurish va amalga oshirish orqali ko‘p qirrali ta’lim makonida harakat qilish qobiliyati”. S. N. Ryagin [1] akademik harakatchanlikning asosiy turlarini aniqladi. Bular quyidagilar:

- darajali - bir ta’lim darajasidan boshqasiga o‘tish, masalan, o‘rta maktab o‘quvchisi - bakalavr, bakalavr - magistr va boshqalar;

- mazmun bilan bog‘liq – fanlarni o‘zlashtirish darajasini tanlash bilan bog‘liq (asosiy, takomillashtirilgan, kengaytirilgan, kengaytirilgan chuqurlashtirilgan va boshqalar);

- faoliyatga asoslangan – o‘quv fanini o‘rganish usuli bilan belgilanadi (mantiqiy, obrazli, aralash va boshqalar);

- vaqtinchalik – akademik ta’lim muddatlari va shakllarini tanlash bilan bog‘liq harakatlar (shakllar: kunduzgi, sirtqi, kechki va boshqalar; muddatlar: 4 yil – bakalavr, 2 yil – magistratura, 5 ta yillar - mutaxassis);

- geografik - ta’lim joyi bilan bog‘liq harakatlar (shahar, mintaqaviy, federal yoki xalqaro darajadagi ta’lim muassasasi va boshqalar).

YuNESKO ma’lumotlariga ko‘ra, 129 mamlakatdan minglab universitetlar chet elliklarga o‘z ta’lim xizmatlarini taklif qilishadi, garchi asosiy raqobat G‘arbiy Yevropa, AQSh, Avstraliya va Yaponiya o‘rtasida bo‘lib, barcha chet ellik talabalarning 4/5 qismi tahsil olsada, bu ko‘rsatkichning yanada yuqori bo‘lishi kelgusida davlatlar o‘rtasidagi nafaqat, ta’limiy balki, sanoatning ham rivojiga ulkan hissa qo‘shadi.

“Harakat erkinligini samarali amalga oshirish yo‘lidagi to‘siqlarni yengib o‘tish orqali harakatchanlikni rag‘batlantirish , ayniqsa quyidagilarga e’tibor qaratish lozimligini qayd etgan holda, Boloniya deklarasiyasi mobillik maqsadlarini quyidagicha belgilaydi:

- talabalar uchun – ta’lim muassasalari va tegishli xizmatlardan foydalanish;

- o‘qituvchilar, ilmiy xodimlar va ma’muriy xodimlar uchun Yevropa mamlakatlarida ilmiy tadqiqot, o‘qitish va qayta tayyorlash maqsadlarida , ularning maqomi va qonuniy huquqlarini buzmaganda holda o‘tkazgan davrlarini tan olish va tasdiqlash”[2,15]

Shu maqsadlarni amalga oshirgan holda, olib borilgan akademik mobillik kelgusida o‘z natijasini ko‘rsatishi shubhasiz.

Akademik mobillik Boloniya jarayonining asosiy tarkibiy qismi bo‘lib, turli xil ta’lim va ilmiy dasturlarga ega bo‘lgan va taqqoslash, o‘zaro tan olinishi va imkoniyatlari tufayli ularning optimal o‘zaro ta’siriga ega bo‘lgan yagona Yevropa ta’lim va ilmiy makonni shakllantirish jarayoni bo‘lib hisoblanadi. Universitetlar va ilmiy markazlarning samarali o‘zaro ta’siri, shuningdek, ta’lim trayektoriyalarini individuallashtirish natijasida akademik mobillik yuzaga keladi. Talabalar, tadqiqotchilar va o‘qituvchilar akademik mobillik dasturlarida ishtirok etib, yuqori sifatli ta’lim va tadqiqot dasturlariga kirish huquqiga ega bo‘ladilar va yangi bilim bazasi bilan o‘z mamlakatlariga qaytadilar. Akademik mobillikni rag‘batlantirish va

rag'batlantirish jahon mehnat bozorida munosib o'rin egallashga va milliy iqtisodiyotning mehnat resurslari sifatiga sezilarli ta'sir ko'rsatishga qodir bo'lgan sifat jihatidan yangi mehnat resurslarini shakllantirishga yordam beradi. Bilim va ko'nikmalarni baholashning umumiy mexanizmlari, ta'lim jarayonlari modellarini birlashtirish, o'quv kurslarini tavsiflash uchun umumiy xususiyatlardan foydalanish, shuningdek ularning modulli tuzilishi orqali taqqoslash qobiliyatiga erishiladi. Olingan ta'lim to'g'risidagi hujjatlarni o'zaro tan olish bir qator huquqiy hujjatlar, xususan, 1997-yildagi "Yevropa mintaqasida oliy ta'limga oid malakalarni tan olish to'g'risida" Lissabon konvensiyasi bilan tartibga solinadi. Natijada:

- universitetlar uchun samarali raqobat va o'zaro hamkorlik uchun yangi imkoniyatlar yaratilmoqda;
- talabalar uchun individual ta'lim yo'nalishini tanlash, shuningdek, yuqori sifatli ta'lim xizmatlarini olish imkoniyati paydo bo'lib, malakali kadrlarni ishga joylashtirishga yordam beradi;
- o'qituvchi va olimlar uchun ta'lim va fan sohasida samarali hamkorlik istiqbollari ochilmoqda;
- davlatlar ta'limni modernizatsiya qilish va yangi texnologiyalarni joriy etishni faollashtirish uchun keng imkoniyatlarga ega; Bundan tashqari, bir qator mamlakatlarda ta'lim xizmatlari bozoridan olinadigan foyda ortib bormoqda.

Xorijiy tajribalarni to'plash zamonaviy fan talablaridan biri ekanligi shubhasiz. Bundan tashqari, Yurtimizda xorijiy tajribalarni egallashlari uchun xorijiy amaliyotlar olib boriladi. Lekin, akademik mobillik xorijiy amaliyotlardan farq qilgan holda,

1) talabalar xorijiy universitetlarda ham cheklangan, ham uzoq muddatga – bir semestr dan o'quv yiliga o'qish imkoniyatiga ega ;

2) bunday xizmat safarlarida ular to'liq o'qitiladi, chet tilini, o'quv rejasiga muvofiq individual fanlarni o'rganadi, agar talaba tegishli hujjatlarni taqdim etgan bo'lsa, tayanch universitetga qaytib kelganida hisobga olinadi . Asosiy universitet deganda talaba o'qishga kirgan va dastlab diplomini olmoqchi bo'lgan universitet tushuniladi.

Bu kabi farqlarning yana bir nechtasini misol qilishimiz mumkin, amaliyot tartibi esa “Oliy ta'lim muassasalarida xalqaro munosabatlar sohasida tahsil olayotgan talabalarning ishlab chiqarish amaliyotini O'zbekiston Respublikasining xorijdagi muassasalarida tashkil etish to'g'risida”gi nizomda o'z aksini topgan.

Nazariy tahlillar. Bugungi kunga kelib, akademik mobillikning ahamiyati yanada rivojlanib kelayotgani shubhasiz. Buning bir qator modellari ham mavjud bo'lib, ular quyidagilar:

Eng mashhur Yevropa modellari:

“**Erasmus** va keyin (1995-yildan beri) Sokrat. Erasmus modeli (1987-yilda Yevropada umumiy bozorni yaratishga ko'maklashish maqsadida boshlangan) va u bilan bog'liq harakatlanish sxemalari, masalan, Comet, Lingua va boshqalar, oliy ta'limning Yevropa modelini yaratishga qaratilgan. Erasmus - bu turli mamlakatlardagi universitetlar o'rtasida muvofiqlashtirilgan o'quv rejalari va dasturlarini ishlab chiqish dasturi . Dasturning yakuniy maqsadi - madaniyatlararo tushunish uchun mustahkam asos yaratish va yangi turdagi professionallikni rivojlantirish (Hamdo'stlik mamlakatlarda ishlashga yo'naltirilgan). Dastur o'z nomini Uyg'onish davri gumanisti Rotterdamlilik Erasmusdan (1469-1536) o'rta asr talabalari va professorlarining yuqori madaniyatlararo harakatchanligi ramzi sifatida oldi. Ushbu model doirasida talabalar almashinuvi mutaxassislar va malakali ishchilar uchun umumiyevropa bozorini rivojlantirishning kuchli vositasi sifatida qaraladi . 2003 -yilda allaqachon Erasmus modeli doirasida Erasmus Mundus maxsus loyihasi yaratilgan bo'lib, u jarayonga talaba va o'qituvchilarning harakatchanligini kiritishni o'z ichiga oladi . Erasmus Mundus dasturi Yevropa Komissiyasi tomonidan moliyalashtiriladi”[3].

Kometalar modeli oliy ta'lim va sanoatning o'zaro ta'sirini uning turli turlarida mustahkamlashga qaratilgan; mintaqaviy yoki tarmoq konsorsiumlari shaklidagi universitet-sanoat tuzilmalari; universitet -sanoat kadrlar almashinuvi; iqtisodiyot ehtiyojlarini qondirish uchun universitet-sanoat ta'lim loyihalarini o'z ichiga olgan model[4].

Yevropa Ittifoqi qarori bilan 1989 -yildan beri amalda bo'lgan “Lingua” dasturi o'z oldiga kamida bitta yevropa tilini ommaviy o'zlashtirishni yoyishdan iborat bo'lib, o'rganilayotgan til mamlakatlarda talabalar va o'qituvchilarning amaliyotini ta'minlashdan iboratdir. Lingua dasturi 1990-yil 1-yanvarda kuchga kirdi. Birinchi yil asosan tayyorgarlik ishlariga bag'ishlangan bo'lganligi sababli, 1993-yil Lingua dasturi samarali faoliyat ko'rsatgan uchinchi yil bo'ldi (markazlashtirilmagan harakatlar uchun 1992/1993 yillar natijalari birinchi bo'lib hisoblanadi). o'tgan yil bilan haqiqiy taqqoslash mumkin). 1993-yil (jami byudjet = 41,8 MECU) Lingua dasturini miqdor va sifat jihatidan sezilarli darajada mustahkamlash va rivojlantirishga imkon berdi.[5].

Tempus – Yevropa Ittifoqi hamkor mamlakatlarida ijtimoiy va iqtisodiy islohotlarni rag‘batlantirish va oliy ta‘lim tizimini rivojlantirishga qaratilgan Yevropa Ittifoqi modellaridan biri. Model eng uzun modellardan biri bo‘lib, uning birinchi bosqichi 1990 yilda boshlangan:

Tempus I - 1990–1994; Tempus II – 1994–1998; Tempus II bis – 1998–2000; Tempus III - 2000–2006 Keyingi bosqich – Tempus IV – 2007 -yilda boshlandi. Rossiyada dastur 1994-yildan beri amalda. Tempus modelining asosiy maqsadi Yevropa Ittifoqi va hamkor davlatlar o‘rtasida oliy ta‘lim sohasidagi hamkorlikni kengaytirishdan iborat [6].

Tempus Erasmus Mundus modeli bilan chambarchas bog‘liq holda amalga oshiriladi, uning doirasida talabalar va aspirantlar magistratura va doktoranturada Yevropa Ittifoqi mamlakatlarida o‘qish/stajirovka o‘tash uchun stipendiyalar bilan ta‘minlanadi. Bundan tashqari, Tempus Erasmus Mundus: Yevropa Hamkorligiga Oyna modeli bilan to‘ldirilib, Yevropa Ittifoqi va hamkor davlatlar o‘rtasida keng ko‘lamli akademik mobillikni rivojlantirish uchun mo‘ljallangan bir qator dasturlarni taklif etadi. Shuning uchun Tempus dastur maqsadlariga erishish uchun zarur bo‘lgan cheklangan miqdordagi qisqa muddatli harakatchan faoliyat olib borishlari talab etiladi.

Akademik harakatchanlikni amalga oshirishning ko‘rib chiqilayotgan modellarida ishtirok etish bakalavriyat va magistratura talabalari uchun elita ta‘lim olish, ilmiy tadqiqotlar olib borish yoki amaliy mashg‘ulotlardan o‘tish uchun alohida imkoniyatlarni ochib beradi.

Ko‘pgina tadqiqotchilarning ta‘kidlashicha, Boloniya dasturida qatnashgan talabalar akademik mobillik uchun asosiy to‘siq- tilni qayd etishadi va bu to‘siqlardan yana biri bu “kredit-modul” tizimida kreditlarning to‘planilmay qolishidir[7].

Ammo akademik almashinuv dasturlaridan birida qatnashish uchun pul to‘lashga qodir talabalar chet elda o‘qishda ham qiyinchiliklarga duch kelishadi. Boshqacha qilib aytganda, yuqorida aytib o‘tilgan akademik harakatchanlikni cheklovchi omillar tufayli talabalar o‘zlariga savol berishadi: xorijiy universitetda o‘qib vaqtimni yo‘qotdimmi? Bu savol mutlaqo adolatli, chunki o‘z universitetiga qaytgan talabalar o‘tkazib yuborilgan semestr dasturini olishga majbur bo‘lishadi. Psixologik nuqtai nazardan, va‘da qilingan narsalar va aslida mavjud bo‘lgan narsalar o‘rtasida ichki qarama-qarshilik paydo bo‘ladi.

Xulosa. Xorijiy universitetlarda ta‘lim dasturlari va kurslari tuzilmalarida farqlar mavjud. Ushbu muammo 2002-yilda Stokgolm seminarida taklif qilingan ta‘lim dasturlari mezonlariga mos kelmasligidan kelib chiqadi. Bu mezonlarning asosiylari quyidagilardir:

- umumiyligni aks ettiruvchi yagona hujjat berish;
- akademik almashinuv dasturlarida ishtirok etuvchi ikkita universitet tomonidan o‘quv rejalari va ta‘lim dasturlarini tasdiqlash ;
- bitiruvchilarning yakuniy bilim va ko‘nikmalariga qo‘yiladigan talablar qabul qilinishi, yagona tizim tanlanilmaganligi;
- akademik almashinuv dasturlari talabalar va o‘qituvchilarning harakatchanligini ta‘minlamaganidan iborat[8].

Bundan kelib chiqadiki, har qanday o‘zgarishni amalga oshirish davomida bir qator to‘siqlarga duch kelinsa ham, ortga qaytilmaydi, shu sababli, akademik mobillik kelajakda o‘zining natijasini beradi.

Adabiyotlar:

1. Ryagin S.N. O‘rta va oliy kasbiy ta‘limning tizimli yondashuv asosida uzluksizligini tavsiflash muammosi bo‘yicha . Shaxs haqidagi fan: gumanitar tadqiqotlar, 2014, (2): 167–175. (Rus tilida.)
2. Grebnev LS London kommyunikesi: Boloniya jarayonining yakuniy bosqichi. Vyshee Obrazovanie v Rossii, 2007, (9):3–13. (Rus tilida.)
3. Kompetensiyaga asoslangan yondashuv: Yevropa universitetlari tajribasi, ed. Baidenko VI Moskva, 2007, 215. (Rus tilida)
4. Koropchenko AA Boloniya jarayoni kontekstida akademik harakatchanlik va malakalarni tan olish muammolari. Barents Evro-Arktika mintaqasining ilmiy va ta‘lim makonini yaratish: holati, muammolari, istiqbollari. Arxangelsk,2007, 73–85. (Rus tilida.)
5. Commition of the European Communities “Lingua Programme” ., 2005 (Ingliz tilida)
6. Znovenko LV Uzluksiz ta‘lim sharoitida pedagogika universiteti talabalarining akademik harakatchanligini rivojlantirish . Cand. Ped.Sci. Diss. Omsk, 2008, 272. (Rus tilida)
7. Bogoslovskii VI, Pisareva SA, Triapitsyna AP Akademik harakatchanlik: Boloniya jarayonida amalga oshirish. St. Sankt-Peterburg: Izd-vo RGPU im. AI Gertsena, 2007, 55. (Rus tilida)
8. Manaeva N.N. Universitet talabalarining axborot harakatchanligi zamonaviy dunyoda ta‘lim sifatining tarkibiy qismi sifatida., 2015, (10): 54–59. (Rus tilida.)

OLIV O‘QUV YURTI TALABALARI UCHUN MA‘RUZA MASHG‘ULOTLARINI SAMARALI TASHKIL ETISH USULLARI

Niyozov Erkin Dilmurodovich,

Buxoro davlat universiteti

Tabiiy fanlar fakulteti dekani, t.f.n., dotsent

Saidov Olimjon Amon o‘g‘li,

Buxoro davlat universiteti

“Umumiy va noorganik kimyo” kafedrasida 1-bosqich magistranti

Shukurov Hidoyat O‘ktam o‘g‘li,

Buxoro davlat universiteti

“Umumiy va noorganik kimyo” kafedrasida 2-bosqich magistranti

Ushbu maqolada oliy o‘quv yurtlarida ma‘ruza mashg‘ulotlarini samarali tashkil etish usullari va strategiyalari ko‘rib chiqilgan. Unda ushbu mavzu bo‘yicha mavjud adabiyotlarni har tomonlama tahlil qilish, so‘ngra talabalarning faolligini oshirish, metod o‘rganish, texnologiyalardan foydalanish va fikr-mulohazalarni baholash va taqdim etishning turli usullari muhokama qilinadi. Natijalar talabalarning bilimlarini oshirishda yaxshi tuzilgan ma‘ruzalarning muhimligini ta‘kidlaydi va o‘qituvchilar uchun amaliy tushunchalarni taqdim etadi. Xulosa qilib aytganda, maqolada oliy ta‘limda tashkil etilgan ma‘ruzalarning ahamiyati ta‘kidlangan va amalga oshirish bo‘yicha takliflar berilgan.

Kalit so‘zlar: *ma‘ruza mashg‘ulotlari, an‘anaviy dars, noan‘anaviy dars, talabalarni jalb qilish, faol ta‘lim, texnologiya, baholash, fikr-mulohaza.*

МЕТОДЫ ЭФФЕКТИВНОЙ ОРГАНИЗАЦИИ ЛЕКЦИОННЫХ ЗАНЯТИЙ ДЛЯ СТУДЕНТОВ ВЫСШИХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЙ

В данной статье рассмотрены методы и стратегии эффективной организации лекционных занятий в высших учебных заведениях. В ней проведён всесторонний анализ доступной литературы по этой теме с последующим обсуждением различных способов оценки и предоставления обратной связи для повышения вовлечённости учащихся, активного обучения, использования технологий и обратной связи. Результаты подчёркивают важность хорошо структурированных лекций для улучшения знаний учащихся и предоставляют преподавателям практическое понимание. В заключение, в статье подчёркивается важность организованных лекций в высшем образовании и даются предложения по внедрению.

Ключевые слова: *лекции, традиционные уроки, нетрадиционные уроки, вовлечение учащихся, активное обучение, технология, оценка, обратная связь.*

METHODS OF EFFECTIVE ORGANIZATION OF LECTURE SESSIONS FOR STUDENTS OF HIGHER EDUCATIONAL INSTITUTIONS

This article examines the methods and strategies for the effective organization of lecture classes in higher education institutions. It discusses a comprehensive analysis of the available literature on this topic, followed by various methods of increasing student activity, active learning, technology use and assessment and presentation of feedback. The results highlight the importance of well-structured lectures in improving student knowledge and provide practical insights for teachers. In conclusion, the article emphasizes the importance of lectures organized in higher education and offers for implementation.

Keywords: *lectures, traditional lessons, non-traditional lessons, student engagement, active learning, technology, assessment, feedback.*

Kirish. Darhaqiqat, barcha kasblar ichida o‘qituvchilik kasbi muhim ahamiyat kasb yetadi. Chunki o‘qituvchi yosh qalblar kamolotining me‘moridir. Bugun u yoshlarni g‘oyaviy- siyosiy jihatdan chiniqtirib, tabiat, jamiyat, tafakkur taraqqiyoti qonuniyatlarini o‘rgatadi, ularni mehnat faoliyatiga tayyorlab kasb-hunar egallashlarida ko‘maklashadi va jamiyat uchun muhim bo‘lgan ijtimoiy-iqtisodiy vaziyatni hal etadi. Ana shu ma‘suliyat o‘qituvchidan o‘z kasbining mohir ustasi bo‘lishini, talabalarga tarbiyaviy ta‘sir ko‘rsatib, ularning qiziqishi, qobiliyati, iste‘dodi va amaliy ko‘nikmalarini har tomonlama rivojlantirish yo‘llarini izlab topadigan kasb egasi bo‘lishini talab etadi.

Bugungi kunda kimyo fanini o'qitishda interfaol usullaridan foydalanish asosiy metodikaga juda muhim hisoblanadi. O'qitishning interfaol shakllari va usullaridan foydalanish, talabalarning kognitiv faolligini oshirishda, o'quv materiallarini mustaqil ravishda tushunishga yordam beradi. Interfaol usullar bilim, ko'nikma, yangi malakalarni ya'ni talabani asosiy kompetentsiyalari bo'lmish: o'rganish, izlash, fikrlash, hamkorlik qilish kabi o'z ustida ishlab, mashq qilish va rivojlantirish imkonini beradi. Aynan interfaol ta'lim o'qituvchiga bilish faoliyatini tashkil etishga yordam beradiki, deyarli barcha o'rganuvchilar izlanish, o'rganish jarayonida ishtirok etadilar.

Asosiy qism. Har qanday yuqori saviyadagi an'anaviy usulda, ya'ni faqat o'qituvchi tomonidan o'tkazilgan ma'ruza, garchand u faktlarga boy bo'lsada, agar u uzoq vaqt davom etsa, o'quvchi-talabalarning eshitish qobiliyati susayadi va charchaydi. Shuning uchun yangi pedagogik texnologiya asosida tashkil etilgan ma'ruzalar samarali bo'ladi. Olimlar aniqlashicha inson miyasi faqat 15 – 25 daqiqa davomida diqqatini yaxshi to'play olar ekan va shu vaqt oralig'ida 5 daqiqa dam olgan holda darsini davom ettirsa inson miyasi toliqmas ekan va ko'p ma'lumot qabul qila olar ekan shunga asoslangan holda biz quyidagi zamonaviy ma'ruza o'tish usulini qo'lladik va ijobiy natijalarga erishdik.

Ma'ruzachi o'z ma'ruzasini bir necha bloklarga bo'ladi. Har bir blokni 10-15 daqiqa davom ettiradi va har bir blokdan so'ng to'xtab, savol-javob o'tkaziladi.

Ma'ruza davomida ayrim muammolarni o'rta tashlaydi. Shu vaqt oralig'ida bu muammoga talaba-o'quvchilarning munosabatini aniqlaydi, ularning fikrlarini tinglaydi. Har bir fikr bildiruvchiga imkoniyat yaratadi. Uning fikri diqqat bilan tinglanadi. Ammo uni tanqid ostiga olmay, boshqalarning fikrlari tinglanadi. Bu holat ma'ruzaga nisbatan bo'lgan munosabatni ijobiy tomonga o'zgartiradi, ma'ruzaga befarq qaramaslikka sabab bo'ladi. Talaba-o'quvchilarni suhbatga tortish 5 daqiqa davom etadi.

Ma'ruza davomida mavzuni sekin-asta talaba-o'quvchining kundalik faoliyatiga bog'lash boshlanadi, asta-sekin ularga ham qisqa munozaralar asosida javob topiladi.

Shu holda kechgan ma'ruzalarda talaba-o'quvchilar vaqt qanday o'tib ketganini bilmay qoladilar. Ma'ruzaning yana davom etishini xohlab, befarqlik o'rmini hushyorlik, ichki intilish, yechim qidirish egallaydi o'zlari ham yechimni topishda shaxsan ishtirok etishga hissa qo'shishga intiladilar.

Bunday ma'ruzalar har ikki tomonning o'zaro faolligini oshiradi. Navbatdagi munozaralarga chorlaydi. Talaba-o'quvchilar bunday ma'ruzada ishtirok etar ekanlar, qolgan ma'ruzalar yana davom etishini ustoz bilan yana qachon uchrashishlarini istab qoladilar.

Oliy ta'limda ma'ruzadan tashqari o'qitishning boshqa tashkiliy shakllaridan ham foydalaniladi – seminar, laboratoriya ishi, amaliy mashg'ulot talabalarning mustaqil ishi, ishlab chiqarish amaliyoti, boshqa o'quv yurtida yoki chet el o'quv yurtida stajirovkada yoki chet el professor o'qituvchilarini bevosita o'quv jarayoniga jalb qilish va boshqalar.

Aralash dars: Uning tuzilishi: tashkiliy qismi, berilgan topshiriqlarni tekshirish, yangi materialni o'rgatish, yangisini ilgari o'rganilgan material bilan solishtirish (taqqoslash) va mustahkamlash, amaliy topshiriqlarni bajarilishi va uni nazorat qilish, darsga yakun yasash va uyga topshiriqlar berish. Yangi materiallarni o'rganish darsi talabalarni o'qitishda qo'llaniladi. Ushbu dars doirasida quyidagi darslar olib boriladi – ma'ruza, muammoli dars, dars – konferentsiya, kino dars, dars – tadqiqot, bilimlarni mustahkamlash, ko'nikma va malakalarni shakllantirish darsi, seminar, amaliy, ekskursiya, mustaqil ishlar hamda laboratoriya mashg'uloti ko'rinishida olib boriladi va mustahkamlanadi.

Umumlashtirish va tizimlashtirish darsi fanni to'liq o'zlashtirish uchun muhim ahamiyatga ega bo'lgan dasturning asosiy masalalari bo'yicha o'quv materialining katta qismlarini tizimli takrorlashga qaratilgan bo'ladi. Bunday darsni o'tishda o'qituvchi talabalar oldiga muammoni qo'yadi, qo'shimcha ma'lumotlar olish manbalarini ko'rsatadi, hamda o'xshash masala va amaliy mashqlar beradi, topshiriqlar va ijodiy xarakterdagi ishlarni topshiradi. Bunday dars paytida talabalarning uzoq vaqt davomida – chorak, yarim yillik, o'quv yili davomida bir necha mavzular bo'yicha bilim, mahorat va ko'nikmalari tekshiriladi, fanni o'zlashtirish bo'yicha o'quvchining bilimi baholanadi.

Oksidlanish qaytarilish reaksiyalari: Tirik organizmdagi barcha reaksiyalar oksidlanish - qaytarilish reaksiyalari asosida amalga oshadi. Nafas olish, ovqat hazm qilish, turli biokimyoviy sintezlar asosida oksidlanish-qaytarilish reaksiyalari bilan bog'liq. Organizmda mikroelementlar yetishmasligi ana shu oksidlanish-qaytarilish reaksiyalarida o'zgarishlar ro'y beradi.

Organik moddalar ishtirokida sodir bo'ladigan oksidlanish-qaytarilish jarayonlariga alohida e'tibor qaratsak. Oksidlanish-qaytarilish reaksiyalari umumiy kimyo kursida to'liq o'rganiladi. “Organik kimyo” kursidan mavzularni o'rganishda o'quvchilarga ma'lum qiyinchiliklar keltirib chiqaradi.

Organik kimyoda oksidlanish-qaytarilish reaksiyalari eng katta qiziqish uyg'otadi, chunki bir oksidlanish holatidan ikkinchisiga o'tish reaktivni to'g'ri tanlashga va reaksiya sharoitlariga kuchli bog'liqdir [1].

Oksidlanish-qaytarilish jarayonlari qanday?

Barcha kimyoviy reaksiyalarni ikki turga ajratish mumkin:

Birinchisi, reaksiyaga kirishuvchi moddalarni tashkil etuvchi atomlarning oksidlanish darajasini o`zgartirmasdan davom etadigan reaksiya turlari.

Ikkinchi, turga reaksiyaga kirishuvchi moddalarni tashkil etuvchi atomlarning oksidlanish darajasini o`zgartiruvchi barcha reaksiyalarni o`z ichiga oladi.

Mavzuni to`liq tushuntirish uchun 2.1-NGK-23 guruhini ikki guruhga bo`ldik. Har bir guruhga yangi metodlar bo`yicha darsni tashkil qildik.

“Har kim – har kimga o`rgatadi” metodi.

Ushbu metod o`quvchilarga o`rgatuvchiga aylanish, ma`lum bilimlarni o`zlashtirgach, tengdoshlari bilan baham ko`rish imkonini beruvchi o`qitish uslubidir. Bu metodning maqsadi o`quvchilarga o`qitish jarayonida zarur bo`lgan axborot maksimumini berish, ayni paytda o`quvchida axborot olish va berishga qiziqish uyg`otishdir. Shuningdek axborot hajmini olgan o`quvchi ma`lum vaqt davomida uni iloji boricha ko`proq tengdoshlariga yetkazadi.

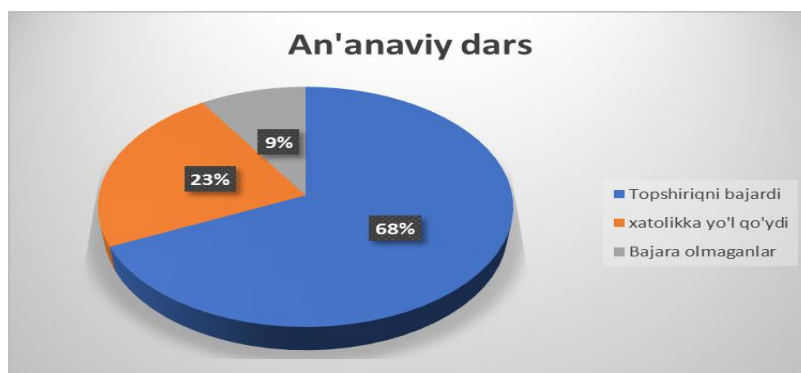
Qo`llanilishi:

- * o`quvchilarda axborot olish va berishga qiziqish uyg`otish uchun;
- * axborotni diqqat bilan eshitish va eslab qolish uchun;
- * sherigining axborotini tinglab, boshqa sherik axtarish uchun

Afzalligi:

- * o`z fikrini lo`nda bayon etishi;
- * tinglash va eslab qolish darajasini rivojlantirishi;
- * fanga yoki mavzuga bo`lgan qiziqishini uyg`otishi.

O`quvchilar kichik guruhlarga bo`lindi. Hamma guruh a`zolariga dastlab bir xil masala yozilgan tarqatma tarqatildi va masalani yechish shartlari tushuntirililadi:

➤ An'anaviy usulda o`quvchilar berilgan topshiriqni tushunib bajarib kelganlar soni va umumiy o`quvchilar soni

1-jadval.

№	O`quvchilar soni	Topshiriqni aniq bajargan o`quvchilar soni	Xato bajarib kelganlar	Bajara olmaganlar
1	22	15	5	1

1-jadvaldan ko`rinib turibdiki, an'anaviy ta`limda 2.1-NGK-23 22 o`quvchidan 15 tasi mavzuni to`liq tushungan deb olish mumkin. Bunda o`zlashtirish ko`rsatgichi 68% ni tashkil qiladi

➤ Noanʻanaviy usulda yangi metodlardan foydalanish oʻrgatilganidan keyin natijalar qayd etildi va oʻzlashtirish koʻrsatkichlari oʻrganildi

2-jadval.

№	Oʻquvchilar soni	Topshiriqni aniq bajargan oʻquvchilar soni	Xato bajarib kelganlar	Bajara olmaganlar
1	22	20	2	0

2-jadvaldan koʻrinib turibdiki, Noanʻanaviy taʼlimda 22 oʻquvchidan 20 tasi mavzuni toʻliq tushungan deb olish mumkin. Bunda oʻzlashtirish koʻrsatkichi 91% ni tashkil qiladi.

Xulosa. Oliy oʻquv yurtlarida talabalar uchun maʼruza mashgʻulotlarini tashkil etish tarkibni samarali yetkazib berish va talabalarni darsga faolligini taʼminlash uchun puxta rejalashtirish va amalga oshirishni talab qiladi. Biz Buxoro davlat universitetida kimyo yoʻnalishidagi ikkita guruh talabalariga “Oksidlanish va qaytarilish reaksiyalari” mavzusini ikki xil usulda anʻanaviy hamda yangi metodologik usuldan foydalangan holda maʼruza oʻtkazdik. Anʻanaviy usulda birinchi guruhga maʼruza qilib test olganimizda talabalar 68% natijani qayd etdi. Yangi metodologik usuldan foydalangan holda maʼruza mashgʻulotlarini olib borgan guruhimiz esa sezilarli darajada yuqori natijalar koʻrsatib testlardan oʻrtacha 91% natija koʻrsatdi.

Adabiyotlar:

1. Kartsova A.A., Levkin A.N. Organik kimyoda oksidlanish-qaytarilish reaksiyalari // Maktabda kimyo. - 2004. - 2-son. - 55-61.
2. Nurutdinova F. et al. Advantages of electronic textbooks in increasing the efficiency of laboratory lessons in chemistry //International scientific and practical conference on" Current problems of the chemistry of coordination compounds. – 2022. – T. 22. – C. 645-647.
3. Feruza N., Khafizov U., Saidov O. Use of electronic textbooks in physical chemistry //Taʼlim va rivojlanish tahlili onlayn ilmiy jurnali. – 2022. – T. 2. – №. 5. – C. 42-45.
4. Khafizov U., Saidov O. Education and Development.
5. Худойназарова Г.А., Мавлонов Б.А., Бахромов Х., Пирниёзов К. Талабаларнинг билимини баҳолашда бахтли воқеа ўйинидан фойдаланиш методикаси // «Таълим муассасалари ўқув тарбия жараёнига педагогик технологияларни жорий этиш ҳамда уларнинг таълим самарадорлигига таъсири» респ. илмий-амал. конф. матер. Бухоро. 2009. Б.48-51
6. Худойназарова Г.А., Қосимова Н.К. “Моддаларнинг табиатда айланиши” темасига оид биологик кечаси // “Ўқувчиларнинг экологик – таълим тарбияси”. Конференция қатнашчиларининг маърузалари. Бухоро. 1992. Б.48-49
7. Худойназарова Г.А., Ҳафизов У.У. Ахмедова Г.Т. Ўқувчиларга экологик тарбия беришда кимёвий кечаларнинг аҳамияти // Internatinal scientific conferense “Recent issuesof modern science” Сборный научных трудов. Выпуск 10. Часть 2. Переяслав-Хмельницкий 2017. 26-27 Феврал. С.103-107
8. Худойназарова Г.А., Бозорова М.А. Худойназарова Ш.А. Кимё дарсларнинг самарадорлигини оширишда дидактик ўйинларнинг аҳамияти. Internatinal scientific conferense “Recent issuesof modern science” Сборный научных трудов. Выпуск 10. Часть 2. Переяслав-Хмельницкий 2017. 26-27 Феврал. С.107-110
9. Худойназарова Г.А., Ҳожиева М. Оксиdlаниш-қайтарилиш реакцияларига доир тестлар ва уларнинг тахлили.Ижодкор ёшлар ва фан-техника тараққиёти. Вилоят илмий-назарий анжумани. Илмий маърузалар тўплами. Бухоро. 2003. Б.67-69
10. Бобомуродова Н, Худойназарова Г. Моддаларнинг табиатда айланиши мавзусига доир экологик кеча // Педагогик маҳорат. 2003. №3 Б.75-79

OLIV TA'LIM MUASSASALARIDA AXBOROT-KOMMUNIKATSION TEKNOLOGIYALAR ASOSIDA FANLARNI O'QITISH

*Shirinov G'ayrat Qodirovich,
Buxoro davlat universiteti, Umumiy va
noorganik kimyo kafedrasida katta o'qituvchisi*

Mazkur maqolada axborot-kommunikatsion texnologiyalar yordamida fan mavzularini o'qitishda talabalarda bilim, ko'nikmalarini shakllantirishda hamda ta'lim samaradorligini oshirish, treningni individuallashtirish hamda talabalarning motivatsiyasini oshirish kabi bir qator afzalliklari ko'rib o'tilgan.

Kalit so'zlar: axborot-kommunikatsion texnologiyalar, didaktik sistema, multimedia, muammolik prinsipi.

ПРЕПОДАВАНИЕ НА ОСНОВЕ ИНФОРМАЦИОННО-КОММУНИКАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В ВЫСШИХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЯХ

В данной статье рассмотрен ряд преимуществ, таких как условия реализации новых подходов к преподаванию предметов химии с помощью информационно-коммуникационных технологий, повышение эффективности образования, индивидуализация обучения, повышение мотивации учащихся.

Ключевые слова: информационно-коммуникационные технологии, дидактическая система, мультимедиа, проблемный принцип.

TEACHING BASED ON INFORMATION AND COMMUNICATION TECHNOLOGIES IN HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS

This article discusses a number of advantages, such as the conditions for the implementation of new approaches to teaching chemistry subjects using information and communication technologies, increasing the effectiveness of education, individualizing learning, increasing student motivation.

Keywords: information-communication technology, didactic system, multimedia, problem's principles.

Kirish. Ta'limni, shu jumladan kimyo fanlarini axborotlashtirish dasturlari turli darajadagi rasmiy hujjatlarda yoritilib kelinmoqda. Bundan tashqari, kimyo darslarini modernizatsiyalash bilan bog'liq bo'lgan ko'pchilik tadqiqotlarda axborotlashtirish prinsipi albatta eslatilib o'tiladi. Lekin bunday tadqiqotlarda zamonaviy axborot-kommunikatsion texnologiyalarning (AKT) ulkan imkoniyatlari faqatgina kimyoviy eksperiment natijalarini qayta ishlash uchun ofis dasturlarini qo'llash, molekular strukturasi modellash uchun Chem Office maxsus paketlarini qo'llash, kompyuterda test olishga qaratilgan tavsiyalar bilan cheklanadi.

Asosiy qism. Bu holat obyektiv va subyektiv xarakterdagi sabablar bilan tushuntirilishi mumkin. Birinchisiga OTMlarda kompyuter sinflarning ta'minlanganlik darajasi etarlicha yuqori bo'lmaganligini, tarmoqlarning o'tkazish qobiliyati pastligini, dasturiy va metodik ta'minotning etishmovchiligini kiritish kerak. Sub'ektiv xarakterdagi sabablar esa, bir qator tadqiqotchilar fikriga ko'ra, pedagoglar va ta'lim sistemasining konservatizmi (eskilikni yoqlashi), pedagogik kadrlarning zaif tayyorgarligi hisoblanadi. Oliy ta'limda AKTning kam qo'llanilishiga asosiy sabab shundaki, katta mehnat stajiga ega bo'lgan pedagog o'zining sinovdan o'tgan ta'lim metodikasini yangisiga almashtirishga va shu sababli o'quv jarayonida kompyuterni qo'llashga hali tayyor bo'lmaganligidir. Boshqa tomondan, multimedia mahsulotlarining asosiy kamchiligi – o'quv kursining zaif metodik ssenariysi hisoblanadi, chunki bunday dasturlarning ko'pchiligi shu sohaning mutaxassislaridan tomonidan yaratilmaydi.

Lekin asosiy muammo, buni ko'pchilik ta'kidlab o'tmoqda, pedagogika fani tomonidan qabul qilingan kompyuterli ta'lim prinsiplarining mavjud bo'lmaganligidir. Shu sababli kimyoni o'rganishda kompyuterni qo'llash, kimyo o'qituvchisining axborot madaniyatini shakllantirishga qaratilgan yangicha yondashuv va metodikalarni yaratish zarurati tug'iladi.

Kompyuter va telekommunikatsion vositalar va texnologiyalar qo'llanilishining turli aspektlariga ko'pgina mualliflarning tadqiqotlari qaratilgan. Masalaning qo'yilishi va tadqiqotlarda ko'tarilgan muammolarning turiga qarab, mualliflar terminologiyasida tafovutlar kuzatiladi. Hozirgi vaqtda pedagogik adabiyotlarda “kompyuter texnologiyalari”, “axborot texnologiyalari”, “zamonaviy axborot texnologiyalari”,

“o‘qitishning axborot texnologiyalari”, “yangi axborot texnologiyalari”, “ta’limning axborot texnologiyalari” kabi atamalar ishlatiladi [1].

Ba’zi tadqiqotchilar o‘qitishning axborot texnologiyalari deganda o‘qitish jarayonida kompyuter tarmoqlari, jumladan Internet global tarmog‘ining qo‘llanilishini tushunadilar. Ularning fikriga ko‘ra, Internet o‘qituvchi bilan raqobat qilishi hamda tezkor va qiziqarli shaklda kurs mazmunini o‘quvchiga etkazishi mumkin. Shuningdek, u nafaqat xohlagan savolga javob berish, balki shu savolni to‘g‘ri ifodalashni o‘rgatish uchun ham xizmat qilishi mumkin [2].

Darhaqiqat, kompyuter tarmoqlari – bu ma’lumotlarning ulkan makoni hisoblanadi. Lekin Internet barcha savollarga javob berish imkoniyatiga ega bo‘lishi bilan bir qatorda, shu ma’lumotlarning to‘g‘riligi xususida shubhalar ham yo‘q emas. Masalan, hammaga ma’lum bo‘lgan Internetning WWW servisi MS Word, MS Excel dasturlari yordamida yaratilishi mumkin bo‘lgan web-sahifalarni birlashtiradi. Natijada tarmoqdagi bunday sahifalarning soni yuz millionlarga etadi, shu sababli ularda saqlanadigan ma’lumotning haqqoniyligiga hech kim kafolat bermaydi [3].

Shunga qaramasdan, kasbiy kompetentlik, zamonaviy dunyoqarash, ijodkorlik qobiliyati kabi ta’lim maqsadlarini faqatgina axborot resurslari asosida amalga oshirish mumkin. Mana shu bosqichda aynan global tarmoqlar ilmiy va o‘quv-metodik ma’lumotlar bazasiga kirish imkoniyatlarini; o‘quv muassasalari, o‘qituvchilar, talabalar o‘rtasida axborot almashinishni; telekonferensiyalar o‘tkazishni ta’minlaydi, ya’ni kam vaqt sarflab va moliyaviy xarajatsiz qiziqtirgan savol bo‘yicha kerakli ma’lumotlarni olishga imkon beradi.

Ma’lumki, tarmoq – bu kompyuterlar, ular orasidagi bog‘lanmalar va dasturiy ta’minotlar birlashmasidir. Intelektual kompyuter sistemalari va telekommunikatsion tarmoqlarning birlashishi ta’lim jarayonlarida o‘z aksini topishi kerak. Shu sababli ular *axborot-kommunikatsion texnologiyalar* deb yuritilsa maqsadga muvofiq bo‘ladi. Shularga asosan, axborot-kommunikatsion texnologiyalar deganda *o‘qitishning pedagogik texnikasi, kompyuter va kommunikatsion vositalarni qo‘llashga asoslangan o‘qitish usullari va pedagogik texnologiyalar majmui* tushuniladi.

Ya’ni ta’limning axborot-kommunikatsion texnologiyalari – bu zamonaviy kompyuter va kommunikatsion vositalarni qo‘llashga asoslangan, ta’lim standartlariga erishishni ta’minlaydigan tashkiliy shakllar, pedagogik texnologiyalar va o‘quv jarayonini boshqarish texnologiyalarining qo‘shilishidir.

Kimyoni o‘qitish, o‘qituvchini tayyorlash sistemasini modernizatsiyalashdagi AKTning ahamiyati uni ta’lim jarayonida qo‘llanilish prinsiplarining (didaktik prinsiplarning) tahlilini taqozo etadi. Oliy ta’lim pedagogikasi rivojlanishining zamonaviy bosqichida o‘quv jarayonida AKT qo‘llanilishining metodologik talablari aniqlanayotganda an’anaviy didaktik prinsiplar yangilariga almashtirilishi emas, balki hozirgi sharoitda ularni asosli qo‘llash imkoniyatiga ega bo‘lgan mazmun bilan to‘ldirilishi va qayta ko‘rib chiqilishi kerak [4].

Oliy ta’lim amaliyotiga AKT kiritilishining shartlaridan biri o‘qituvchi va talabalarning ularni qo‘llash tayyorgarligi hisoblanadi. Hozirgi vaqtda, afsuski, ko‘pchilik o‘qituvchilar AKTning o‘quv jarayoniga kiritilishini oliy ta’lim sistemasiga EHMning joriy qilinishi sifatida qarab chiqadilar. Ehtimol, bu – muammo mohiyatini sodda va bir tomonlama tushunishdir. U esa o‘quv jarayonini yuqori darajada yangicha tashkil qilishni, shuningdek, OTM ning barcha sohalariga AKTni keng joriy qilish asosida insonning kompyuter bilan optimal bog‘liqligini tashkil qilgan holda o‘qitish texnologiyasining yangi didaktik modelini yaratishdek jarayonlarni qamrab oladi.

Jadal sur’atlarda o‘zgarishlar amalga oshayotgan zamonaviy sharoitda quyidagi tendensiyalarni ajratish mumkin: o‘qituvchi ba’zi didaktik, xususan, nazorat qilish funksiyalaridan ozod bo‘lib, ijodiy-yondashuv funksiyalarga ko‘proq e’tibor qaratadi; uning o‘rni ancha o‘zgaradi va talabalarning bilish faoliyatini boshqarish bo‘yicha imkoniyatlari kengayadi; pedagogning kompyuter savodxonligiga qo‘yiladigan talablar oshadi. S.I. Arxangel-skiyning fikriga ko‘ra: “o‘qituvchilar faoliyatining xarakteri o‘zgaradi, u “ijodiy-maslahat” ko‘rinishga ega bo‘ladi”.

Shuni ta’kidlash joizki, AKTdan foydalanish shariotida o‘qituvchining o‘rni nafaqat etakchi bo‘lib qoladi, balki yanada murakkablashadi. U mashg‘ulot uchun o‘vuv materiali yig‘adi, talabalarning AT bilan o‘zaro ta’sir strukturasi va algoritmlarini ishlab chiqadi, talabalar faoliyatini boshqarish mezonlarini shakllantiradi va hokazo. Faoliyatining mohiyati o‘zgaradi, uning ishi borgan sari konsultativ xarakterga ega bo‘lib, undan doimiy ravishda nafaqat bilimi va kasbiy mahoratini, balki uslubiy kompetentligini yangilash talab qilinadi.

Psixologik nuqtayi nazardan, AKTni qo‘llash sharoitida ayrim o‘qituvchilarda kompyuter savodxonligi bo‘yicha qiyinchiliklar tug‘ilib, ular yangi texnika bilan ishlash qo‘rqquvida, ko‘pchilik o‘qituvchilarda EHMni qo‘llash tajribasining mavjud bo‘lmasligida namoyon bo‘ladi. O‘quv jarayonini

axborotlashtirish kabi hodisaning yangiligi, o‘qituvchiga qo‘yiladigan qo‘shimcha yuklamalar ba‘zi o‘qituvchilarda beixtiyor muayyan ishonchsizlikni, o‘ziga xos psixologik to‘siqni shakllantiradi.

Bunday sharoitda pedagogning kasbiy faoliyati samaradorligining muhim sharti bu – kompyuter madaniyati hisoblanadi. Ya‘ni o‘quv jarayonida EHMni qo‘llayotgan o‘qituvchi o‘zining sohasida kompyuterning imkoniyatlarini bilishi va AKTni qo‘llash sharoitida u bilan ishlash malakasiga ega bo‘lishi, o‘quv materialini tanlashni va tegishlicha ularni qo‘llashni bilishi, o‘qitish maqsadlaridan kelib chiqqan holda darslarda muammoli vaziyatlarni yaratishi yoki dasturchilar bilan hamkorlikda o‘rgatuvchi dasturiy vositalarni yozishni bilishi kerak.

AKT qo‘llanilishining yana muhim shartlaridan biri – pedagogning uni qo‘llashdagi qiziqishi hisoblanadi. Bu shuni bildiradiki, ba‘zi pedagogik masalalarni samarali hal qilishda (masalan, o‘rganilayotgan o‘quv materialining ahamiyatini ochishda, uning o‘zlashtirilish intensivligini oshirishda, amaliy ishlar malakasini rivojlantirishda va mustahkamlashda, o‘quv faoliyatini boshqarishda, o‘quv materialining o‘zlashtirilish natijalarini qayd etishda) ushbu texnologiya yordam berishini, shuningdek, noijodiy xarakterga ega bo‘lgan pedagogik faoliyatning bosqichlarini avtomatlashtirish hisobiga ko‘proq bo‘sh vaqtga ega bo‘lishini o‘qituvchi ko‘ra olishi kerak. Ta‘kidlash joizki, afsuski, ko‘pchilik OTMlarda AKTni yaratish bo‘yicha olib borilayotgan ishlar markazlashgan xarakterga ega emas, o‘qituvchilarning real mehnat xarajatlari ularning shaxsiy ish rejalarida inobatga olinmaydi.

AKTni qo‘llash sharoitida o‘qituvchining faoliyati ancha qiyinlashadi. Chunki o‘qituvchi uni yangi pedagogik muhitda va yangi o‘qitish vositalari bilan amalga oshiradi. U AKT orqali, shu muhitda amalga oshiriladigan o‘qitish strategiyasi orqali talabalarga bevosita ta‘sir ko‘rsatish imkoniga ega bo‘ladi. Bunday sharoitlarda o‘qituvchi faoliyatining xarakteri o‘zgaradi: undan an‘anaviy o‘qitishda umuman mavjud bo‘lmagan ba‘zi funksiyalarni amalga oshirish talab qilinadi. Aytilganlardan shunday xulosa chiqarish mumkinki, hozirgi kunga kelib professor-o‘qituvchilar tarkibining kompyuter tayyorgarligi zamon talablaridan orqada qolmoqda. Ularning AKTni qo‘llashdagi psixologik-pedagogik tayyorgarligi ham talab darajasida emas. Masalan, umumiy texnik va maxsus fanlar o‘qituvchilarining 90% va barcha o‘qituvchilarning 70% qismi tayanch psixologik-pedagogik tayyorgarlikka ega emas. Demak, bu holat maxsus amaliy ko‘rsatmalarning yaratilishini taqozo qiladi.

Yetakchi OTMlar tajribasining tahlili ko‘rsatadiki, hozirgi vaqtda professor-o‘qituvchilar tarkibining psixologik-pedagogik tayyorgarligi turli shakllarda olib boriladi, masalan, malaka oshirish markazlari, o‘quv-metodik yig‘inlar, ilg‘or tajribalar almashinuvi, yosh o‘qituvchilar maktablari va boshqalar. Ularning dasturlari oliy ta‘limdagi pedagogika va psixologiyaning barcha bo‘limlarini qamrab oladi. Shu bilan birga, qamrov kengligi, dasturlarning murakkabligi berilgan dars mobaynida zamonaviy pedagogikaning ko‘pgina muhim qirralarini chuqurroq o‘rganishga imkon bermaydi. Dasturlarda esa ushbu masalalar bo‘yicha seminarlar yoki amaliy mashg‘ulotlar ko‘pincha ko‘zda tutilmaydi.

Qayd etilgan dasturlarning yana bir kamchiligi shundan iboratki, ular barcha kafedralarning o‘qituvchilari uchun ham mo‘ljallanmagan, ularning spesifikasi va tayyorgarlik darajasi inobatga olinmagan. Bu narsa o‘qituvchilarning psixologik-pedagogik tayyorgarligiga umumiy xarakter kasb etadi, u asosiy narsani – muayyan yo‘nalishni e‘tibordan chetda qoldiradi.

Professor-o‘qituvchilar tarkibining AKTni qo‘llash bo‘yicha tayyorgarligi taklif qilinayotgan dasturni uchta asosiy bo‘limga ajratgan holda olib borilsa, maqsadga muvofiq bo‘ladi. Dasturning bir bo‘limi umumiy OTM ko‘lamida, keyingisi turdosh kafedralar bo‘yicha kafedralararo masshtabida, uchinchi bevosita kafedralarda o‘rganiladi. Dasturning birinchi va qisman ikkinchi bo‘limi bo‘yicha mashg‘ulotlarni olib borish uchun OTMning pedagogika va psixologiya o‘qituvchilari jalb qilinadi. Dasturning uchinchi va qisman ikkinchi bo‘limi bo‘yicha mashg‘ulotlar tegishli kafedralarning tajribali o‘qituvchi-uslubshunoslariga topshiriladi.

O‘qitiladigan o‘quv fanlarning mazmun-mohiyatini, shuningdek davlat ta‘lim standartlari talablarini e‘tiborga olgan holda turdosh kafedralar guruhlarini quyidagicha bo‘lish mumkin: 1-guruh – gumanitar fanlar kafedralari; 2-guruh – tabiiy-ilmiy fanlar kafedralari; 3-guruh – umumkasbiy fanlar kafedralari; 4-guruh – maxsus fanlar kafedralari. Ushbu guruhlardagi o‘qituvchilar psixologik-pedagogik tayyorgarligining mazmuni differensial prinsip asosida tuzilishi, ya‘ni AKTni qo‘llash bo‘yicha bilimlar, ko‘nikmalar va malakalar ikkiga bo‘linishi kerak: umumdidaktik (har qanday fanlarni o‘tishda zarur bo‘ladigan) va maxsus (muayyan fanlarni o‘tishda zarur bo‘ladigan).

Oliy ta‘limda AKTni qo‘llash bo‘yicha ilg‘or tajribalar tahlili hamda bir qator ta‘lim muassasalari o‘qituvchilari bilan suhbatlar shundan dalolat beradiki, ularni muvaffaqiyatli qo‘llash uchun o‘qituvchi quyidagi bilim, ko‘nikma va malakalar yig‘indisiga ega bo‘lishi kerak.

Umumdidaktik bilimlar: AKT tushunchasi, ularning ahamiyati, didaktik funksiyalari va ularning imkoniyatlari; kompyuter va axborot vositalarining sinflari va turlari, AKTni qo‘llash prinsiplari, o‘quv

jarayonida AKTning o‘rni va ahamiyati; AKTni qo‘llashning psixologik-pedagogik shartlari; o‘quv jarayonida AKT qo‘llanilishining samaradorligi; AKT asosida o‘qitish usullari va shakllari, ularni loyihalashtirish texnologiyasi.

Umumdidaktik ko‘nikmalar va malakalar: AKT strukturasi ayrim kompyuter vositalirining o‘rni va ahamiyatini aniqlash, ularning didaktik imkoniyatlaridan foydalanish, psixologik-pedagogik omillar asosida dasturiy vositalarni tanlash, uni o‘quv jarayonida qo‘llash uchun zarur bo‘ladigan o‘quv materiallarini tayyorlash va hokazo.

Maxsus bilimlar: OTM ta‘lim jarayonida AKTning o‘rni va ahamiyati, ularda qo‘llaniladigan vositalarning ekspluatatsion-texnik xarakteristikalar va didaktik imkoniyatlari, dasturiy vositalarni kompleks qo‘llash spesifikasi, turli o‘quv mashg‘ulotlarini o‘tishda AKTni qo‘llash texnologiyasi va boshqalar.

Maxsus ko‘nikmalar va malakalar: fanlar kesimida turli o‘quv mashg‘ulotlarida ayrim dasturiy vositalarning o‘rni va ahamiyatini asoslab berish; muayyan AKT uchun o‘quv materialini (mavzu, laboratoriya ishini) aniqlash; AKT muhitida o‘quv mashg‘ulotlarini olib borishning optimal variantini tanlash; didaktik materiallar yaratish, amaliy dasturiy mahsulotlar uchun algoritmlar yaratish va ishlab chiqish, ular uchun uslubiy ko‘rsatmalar tuzish, kommunikatsion vositalar va uning dasturiy ta‘minoti bilan ishlash ko‘nikmalariga ega bo‘lish; AKT asosida o‘tiladigan o‘quv mashg‘ulotlarining samaradorligi aniqlash va tahlil qilish.

Shunday qilib, o‘qituvchilar tayyorgarligining umumdidaktik qismida AKTni qo‘llash bo‘yicha umumiy bilimlar, ko‘nikmalar va malakalar sistemasi shakllanadi, maxsus bo‘limda esa ular mustahkamlanadi va konkretlashtiriladi.

O‘qituvchilar tayyorgarligi hamda ularning AKTni qo‘llash darajasini tekshirilishining yakuniy bosqichi – olingan bilimlar, ko‘nikmalar va malakalarning o‘quv mashg‘ulotlarida amaliy joriy qilinishi hisoblanadi. Shu asnoda o‘qituvchilarning tayyorgarligi o‘zining mantiqiy yakuniga etadi.

Pedagogik kasbni endigina egallagan yosh o‘qituvchilar tayyorgarligi diqqatga sazovordir. Ular uchun AKT qo‘llanilishi haqidagi bilimlarni mehnat faoliyatining dastlabki bosqichida olishi juda muhimdir. Buning uchun malaka oshirish markazlarida “Ta‘lim jarayonida o‘qitishning axborot texnologiyalari” kabi maxsus bo‘limni kiritish maqsadga muvofiq hisoblanadi.

Xulosa va tavsiyalar. Qator tadqiqotlarda bayon etilgan umumdidaktik qoidalarga asosan AKTni oliy ta‘limda qo‘llash prinsiplarining mohiyatini ochishga harakat qilamiz.

Didaktik sistemaning o‘qitish qonuniyatlariga muvofiqlik prinsipi boshqalarga nisbatan asosiy prinsiplardan hisoblanadi, chunki u talabalarining o‘quv faoliyatini uning obyektiv qonuniyatlari asosida tashkil etilishini taqozo etadi. O‘qitish qonuniyatlarining asosiy mohiyati o‘quvchi tomonidan o‘quv fanining ilmiy mazmunini bosqichli o‘zlatirishidan iboratdir. Natijada, AKT qo‘llanilishida o‘qitish maqsadlari bosqichma-bosqich, bir qator xususiy didaktik masalalarni echish yo‘li bilan erishilishi kerak.

Nazariy bilimlarning ahamiyatlilik prinsipi AKT ishtirokidagi didaktik jarayonni tashkil etishning maqsadga muvofiqligini ifodalaydi. Bunda dastlabki bosqichda talabalar mavzuning nazariy mazmuni haqida ma‘lumot olishadi, so‘ng oraliq bosqichlarda har bir masalaning ayrim ko‘rinishlarini o‘zlashtirishadi va oxirgi bosqichda butun mavzuning o‘zlashtirilishini kerakli darajaga etkazishadi.

O‘qitishning ilmiy, tarbiyaviy va o‘zlashtiruvchi funksiyalarining birdamlik prinsipi. Bu prinsipni amalga oshirish imkoniyatini elektron ilmiy resurslarni loyihalash vaqtidan boshlab tashkil etish kerak. O‘zida o‘quv materialini saqlagan bunday resurslar nafaqat jarayonning, balki o‘qitishning ilmiy, rivojlantiruvchi va tarbiyaviy funksiyalarining maqsadli aspektlarini amalga oshiradi. Metodik jihatdan oqilona yaratilgan kompyuter dasturi o‘qituvchining shaxsiy malakasiga bog‘liq bo‘ladi va u albatta, o‘quvchilarning tuyg‘u va hissiyotlariga ta‘sir ko‘rsatadi. Masalan, kompyuterli laboratoriya praktikumi bilan ishlash jarayoni talabaning fikrlash qobiliyatini mukammallashtiradi, o‘zining qarorlarini asoslab berish ko‘nikmasini rivojlantiradi, natijada ularda hallollik, javobgarlik, vijdonlilik kabi ma‘naviy sifatlar shakllanadi.

Muammolilik prinsipi bilim va faoliyat usullarini ijodiy o‘zlashtirish, ijodiy faoliyat malakasini egallash qonuniyatlarini aks etadi. Bu prinsip AKTni qo‘llashda o‘qituvchini muammoli vaziyatlarni yaratishga va shu bilan o‘quv jarayonini faollashtirishga (jadallashtirishga) yo‘naltirib, unga ijodkorlik, tadqiqotchilik kabi faoliyat xususiyatlarini kasb etadi.

Multimedialik prinsipi an’anaviy ko‘rgazmalilik prinsipining yangi sifat darajasida rivojlangan prinsipi deb qabul qilish mumkin. Uning mohiyati shundan iboratki, o‘qitish multimediali bo‘lishi kerak. Bu prinsipga muvofiq AKTga asoslangan o‘qitish jarayoni fanlararo bog‘liqliklar negizida tashkil etilishi zarur.

Talabaning mustaqil ta‘limini faollashtirish prinsipiga asosan AKTning qo‘llanilishi shaxsni rivojlantirishga, sub’ekt sifatidagi o‘quvchining qobiliyatlarini aniqlashga, uning sub’ektiv tajribasini tan olishga hamda shu tajribaga tayangan holda pedagogik aloqadorlikni tuzishga qaratilgan bo‘lishi kerak. AKT

negizidagi oʻrgatuvchi muhit talabani faoliyatini cheklab qoʻymasdan, balki individual rivojlanish yoʻlini mustaqil tanlash sharoitlarini yaratishi kerak.

Adabiyotlar:

1. Стариченко Б.Е. Компьютерные технологии в вопросах оптимизации образовательных систем/ Урал.гос.пед.ун-т. – Екатеринбург, 1998. – 208 с.
2. Карлов И., Кудрявцева И. Ноосфера образования. Область удалённого доступа к знаниям // Альма матер ВВШ. – 2001. -№3.–С.41-44.
3. Шампанер Г. На рынке обучающих программ // Высшее образование. – 1999. -№3.–С.122.
4. Образцов П.И. Психолого-педагогические аспекты разработки и применения в вузе информационных технологий обучения. – Орёл, 2000. – 145 с.

**OLIV O‘QUV YURTI TALABALARIDA TEXNOLOGIK KOMPETENTLIKNI
MEDIATA‘LIM VOSITALARI ASOSIDA RIVOJLANTIRISH**

*Shomirzaev Maxmatmurod Xuramovich,
Termiz davlat universiteti professori,
pedagogika fanlari doktori
shomirzaevm@tersu.uz*

Maqolada elektron ta'lim vositalari yordamida oliy o'quv yurtlari talabalarining texnologik kompetensiyasini rivojlantirishda mediata'lim texnologiyasi asosida ta'lim sifatini oshirishning imkoniyatlari, jumladan, moslashuvchanlik, harakatchanlik, izchillik, qidiruv faoliyati, yangilikka intilish, nutq va ijodiy tasavvurlarini rivojlantirishning mazmun-mohiyati yoritib berilgan.

Kalit so'zlar: *elektron ta'lim vositalari, uzluksiz ta'lim, dastur, darslik, multimedia, elektron ish, elektron portfolio, o'quvchi, ta'lim, salohiyat, imkoniyat, mediata'lim, mediasavodxonlik, mediamadaniyat, ta'lim, multimedia, mediata'limning maqsadi, pedagogik mahorat, kommunikatsiya.*

**РАЗВИТИЕ ТЕХНОЛОГИЧЕСКОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ СТУДЕНТОВ ВУЗОВ НА
ОСНОВЕ СРЕДСТВ МЕДИАОБУЧЕНИЯ**

В статье рассматриваются возможности повышения качества образования на основе медиаобразовательной технологии в развитии технологической компетентности студентов высших учебных заведений с помощью электронных образовательных средств, в том числе гибкости, мобильности, системности, поисковой активности, стремления к инновациям, объясняется сущность развития речи и творческого воображения.

Ключевые слова: *электронные средства обучения, дополнительное образование, программа, учебник, мультимедиа, электронная работа, электронное портфолио, студент, образование, потенциал, возможность, медиаобразование, медиаграмотность, медиакультура, образование, мультимедиа, цель медиаобучения, педагогические навыки, общение.*

**DEVELOPMENT OF TECHNOLOGICAL COMPETENCE IN HIGHER EDUCATION
STUDENTS BASED ON MEDIA EDUCATION TOOLS**

In the article, the possibilities of improving the quality of education based on media education technology in the development of technological competence of students of higher educational institutions with the help of electronic educational tools, including flexibility, mobility, consistency, search activity, striving for innovation, the essence of the development of speech and creative imagination are explained.

Keywords: *electronic learning tools, continuing education, program, textbook, multimedia, electronic work, electronic portfolio, student, education, potential, opportunity, media education, media literacy, media culture, education, multimedia, media, the purpose of education, pedagogical skills, communication.*

Kirish. Oliy ta'lim muassasalari talabalari istiqbolini belgilashga, kasbiy ko'nikmaga, mutasaddilik qobiliyatlariga yo'naltirilgan inson faoliyatining vositalari, uslublari hamda tuzilgan loyiha natijalarini amalda qo'llash fikrlash moslashuvchanligi va qarorlar qabul qilish salohiyatiga ega bo'lgan, to'plangan tajriba va ilg'or g'oyalarni qayta ko'rib chiqa oladigan, ishlab chiqarish jarayonini zamonaviy texnologiyalar asosida loyihalashtira oladigan malakali mutaxassislarni tayyorlashni talab qiladi. Shu nuqtayi nazardan qaraganda, talabalarni zamonaviy mutaxassis bo'lib yetishishlari uchun ta'lim va tarbiya jarayonida elektron vositalardan foydalanishni tizimli va maqsadli yo'lga qo'yish zarurligi aniq.

Hozirgi kunda jamiyat hayotining deyarli barcha sohalarini, shu jumladan ta'limni rivojlanishini “media” (ya'ni: televidenie, radio, kinematograf, ommaviy nashrlar, kompyuter axborot tizimlari) siz tasavvur qilish qiyin.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Axborot makonini globallasuvi va uning “ochiqligi” zaminida yangi bilimlar, faktlar, qarashlar, konsepsiyalarning oqimi shiddat bilan ortib bormoqda va ommaviy axborot kommunikatsiyalari orqali berilayotgan axborotlardan foydalanish muammosi paydo bo'lmoqda.

“2022-2026-yillarda xalq ta'limini rivojlantirish bo'yicha milliy dasturni tasdiqlash to'g'risida” O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 11-maydagi yildagi PF-134-sonli Farmonida, Xalq ta'limi

vazirligiga multimedia ilovalarini ishlab chiqish talabi qo'yilgan, unga ko'ra maxsus elektron tizimlar orqali multimedialar berib borilishi aytib o'tilgan[1]

Metodlar. Texnologik kompetentsiyaning o'ziga xos xususiyati shundaki, unda shunday o'quv jarayoni ishlab chiqiladi va amalga oshiriladi, bu aniq belgilangan maqsadlarga izchil yo'naltirilgan o'quv jarayonining texnologik konstruksiyasiga erishishni kafolatlashi kerak". Bu maqsadlar o'rganilayotgan fan yoki fanning mazmuni, professor-o'qituvchilar va talabalarining o'zaro bog'liq faoliyati hamda talaba shaxsini rivojlantirishning ichki jarayonlaridan kelib chiqib belgilanadi. Texnologik kompetensiya doirasidagi o'quv maqsadlari o'quvchilarning harakatlarida ifodalangan o'quv natijalari orqali shakllanadi. Talabalarining texnologik kompetentsiyasini rivojlantirishda mediata'lim texnologiyasi asosida ta'lim sifatini oshirishning imkoniyatlarini beradi. [2]

Ma'lumki, oliy ta'lim muassasalarining o'quv jarayoniga elektron ta'lim vositalarining joriy etilishi, media ta'lim tushunchasi hamda ulardan o'qish va bilim olishda foydalana olsa, kasbga qiziqish va fazilatlarni shakllantirish imkoniyatini yaratadi.

Multimedialar orqali o'quvchilar o'zlariga mediata'lim beradilar. Turli mamlakatlarning ko'plab olimlari "media muhiti", "media madaniyati", "media ta'limi", "media savodxonligi" kabi asosiy tushunchalarni shakllantirishning bir necha usullarini aytib o'tishgan.

Media ta'lim - (ing. media education, lot. media - degan ma'noni anglatadi). "Ta'lim" tushunchasining o'zi nafaqat kasbiy va ilmiy bilimlarni, balki ma'naviy me'yorlar va madaniy qadriyatlarni takror ishlab chiqarishni, to'plashni ta'minlaydigan ijtimoiy institutdir. Media ta'lim talabalarni ommaviy kommunikatsiya (matbuot, televideniye, radio, kino, video, internet va boshqalar) qonuniyatlarini o'rganishga qaratadi. [3]

Media ta'limning asosiy vazifalari: yangi avlodni zamonaviy axborot sharoitida hayotga tayyorlash, turli ma'lumotlarni idrok etish, insonni uni tushunishga o'rgatish, uning psixikaga ta'sirining oqibatlarini anglash, ta'sir qilish usullarini o'zlashtirish va og'zaki bo'lmagan shakllarga asoslangan muloqot texnik vositalardan foydalangan holda munosabatga kirishish demakdir. Jamiyat va davlat rivojida ta'lim va media ta'limning roli kattadir.

Mediata'lim orqali dunyoning yetakchi mamlakatlari ta'lim sohasining ustuvorligiga erishdi. Bugungi kunda yangi sifatli ta'limga erishish uchun ta'limni axborotlashtirish va o'qitish uslublarini optimallashtirish, ochiq ta'lim texnologiyalaridan faol foydalanishni amalga oshirish zarur.

Media-ta'lim hozirgi davrda shaxs-ning ommaviy axborot vositalari orqali rivojlanish jarayonini anglatadi. [4]

Manbalardan kelayotgan axborot oqimi-dan to'g'ri foydalanib, o'zining rivojlanishi uchun kerakli bo'lgan axborotlarni o'rganish. Hozirgi axborotlashgan jamiyatda barcha media - resurslarini tahlil qilish muhim rol o'ynaydi. Xorijiy media-ta'limning tahlili shuni ko'rsatadiki, talabalar o'zining o'qish jarayonida asosan internet, televideniya manbalaridan foydalanishadi.

Masalan, ta'lim jarayoniga: aqliy, vizual, sensor, audio bo'lgan faoliyat, tezkor media-ta'lim sohasida metodik ko'nikmalarini darajasi, masalan, media-manbalarni va ulardagi axborotlarni ijodiy yondashish orqali qabul qilish.

Mediata'lim maqsadlari quyidagi ko'rinishda ifoda etiladi:

- ommaviy axborot vositalari (OAV) orqali beriladigan axborotlarni tushunish va qayta ishlash, keng talqin etishga o'rgatish;
- ijodiy fikrlashni, u yoki bu xabarning yashirin mazmunini tushunishni, salbiy mazmunli axborotlardagi yoshlarning ongini o'zgartirishga harakatlariga qarshilik qilishni bilishni rivojlantirish;
- talab etiladigan axborotni topish, tayyorlash, yetkazish va qabul qilish malakasini shakllantirish [5]

Tahlil va natijalar. Mediamadaniyat - turli media asarlarni tahlil qilish, baholash, yaratish uchun zarur bo'ladigan bilim, ko'nikma va malakalar yig'indisi.

Mediamadaniyat - shaxs madaniyati uchun zarur qism bo'lib, ommaviy media turlari, ular orqali tarqatilayotgan axborotlar bilan tanishish, ularni tanlash, saralash, tahlil qilish va baholash asosida tegishli sohalar bo'yicha nazariy bilim, amaliy ko'nikma, malakalarni o'zlashtirish, puxta egallash, ushbu bilimlarni kasbiy, kunda lik, madaniy, ma'naviy va ma'rifiy (amaliy) faoliyatda mahorat bilan qo'llay olish qobiliyatlarining yig'indisi. Mohiyatiga ko'ra shaxs tomonidan mediamadaniyatning o'zlashtirilishi stixiyali jarayon bo'lmay, bir necha bosqichda evolyutsion rivojlanishga asoslanadi. Shaxsda mediamadaniyatni shakllanish jarayonining umumiy mohiyati: mediasavodxonlik, mediabilimdonlik, mediamahorat va mediakompetentlikda o'zining to'liq ifodasini topadi. Mediata'lim yoshlarda mediamadaniyatni va savodxonlikni shakllantirib, ma'naviy estetik va intellektual jihatdan ularning nutqni, muloqot qilish va ijodiy fikrlash ko'nikmalarini rivojlantiradi. [4]

Yevropa Ittifoqi hujjatlarida ta'riflanishicha, mediata'lim – (media education) olingan axborot asosida o'z fikrini bildirishga qodir bo'lgan mas'uliyatli talabalarni tarbiyalash maqsadida mediaga tanqidiy va

o‘ylab munosabatda bo‘lish sifatida tushunish kerak bo‘lgan mediakompetentlikni rivojlantirishga qaratilgan ta‘lim. Bu talabalarga zarur axborotlardan foydalanish, uni tahlil qilish, ular bilan bog‘liq iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy manfaatlarni identifikatsiya qilish imkonini beradi.

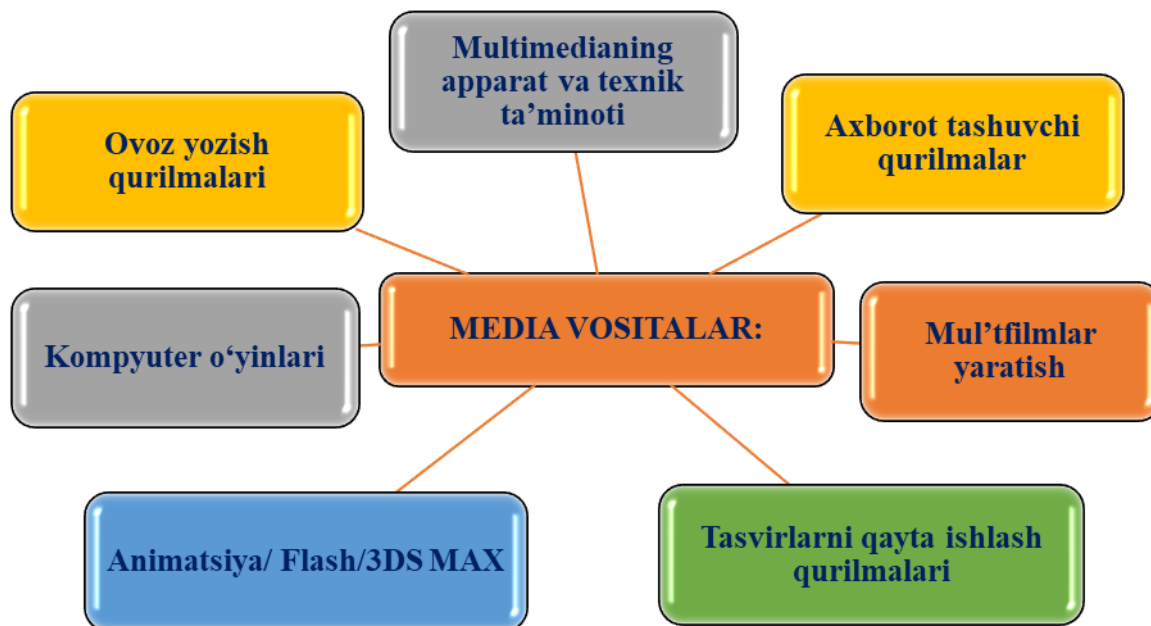
Mediata‘limning mohiyati va xususiyatlari borasidagi fikrlar so‘nggi yillarda pedagogik muhitda eng muzokarali masalaga aylandi. Professor H.Rashidov zamonaviy olamdagi mediata‘limni ommaviy axborot bilan muloqot madaniyatini shakllantirish maqsadida ijodiy, kommunikativ salohiyatlar, tanqidiy tafakkur, mediamatnlarni to‘laqonli idrok etish, talqin qilish, tahlil qilish va baholash, mediatexnika yordamida o‘z-o‘zini ifodalashning turli shakllariga o‘qitish maqsadida ommaviy kommunikatsiya (media) vositalari va materiallari yordamida shaxsni rivojlantirish jarayoni sifatida ko‘radi.

Dunyoda mediata‘limning ahamiyati turli xalqaro tashkilotlar, jumladan, YUNESKO tashkilotining tavsiyalarida alohida ta‘kidlanib, mediata‘lim rivojlanishi qo‘llab-quvvatlangan (media education barcha turlari – elektron, bosma, grafik, media va boshqalar). YUNESKO hujjatlari mediata‘limni (ingl. media education, lotincha media – vosita) quyidagicha aniqlaydi: Mediata‘lim (media education) media (bosma va grafik, tovush, ekran va boshqa) va har xil texnologiyalar turlari bilan bog‘liq; u bo‘ljak muhandislarga ularning ommaviy axborot vositalarini qay tarzda qo‘llanilishini tushunishga, boshqalar bilan aloqa qilganda mediadan foydalanish qobiliyatlarini egallashga imkoniyat beradi; quyidagilar bo‘yicha inson bilimini oshiradi:

- mediamatnlarni tahlil qilish, tanqidiy anglash va yaratish;
  - mediamatnlarning manbalarini, ularning siyosiy, ijtimoiy, tijorat va yoki madaniy manfaatlarini hamda kontekstini aniqlash;
  - media tomonidan tarqatilyotgan mediamatnlar va qadriyatlarini sharhlash;
  - mediamatnlarni yaratish, ularni tarqatish hamda ularga qiziqish bildirgan auditoriyaga ega bo‘lish maqsadida tegishli medialarni tanlash;
  - qabul qilish va ishlab chiqarish maqsadida mediaga erkin ravishda kirish imkoniyatiga ega bo‘lish
- [5].

Mediata‘lim – asosiy qonunlarni tushunishga yordam beradigan, oddiy yo‘nalishlardagi media axborot tilini o‘rganishga ko‘maklashadigan, o‘quvchilar badiiy salohiyatining o‘sishi, rivojlanishiga hissa qo‘shadigan, mediamatnlarni qabul qilish, o‘rganish va malakali tahlil etish ko‘nikmasini shakllantirishga yo‘naltirilgan ta‘lim jarayonini ifodalaydi [4].

Xorijiy davlatlardagi shu sohada tadqiqot olib borayotgan bir qator olimlarning fikriga ko‘ra, mediata‘lim tarbiyaviy, ta‘limiy ahamiyatga ega bo‘lib, talabalarni ta‘lim-tarbiya jarayonida tanqidiy-tahliliy fikrlashga o‘rgatadi.

1-rasm. Media vositalar

Mediata‘lim shaxslarni xabarlarini talqin qilish va yaratish, kommunikatsiya uchun tobora mos keladigan mediani tanlashga o‘rgatadi. Mediata‘lim odamlarga o‘zlarining axborot olish huquqini amalga oshirish imkonini beradi, bu nafaqat ularning shaxsiy o‘sishiga ko‘maklashadi, balki ijtimoiy (hayotda)

ishtiroki va interfaolligini oshiradi. Bu ma’nodagi mediata’lim demokratik fuqarolik va siyosiy tushunishga tayyorlab boradi. Mediata’limni insonning butun hayoti mobaynidagi ta’lim konsepsiyasining qismi sifatida rivojlantirish zarur [6].

Mediata’lim natijasi auditoriyaning mediakompetentligi, mediasavodxonligi darajasining ortishidan iborat bo’ladi. Mediakompetentlik ko’p o’lchamli bo’lib, bilimlarning rivojlangan strukturasi asoslangan keng istiqbollarni talab etadi.

Media vositalar faoliyati - zamonaviy muhandislik va muhandislik ishlarining omilidir, bu ommaviy axborot texnologiyalari tizimlarini ishlab chiqish, loyihalash va ishlashni o’z ichiga oladi. Media texnologiyalari faoliyati barcha texnik tizimlar uchun algoritm (texnik topshiriqni tayyorlash, loyiha loyihasini ishlab chiqish, ishlab chiqarish va joriy qilish, amaliyot va baholash) uchun xizmat qiladi. (1-rasm).

Xulosa. Xulosa qilib shuni aytib o’tish joizki, mediata’lim asosida oliy o’quv yurtlari talabalarining bilimni rivojlantirish — ijtimoiy madaniy kompetentlikning muhim tarkibiy qismi hisoblanadi. Mediamadaniyat pedagogning media sohasidagi faoliyatining turli bosqichlarida axborot va mediamatnlarning har xil turlariga nisbatan o’rin tutadi.

Adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022- yil 11-maydagi PF-134-son “2022-2026-yillarda xalq ta’limini rivojlantirish bo’yicha milliy dasturni tasdiqlash to’g’risida”gi Farmoni va uning 1-ilovasi - // Elektron manba. O'zbekiston Respublikasi Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi
2. Полонский, В. М. Инновации в образовании (методологический анализ) [Текст] // Инновации в образовании. 2007. - №2. - С. 13.
3. Shomirzayev M. K. Developing Educational Technologies In School Technology Education //Next Scientists Conferences. – 2022. – P. 17.
4. Mahmudova N.J. “Mediata’lim texnologiyasi asosida ta’lim sifatini oshirish imkoniyatlari” Zamonaviy dunyoda pedagogika va psixologiya. 2022/3, B.59.
5. Федоров А.В. Медиаобразование в зарубежных странах. Монография // – Таганрог: Изд-во Кучма, 2003. – С. 238.
6. Nabiulina L.M., Bakieva Z.R. Multimedia tizimlari va texnologiyalari //Darslik. – T., 2017.-B.78.

**TALABALARNING KREATIV FIKRLASH KO‘NIKMALARINI SHAKLLANTIRISHDA
TA‘LIM TEXNOLOGIYALARIDAN FOYDALANISH**

*Xalmamatova Lola Amankulovna,
Toshkent arxitektura-qurilish universiteti dotsenti,
Atadjanova Surayyo Egamovna,
Toshkent arxitektura-qurilish universiteti katta o‘qituvchisi,*

Maqolada talablarda kreativlik sifatlarini rivojlantirishning samarali yo‘llari, kreativlik sifatlariga ega bo‘lishlari uchun o‘quv va tarbiya jarayonida yangi g‘oyalarni yaratish haqidagi fikrlar yoritib berilgan.

Kalit so‘zlar: kreativlik sifatlari, bilim, ko‘nikma, malaka, ijodiy faoliyat, shaxs kreativligi, kasbiy ijodkorlik.

**ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В ФОРМИРОВАНИИ
НАВЫКОВ КРЕАТИВНОГО МЫШЛЕНИЯ СТУДЕНТОВ**

В статье излагаются идеи для разработки эффективных способов развития креативных качеств студентов, создания новых идей в процессах обучения и воспитания, формирования студентов творческими людьми.

Ключевые слова: креативные качества, знания, навыки, квалификация, творческая деятельность, креативность личности, профессиональное творчество.

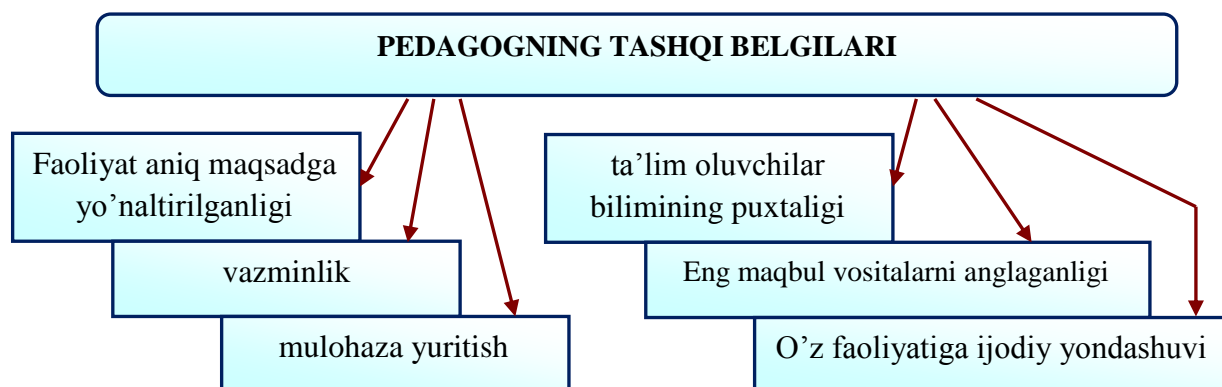
**USING EDUCATIONAL TECHNOLOGIES IN FORMING STUDENTS' CREATIVE
THINKING SKILLS**

There is discussed in the article ideas for teaching effective ways of creativity among students, development, to forming the students as creative thinking persons.

Keywords: qualities of creativity, knowledge, skills, qualifications, creative activity, creativity, professional creativity.

Kirish (Introduction). Ma‘lumki, kasbiy tajriba bilim, ko‘nikma va malakalarning integratsiyasi sifatida aks etadi. Biroq kasbiy-ijodiy faoliyat ko‘nikmalarining o‘zlashtirilishi nafaqat amaliy ko‘nikma va malakalarning integratsiyasi, mutaxassis sifatida faoliyatni samarali tashkil etish usul va vositalarini ishlab chiqishni, shu bilan birga kasbiy ijodkorlik metodologiyasidan xabardor bo‘lish, ijodiy tafakkurni rivojlantirish va kreativ xarakterga ega shaxsiy sifatlarning Yetarli darajada o‘zlashtirilishini talab etadi.

Kreativlik (lot., ing. «create» – yaratish, «creative» yaratuvchi, ijodkor) – individning yangi g‘oyalarni ishlab chiqarishga tayyorligini tavsiflovchi hamda mustaqil omil sifatida iqtidorlikning tarkibiga kiruvchi ijodiy qobiliyati ma‘nosini ifodalaydi. [3,236]

1-rasm.

Ijodkor shaxsning shakllanishini shaxsning o‘zaro mos tarzda bajarilgan ijodiy faoliyat va ijodiy mahsulotlarni yaratish borasidagi rivojlanishi sifatida belgilash mumkin. Ushbu jarayonning sur‘ati va

qamrovi biologik va ijtimoiy omillar, shaxsning faolligi va kreativ sifatlari, shuningdek, mavjud shart-sharoit, hayotiy muhim va kasbiy shartlangan hodisalarga bog‘liq. Zamonaviy sharoitda pedagogning kreativlik sifatlariga ega bo‘lishi taqozo etiladi (1-rasm). Pedagogning kreativlik sifatlariga ega bo‘lish uning shaxsiy qobiliyatlari, tabiiy va ijtimoiy quvvatini, kasbiy faoliyatni sifatli, samarali tashkil etishga yo‘naltiradi.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili (Literature review). Kreativlik sohasiga fikr bildirilar ekan, mavzu yuzasidan g‘arb, sharq pedagoglarning adabiyotlariga e‘tibor qaratish lozim. Xususan, shaxsda kreativlik sifatlarini rivojlantirish jarayonining umumiy mohiyatini to‘laqonli anglash uchun dastlab “kreativlik” tushunchasi Ken Robinsonning fikrlariga murojaat qilsak, uning fikriga ko‘ra, “kreativlik – o‘z qiymatiga ega original g‘oyalar majmui” sanaladi. Gardner esa o‘z tadqiqotlarida tushunchani shunday izohlaydi: “kreativlik – shaxs tomonidan amalga oshiriladigan amaliy harakat bo‘lib, u o‘zida muayyan yangilikni aks ettirishi va ma‘lum amaliy qiymatga ega bo‘lishi lozim”. Emebaylning yondashuvi nuqtai nazaridan ifodalansa, kreativlik “muayyan soha bo‘yicha o‘zlashtirilgan puxta bilimlar bilan birga yuqori darajada noodatiy ko‘nikmalarga ham ega bo‘lish” demakdir. “Kreativlik” tushunchasi o‘zida madaniy xilma-xillikni aks ettiradi. G‘arb kishilari uchun kreativlik, umuman olganda, yangilik sanaladi. Ular kreativlik negizida noan‘aviylik, qiziquvchanlik, tasavvur, hazil-mutoyiba tuyg‘usi va erkinlik mavjud bo‘lishiga e‘tiborni qaratadilar. Sharqliklar esa, aksincha, kreativlikni ezgulikning qayta tug‘ilish jarayoni, deb tushunadilar. Garchi g‘arblik va sharqliklarning kreativlik borasidagi qarashlari turlicha bo‘lsa-da, biroq, har ikki madaniyat vakillari ham mazkur sifat va unga egalikni yuqori baholaydilar. Patti Drapeau nuqtai nazariga ko‘ra kreativ fikrlash, eng avvalo, muayyan masala yuzasidan har tomonlama fikrlash sanaladi.

Oliy ta‘lim xizmatlari mamlakat mehnat bozorining yuqori malakali kadrlarga bo‘lgan ehtiyojlarini qondirishga yo‘naltirilgan bo‘lib, ishchi kuchi sifatini oshirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Jumladan, mamlakatimiz milliy iqtisodiyoti tarmoqlarini yuqori malakali kadrarga bo‘lgan ehtiyojlarini qondirish maqsadida o‘rta va uzoq muddatli istiqbollarga mo‘ljallangan oliy ta‘lim tizimini rivojlantirish bo‘yicha strategik dasturlar qabul qilingan bo‘lib, ular qatoriga 2030 yilgacha oliy ta‘lim tizimini rivojlantirish kontseptsiyasi va 2022-2026 yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi kabi davlat dasturlarini kiritish mumkin.[1]

Shu o‘rinda mamlakatimizda aholining oliy ta‘lim xizmatlari bilan qamrov darajasiga e‘tiborni qaratish maqsadga muvofiq. Tahlillarga ko‘ra, 2014-2020 yillarda mamlakatimizda oliy ta‘lim xizmatlari bilan aholining qamrab olish ko‘rsatkichi 13,9 foiz punkt birlikka ortgan holda, 2014 yildagi 8,1 foizlik ko‘rsatkichdan 2020 yilda 22,0 foizga yetdi.

Oliy ta‘lim tizimida o‘qish faoliyatida bo‘lgan talabalar kreativlik sifatlariga ega bo‘lishlari uchun ularda o‘quv va tarbiya jarayonlarida an‘anaviy yondashishdan farqli yangi g‘oyalar haqida fikr yuritishi, o‘ziga xoslik, tashabbuskorlik talab etiladi. Binobarin, kreativlik sifatlariga ega bo‘lgan pedagog kasbiy faoliyatini tashkil etishda ijodiy yondashish, yangi, ilg‘or, talabalarining o‘quv faoliyati, shaxsiy sifatlarini rivojlantirishga xizmat qiladigan g‘oyalarni yaratishda faollik ko‘rsatish, ilg‘or pedagogik yutuq va tajribalarni mustaqil o‘rganish, shuningdek, hamkasblar bilan pedagogik yutuqlar xususida doimiy, izchil fikr almashish tajribasiga ega bo‘lishga e‘tibor qaratadi. [2]

Odatda pedagoglarning kreativlik qobiliyatiga ega bo‘lishlari pedagogik muammolarni hal qilishga intilish, ilmiy-tadqiqot ishlari yoki ilmiy loyihalarni amalga oshirish va o‘zaro ijodiy hamkorlikka erishishlari orqali ta‘minlanadi.

Tadqiqot metodologiyasi (Research Methodology). Pedagog o‘z-o‘zidan ijodkor bo‘lib qolmaydi. Uning ijodkorlik qobiliyati ma‘lum vaqt ichida izchil o‘qib-o‘rganish, o‘z ustida ishlash orqali shakllantiriladi va u asta-sekin takomillashib, rivojlanib boradi. Har qanday mutaxassisda bo‘lgani kabi bo‘lajak pedagoglarning kreativlik qobiliyatiga ega bo‘lishlari uchun talabalik yillarida poydevor qo‘yiladi va kasbiy faoliyatni tashkil etishda izchil rivojlantirib boriladi. Bunda pedagogning o‘zini o‘zi ijodiy faoliyatga yo‘naltirishi va bu faoliyatni samarali tashkil eta olishi muhim ahamiyatga ega. Pedagog ijodiy faoliyatni tashkil etishda muammoli masalalarni yechish, muammoli vaziyatlarni tahlil qilish, shuningdek, pedagogik xarakterdagi ijod mahsulotlarini yaratishga alohida e‘tibor qaratishi zarur.

Tahlil va natijalar (Analysis and results). Muammoli masala va vaziyatlarni hal qilish ekan, pedagogning masala Yechimini topishga ijodiy yondashishi unda hissiy-irodaviy sifatlarning rivojlanishiga yordam beradi.

Pedagog o‘z oldiga muammoli masalalarni qo‘yish orqali mavjud bilimlari va hayotiy tajribalariga zid bo‘lgan dalillar bilan to‘qnash keladi. Buning natijasida o‘z ustida ishlash, mustaqil o‘qib o‘rganishga nisbatan ehtiyoj sezadi. Pedagogning ilmiy-tadqiqot ishlari va ilmiy yoki ijodiy loyihalarni amalga oshirishi unda kreativlik potentsialini yanada rivojlantiradi.

Talaba shaxsning kreativligi uning tafakkuri, muloqoti, his-tuygʻulari, muayyan faoliyat turlarida namoyon boʻladi.

Aytib oʻtilganidek, barcha shaxslarda boʻlgani kabi boʻlgʻusi pedagoglarda ham kreativlik sifatleri oʻz-oʻzidan rivojlanmaydi. Shunga koʻra kreativlik sifatlarini muvaffaqiyatli rivojlantirishning bir qator yoʻllari mavjud. [4,38]

Birinchi yoʻl - kreativ fikrlash koʻnikmasini shakllantirish. Bunda asosiy urgʻu kreativ fikrlash koʻnikmalarini shakllantirish asosiy eʼtibor markazida boʻlib, talabalar feʼllar yordamida kreativ xarakterdagi harakatlarning mohiyatini ifodalashga yoʻnaltiriladi. Xususan, oʻqituvchilar kreativ fikrlash koʻnikmasini samarali shakllantirish maqsadida talabalarga ularni fikrlashga undovchi savollar tarkibida zarur feʼllarning boʻlishiga eʼtibor qaratadilar. Bu holat misollar bilan tushuntirilsa, talabalardan «yurak va qon aylanish tizimi oʻrtasidagi bogʻliqlikni taʼriflab bering» mazmunidagi nazorat savoli ularda kreativlikni shakllantirmaydi. Zero, savol tarkibidagi «taʼriflab bering» tushunchasi oʻz mohiyatiga koʻra «mavjud bilimlaringizni birma-bir aytib oʻting» deyish bilan teng.

Nazorat savollarini berishda talabalarni fikrlashga undovchi soʻz (feʼl)lardan foydalanish ularning kreativ fikrlashlarini osonlashtiradi. Shu sababli shaxsda kreativ sifatleri shakllantirishning birinchi yoʻliga koʻra pedagoglar turli, antiqa, noanʼanaviy hamda puxta javobni berishga majbur qiluvchi soʻz (feʼl)lardan foydalanishlari maqsadga muvofiqdir. Masalan, «bogʻliqlikni toping», «yarating», «bashorat qiling», «fikrni mantiqan bayon eting», «tasavvur qiling» kabi soʻz (feʼl)lardan foydalanish amaliy jihatdan samarali sanaladi.

Agarda pedagog talabalardan «yurak va qon aylanish tizimi oʻrtasidagi bogʻliqlikni taʼriflab berish»ni talab qilish oʻrniga, «yurak va qon aylanish tizimi oʻrtasidagi bogʻliqlikning barcha turlarini keltirish»ni soʻrashi lozim boʻlsa, natijada talabalar ham mavjud bilimlarni umumlantirish, ham yangi fikr va gʻoyalarni ilgari surish imkoniyatiga ega boʻladi.

Pedagoglar birinchi yoʻlni qoʻllash – talabalarda kreativlik koʻnikmasini shakllantirishda yosh oʻqituvchilarning «Kreativlik xaritasi»dan foydalanishlari maqsadga muvofiqdir.

Ikkinchi yoʻl – amaliy kreativ fikrlash koʻnikmalarini rivojlantirish. Pedagoglar talabalarda kreativ fikrlash koʻnikmalarini shakllantirish va rivojlantirishda koʻrsatmali metod va usullardan foydalanadilar. Bu oʻrinda savollardan foydalanish faqat qisqa muddatda yordam berishi mumkin, u talabalarda interfaollik va kirishimlilikni rivojlantirmaydi.

Uchinchi yoʻl - kreativ faoliyat jarayonlarini tashkil etish. Mazkur yoʻlda talabalarni muammoni Yechish va innovatsion gʻoyalarni ilgari surish jarayonida kreativ, ijodiy fikrlashga urgʻu beriladi. Mazkur jarayonlarda kreativ metod va usullar faol qoʻllanilmasa-da, kreativ fikrlash yuz beradi. Masalan, talabalarga «Yurak va qon aylanishi tizimi oʻrtasidagi bogʻliqlikni topish» topshirigʻini bajarar ekanlar, odamning qon aylanishi tizimi bilan bogʻliq turli muammolarni tahlil qiladilar. Natijada ushbu jarayonda koʻp tomonlama fikrlash, mushohada yuritish roʻy beradi.

Toʻrtinchi yoʻl - kreativ mahsulot (ishlanma)lardan foydalanish. Bu yoʻlni tutishda pedagog talabalarga «Odamning qon aylanish tizimi» mavzusida Power Point dasturi yoki multimedia vositalari yordamida taqdimotni yaratish topshirigʻini berishi mumkin. Taqdimotni tayyorlash jarayonida talabalarda kreativ fikrlash koʻnikmalari faol rivojlanadi. [5]

Talabalar oʻzlarining kreativ fikrlash qobiliyatlarini qulay muhitda toʻla namoyon qilishlari mumkin. Agar talabalarda muvaffaqiyatsizlikka uchrash qoʻrquv hissi mavjud boʻlsa, fikrni notoʻgʻri ifodalashdan hadiksirasalar, tanqidga uchrashdan qoʻrqsalar, bunday vaziyatda ularda kreativ fikrlash koʻnikmalarini samarali shakllantirish yoki rivojlantirish mumkin boʻlmaydi. Talabalarda kreativlikni odatga aylantirish orqaligina kreativ fikrlash koʻnikmasini muvaffaqiyatli shakllantirish mumkin.

Bu jarayonda ular tomonidan mavzu mazmunining puxta anglanishi va kreativ fikrlash koʻnikmalarini baholashda qoʻllaniladigan metod va vositalar muhim ahamiyat kasb etadi.

Oʻqituvchi kreativ fikrlash koʻnikmalarini shakllantiruvchi feʼllarni (birinchi yoʻlni) qoʻllashga qaror qilsa, u bevosita kreativ muammolarni hal etish (uchinchi yoʻl) ustida ish olib borayotgan talabalarni kreativ fikrlash strategiyalaridan (ikkinchi yoʻl) foydalanishga ham samarali jalb etadi. Dars esa kreativ mahsulotni (toʻrtinchi yoʻl) ishlab chiqish bilan yakunlanadi.

Kreativ fikrlash koʻnikmasini mashq qildirish natijasida talabalar faqatgina oʻrnatilgan aloqalarga tayanibgina qolmay, balki miyada yangi, maʼnoga boy aloqalarni oʻrnatish, yangi gʻoyalarni ishlab chiqish va yangicha fikrlashga moyil boʻladilar.

Doimiy ravishda olib borilgan mashqlar natijasida yangicha kreativ fikrlash odatiy va avtomatik xarakterga ega boʻladi. Inson miyasi doimo toʻgʻri ishlashga odatlangan, yaʼni miya uchun faqat birgina toʻgʻri javob mavjud boʻladi. Vaholanki, bu kreativlik emas. Kreativlik – talabalarning oʻz qarashlarini himoya qilish jarayonida barcha javoblar toʻgʻri boʻlishi mumkin degani. Kreativlik muhitiga singib ketish

sanaladi. Shu sababli kreativ fikrlashni odatga aylantirish uchun talabalar mazkur jarayonga ishonch bilan qaray olishlari lozim.

Talabalarning kreativlik qobiliyatlari ragʻbatlantirilsa va samimiy muhit yaratilsagina, ular kreativ fikrlashni odatga aylantira oladilar. Kreativ muhitda oʻqituvchi va talabalar boshqalarga nisbatan samimiy munosabatda boʻlish va ularning fikr mulohazalarini hurmat qilishni oʻrganadilar. Xato qilish yoki muvaffaqiyatsizlikka uchrashdan qoʻrqish, haddan tashqari baholarga eʼtibor qaratish, boshqalardan ajralib turish, mensimaslik va tanqidga uchrash, kamsitilishdan qoʻrqish kabi hislatlar talabalarda kreativlikni shakllantirishga toʻsqinlik qiladi.[6]

Har qanday koʻnikmani shakllantirish mumkin boʻlganiday, kreativ fikrlash qobiliyati yoki koʻnikmasini ham rivojlantirish mumkin. Bu talabalarga ham taalluqli boʻlib, kreativlik ustida ishlash talabalarga noodatiy tarzda fikrlashga yordam beradi. Biroq talabalarni ruhlantirish va kreativ boʻlishga undash oʻqituvchining qay darajada malakali ekanligiga bogʻliq. Kreativlik boʻyicha olib borilgan tadqiqotlar va kreativlik nazariyachilarining ishlari talabalarda kreativlik koʻnikmasini shakllantirishda qoʻllanma sifatida xizmat qiladi (1-jadval). Bu auditoriyadagi muhit, talabalarda fikrlash tarzining shakllanishi, oʻqituvchining yondashuv va strategik elementlarini oʻz ichiga oladi». [7,14]

Talabalarda kreativ fikrlash koʻnikmalarini shakllantirishda oʻqituvchi alohida oʻrin tutadi. Vaholanki, oʻqituvchi auditoriyada talabalar oʻzini erkin seza oladigan va oʻz fikrlari, gʻoyalari bilan boʻlisha oladigan muhit yaratishi lozim. Talabalar kreativlikni auditoriyada oʻz gʻoya va fikrlarini turli yoʻllar bilan ifoda etishlari lozim.

Talabalar ongida yuz berayotgan jarayonlarni yanada faollashtirish uchun oʻrnatilgan qonun-qoidalar, standartlardan chetga chiqib, turli savollarga javob berishda erkin harakat qilishlari kerak. Oʻqituvchi talabalardagi kreativlikni noodatiy gʻoyalarni oʻrtaga tashlash va ularni verbal va noverbal tarzda ragʻbatlantirish orqali qoʻllab-quvvatlaydi. Oʻqituvchining talabalar berayotgan kreativ gʻoyalariga nisbatan toʻgʻri munosabati ularning mumkin boʻlgan va mumkin boʻlmagan shartlarni anglashida muhim ahamiyatga ega. Mazkur elementlarning barchasi oʻqituvchi-talaba munosabatining muhim qismi boʻlib, talabalar muvaffaqiyatini taʼminlaydi.

Muayyan omillar pedagoglarda kreativlik sifatleri, malakalarini rivojlantirishga toʻsqinlik qiladi. Shu sababli pedagogik jarayonda oʻqituvchilar ushbu omillarni bartaraf etishga eʼtibor qaratishlari lozim.

1-jadval.

Talabalarda kreativlikni shakllantirish [7,15]

Talabalarda kreativlikni shakllantirish	
Talabalarni ...	- qiziqarli; - murakkab vazifalar; - aniq maqsad va vaqt bilan - taʼminlash
Talabalarga ...	- kreativlik muvozanatsizlik hissini yuzaga keltirishini anglatish; - bezovtalik va qoʻrquv hissidan xalos boʻlishga yordam berish; - kreativ fikrlash koʻnikmalarini boshqa koʻnikmalar bilan rivojlantirishga yordam berish; - «qutqarib» qolish emas, balki yoʻl-yoʻriq - koʻrsatish
Talabalarni ...	- suhbatlar orqali ragʻbatlantirish; - konstruktiv sharhlar bilan taʼminlash; - yangi koʻrsatmalar bilan tanishtirib borish
Talabalar ...	- oʻzlarida kreativlikning boshqa turlarini ham rivojlantira olishlari; - guruhda ishlay olishlari; - hissiy jihatdan erkin va ijobiy fikrlarga ega boʻlishlari uchun poydevor boʻladigan muhitni yaratish

Quyidagi omillar shaxsda kreativlikni rivojlantirishda toʻsqinlik qiladi:

- oʻzini tavakkaldan olib qochish;
- fikrlash va xatti-harakatlarda qoʻpollikka yoʻl qoʻyish;
- shaxs fantaziyasi va tasavvurining yuqori baholanmasligi;
- boshqalarga tobe boʻlish;
- har qanday holatda ham faqat yutuqni oʻylash. [4]

Oʻqituvchi talabalarni yangi maʼlumot va manbalar bilan taʼminlaganda yoki yangi strategiyalarni qoʻllaganda, ularning ongi «uygʻonadi» va eʼtibor qaratadi. Masalan, biror-bir adabiy asar qahramoni yoki tarixiy shaxsga oʻxshab kiyinish, tarixiy buyum yoki zamonaviy predmetlardan foydalanish, musiqa

eshittirish, latifalar aytish, sinf xonasidagi jihozlar oʻrnini almashtirish, oʻyinlar oʻynash (bu oʻrta maktab oʻquvchilari va oliy taʼlim muassasalari talabalariga ham birdek taalluqli), dars shaklini oʻzgartirish.

Oliy taʼlim muassasalarida ham oʻqituvchilar talabalarda kreativ fikrlash koʻnikmalarini shakllantirish va rivojlantirishda ularning jamoa boʻlib, kichik yoki katta guruhlarda ishlashlari uchun zarur shart-sharoitni yaratib bera olishlari zarur. Zero, katta va kichik guruhlarda ishlash jarayonida bildirilgan har qanday fikrni kreativ jihatdan rivojlantirish imkoniyati yuzaga keladi.

Xulosa va takliflar (Conclusion/Recommendations). Talabalarda kreativ sifatlarni rivojlantirishda quyidagilarni xulosa qilamiz:

- birinchidan, pedagoglar oʻquv dasturlari va oʻquv manbalarini yaratishga nisbatan kreativ yondashib, talabalarining umumiy rivojlanishi hamda kasbiy shakllanishiga eʼtibor qaratishi;
- ikkinchidan, tayyorlangan oʻquv materiallarining gʻoyaviylik, ilmiylik, vizuallik, tizimlilik, oʻquv axborotlarining izchil bayon etilishi, oʻquv axborotlari oʻrtasidagi oʻzaro bogʻliqlikligini inobatga olish;
- uchinchidan, topshiriqlar talabalar yosh xususiyatiga mosligi, amaliy ahamiyatga egaligi, aniq maqsadga yoʻnaltirilganligi hamda talabalarining ehtiyoj va qiziqishlariga muvofiq tayyorlanishi;
- toʻrtinchidan, kreativlik sifatlarni rivojlantiruvchi metod, vosita va texnologiyalarning maqsadli, izchil qoʻllanilishi, shuningdek, pedagogik faoliyatni tashkil etishda axborot texnologiyalari imkoniyatlaridan ijodiy foydalanish;
- beshinchidan, talabalarining kreativlik qobiliyatlari ragʻbatlantirilsa va oʻqituvchi tomonidan samimiy muhit talabalarni juftlikda, kichik guruhlarda faol ishlashlari uchun sharoit yaratilsa, mustaqil, ijodiy, tanqidiy kreativ fikrlash qobiliyatlari rivojlanadi.

Adabiyotlar:

1. Oʻzbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 8 oktyabrdagi PF-5847-sonli “Oʻzbekiston Respublikasi oliy taʼlim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish kontsepsiyasini tasdiqlash toʻgʻrisida”gi Farmoni. <https://lex.uz/docs/4545884>
2. Oʻzbekiston Respublikasi Prezidentining 2022 yil 28 yanvardagi PF-60-sonli “2022-2026 yillarga moʻljallangan Yangi Oʻzbekistonning taraqqiyot strategiyasi toʻgʻrisida”gi Farmoni. <https://lex.uz/docs/5841063>
3. Hasanboyev J., Toʻraqulov X., Xaydarov M., Hasanboyeva O., Usmanov N. Pedagogika fanidan izohli lugʻat. - T.: «Fan va texnologiyalar», 2019.
4. Turdiyeva M. Oliy taʼlim muassasalari talabalarida pedagogik tafakkurni shakllantirish. – T.: Nizomiy nomidagi TDPU, 2018.
5. Pedagogika nazariyasi / OTM uchun darslik. Mual.: Toxtaxodjayeva M.X. va boshqalar. Prof. M.X.Toxtaxodjayevaning umumiy tahriri ostida. – T.: «Iqtisod-moiya», 2010.
6. Pedagogika: 1000 ta savolga 1000 ta javob / Metodik qoʻllanma. Inoyatov U.I., Muslimov N.A., Usmonboyeva M., Inogʻomova D. – T.: Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti, 2012.
7. Muslimov N.A. va boshqalar. Kasb taʼlimi oʻqituvchilarining kasbiy kompetentligini shakllantirish texnologiyasi/Monografiya. – T.: «Fan va texnologiya» nashriyoti, 2013.

MUSIQACHILAR MARKAZIY MIYA TIZIMINING FAOLIYATI

Xoliqov Komil Buronovich,

Turkiston yangi innovatsiyalar universiteti “Pedagogika” kafedrasida dotsenti

Maqolada musiqachilar his-tuyg'ulari, eshitishlari hamda xotirasini ta'minlaydigan gipotalamusda yetib boruvchi ma'lumot insonga qay darajada ta'sir etishi ochib berilgan. Markaziy asab sistemasi hayvonlar va odamlar asab tizimining asosiy qismi ekanligi, neyronlar faoliyati va yordamchi meyilinar faoliyati ochib berildi. Xotiraga aylanishdan oldin, ma'lumot birinchi navbatda hissiy signallar tarzida qabul qilinishi, so'ngra ma'lumotga aylanishi, so'ngra miyaning hissiy tizimlari tomonidan qayta ishlanishi va u joydan hipokampusga o'tishi ko'rsatib berilgan. Xotira shakllanishining birinchi bosqichida kiruvchi ma'lumotlar xotira iziga kodlanishi ko'rsatib berilgan. Dvigatel xotirasi - bu turli motor tizimlari haqidagi ma'lumotlarni saqlash yoki eslab qolishi mumkinligi gipoteza tarzida ilgari surilgan, masalan, pianinochi yoki biron bir cholg'uchining qo'llari va barmoqlarining ravonligi hamda ularning musiqa asarini takrorlashi bunga yaqqol misol bo'la oladi.

Kalit so'zlar: his-tuyg'u, musiqiy xotira, markaziy asab tizimi faoliyati, aniq xotira, deklarativ xotira.

ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ЦЕНТРАЛЬНОЙ СИСТЕМЫ МОЗГА У МУЗЫКАНТОВ

В статье фокусируется, в какой степени на человека влияет информация, поступающая в гипоталамус, обеспечивающий эмоции, слух и память музыкантов. Выявлено, что центральная нервная система является основной частью нервной системы животных и человека, активности нейронов и активности вспомогательных нейронов или часть нейрона как называемый дендрит. Раскрывается сигнал, прежде чем стать воспоминанием, информация сначала поступает в виде сенсорных сигналов, затем преобразуется в информацию, а затем обрабатывается сенсорными системами мозга и передаётся оттуда в гиппокамп. На первом этапе формирования памяти поступающая информация кодируется в след памяти. Предполагается, что двигательная память способна хранить или вспоминать информацию о различных двигательных системах, например, беглость рук и пальцев пианиста или любого другого музыканта, играющего на любом другом инструменте, и повторение ими музыкального произведения является ярким примером этого.

Ключевые слова: эмоция, музыкальная память, деятельность центральной нервной системы, специфическая память, декларативная память.

THE ACTIVITY OF THE CENTRAL BRAIN SYSTEM IN MUSICIANS

The article reveals to what extent the information reaching the hypothalamus, which provides the emotions, hearing and memory of musicians, affects a person. It was revealed that the central nervous system is the main part of the nervous system of animals and humans, the activity of neurons and the activity of auxiliary neurons. It has been shown that before becoming a memory, information is first received in the form of sensory signals, then transformed into information, and then processed by the sensory systems of the brain and transferred from there to the hippocampus. In the first stage of memory formation, incoming information is encoded into the memory trace. Motor memory is hypothesized to be able to store or recall information about various motor systems, for example, the fluency of the hands and fingers of a pianist or any other instrument player and their repetition of a piece of music is a clear example of this.

Keywords: emotion, musical memory, central nervous system activity, specific memory, declarative memory.

Kirish. Vaqtinchalik paydo bo'luvchi signallar lobning tuzilmalarida eshitish, nutqni idrok etish, vizual xotira, deklarativ (og'zaki) xotira va hissiyot uchun muhimligi ko'rsatib berilgan. O'ng temporal lobning shikastlanishi bo'lgan bemorlar odatda og'zaki bo'lmagan eshitish stimullarini (masalan, musiqa) idrok etish keskinligini tushuna olmaydilar.

Markaziy nerv sistemasi hayvonlar va odamlar nerv sistemasining asosiy qismi bo'lib, neyronlar, ularning jarayonlari va yordamchi gliadan iborat bo'lishi fanga ma'lum bo'lsada, lekin ularning miyaga yetib borishi hali isbot qilinmagan. Umurtqasizlarda u bir-biri bilan chambarchas bog'langan nerv ganglionlari, yoki polisakkaritlar faoliyati tizimi bilan ifodalanadi, umurtqali hayvonlarda (shu jumladan odamlarda) orqa miya va miya bilan bog'langan bo'lishi bilan ifodalanadi.

Markaziy asab tizimi inson asab tizimining asosiy qismidir. U ikkita bo'limdan iborat: miya va orqa miyadir. Asab tizimining asosiy vazifalari tanadagi barcha hayotiy jarayonlarni nazorat qiladi. Miya fikrlash hamda nutqni muvofiqlashtirish uchun javobgardir. Bu oddiy harorat sezuvchanligidan ko'rish va eshitishgacha bo'lgan barcha sezgilarning ishlashini ta'minlaydi. Orqa miya esa, ichki organlarning faoliyatini tartibga soladi, miya nazorati ostida ularning faoliyatini muvofiqlashtirishni ta'minlaydi va tanani harakatga keltiradi. Markaziy asab tizimining ko'plab funktsiyalarini hisobga olgan holda, miya yoki orqa miya tarmoqlarini ko'rsatadigan klinik belgilar juda xilma-xil bo'lishi mumkin: xatti-harakatlarning buzilishidan tana qismlarining ixtiyoriy harakatlarini bajara olmaslik, tos a'zolarining disfunktsiyasi paydo bo'lishiga olib keladi.

Miya va orqa miya hujayradan iborat bolib, ularning xususiyatlari, funktsiyalarini maxsus hujayralardan tashkil topgan bo'ladi. Faqat asab tizimiga xos bo'lgan hujayralar neyronlar va neyroglialardir, boshqacha qilib aytganda, aksonlarni meyilin qobig'i o'rab turgan bo'lishi bilan birga, ularning o'zi ham bir butun polisakkaratlarda chirmashib, bir - biriga ma'lumotlarni yetkazib turadi. Neyronlar asab tizimining ishchi otlari hisoblanadi. Ular miyaga va miyadan signallarni shunchalik ko'p va murakkab o'zaro bog'lanishlar tarmog'i orqali yuboradilarki, bu qabul qilinuvchi signallar, ularni sanash yoki to'liq diagramma qilish mutlaqo mumkin emas. Eng yaxshi holatda, taxminan aytishimiz mumkinki, miyada yuz milliardlab neyronlar mavjud bo'lib, ular orasidagi bog'lanishlar bir necha baravar ko'p.

Asosiy qism. Markaziy asab tizimining asosiy va o'ziga xos funktsiyasi shundan iboratki, oddiy va murakkab reflekslarni amalga oshirish ham markaziy asab tizimisiz amalga oshmaydi. Odamlarda markaziy asab tizimining pastki va o'rta bo'limlari - orqa miya, uzunchoq miya, o'rta miya, diensefalon va serebellum - yuqori darajada rivojlangan organizmning alohida a'zolari va tizimlarining faoliyatini tartibga soladi, aloqa va o'zaro ta'sirni amalga oshiradi. Ular o'rtasida organizmning birligini va faoliyatining yaxlitligini ta'minlaydi. Markaziy asab tizimining yuqori bo'limi - miya yarim korteksi va eng yaqin subkortikal shakllanishlar - asosan tananing atrof-muhit bilan aloqasi va munosabatlarini tartibga soladi.

Hayvon va odam nerv sistemasining neyronlardan tashkil topgan asosiy qismi, ularning jarayonlari va yordamchi glia; umurtqasiz hayvonlarda u bir-biri bilan chambarchas bog'langan nerv tugunlari (ganglionlar), odamlarda - orqa miya va miya bilan bog'langan holda faoliyati olib boradi. Markaziy asab tizimi ma'lumotlarni qayta ishlash va tanamiz faoliyatini muvofiqlashtirish uchun javobgardir. Buning uchun u periferik asab tizimidan signallarni yuboradi va oladi.

Boshqa hech qanday san'at musiqa kabi kayfiyatga ta'sir qila olmaydi va uni yarata olmaydi. Barcha musiqiy asarlarni faollashtiruvchi va tasalli beruvchi, tinchlantiruvchi qismlarga bo'lish mumkin. Hatto "aql uchun" ham musiqa turli xil dodekafoniyalardan iborat bo'lishi mumkin. Musiqani idrok etish psixik jarayonlar bilan chambarchas bog'liq, ya'ni musiqa - diqqatni, kuzatishni, aql-zakatni talab qiladi. Eshitish retseptorlari tomonidan qabul qilingan musiqa butun organizmning umumiy holatiga ta'sir qiladi, qon aylanishi va nafas olishning o'zgarishi bilan bog'liq reaksiyalarni keltirib chiqaradi. Musiqa qiyin hayotiy vaziyatlarni yengishga yordam berishini hamma payqagandir. Bundan tashqari, u to'g'ri kayfiyatni yaratishga va saqlashga qodir.

Klassik musiqa insonga har tomonlama ta'sir ko'rsatadi. Olimlar ko'pincha klassik asarlarga shunchaki mo'jizaviy ta'sir etuvchi narsa deb ko'rsatadilar. Klassik musiqadan farqli o'laroq, shifokorlar uzoq vaqt davomida rep, rock va heavy metal asboblarini chaladigan hamda qo'shiqlarini kuylaydigan guruhlarini tinglashni tavsiya etmaydilar. metal rock deb ataluvchi guruhlar ko'pincha ongsiz tajovuzni keltirib chiqaradi, rep ham salbiy his-tuyg'ularni uyg'otadi va og'ir metal hatto ruhiy kasalliklarga olib kelishi mumkin.

Boshqa janrlarga kelsak: blyuz, jazz ba'zi kishilarni depressiyadan chiqarishi mumkin, estrada musiqasi kimningdir kayfiyatini ko'tarishi mumkin, lekin kimningdir kayfiyatini buzishi mumkin, melodik rok mushaklar va asabiy taranglikni yengillashtiradi, og'ir rok esa, aksincha, sizni ahmoqlikka soladi. Ammo shuni ta'kidlash kerakki, musiqiy janrlar individual imtiyozlarni istisno qilmaslik kerak.

Aniq xotira deklarativ xotira deb atalib, mavjud tajriba yoki axborot ixtiyoriy va ongli ravishda yangilanadigan xotira turi xisoblanadi. Odamlar kun davomida aniq xotiradan foydalanadilar, masalan, uchrashuvdagi bir lahzani eslash yoki o'tmishdagi voqeani eslashadi.

Protessual xotira faqat o'rganilgan harakatlarda bevosita ishtirok etadigan neyron tarmoqlarda sodir bo'ladigan biokimyoviy va biofizik o'zgarishlarga asoslanadi. Deklarativ xotira o'tmishdagi shaxsiy tajribalarning aniq va tushunarli hisobini ta'minlaydi. Xuddi mana shu xotira musiqachilarning asarlarini o'rganishlarida yoki avval o'zlashtirgan asarlarini eslashlarida juda kerak bo'ladi.

Xotiraning tasnifi quyidagilardan iborat:

- Vizual (ko'rib eslab qoluvchi) xotira
- Dvigatel (kinestetik) xotira

- Ovoz (eshitish) xotirasi
- Tatib ko'rish yoki tam bilish xotirasi
- Xid bilish xotirasi

• Eydetik xotira yodlashning fenomenal turi xisoblanadi. Inson har qanday ob'ektni aqliy ravishda suratga olishi va keyin barcha tafsilotlarni hisobga olgan holda uni qayta ishlatishi mumkin, ya'ni, fotografik xotira turlariga ajratib o'rganiladi. Musiqachilarning ba'zilarida fotografik xotira kuchli rivojlangan bo'ladi. Chunki musiqa sistemali aniq bir qolipga solinganligi, keying asarni o'rganishda ko'makchi vazifasini bajara oladi.

Deklarativ bo'lmagan (protsexual) xotira - bu turdagi xotira g'oyalar bilan bog'liq bo'lmagan oldingi tajriba elementlarini saqlashni ta'minlaydi: ko'nikmalar, shartli refleklar, ustuvorlik effekti –primingdan iborat bo'ladi.

Musiqachilar uchun oldingi tajribaning musiqiy elementlari: musiqa tuzilishi, musiqaning turli elementlari: lad, temp, ritm, ohang va boshqalarning saqlanishini ta'minlaydigan musiqachilar uchun muhim bo'lgan deklarativ bo'lmagan xotira, ya'ni uni hamma vaqt eslab yurilmaydi, chunki faqat kerak bo'lgan vaqtdagina qo'llashga to'g'ri keladi.

Xotiraga aylanishdan oldin, ma'lumot birinchi navbatda hissiy tajribalar shaklida miyaga kiradi, umuman olganda ma'lumot dendridlar orqali signallar tarzida o'zlashtiriladi, so'ngra akson tepaligidan tezlashtirilgan signallar aksonda ma'lumotga aylanadi, so'ng miyaning hissiy tizimlari tomonidan qayta ishlanadi va u yerdan gipokampusga boradi. Gipotalamusda sintezlanib, reflektorli yoyda qayta ishlangan ma'lumot avval olingan ma'lumotlar bilan solishtirilib, unga javob tariqasida reaksiya qilinadi. Xotira shakllanishining birinchi bosqichiga kiruvchi ma'lumotlar gipokampus ichida xotira iziga kodlanadi. Xotira turlari uning shakllanishining irsiy ketma-ketligiga qarab tasniflashni P.P.Blonskiy taklif qilgan. U xotiraning to'rtta asosiy shaklini-harakat, emotsional, obrazli va semantik shakllarini aniqlagan.

Dvigatel - harakatlanuvchi xotira - bu turli motor tizimlari haqidagi ma'lumotlarni saqlash yoki yodlash, masalan, pianinochi yoki biron bir cholg'uchining qo'llari va barmoqlarining ravonligi va ularning musiqa asarini takrorlashi paytida esga olinadi. Ushbu xotira qobiliyati tufayli biz yurishimiz, o'tirishimiz yoki musiqa asbobini chalishimiz mumkin. Bu turdagi xotira amaliy faoliyat bilan bog'liq turli ko'nikmalar uchun asos bo'lib xizmat qiladi. Bundan tashqari olinadigan bilimlar polisakkaritlar tomonidan birdaniga bir necha ma'lumotlarni baravariga olish imkoni paydo bo'ladi. Polisakkaritning o'zi nima? Degan savolning tug'ilishi turgan gap. Poli degani ko'p degani, sakkoritlar esa birgalikda qabul qiluvchi aksonlarning birgalikdagi xarakati demakdir.

Xotiraning ikkinchi turi - affektiv xotira yoki hissiy xotira - xotiraning tajribali his-tuyg'ularni va ularni eslab qolish qobiliyati, faktlar va vaziyatlar bilan mustahkamlamasdan, hamda shahvoniylkning jismoniy hissiyotlariga e'tibor berishidan paydo bo'luvchi turi hisoblanadi. Ushbu konsepsiyani oldinga surgan olim K. S. Stanislavskiy bo'lib, hissiy xotira tizimni yaratish uchun asos sifatida olingan. Hissiy xotira kompozitor o'z g'oyasini yetkazmoqchi bo'lgan g'oyalarning tajribasi va hissi bilan chambarchas bog'liq va muayyan asarning ijrosi bastakorning g'oyalari bilan mos kelishi kerak deb hisoblagan. Ijrochi asarni tushunishi va his qilishi va tinglovchilarga hissiyotlarni yetkazishi uchun, kompozitorning hayotini bilishi, uning xarakterini bilishi, ijrochining xarakteri bilan to'g'ri kelishi asarni chiroyli chalinishi hamda tinglovchiga yetib borishini ta'minlay oladi, bu musiqachi tushunishi kerak bo'lgan juda muhim va murakkab xususiyatdir.

Tasviriy xotira – bu ob'ektlar va hodisalarning hissiy tasvirlarini yodlash va takrorlash bilan bog'liq bo'lgan xotira turi hisoblamadi. Bundan tashqari, majoziy xotira ular orasidagi xususiyatlarni, munosabatlarni va aloqalarni qayta ishlab chiqarishga qodir. Tasviriy xotiraga musiqiy xotira, eshitish xotirasi, taktil xotira va boshqalar kiradi. Tasviriy xotira - bu bizga ma'lum afzalliklarni beradigan barcha rasmlar, hidlar, tasvirlar, tovushlarni o'z ichiga oladi. Asarni o'rganishdan oldin uni tahlil qiladigan vaqtda asarning umumiy ko'rinishini akkordlar tarzida, yoki akkordlarning aylanishini bilish, olingan bilimlarni esga olish, o'lchov ritmo-metrik ko'rinishni bilish va uni amaliyotda qo'llashga tayyorgarlik ko'rishda as qotadi. Musiqiy asarda uchraydigan musiqiy elementlarni ongimizda tasviriy xotira orqali eslab ko'rib musiqa asarini tahlil qilishga to'g'ri keladi. Mana shu paytda tasviriy xotira bizga yordamga keladi.

Musiqa amaliyoti eshitish xotirasini yaxshilaydi - improvizatsiya, yodlash, ritmga kirish va asbobni sozlash uchun zarur bo'ladi, bu keyinchalik hayotda xotira hajmini oshirishga yordam beradi, bu muloqot va kognitiv qobiliyatlarni osonlashtiradi. Mumtoz musiqa osoyishtalik, zo'riqishni susaytirishga yordam beradi. Vivaldi, Motsart, Chaykovskiy, Betxoven, Shubert, Grig va Shumann asarlarini tinglaganimizda farovonlik va faoliyatga ijobiy ta'sir ko'rsata olishi ko'pincha qayd etiladi. Olimlarning ta'kidlashicha, eng foydali musiqa klassik va folkloridir. Klassik musiqa inson fiziologiyasiga, shuningdek, intellektual qobiliyatlariga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Ovozni idrok etishning tug'ma qobiliyatidan qat'i nazar, musiqachilarning miyalari

cholg'u asbobini chalmaydiganlarga qaraganda kuchliroq strukturaviy va funktsional aloqalarga ega. Yillar davomidagi tayyorgarlik musiqachilarning miyasiga ta'sir qiladi. Musiqani mutlaq eshita oladigan musiqachilar ayniqsa ajralib turadi. Mutlaq eshitish qobiliyatiga ega musiqachilar hech xato qilmay har tovushni aniq balandligini o'zligicha eshita oladilar, va o'rganadigan asarlarini bexato chala oladigan xususiyatga ega bo'ladilar. Klassik musiqani tabobatda ham qo'llay boshladilar. Ota – bobolarimizdan Ibn Sino o'zidan oldin o'tgan allomalarning fikridan foydalanib, jarrohlikni amalga oshiradigan vaqtda klassik musiqalarni eshittirib operatsiyani amalga oshirish kerakligini ta'kidlab o'tgan edi.

Gipertimiya, gipertimetik sindrom - odamning o'z hayoti haqida, bo'lib o'tgan voqealarni eslashi, yoki esiga tushurishi mumkinligi juda ko'p miqdordagi ma'lumotlarni eslab qolish va takrorlash qobiliyati, ajoyib avtobiografik xotiraga ega kishilar xisoblanishadi. Aksariyat musiqachilarda bu sindrom mavjud, ular ajoyib avtobiografik xotiraga ega. Ushbu atamaning tibbiy terminologiyadagi holati hozircha noaniq, turli manbalarda u "gipermeziya" tushunchasi bilan almashtiriladi.

Bunday xulosaga Yevropa nevrologiya akademiyasi matbuot xizmati Italiyaning Kyeti shahri universiteti tadqiqotchilari bastakor Wolfgang Amadeus Motsart musiqasi epileptik miya faoliyatini kamaytirishi mumkin, deb xabar berdi. Tadqiqot shuni ko'rsatdiki, ikki pianino uchun sonata tinglash epileptik faollikni 32%ga kamaytiradi - deb xisoblashadi. Mumtoz musiqa inson xotirasini mustahkamlashini.

"Entrepreneur" jurnalida yozilishicha, inson "chap miya" yoki "o'ng miya" rivojlangan bo'lishi mumkin emas, har bir yarim shar bir xil ahamiyatga ega bo'ladi. O'ng yarim sharda tasavvur, vizualizatsiya va ijodkorlik, shuningdek, qo'shiq aytish, rasm chizish, raqsga tushish va boshqalar kabi ijodiy qobiliyatlar uchun javobgar bo'lsa, miyaning chap tomoni esa til, yozish, o'qish va hisob-kitoblar uchun javobgardir - bu bizga tahlil qilish va fikr yuritishga yordam beradi.

Agar siz miyangizning bir tomoni boshqasiga qaraganda rivojlanganligini his qilsangiz, bu to'g'ri bo'lishi mumkin. Biroq, har bir yarim sharni o'rgatish uchun mashqlar mavjud. Chap yarim sharning bir nechta sohalari nutq funktsiyasi bilan shug'ullanadi. Bular Vernik markazi va Broka maydon markazida sodir etiladi.

Miyaning pastki frontal qismida yuz, til, farenks, jag'lar mushaklarini boshqaradigan korteks bo'limi mavjud - Broka maydoni, bu harakat organlarining nutq sohasi, ya'ni. nutqning motor qobiliyatlari. Vernikning nutq markazi, nutqni tushunish uchun mas'ul, eshitish nutq markazi (ikkilamchi eshitish sohasi deb yuritiladi). Bu temporal lobning yuqori orqa qismida, yuqori temporal girusning orqa qismida, asosiy eshitish qobig'iga yaqin (orqa) katta maydon hisoblanadi. U yuqori temporal girusning orqa uchdan bir qismini va pastki parietal lobulaning bir qismini egallaydi.

Uning asosiy vazifasi eshitish signallarini mos keladigan tasvirlar yoki tushunchalarni faollashtiradigan so'zlarning neyron kodlariga aylantirishdir. Aynan Wernicke sohasida nutqni chaqiruvchi signallar asosiy eshitish qobig'idan yuboriladi. Bu sohaning shikastlanishi odamning nutq tovushlarini lingvistik jihatdan mazmunli idrok etish qobiliyatiga ta'sir qiladi. Yoysimon fasikulus Broka va Vernik markaziga bog'lab, nutq uchun mas'ul sistemani tashkil qiladi. Vernik markazining shikastlanishi, bemor eshitilgan nutqni yoki yozma matnni idrok etishda qiyinchilik tug'dirsa, lekin gapirishga qodir bo'lsa, sensorli afaziyani keltirib chiqaradi.

Xulosa. Herd rok ko'pincha ongsiz tajovuzni keltirib chiqaradi, rep ham salbiy his-tuyg'ularni uyg'otadi va og'ir metall hatto ruhiy kasalliklarga olib kelishi mumkin. Og'ir musiqaning salbiy ta'siri uning ovoz balandligi va zo'riqtirilgan akkordlar ritmi, shuningdek, psixikaga ta'sir qiluvchi chastotalarning keskin o'zgarishi bilan bog'liq. Inson miyasida musiqani idrok etish uchun mas'ul bo'lgan maxsus markaz yo'q. Musiqiy ma'lumotni qayta ishlash miyaning vaqtinchalik, frontal qismlarini, subkortikal tuzilmalarni va odatda miya faoliyatining turli shakllarida ishtirok etadigan boshqa ko'plab sohalarni o'z ichiga oladi. Musiqa haqida fikr yuritish uchun psixologiya qonunlarini bilish kerak, lekin musiqani ijro etish uchun psixologiya qonunlarini bilish shart emas.

Adabiyotlar:

1. Холиков К.Б. Музыкальная педагогика и психология. Вестник науки и образования, 58-61
2. <https://oncobrain.ru/brain-tumors/the-structure-of-the-central-nervous-system.html>
3. Parker E.S., Cahill L., McGaugh J.L. A case of unusual autobiographical remembering. (англ.)//Neurocase (англ.)рус.: journal. — 2006. — February (vol. 12, no. 1). — P. 35—49. — doi:10.1080/13554790500473680. — PMID 16517514. Архивировано 8 января 2018 года.
4. Tania C., Scientists Discover Hyperthymia -The Perfect Memory. Finest Daily. Архивировано 24 ноября 2012 года.

5. Журнал «В Мире науки» № 4, апрель 2014
6. Woman With Perfect Memory Baffles Scientists, ABC News (20 марта 2006). Архивировано 18 июня 2013 года. Дата обращения: 13 ноября 2012.
7. Shafy, Samiha An Infinite Loop in the Brain. The Science of Memory. Spiegel Online. Дата обращения: 6 декабря 2011. Архивировано 24 ноября 2012 года.
8. McKinnon, MC & Levine, B. The functional neuroanatomy of autobiographical memory: A meta-analysis (англ.) // *Neuropsychologia* (англ.)рус. : journal. — 2006. — June (vol. 44, no. 12). — P. 2189—2208.
9. Total Recall: The woman who can't forget на wired. com. Дата обращения: 29 сентября 2017. Архивировано 27 февраля 2014 года.
10. Блонский П.П. Память и мышление / Под ред. В.Н. Колмановского. Том 3. М., 1935. 215 с.
11. Зефирова Т.Л., Зиятдинова Н.И., Купцова А.М. Физиологические основы памяти. Развитие памяти у детей и подростков. Учебно-методическое пособие. Казань, 2015. [Электронный ресурс]. Режим доступа: https://kpiu.ru/staff_files/F1046530786/Posobie_PAMYaT.pdf/ (дата обращения: 28.10.2020).
12. Кулагина И.Ю. Возрастная психология. (Развитие ребенка от рождения до 17 лет) / М.: РОУ, 1996. 258 с. С. 119.
13. Лурия А.Р. Маленькая книжка о большой памяти / Ю.Б. Гиппенрейтер // Хрестоматия по общей психологии. Психология памяти. М.: АСТ, 2008. 646 с.
14. Мухина В.С. Психология дошкольника. Учеб. пособие для студентов пед. ин-тов и учащихся пед. училищ / Под ред. Л.А. Венгера. М.: Просвещение, 1975. 239 с. 208 с.
15. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии: В 2 т. Т. I. М.: Педагогика, 1989. 448 с. С. 302.
16. Афанасьев Ю. И., Юрина Н. А. Гистология. — М.: Медицина, 2001. — 744 с. — ISBN 5-225-04523-5.
17. Богородинский Д. К., Скоромец А. А.; Бабиченко Е. И. (пороки развития, абсцесс спинного мозга, паразитарные заболевания, онк.), Вирозуб И. Д. (операции), Костюк П. Г. (физ.), Лясс Ф. М. (рад.), Минакова Е. И. (кровообращение, мет. иссл.), Моргунов В. А. (пат.-ан.), Первушин В. Ю. (ан., сравнительная анатомия, гист., эмбр.), Ростоцкая В. И. (спинномозговые грыжи), Тиссен Т. П. (аневризмы сосудов спинного мозга), Шифрин С. С. (рент.). Спинной мозг // Большая медицинская энциклопедия : в 30 т. / гл. ред. Б. В. Петровский. — 3-е изд. — М. : Советская энциклопедия, 1985. — Т. 24: Сосудистый шов 18. Тениоз. — С. 107—129. — 544 с.: ил.
19. Синельников Р. Д., Синельников Я. Р. Атлас анатомии человека в 4 томах. — М.: Медицина, 1996. — Т. 4. — 320 с. — ISBN 5-225-02723-7.

**TALABALARNING LOYIHALASH KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISHDA
DASTURIY TA’LIM VOSITALARIDAN FOYDALANISH METODIKASINI
ТАКОМИЛЛАСHTIRISH**

Xolmirzayeva Dilafruz Fattayevna,

Andijon davlat universiteti

Umumtexnika fanlari va mehnat ta’limi kafedrasasi o’qituvchisi

Xolmirzayevnadilafruz@mail.ru

Maqolada talabalarning loyihalash kompetentligini rivojlantirishda dasturiy ta’lim vositalaridan foydalanish metodikasini takomillashtirish bo'yicha dasturiy ta’lim vositalari asosida “Texnologik ta’lim” yo’nalishi talabalarining kasbiy-texnologik kompetensiyalarini rivojlantirish metodikasini takomillashtirish orqali o’rganish va metodik tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so’zlar: *texnologik ta’lim, malaka talablari, ta’lim vositalari, o’quv-metodik adabiyotlarni tahlil qilish, pedagogik tajriba, innovatsion o’qitish metodlari va algoritmlar.*

**СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ МЕТОДИКИ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ПРОГРАММНЫХ
СРЕДСТВ ОБУЧЕНИЯ В РАЗВИТИИ ПРОЕКТНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ СТУДЕНТОВ**

В статье разработаны учебно-методические рекомендации по совершенствованию методики использования программных средств обучения в развитии проектной компетентности студентов путём совершенствования методики развития профессионально-технологических компетенций студентов направления “Технологическое образование” на основе программных средств обучения.

Ключевые слова: *технологическое образование, квалификационные требования, средства обучения, анализ учебно-методической литературы, педагогический опыт, инновационные методы и алгоритмы обучения.*

**IMPROVING THE METHODOLOGY FOR USING SOFTWARE EDUCATIONAL TOOLS
IN THE DEVELOPMENT OF STUDENT DESIGN COMPETENCE**

The article develops research and methodological recommendations by improving the methodology for the development of professional and technological competencies of students of the “technological education” direction on the basis of software educational tools for improving the methodology for the use of software educational tools in the development of design competence of students.

Keywords: *Technological Education, qualification requirements, educational tools, analysis of educational and methodological literature, pedagogical experience, innovative teaching methods and algorithms.*

Kirish. Jahonda ishlab chiqarish va ta’limning integratsiyalashuvi jarayonida bo’lajak mutaxassislarning kreativligini rivojlantirish, kasbiy hamda konstruktorlik-texnologik kompetentlikni ta’limning innovatsion texnologiyalari asosida shakllantirish, oliy ta’limda ilg’or texnologiya va dasturiy ta’lim vositalardan keng foydalanish, o’qitishning an’anaviy va zamonaviy usullarini integratsiyalash masalalari dolzarb vazifalardan biri sifatida e’tirof etilmoqda. Xususan, Princeton University (AQSH), ta’lim texnologiyalari navigatori axborot-metodik markazi (Rossiya), Cyber University (Janubiy Koreya) kabi nufuzli ilmiy tadqiqot markazlarida ta’lim sifatini takomillashtirishga oid tadqiqotlar olib borilib, salmoqli amaliy natijalarga erishilmoqda.

Dunyoda o’quv jarayonini virtual loyihalash (Simulations), masofaviy ta’lim (Moodle, Ilias, Dokeos va h.k.) shakllarini keng tatbiq etish, axborot ta’lim muhiti (e-learning) sharoitida ta’limning uzluksizligi va amaliy yo’nalganligi, ta’lim oluvchilarning kreativ qobiliyatlarini rivojlantirish, kasbiy faoliyatga innovatsion tayyorlash jarayonini rivojlantirishda, dasturiy ta’lim vositalardan foydalanish metodikasini takomillashtirish muhim ahamiyat kasb etmoqda. YuNESKO tomonidan qabul qilingan ta’limning xalqaro standart tasniflagichi (MSKO) darajalari bilan uyg’unlashtirish; o’quv jarayoniga Milliy kvalifikatsiya tizimini to’laqonli joriy etish; tayyorlanayotgan kadrlarning mehnat bozorida munosib o’rin egallashlari uchun ta’lim mazmunini innovatsion loyihalash; kasbiy kompetensiyalarni tarkibiy qismlarga ajratish;

ta’limning yangi metodik modellarini yaratish va ularni muayyan ta’lim amaliyotida qo’llashga alohida e’tibor berilmoqda.

Mamlakatimizda ta’lim tizimini modernizatsiyalash, oliy ta’lim muassasalarida rivojlangan mamlakatlar ta’lim standartlari talablariga javob beradigan raqobatbardosh, kreativ fikrlovchi mutaxassis-kadrlarni tayyorlashga qaratilgan o’qitish jarayonini takomillashtirish zaruratini yuzaga keltirmoqda. Binobarin, ta’limni rivojlantirish uchun “uzluksiz ta’lim tizimini yanada takomillashtirish, sifatli ta’lim xizmatlari va imkoniyatlarini oshirish, mehnat bozorining zamonaviy ehtiyojlariga muvofiq yuqori malakali kadrlar tayyorlash siyosatini davom ettirish”, “ilmiy-tadqiqot faoliyatini rag’batlantirish, ilmiy va innovatsiya yutuqlarni amaliyotga joriy etishning samarali mexanizmlarini yaratish”[1] kabi ustuvor vazifalar belgilab berildi. Natijada texnologik ta’lim yo’nalishining umumkasbiy va ixtisoslik fanlarini virtual reallik qonuniyatlari asosida o’qitishda kasbiy, metodik va integrativ bilimlar (vizuallashtirilgan ma’lumotlar banki, virtual laboratoriya, umumkasbiy xarakterdagi intellektual topshiriqlar tizimi) asosida talabalarni kasbiy pedagogik faoliyatga tayyorlash jarayonida dasturiy ta’lim vositalaridan foydalanishning didaktik imkoniyatlarini takomillashtirishga oid tadqiqotlarga alohida e’tibor qaratilmoqda.

O’zbekiston Respublikasining 2035-yilgacha rivojlanish strategiyasining kontsepsiyasi, 2019-yil 8-oktyabrdagi PF-5847-sonli “O’zbekiston Respublikasi oliy ta’lim tizimini 2030-ilgacha rivojlantirish kontsepsiyasini tasdiqlash to’g’risida”gi, O’zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 7-fevraldagi PF-4947-sonli, “O’zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo’yicha Harakatlar strategiyasi to’g’risida”gi 2017-yil 30-iyundagi PF5099-sonli “Respublikada axborot texnologiyalari sohasini rivojlantirish uchun shart-sharoitlarni tubdan yaxshilash chora-tadbirlari to’g’risida”gi Farmonlari, O’zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 20-apreldagi PQ-2909-sonli “Oliy ta’lim tizimini yanada rivojlantirish choratadbirlari to’g’risida”gi, 2017-yil 27-iyuldagi PQ-3151-sonli “Oliy ma’lumotli mutaxassislar tayyorlash sifatini oshirishda iqtisodiyot sohalari va tarmoqlarining ishtirokini yanada kengaytirish choratadbirlari to’g’risida”gi[2] Qarorlari hamda mazkur faoliyatga tegishli boshqa me’yoriy-huquqiy hujjatlarda belgilangan vazifalarni amalga oshirishda ushbu dissertatsiya tadqiqoti muayyan darajada xizmat qiladi.

Tadqiqot obyekti va qo’llanilgan metodlar. Tadqiqot obyekti sifatida oliy ta’lim muassasalarida “Texnologik ta’lim” yo’nalishi talabalarining kasbiy-texnologik kompetensiyalarini rivojlantirish jarayoni olingan. Tadqiqot jarayonida mavzuga oid pedagogik-psixologik ilmiy manbalar, didaktik materiallar, “Texnologik ta’lim” yo’nalishi malaka talablari, o’quv reja va fan dasturlari, o’quv-metodik adabiyotlarni tizimli tahlil qilish, suhbat, kuzatish, anketa, test, modellash, ekspert baholash, pedagogik tajriba-sinov, tadqiqot natijalarini matematik-statistik qayta ishlash usullaridan foydalaniladi.

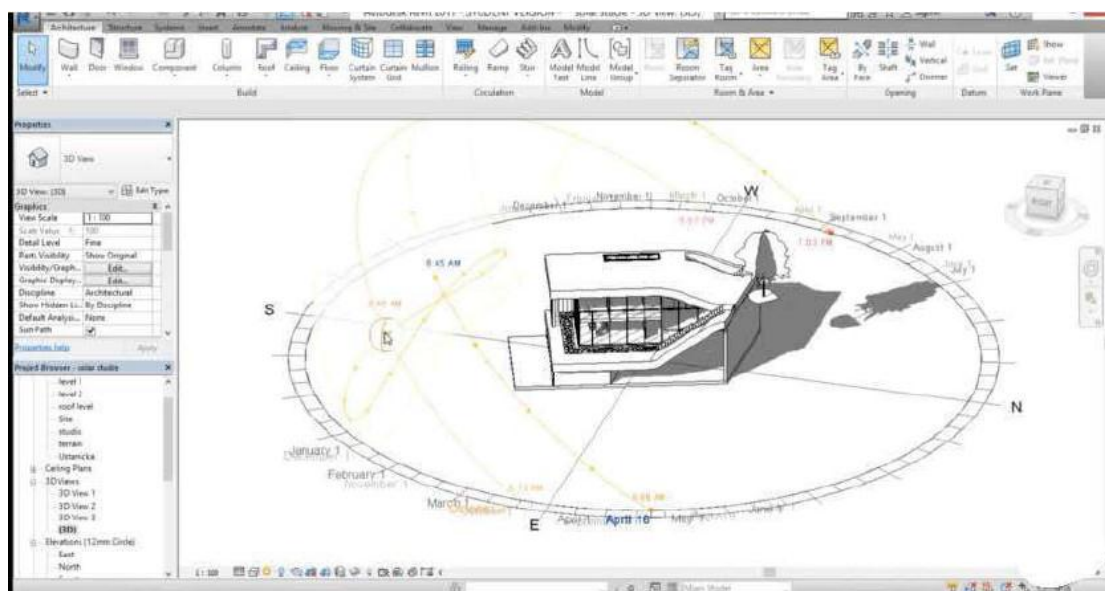
Olingan natijalar va ularning tahlili. Muammoning o’rganilganlik darajasi bo’yicha bo’lajak o’qituvchilarni kasbiy faoliyatga tayyorlashda axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanishi, ularning kasbiy kompetentligiga uzviy bog’liq bo’lib, kasbiy faoliyatga tayyorlashda dasturiy ta’lim vositalarini qo’llash muammosi bo’yicha xorijiy va respublikamiz olimlari tomonidan ko’plab tadqiqotlar olib borilgan. Jumladan, texnologiya va kasb ta’limi o’qituvchilarini tayyorlash jarayonini takomillashtirishning ilmiy-nazariy asoslari bo’yicha N.A.Muslimov, A.R.Xodjabaev, Q.T.Olimov, S.Yu.Ashurova, U.I.Inoyatov, O.A.Abduqudusov, X.F.Rashidov, N.SH.SHodiey, R.Q.CHoriev, Z.K.Ismailova, Q.M.Abdullaeva, S.Yu.Rajabova, L.V.Golish, A.A.Zaparov, SH.H.Qulieva, O’D.Xidirov, D.O.Ximmataliev, P.R.Atutov, Yu.K.Vasiljev, V.A.Slasyonin, V.A.Skakun, A.A.Ismoilov, X.I.Ibragimovlar tomonidan o’rganilgan. SH.E.Qurbonov, E.Seytxalilov, R.H.Djo’raev, Ya.H.Haydarov va boshqalarning ishlarida bo’lajak mutaxassis kadrlarni tayyorlashni takomillashtirish masalalari pedagogik muammo sifatida tadqiq qilingan[3].

Ta’limda “kreativlik”, “kompetentlik” va “kompetentsiya” kabi tushunchalarning mazmun va mohiyatini o’rganish hamda tadqiq qilish, shakllantirish, rivojlantirish va tashxislash masalalariga oid izlanishlar respublikamiz olimlaridan N.A.Muslimov, SH.S.SHaripov, O.A.Qo’ysinov, A.A.Zaparov, N.N.Karimova, Yo.R.Najmiddinova, J.R.Turmatov, R.X.Fayzullaev, K.T.Umatalievalar, G.N.Ibragimova, N.N.Alimovlar va boshqalar tomonidan, MDH va xorijiy mamlakatlar olimlaridan V.I.Baydenko, A.A.Verbitskiy, N.A.Grishina, E.F.Zeer, I.A.Zimnyaya, O.N.Yarigin, N.V.Kuz’mina, A.I.Kuleshova, A.K.Markova, N.V.Skachkova, A.V.Xutorskiy, C.R.Berger, W.Grabe, J.Harmer, L.Harvey va boshqalar tomonidan olib borilgan. Oliy ta’lim muassasalarida dasturiy ta’lim vositalaridan foydalanishning pedagogik-psixologik asoslari, axborotlashtirish nazariyasi, metodikasi va amaliyoti bo’yicha salmoqli natijalar U.Yu.Yuldashev, F.M.Zakirova, A.Abduqodirov, U.SH.Begimqulov, B.B.Mo’minov, J.A.Xamidov, O.X.To’raqulov, M.M.Aripov, S.S.G’ulomov, N.I.Taylaqov, D.N.Mamatov, S.Q.Tursunov, F.S.To’rabekov, F.H.G’afforov, S.J.To’raev, A.R.Jo’raev, S.I.Arangel’skiy, Yu.K.Babanskiy, V.P.Bespal’ko, B.S.Gershunskiy, S.Ya.Bat’yshev, I.Ya.Lerner, N.F.Talyzina, A.A.Karabanov, B.L.Batashov, M.I.Belyaev, D.Yu.Burenkova, P.D.Volkov va boshqalarning ishlarida o’z aksini topgan[4].

Tahlillar shuni ko'rsatadiki, oliy ta'lim muassasalarida kadrlar tayyorlash jarayonini tashkil etish va takomillashtirish muammosi bo'yicha ko'plab ilmiy-tadqiqot ishlari olib borilgan bo'lsada, “Texnologik ta'lim” yo'nalishi talabalarining kreativligini rivojlantirishda dasturiy ta'lim vositalaridan foydalanishning pedagogik-psixologik va didaktik imkoniyatlarini takomillashtirish muammolari tadqiq etilmaganligi tadqiqot mavzusining dolzarbligini belgilaydi.

Mamlakatimizda bugungi kunda bino va inshootlarni lohihalashda asosiy qo'llaniladigan dasturiy taminot bu AutoCad hisoblanadi. Ushbu dastur taminot juda kichik loyihalarni amalga oshirish fa ishlab chiqarishda foydalanish mumkin. Binolarni loyihalash hamda qurishga ta'sir qiluvchi iqlim omillarini hisobga olish zarurdir.

Iqlim tahlili iqlimni inobatga olgan holda quyidagi sxemada ko'rishimiz mumkin.

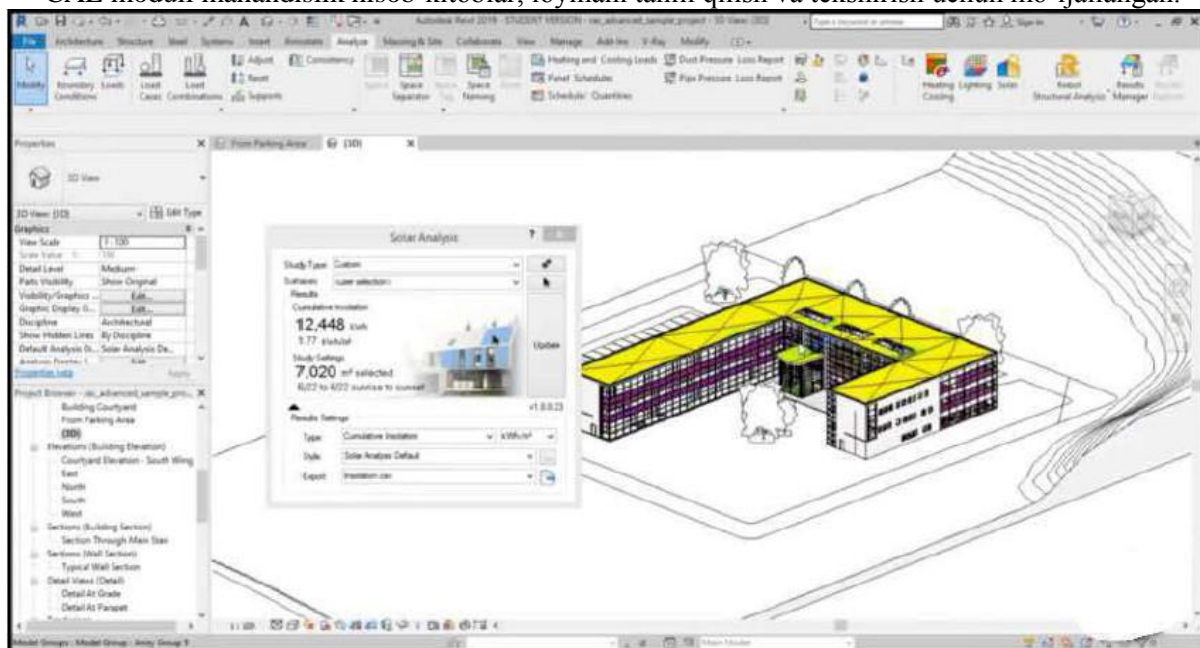
1-rasm. Loyihalashda quyosh trayektoriyasining ko'rinishi.

KYL kompyuter yordamida loyihalash va loyihaning texnologik hujjatlarini tayyorlash uchun dasturiy ta'minot to'plami.

Ko'p funktsiyali KYL tizimlarining komponentlari an'anaviy ravishda CAD, CAM, CAE uchta asosiy qismlarda birlashtirilgan. CAD blok moduli asosan grafik ishlarini bajarish uchun mo'ljallangan.

CAM moduli ishlab chiqarishni texnologik tayyorlash muammolarini hal qilish uchun moljallangan.

CAE moduli mahandislik hisob-kitoblar, loyihani tahlil qilish va tekshirish uchun mo'ljallangan.

2-rasm. Autodesk Revit Structure dasturida loyihalash.

Mashq qildiruvchi dasturlarning maqsadi malaka va ko'nikmalarni mustahkamlashdan iborat. Buning uchun nazariy material allaqachon o'rganilgan bo'lishi kerak. Bunday dasturlarning qo'llashdan maqsad ta'lim oluvchi masalalarni yechadi va qo'yilgan savollarga javob beradi.

Quruvchi muhandislar uchun bugungi kunda foydalanishda zamonaviy axborot kommunikatsiya texnologiyalarini bilishlari zarur. Loyihalar yaratishda AutoCAD dasturini 2D va 3D modellashtirish buyruqlarini va undan professional darajada foydalanishdan iborat.

Mutaxassislarning kasbiy kompetentligini shakllanishida fanlararo integratsiya, bo'lajak texnologiya o'qituvchilarining kasbiy kompetentligini takomillashtirishning tashkiliy tuzilmasi, bo'lajak texnologiya o'qituvchilarining kasbiy kompetentligini muhandislik va kompyuter grafikasi fani mashg'ulotlarida takomillashtirish metodikasi ochib berilgan hamda amaliyotga tatbiq etiladi.

1-jadval.

Barcha OTMlarda o'tkazilgan tajriba sinov ishlari natijalari bo'yicha talabalarining kasbiy rivojlantirganlik darajalari

	Ko'rsatkichi	Tajriba -sinov guruhi				Nazorat guruhi			
		Soni	%	Soni	%	Soni	%	Soni	%
Barcha OTMlar bo'yicha	Yuqori	26	14,01	66	34	15	11	18	13
	O'rta	58	30,02	83	43	45	32	52	38
	Past	107	56,0	44	23	75	56	67	49

O'tkazilgan tadqiqotimizda tanlab olingan texnika Oliy ta'lim muassasalarimizda dastlabki ma'lumotlarni olish uchun talabalarga taklif etildi. Tajriba guruhidagi va nazorat guruhidagini o'zgartirish ko'rsatkichlari va talabalar sonini mos ravishda x_i va y_i lar orqali belgilab olamiz.

x_i - tajriba - sinov guruhiga mos keladigan baholar. $i = \overline{1,3}$

y_i - nazorat guruhiga mos keluvchi baholar.

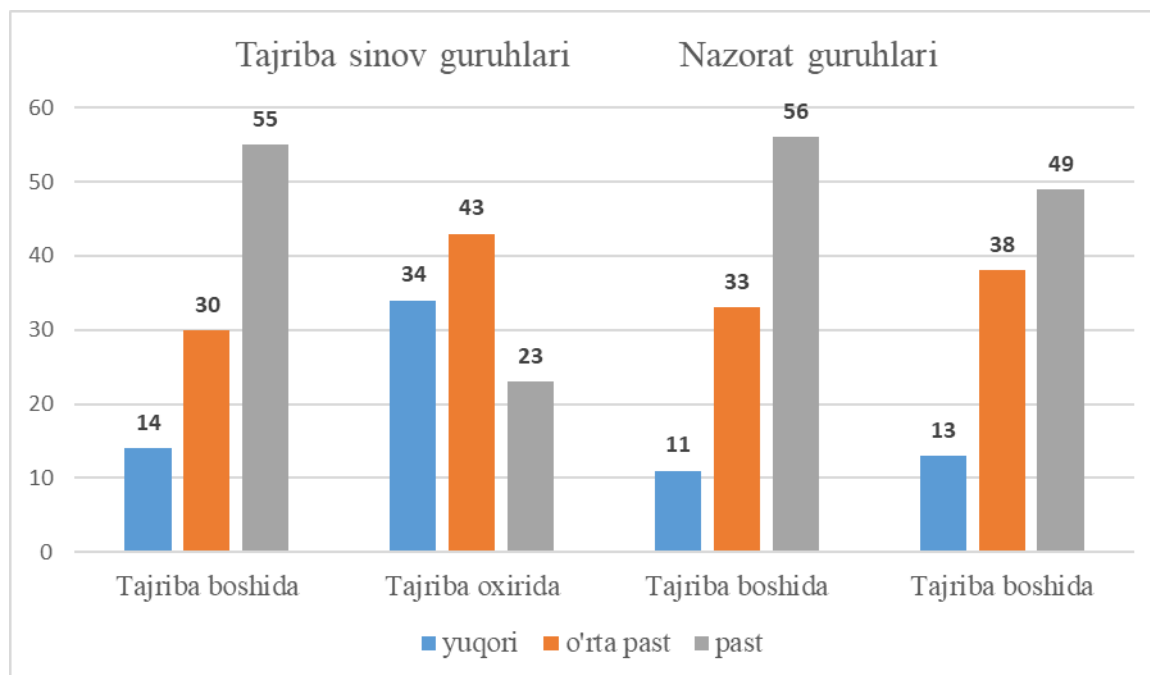
$\bar{x}$ va $\bar{y}$ tajriba va nazorat guruhlari uchun mos keladigan o'rtacha arifmetik qiymatlar formulalari.

$$\bar{x} = \frac{\sum x_i m_i}{n}; \bar{y} = \frac{\sum y_i m_i}{m} \quad (1)$$

Bu yerda: x_i, y_i - 3,4,5 qiymatli baholarni mos ravishda qabul qiladi.

n, m – tajriba va nazorat guruhidagi talabalar soni.

n_i, m_i mos baholarga nisbatan talaba soni.

3-rasm. O'tkazilgan tajriba-sinov natijalari

O'quv jarayoni samaradorligini baholovchi o'rtacha qiymat tajriba va nazorat guruhleri baholarning o'rtacha arifmetik qiymatlari nisbatidir, ya'ni samaradorlik ko'ffiseyenti quyidagicha olinadi.

$$n = \frac{x}{y} \quad (2)$$

Biz o'rtacha qiymatlar tengligi haqidagi $H_0 : a_x = a_y$ farazni ilgari surib, unga qarama-qarshi $H_1 : a_x \neq a_y$ ekanligini yuqoridagi ma'lumotlar asosida Styudent statistikasi orqali tekshiramiz.

$$T_{m_1 n} = \frac{|\bar{y} - \bar{x}|}{\sqrt{\frac{S_x^2}{n} + \frac{S_y^2}{m}}}$$

Agar $T > T_r = t$ bo'lsa, N_0 faraz rad etib, N_1 faraz qabul qilinadi.

Qo'llanilgan metodika asosida o'tkazilgan tajriba-sinov ishlarining natijalari diagrammada o'z tasdig'ini topgan. Ushbu ko'rsatkichlarga asoslangan holda Qurilish fizikasi va boshqa umumkasbiy fanlarni dasturiy ta'lim vositalaridan foydalanib, o'qitish bo'yicha samaradorligini aniqlash yuzasidan o'tkazilgan tajriba-sinov natijalari Styudent va Pirsonning X^2 matematik-statistika metodi yordamida tahlil etildi.

Muallik metodikasi asosida “Qurilish fizikasi” fanini dasturiy ta'lim vositalaridan foydalanib, o'qitish samaradorligini aniqlash yuzasidan o'tkazilgan tajriba-sinov natijalari statistik tahlildan ma'lum bo'ldiki barcha oliy-ta'lim muassasalarida tajriba-sinov nihoyasida, tajriba guruhlarida talabalarning kasbiy kompetentligini rivojlanganlik darajasi nazorat guruhida nisbatan, 1,12 (12%) yuqori ko'rsatkichga ega bo'ldi. Bu esa olib borilgan tadqiqot ishining samarador ekanligini ko'rsatadi.

Xulosa. Oliy ta'lim muassasalarida talabalarning kasbiy komponentligini dasturiy ta'lim vositalari asosida takomillashtirish muammolariga qaratilgan izlanishlar quyidagi xulosalarni qilish imkonini berdi.

1. Tadqiqot ishining nazariy qismida ilmiy ishning asosi hisoblangan dasturiy ta'lim vositalari tushunchalari borasida xorijiy, MDH davlatlari hamda yurtimiz olimlari tomonidan bildirilgan fikrlar va mulohazalar tahlil qilingan va mualliflik yondashuvlar ishlab chiqilgan.

2. Dasturiy ta'lim vositalari o'quv jarayonida foydalanish imkoniyatlari, talabalarni faol bo'lish va tanqidiy fikrlashga undash, o'quv materiallarini mustaqil o'zlashtirish va nazariy bilimlarni amaliyotga tadbiq etishdan iborat.

3. Tadqiqot natijalari asosida ishlab chiqilgan hamda qurilish sohasini o'quv jarayoniga tatbiq etilgan model vositalari tomonidan o'zlashtirishga qiynalgan tizimli vositalari asosida namoyish etish imkonini beradi.

4. Dasturiy ta'lim vositalaridan foydalanib o'qitish orqali talabalarda mustaqil faoliyatni amalga oshirish, jarayonlarni idrok etish, bilim o'zlashtirish darajasi ko'rsatkichlarining dinamikasiga keng imkoniyat yaratadi.

Adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining “O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi to'g'risida”gi Farmoni.// O'zbekiston Respublikasi Qonun hujjatlari to'plami. – Toshkent, 2017. – B.39.

3. Xodjayev B.X. O'quvchilarning mustaqil fikrlashini shakllantirish yo'llari. T., TDPU, 2008, 65-bet.

**KO‘P BOLALI OILALARNI IJTIMOYIY-PSIXOLOGIK TADQIQ ETISH
METODOLOGIYASI: MUAMMOLAR VA ISTIQBOLLAR**

*Yangiboyeva Dildoraxon Rahmon qizi,
“Oila va gender” ilmiy-tadqiqot instituti
1-bosqich tayanch doktranti
dildorichkayangiboyeva98@gmail.com*

Zamonaviy oila nafaqat o‘z a‘zolarining kundalik hayoti, bolaning tug‘ilishi va tarbiyasi, oiladagi shaxslararo munosabatlar bilan bog‘liq ko‘plab muammolarni hal qilishga, balki inson uchun o‘ziga xos psixologik «boshpana» bo‘lishga chaqiriladi. Oila o‘zida iqtisodiy, ijtimoiy, psixologik va jismoniy xavfsizlik va uning a‘zolari uchun murakkab ijtimoiy-madaniy hodisani ifodalaydi. Oilaning o‘ziga xosligi shundaki, u inson hayotining deyarli barcha jabhalarini qamrab oladi va ijtimoiy amaliyotning barcha darajalariga etadi. Rivojlanishning hozirgi bosqichida ko‘p bolali oila ijtimoiy-iqtisodiy va ijtimoiy sharoitlar, ijtimoiy institut sifatida oilaga nisbatan qadriyat yo‘nalishlari va ustuvorliklarining o‘zgarishi natijasida yuzaga kelgan inqiroz holatida degan qarashlar mavjud. Quyida keltirilgan maqolada ko‘p bolali oilalarni ijtimoiy-psixologik jihatdan kompleks tadqiq etish metodologiyasidagi muammolar va istiqbollarni borasidagi tadqiqotlar natijalari qiyosiy tahlil qilinadi.

Kalit so‘zlar: ko‘p bolali oila, shaxslararo munosabatlar, ota-onalik, modernizatsiya, tizimli yondashuv, strukturaviy tahlil, metodologik muammolar.

**МЕТОДОЛОГИЯ СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКОГО ИССЛЕДОВАНИЯ
МНОГОДЕТНЫХ СЕМЕЙ: ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ**

Современная семья призвана не только решать многие проблемы, связанные с повседневной жизнью её членов, рождением и воспитанием ребёнка, межличностными отношениями в семье, но и быть своеобразным психологическим «убежищем» для человека. Семья представляет собой экономическую, социальную, психологическую и физическую безопасность и представляет собой сложное социокультурное явление для её членов. Уникальность семьи состоит в том, что она охватывает практически все стороны жизни человека и достигает всех уровней социальной практики. На современном этапе развития существуют мнения, что многодетная семья находится в состоянии кризиса, вызванного изменением социально-экономических и социальных условий, ценностей и приоритетов по отношению к семье как социальному институту. В статье представлен сравнительный анализ результатов исследований проблем и ограничений методологии социально-психологически комплексного исследования многодетных семей.

Ключевые слова: многодетная семья, межличностные отношения, родительство, модернизация, системный подход, структурный анализ, методологические проблемы.

**METHODOLOGY OF SOCIAL-PSYCHOLOGICAL RESEARCH OF FAMILIES WITH
MANY CHILDREN: PROBLEMS AND PROSPECTS**

The modern family is called not only to solve many problems related to the daily life of its members, the birth and upbringing of a child, interpersonal relationships in the family, but also to be a kind of psychological «shelter» for a person. The family represents economic, social, psychological and physical security and a complex socio-cultural phenomenon for its members. The uniqueness of the family is that it covers almost all aspects of human life and reaches all levels of social practice. At the current stage of development, there are views that a large family is in a state of crisis caused by changes in socio-economic and social conditions, values and priorities in relation to the family as a social institution. The results of studies on problems and problems are comparatively analyzed.

Keywords: large family, interpersonal relations, parenting, modernization, systematic approach, structural analysis, methodological problems.

Kirish. Jamiyatni modernizatsiya qilish tendensiyalari XX asrning oxiriga kelib, dunyoning sanoat mamlakatlarida katta oilaning yo‘q qilinishiga yordam berishi natijasida oilaviy sivilizatsiya inqirozi boshlandi. Jamiyatning agrar ishlab chiqarish turi va oila faoliyati barbod bo‘ldi. Mashinalar, asbob-

uskunalar, kompyuter texnologiyalari - bularning barchasi zamonaviy svilizatsiya maydonidan insonni bosh qahramon sifatida, oilani esa aholini ko‘paytirishning asosiy mexanizmi sifatida olib tashlaydi. XXI asrda texnologiyaning tez o‘shishi kuzatilmoqda: robotlashtirish, raqamlashtirish, reproduktiv inkubatorlar, sun‘iy intellektning paydo bo‘lishi natijasida zamonaviy madaniyat endi odamlarga juda muhtojlik sezmaydi [1]. Ayni paytda jahonda oila instituti ma‘lum o‘zgarishlarni boshdan kechirmoqda, ushbu jihat so‘nggi o‘n yilliklarda mamlakatimizda kechayotgan ijtimoiy-siyosiy va ijtimoiy-iqtisodiy jarayonlar bilan bog‘liq. Bu o‘zgarishlar ham asosan shaxs psixologiyasidagi o‘zgarishlar bilan bog‘liq. Jamiyat darajasida oilada sodir bo‘layotgan o‘zgarishlar oilaning qadr-qimmatini ma‘lum darajada yo‘qotishini ifodalovchi ajralishlarning ko‘payishi, yetim bolalarning tarqalishi, ixtiyoriy nikohsizlik, to‘liqsiz oilalarning vujudga kelishi kabi salbiy hodisalar dinamikasida namoyon bo‘ladi. Oila darajasida mazkur o‘zgarishlar oilaviy funksiyalarni bajarish tabiatida va oila ichidagi munosabatlarning xususiyatlarida namoyon bo‘ladi. Shaxs darajasida birinchi navbatda, shaxsning oilaga bo‘lgan munosabati xususiyatlarida qayd etilishi mumkin. Oila bilan bog‘liq bu o‘zgarishlarning eng sezilarli salbiy ko‘rinishlari orasida tug‘ilishning pasayishi va oiladagi bolalar sonining cheklanishi kiradi. Bunday sharoitda ko‘p bolali oilalarni o‘rganish ayniqsa dolzarb bo‘lib, mamlakatdagi demografik vaziyatni o‘zgartirish va tug‘ilish darajasini oshirish foydasiga ma‘lum prognozlar qo‘yiladi [2]. Ko‘p bolali oila zamonaviy jamiyat uchun kamdan-kam uchraydigan va atipik hodisa bo‘lishiga qaramay, bunday oilalarning ma‘lum foizi mavjud bo‘lib qolmoqda. An’anaviy tug‘ilish ko‘rsatkichlari bilan bog‘liq bo‘lmagan ko‘p bolali oilalarning paydo bo‘lishi ham qayd etilgan. Shu munosabat bilan ko‘p bolali oilalar har tomonlama ijtimoiy-psixologik o‘rganishga muhtoj. Ko‘p bolali ota-onalarning o‘ziga xos xususiyati sifatida ko‘p bolali bo‘lishni haddan tashqari yuk, ba‘zan esa qabul qilib bo‘lmaydigan xato deb hisoblaydigan zamonaviy jamiyat bosimi ostida o‘zlarining ota-onalik maqomini intensiv ravishda saqlab qolishga majbur bo‘lishni ongli his qilish kabilarni kiritish mumkin. Ko‘p bolali oilaga ega bo‘lgan shaxslar boshqalarga qaraganda ba‘zi jihatlarda kuchliroq va mas’uliyatliroqdir [3].

Tadqiqot obyekti va qo‘llanilgan metodlar. Hozirgi vaqtda oila – nikoh - ota-onalik muammolariga nafaqat nazariy, balki amaliy jihatdan ham ko‘proq e‘tibor qaratilmoqda. Yu.I.Aleshina, V.N.Drujinin, S.V. Kovaleva, A.S. Pivakovskaya, E.G.Eydemiller va boshqa olimlar oila nisbiy mustaqillik va barqarorlikka ega bo‘lsada, jamiyatda sodir bo‘layotgan barcha o‘zgarishlarni bevosita yoki bilvosita aks ettirishini ta’kidlaydilar. Oiladagi tizimlilikning asosiy uslubiy tamoyiliga ko‘ra, oilaviy munosabatlar tarkibiy yaxlitlikni ifodalaydi, uning elementlari o‘zaro bog‘liq bo‘lib, bular nikoh, ota-ona-bola, bola-ota, bola-bola, bobo-buvi munosabatlaridir. Oilaviy munosabatlarni tadqiq etishning muhim metodologik tamoyili - sinergetik - inqiroz davrlarini hisobga olgan holda, oilaviy munosabatlar dinamikasini chiziqli bo‘lmaganlik, muvozanatsizlik nuqtayi nazaridan ko‘rib chiqishga imkon beradi [4].

Oilaviy munosabatlar psixologiyasining metodologik asosini erkinlik, tenglik va qadr-qimmat nazariyasi tashkil etadi. Oilaviy munosabatlar psixologiyasining mafkurasi oila farovonligi, oilaviy turmush tarzini mustahkamlash va rivojlantirish, shaxsiy rivojlanish uchun teng imkoniyatlar, bola manfaatlarining ustuvorligidan iborat. Oila muammosiga nazariy va amaliy qiziqish insoniyat jamiyati mavjud ekan, mavjud bo‘ladi, va bu ajablanarli emas. Oila - bu insonning ijtimoiy faoliyati tizimi, jamiyatning asosiy institutlaridan biri. U harakatda, nafaqat ijtimoiy-siyosiy sharoitlar ta’sirida, balki uning rivojlanishining ichki jarayonlari tufayli ham o‘zgaradi. Oila falsafa, tarix, etnografiya, sotsiologiya, demografiya, oilaviy munosabatlar psixologiyasi kabi ko‘plab ijtimoiy fanlarning tadqiqot obyekti hisoblanadi. Ushbu fanlarning har biri oilaning o‘ziga xos ta’rifini berishga intiladi va shuning uchun bu muammoni o‘rganishga o‘z yondashuvlarini ishlab chiqadi. A.I.Antonov fikricha oila “shaxsiy ehtiyojlarni qondirish va tug‘ilish bo‘yicha ijtimoiy funksiyalarni bajarishni uyg‘unlashtiradigan ota-onalik-nikoh-qarindoshlik munosabatlari bilan bog‘liq bo‘lgan shaxsiy mulk va oilaviy faoliyatga asoslangan odamlar birlashmasi, bolalarni saqlash va ijtimoiylashtirish instituti hisoblanadi”. Psixologiya oilani ijtimoiy-psixologik guruh sifatida o‘rganar ekan, uning a’zolarining shaxslararo munosabatlariga, ularning turli ijtimoiy va oilaviy vaziyatlardagi o‘zaro ta’siriga, oilaviy hayotni tashkil etishga va kichik guruh sifatida oilaning barqarorligi omillariga e’tibor beradi. Shu bilan birga, oila ma’lum bir jamiyatning me’yorlari va qadriyatlariga mos keladigan, birgalikdagi faoliyatda shakllanadigan shaxslararo munosabatlar majmui bilan birlashtirilgan ijtimoiy guruh sifatida talqin etiladi [5].

Bugungi kundagi zamonaviy ko‘p bolali oilalardagi shaxslararo munosabatlarni tadqiq etishda psixologiya fanining asosiy metodologik tamoyillari - aks ettirish, determinizm, ong va faoliyatning birligi, rivojlanish. Kabi tamoyillardan keng foydalanish mumkin (K.A.Abulxanova, B.G.Ananyev, A.V.Brushlinskiy, A.L.Juravlev, B.F.Lomov, K.K.Platonov, S.L.Rubinshteyn, E.V.Shoroxova) [6];

Psixologik munosabatlar konsepsiyasi (A.F.Lazurskiy, B.F.Lomov, V.N.Myasishchev, N.N.Obozov, V.P.Poznyakov, A.B.Kupreichenko, I.R.Sushkov, P.N.Shixirev) [7].

«Oilaga munosabat» tushunchasini aniqlashda oila ichidagi munosabatlarning eng muhim jihatlari ko‘rib chiqishning asosiy yondashuvlari va oilaviy psixologiya va tug‘ilish sohasidagi tadqiqotlar (Yu.E.Aleshina, V.V.Boyko, A.N.Volkova, L.A.Gozman, T.V.Neshcheret, N.N.Obozov) ham xizmat qiladi [8].

Shuningdek, oila va tug‘ilish sotsiologiyasidan nazariy yondashuvlar (A.I.Antonov, M.S.Matskovskiy, A.G.Xarchev) hamda ko‘p oilalarning sotsiologik, demografik, iqtisodiy, tibbiy-genetik tamoyillarini inobatga olish ham muhim [9].

Psixologiya uchun ko‘p bolali oila ichidagi munosabatlarning o‘ziga xosligi, shuningdek, uning a‘zolarining psixologik xususiyatlarining mavjudligi tufayli alohida qiziqish uyg‘otadi. Bu xususiyatlar ko‘p jihatdan ko‘p bolali oilaning paydo bo‘lishini ham, uning keyingi mavjudligi va hayot xususiyatlarini ham belgilaydi. Hozirgi vaqtda o‘n sakkiz yoshga to‘lmagan uch va undan ortiq farzandi (shu jumladan asrab olingan bolalar, shuningdek o‘gay farzandlari) bo‘lgan oila ko‘p bolali oila hisoblanadi. E.F.Achildiyevaning tasnifiga ko‘ra, ko‘p bolali oilalarning quyidagi turlari ajratiladi:

- Ota-onalar farzandlarini yaxshi ko‘radigan va ularga ongli ravishda ega bo‘lishni xohlagan oilalar. Bunday oilalarda bola hayotdagi qadriyatlardan biri sifatida harakat qiladi va ota-onalar farzandlarining yaxshi hayot kechirishi uchun qo‘lidan kelganini qiladilar.

- Ota-onalar ongli ravishda ko‘p farzandli bo‘lishga intilmagan oilalar. Uchinchi va keyingi bolalar, asosan, oilani rejalashtirishning yo‘qligi tufayli ularda paydo bo‘lishi mumkin. Bunday yettita egizak yoki uch egizak tug‘ilishi natijasida, homiladorlikni to‘xtatishdan qo‘rqish, shifokorning onaning sog‘lig‘i sababli abort qilishni taqiqlashi, diniy e‘tiqodlarga ko‘ra abort va kontratsepsiyani rad etishi natijasida paydo bo‘lishi mumkin.

- Ikkita to‘liq bo‘lmagan oilalarning birlashishi natijasida tashkil etilgan oilalar, bunda ularning har biri allaqachon farzandli bo‘lgan bo‘ladi.

- Ko‘p sonli bolalar tug‘ilishi muammoning namoyon bo‘lishi deb hisoblanishi mumkin bo‘lgan oilalar. Bu yerda bolalar ko‘pincha turli xil imtiyozlar, qo‘shimchalar olish vositasidir. Bundan tashqari, aksariyat hollarda bunday oilalarda bolalar tartibsiz jinsiy aloqalar, alkogol yoki giyohvandlik holati natijasida tug‘iladi va ota-onalarning tipik psixologik munosabati ularning asosiy vazifasi bolani tarbiyalash ekanligiga ishonishadi [10].

Ko‘p bolali oilalar o‘tgan asrning 90-yillar boshidan boshlab psixologik tadqiqot obyektiga aylandi. Ota-onalarning psixologik xususiyatlarini va ko‘p bolali oilalarda oila ichidagi munosabatlarning xususiyatlarini o‘rganish faqat bir nechta xorijiy tadqiqotlarda amalga oshirildi. Xorij, xususan, MDH davlatlari psixologiyasida bu hodisalar amalda o‘rganilmagan. Bu esa, zamonaviy jamiyatda ko‘p bolali oilaning muhim ijtimoiy roli va bu hodisaga psixologik tadqiqotlar yo‘qligi o‘rtasidagi qarama-qarshilikni keltirib chiqaradi.

I.S.Demina ta’kidlaganidek, ko‘p bolali oilalarda bolaning individualligini rivojlantirishda turli omillarning (iqtisodiy, biologik, psixologik) rolini o‘rganishga imkon beruvchi maxsus model bo‘lib ishlaydi. Ko‘p bolali oilalarning psixologik tadqiqotlarida tavsiflangan omillar orasida quyidagilar ajralib turadi:

- konfiguratsiya parametrlari (oilalarning kattaligi, tug‘ilish tartibi, bolalar tug‘ilishi orasidagi intervallar);
- rivojlanishning ekologik sharoitlari xususiyatlari (oilaning ijtimoiy-iqtisodiy holati, intellekti, ota-onalarning ta’limi, madaniy farqlar, shaxslararo munosabatlar);
- oila a‘zolarining individual xususiyatlari (yoshi, bolalar va ota-onalarning jinsi) [11].

Mashhur rus psixologi N.N. Obozov oilaga yo‘naltirilganlikni, birlikka intilish va oila ahilligini ko‘p bolali oilaning asosiy belgilari sifatida belgilaydi. Muallifning so‘zlariga ko‘ra, oilaning kattalashishi bilan uning a‘zolari o‘rtasidagi munosabatlar o‘zgaradi, rollar tarkibi «bola-bola» tipidagi turli yoshdagi munosabatlar tufayli kengayadi.

Ko‘p bolali oilalarda ajralishlar nisbatan kamroq qayd etiladi, biroq ushbu hodisa sodir bo‘lgan taqdirda ham bu faqat erning iqtisodiy yoki axloqiy-psixologik qobiliyatsizligi tufayli yuzaga kelgan, deya qaraladi. E.V.Foteeva tomonidan olib borilgan tadqiqotlarga ko‘ra, ko‘p bolali bo‘lish motivi tabiiy bo‘lib, bunday tipdagi oilalar boshidanoq turmush o‘rtoqlarining bir-biriga, oilaviy kelajagiga bo‘lgan ishonchi bilan ajralib turadi, bu esa ularga ko‘p farzandli bo‘lishga imkon beradi. Oiladagi barcha bolalar oilaga majburiy ta’sir ko‘rsatadi. Ko‘p bolali oila bolalar, kattalar va kichiklar, aka-uka va opa-singillar o‘rtasidagi turli xil munosabatlarga boy. Bu shaxsni shakllantirish va yosh avlodni ijtimoiy faoliyatda, jumladan, nikoh va ota-ona rollarida ishtirok etishga tayyorlashda katta ahamiyatga ega [12].

I.F.Yudina ko‘p bolali oilaga xos bo‘lgan bir qator muammolarni ta’kidlaydi:

- moddiy va kundalik muammolar. Ko‘p bolali oilalar eng kam farovon oilalar bo‘lib, oila a‘zosiga to‘g‘ri keladigan o‘rtacha oylik daromadi past. Daromadlar tarkibida bolalar nafaqalari kichik ulusha

taqsimlanadi. Oziq-ovqat mahsulotlari uchun xarajatlar ulushi yuqori, oziq-ovqat tarkibi esa juda kam xilma-xildir. Bunday oilalarning bolalari meva, rezavorlar, go'sht, tuxum, baliq va boshqalarni kamroq oladi, bu esa vitamin yetishmasligini keltirib chiqaradi, natijada sog'liq bilan bog'liq muammolar tez-tez sodir bo'ladi. Narxlarning doimiy oshib borishi tufayli ehtiyojlarni qondirish imkoniyatlari nihoyatda cheklangan, eng zarur narsalar: poyabzal, kiyim-kechak, maktab yozuv qurollari yetishmaydi.

- ota-onalarning bandligi muammosi. Ona ishlamasa, otasi uzoq vaqt ish haqi olmasa, bolalar nafaqalari tartibsiz va yetarli bo'lmasa, yangi ish topish muammosi paydo bo'ladi. Bu ko'pincha qonunlarni bilmaslik va bunday oilalar olish huquqiga ega bo'lgan imtiyozlar to'g'risidagi ma'lumotlarni yomonlashtiradi. Ko'p bolali ota-onalar ishdagi hamkasblari bilan noqulaylikni boshdan kechiradilar va ko'pincha professional muhitda do'stona munosabatdan mahrum bo'lishadi. Ko'p bolali oilalarning bolalari ham tengdoshlarining salbiy munosabatini boshdan kechirishadi - bolalar bilan muloqot qilishda qiyinchiliklar, manfaatlarning farqlanishi va boshqalar.

- hozirda ko'p bolali oilalar uchun uy-joy muammosi muhim ahamiyat kasb etmoqda. Uy-joy sharoitlari, standartlarga javob bermaydi va uni kommunal uy-joylar orqali yaxshilash mumkin emas va ko'pchilik oilalar uchun o'z mablag'lari hisobidan uy-joy sotib olish mumkin emas. Uy-joy kommunal xizmatlari uchun to'lovlarning oshishi ko'p bolali oilalarning moliyaviy muammolarini yanada murakkablashtiradi. Uy-joy muammolari bolalarning kun tartibini saqlashda qiyinchiliklar tug'diradi. Bunday oilalarda har bir bola uchun avtonomiya imkoniyat yo'q - shaxsiy burchak, chegaralarni hurmat qiladigan o'z hududi, shaxsiy sevimli o'yinchoqlari, bu ko'pincha bolalar o'rtasida uzoq davom etadigan nizolarga olib keladi.

- psixologik va pedagogik muammolar. Farovon ko'p bolali oilada farzandlar teng sharoitda bo'ladi: aka-uka va opa-singillar bilan muloqotda kamchilik bo'lmaydi, kattalar kichiklarga g'amxo'rlik qiladi, sezgirlik, insonparvarlik, kattalarga hurmat kabi ijobiy axloqiy fazilatlar shakllanadi. Biroq, ayni paytda ota-onalarning vaqt yetishmasligi, farzand tarbiyasi haqida bilimga ega emasligi bunday oilalarda muayyan muammolarni keltirib chiqaradi. Ota-onalardagi e'tiborning yetishmasligi bolalarning o'zini past baholashlariga, xavotirlanish, o'ziga ishonchsizlik va o'z shaxsi haqida noto'g'ri tasavvurga ega bo'lib o'sishiga olib keladi. Ko'p bolali oilalardagi bolalarning ko'pchiligi katta yoshdagi bolalarning ijtimoiy yoshining oshishiga olib keladi. Ular erta yetuk bo'lib, ota-onalari bilan kamroq bog'langan bo'lishadi. Bu esa, o'z navbatida, oila ichidagi avlodlararo aloqalarning uzilishiga, oiladagi psixologik muammolarning kuchayishiga olib keladi.

- tibbiy muammolar. Ko'p bolali oilalarning qiyin psixologik iqlimi bolalarning sog'lig'iga ta'sir qiladi. Ko'p bolali oilalarning ijtimoiy himoyasizligi va turmush darajasining doimiy ravishda pasayishi pessimistik ijtimoiy farovonlikni keltirib chiqaradi. Otalar boshqa oilalarga qaraganda 2 marta tez-tez kasal bo'lishadi. Onalarning reproduktiv salomatligi yomonlashadi, bolalar qoniqarsiz jinsiy tarbiyaga, o'smirlar nisbatan erta jinsiy faollikka ega bo'lib shakllanadi [13].

Adabiyotlarni tahlil qilish natijasida, uch yoki undan ortiq farzandi, shu jumladan o'n sakkiz yoshga to'lmagan asrab olingan bolalari bo'lgan oila ko'p bolali oila hisoblanishi ma'lum bo'ladi. Ko'p bolali oilalar - ota-onalar ataylab ko'p farzandli bo'lishga qaror qilgan oilalar, ota-onalar ko'p farzandli bo'lishga intilmagan oilalar, ikkita to'liq bo'lmagan oilalarning shakllanishi natijasida ko'p bolali oilalar va bolalar soni noqulaylikning natijasi hisoblangan ko'p bolali oilalar kabi turlarga bo'linadi. Ko'p bolali oilalarda bolalar rivojlanishining omillari uning parametrlari, atrof-muhit sharoitlari va a'zolarining shaxsiy xususiyatlari hisoblanadi. Ko'p bolali oilalar ajralishlar va bolalar o'rtasidagi turli xil shaxsiy munosabatlar bilan ajralib turadi. Ko'p bolali oilalarning muammolari - moddiy va maishiy muammolar, ota-onalarning ish bilan ta'minlanishi, uy-joy kabilarga ajratiladi. Ko'p bolali oilalarning psixologik muammolari - ota-onalar tomonidan bolalarga e'tiborning yetishmasligi, ijtimoiy yoshning o'sishi, turmush darajasi va sog'lig'ining pasayishiga olib keladigan psixologik iqlimning murakkabligi kabilar bilan tavsiflanadi.

Olingan natijalar va ularning tahlili. Ko'p bolali oiladagi ota-onalar odatda kuchli psixologik barqarorlikka ega bo'lishadi. Ular stressga ko'proq bardosh beradilar, qadriyatlarini birinchi o'ringa qo'yganliklari hamda eng qimmatli narsa - farzandlari foydasiga tanlov qilganliklari bois hayot qiyinchiliklarini osonlikcha yengib o'tishadi. Har kim qiladigan ishni qilmaslik, mustaqil qaror qabul qilishda ma'lum bir jasorat ko'rsatishga intilish, ko'p bolali oilalardagi ota-onalar odatiy tusga kirgan.

S.V. Kovalyovning so'zlariga ko'ra ko'p bolali ota-onalarning ta'lim-tarbiya xususiyatlariga quyidagilarni kiritish mumkin:

- ko'p bolali oilalarda bolalarni tarbiyalashda ota-onalar asosan sezgi va stereotiplarga tayanadilar, ularning «nodonligi» tufayli kattalar turli xil tug'ilish pozitsiyalaridagi bolalar bilan o'zaro munosabatlar jarayonini malakali qura olmaydilar;

- bolalarning ko‘pligi turli yoshdagi pozitsiyalarga qarab, katta oilaning har bir farzandiga xos bo‘lgan «noyob qobiliyatlarning» namoyon bo‘lishiga to‘sqinlik qiladi;

- ko‘p bolali oilada bolalarni tarbiyalash muammolarining asosiy sababi barcha bolaga bir xil «yondashuv» bo‘lib, aksariyat ota-onalar ongli yoki ongsiz ravishda ergashadigan yo‘nalish bo‘yicha bolalarni tarbiyalashadi. Bu barcha bolalarni bir butun sifatida ko‘rib va oilada turli yoshdagi bolalar o‘rtasidagi shaxsiy xususiyatlardagi farqlarni sezmaslik istagi bilan tavsiflanadi [14].

Ko‘pincha, ko‘p bolali ota-onalar turli yoshdagi bolalarni tarbiyalashning pedagogik strategiyasini tanlashda bilim, ko‘nikma va malakalarga ega bo‘lmaydilar. Shunga qaramay, ko‘p bolali oilalardagi bolalar ham bir-biriga, ham boshqa odamlarga nisbatan sezgir bo‘lib o‘sadi. Kam bolali oilalar bilan solishtirganda, ko‘p bolali oilalarda shaxslararo hamjihatlik yuqoriroq pozitsiyada namoyon bo‘ladi. Psixologiyada mazkur atama (shaxslararo hamjihatlik) atama guruh barcha a‘zolarining, bu holda oilaning harakatlari qanchalik muvozanatli, birgalikda yo‘naltirilganligini va oila a‘zolarining umumiy qarorni qanchalik tez va malakali qabul qilishini aniqlash uchun ishlatiladi. Bundan kelib chiqadiki, bir nechta bolali oilalar har doim do‘stona munosabatda bo‘lishadi.

Shu bilan birga, Ya.A.Artsimovich, ko‘p bolali ota-onalarga xos bo‘lgan mas’uliyatsizlik va beparvolik ko‘pincha taqdirning rahm-shafqatiga tashlab qo‘yilgan bolalarning qarovsiz qolishiga, ko‘chada mustaqil ravishda yurishiga olib kelishini ta’kidlab o‘tgan (ota-onalar bolaning qanday kompaniya ekanligini nazorat qilmaydilar). Ota-onalarning bunday holatlarga beparvo munosabati tufayli bolalarning xulq-atvorida muammolar, jumladan, jarohatlar, kutilmagan vaziyatlar, bezorilik yoki spirtli ichimliklarni iste’mol qilish kabilar yuzaga keladi. Ko‘p bolali oilalar farzandlari ba’zi hollarda ota-onalaridan qo‘rqishgani tufayli, uydan tashqarida munosabatlarni izlaydilar (uydan qochib ketishadi, disfunktsiyali bolalar va turli xil xatti-harakatlari bilan to‘plangan guruhlarga kiradilar). Ammo kattalar bolalar va ko‘cha bir-biriga mos kelmaydigan tushunchalar ekanligini unutmasliklari lozim. Ota-onalar har doim va hamma joyda farzandlari uchun mas’uldirlar. Oilani rejalashtirish va yaratish, bir-ikkita emas, balki ko‘proq farzand tarbiyalash masalasiga jiddiy va ehtiyotkorlik bilan yondashish kerak [15].

Ko‘pgina katta disfunktsiyali oilalarda bolalar erta yoshdan boshlab ularga kerakli e’tibor va g‘amxo‘rlik o‘z-o‘zida bo‘lmaydilar. Bolalarning ehtiyojlari qisman qondiriladi. Bolalar ko‘pincha qarovsiz va ovqatlanmaydilar, har qanday kasallik kech tashxis qilinadi va davolanadi. Bu keyingi hayotda bolalarning sog‘lig‘i bilan bog‘liq muammolarga olib keladi. Bunday oilalardagi bolalar hissiy iliqlik va e’tiborning etishmasligini his qilishadi. Ta’lim jazo shaklida amalga oshiriladi va ko‘p hollarda kattalarning hujumi qo‘llaniladi, bu esa bolada g‘azab va nafratni keltirib chiqaradi. Bola o‘zini sevimli, zaif va yomon his qiladi. Bu his-tuyg‘ular uni uzoq vaqt tark etmaydi. O‘ziga ishonchi yo‘q, xafa bo‘lishga moyil bo‘lgan bola tajovuzkor va ziddiyatli shaxs bo‘lib ulg‘ayadi. Ko‘pincha ota-onalardan biri yoki ikkalasi ham spirtli ichimliklarni iste’mol qiladigan ko‘p bolali oilalar mavjud. Bunday muhitda o‘sgan bolalar ko‘pincha jismoniy va ruhiy zo‘ravonlikdan azob chekishadi yoki bunday vaziyatlarga guvoh bo‘lishadi. Ular osongina xafa bo‘lishga, boshqalarni xafa qilishga moyil bo‘lishadi, boshqalarning qayg‘u va muammolariga hamdard bo‘lishga qodir bo‘lmaydilar.

K.Vitekning fikricha, ko‘p bolali oilalarning bolalari ochiqko‘ngil bo‘lganliklari bois, ko‘proq muvaffaqiyatga, boshqalarga qaraganda hayotda ko‘proq yutuqlarga erishadilar. Ko‘p bolali oiladagi ota-onalar bu xususiyatni ataylab rivojlantirishlari shart emas - bu o‘z-o‘zidan tarbiyalanadi, chunki bolaning muloqot qilish uchun kimdir bor. Bolaligidan u aka-uka va opa-singillar bilan suhbatlashishga, kompyuter o‘yinlarini emas, balki rolli o‘yinlarni o‘ynashga odatlangan va kattalar hayotida muloqot qobiliyatlari muvaffaqiyatning deyarli asosiy tarkibiy qismidir. Bolalar turmush o‘rtoqlarni kuchliroq birlashtiradi, bu ular sevgisining natijasidir. Ko‘p bolali oilalarda ajralishlar nisbatan kamroq qayd etilishi ajablanarli holat emas. Har bir keyingi bolaning tug‘ilishi nafaqat ota-onalar uchun yangi tashvishlarni, balki bir-birlari bilan munosabatlarning yangi darajasini ham anglatadi. Hissiyotlar kuchayadi, bir-biriga nisbatan mas’uliyat ortadi. Bunday turmush o‘rtoqlar ko‘pincha qariguncha bir-birlarini sevadilar, birgalikda yo‘qotadigan narsalari borligini, ajralish birinchi navbatda farzandlariga ta’sir qilishini tushunishadi, shuning uchun har qanday vaziyatda taslim bo‘lmaslikni va bir-birlarini qadrlashni bilishadi. Shunday qilib, ko‘p bolali ota-onalarning shaxsiy xususiyatlariga ota-onalik maqomini saqlab qolish istagi, stressga yuqori darajadagi psixologik qarshilik, oila a‘zolari o‘rtasidagi uyg‘unlik, ta’lim xususiyatlari (intuitivlik va stereotipik tarbiya), har bir bola uchun tarbiya yo‘nalganligining yo‘qligi kiradi [16].

P.Berger, T.Lakman konsepsiyasiga ko‘ra, odamlarning butun kundalik hayoti bir qator ijtimoiy shakllardan (shu jumladan, oilaviy shakllardan) iborat. O‘zaro ta’sirning ushbu ijtimoiy shakllarini o‘rganish shaxslar va ularning kichik oilaviy ijtimoiy guruhlarning jamiyat bilan munosabatlarini optimallashtirishga imkon beradigan potensialni yaratish kontekstida amalga oshirilishi kerak. Shu nuqtayi nazardan, jamiyat doimiy o‘zgarish jarayoni, oilaviy ma’nolar va belgilarning aniq (rasmiy) va yashirin (norasmiy) majmuasini

qurishning natijasidir (ya'ni, ilmiy va umumiy tushunilgan bilimlarning namoyon bo'lishi, jamiyatdagi barcha munosabatlar dinamikasi shular jumlasidandir). Ikkinchisi, oila a'zolarining har qanday mehnat faoliyati imkoniyatlarini belgilab beruvchi inson mehnat salohiyatining o'z-o'zini rivojlantirishidir. Mahalliy tadqiqotlarda o'rnatilgan uslubiy an'anaga ko'ra, oilani ijtimoiy ahamiyatga ega hodisa sifatida o'rganish T.Parsonsnig strukturaviy-funksional nazariyasi g'oyalari asosida amalga oshiriladi. Bu yondashuv 1950-60-yillardagi hukmron yondashuvga asoslangan. Tizimlar tafakkurining paradigmasi, unda tizimlar muvozanat, qat'iylik va chiziqli o'zgarishlarning xususiyatlari belgilangan [17].

Strukturaviy funksionalizm nazariyasining rivojlanishi ahamiyatsiz madaniy dinamika bilan tavsiflangan davrda sodir bo'ldi. O'rganish obyekti sifatida jamiyatdagi barqaror tuzilmalar qabul qilindi: ularning dinamik xususiyatlari ularning ishlash xususiyatlarida namoyon bo'ladi va o'zgarishlar boshqariladigan jarayon sifatida qaraladi. Faol transformatsiya ijtimoiy sharoitlar yuqori harakatchanlikka va tuzilmalar, aloqalar va munosabatlarning doimiy o'zgarishiga olib keldi, natijada o'zaro ta'sirlarning har qanday algoritmini birlashtira olmadi. Bu oila institutiga nisbatan yaqqol namoyon bo'ladi. Zamonaviy oila beqarorlik va oilaviy rollarning yuqori moslashuvchanligi bilan ajralib turadi, bu, bir tomondan, o'zgaruvchan sharoitlarga yaxshiroq moslashishga imkon beradi, lekin boshqa tomondan, inqiroz jarayonlarini kuchaytiradi. Shunday qilib, zamonaviy sharoitda oilaning tarkibiy va funksional tahlilining o'rnatilgan an'anasi ijtimoiy jarayonlarning rivojlanish xususiyatlariga mos kelmaydi [18].

Xulosa. Zamonaviy oilalarning qadriyat yo'nalishlarining keng doirasi ularning qonuniylashtirilishi jarayonini murakkablashtiradi, bu esa turli xil oilaviy trayektoriyalarning mavjudligiga olib keladi. Strukturaviy-funksional tahlil nuqtayi nazaridan, an'anaviy oila modeli me'yoriy tan olingan bo'lib qoladi, qolganlari esa ushbu me'yoriylik doirasidan tashqarida ko'rib chiqiladi. Boshqa tomondan, standartlarga to'g'ri kelmaydigan ko'plab oila modellari mavjudligini bilish ularni institutsionalizatsiya qilishga urinishlarga olib keladi. Homiylik ostidagi oila instituti, onalik oilasi instituti, to'liq bo'lmagan oila instituti va boshqalar tashkil etiladi. Ilmiy an'anaga asoslangan metodologiyadan tashqariga chiqmasdan, tadqiqotchilar mavjud bo'lish huquqini me'yoriy, funksional va tarkibiy asoslari bilan farq qiladigan oilalarga qaytaradilar.

Zamonaviy ko'p bolali oilalardagi shaxslararo munosabatlarni tadqiq etishning muhim tendensiyasi bu oilada sodir bo'layotgan jarayonlarning mohiyatini ochib beradigan yangi uslubiy asoslarni izlash hisobanadi. Bu ijtimoiy hayotdagi o'zgarishlar natijasida yuzaga kelgan bir qator holatlar va shunga mos ravishda oila instituti uchun ziddiyatli va noaniq oqibatlarni tushunish zarurati bilan bog'liq. Ko'p bolali oilalardagi shaxslararo munosabatlar dinamik ijtimoiy-iqtisodiy va ijtimoiy-madaniy, ijtimoiy o'zgarishlar sharoitida ishlaydigan o'z-o'zidan rivojlanadigan mikroijtimoiy tizim sifatida ham tadqiq etiladi. Ko'p bolali oilalarni voqelik sifatida tahlil qilish bizga kamida ikkita muammoni hal qilish imkonini beradi. Birinchisi, oilaviy munosabatlarni tamoyillar nuqtayi nazaridan oilani o'zini-o'zi rivojlantirish mexanizmi sifatida tahlil qilish hamda jamiyat rivojlanishining hozirgi bosqichi sharoitida oila rivojlanishini optimallashtirishning tashqi mexanizmlarini aniqlash. Ikkinchisi - oilaning mehnat salohiyatini shakllantirish uchun motivatsiya tizimini ochib berishdir.

Adabiyotlar:

1. Костюшина Е.В. Проблема конфликтов в подростковом возрасте / Е.В. Костюшина, Н.Н. Парусова // Наука и Образование. – 2018. - Т.1. – № 3- 4. – С. 24.
2. Костюшина Е.В. Роль семьи в формировании мотивации учения младшего школьника / Е.В. Костюшина, Л.Ю. Суворинова // Наука и Образование. - 2020. - Т. 3. - № 4. - С. 207.
3. Кулакова Н.А. Особенности развития общения дошкольников со сверстниками / Н.А. Кулакова, В.Н. Обносков // Наука и Образование. - 2020. - Т. 3. - № 2. - С. 227.
4. Обносков В.Н. Традиции воспитания молодежи в русской истории / В.Н. Обносков // Сб.: Молодежь и ответственность: материалы IV Владимирских духовно-образовательных чтений / сост. Р.С. Леонов. - Мичуринск: Изд-во Мичуринского ГАУ, 2019. – С. 111 – 115.
5. Обносков В.Н. Преодоление эгоцентризма как условие духовно-нравственного развития / В.Н. Обносков // Сб.: Молодёжь и ответственность: материалы IV Владимирских духовно-образовательных чтений / сост. Р.С. Леонов. - Мичуринск: Изд-во Мичуринского ГАУ, 2019. – С. 56 – 60.
6. Перышкова С.А. Роль семьи в развитии дошкольника / С.А. Перышкова, Е.П. Скрылева // Сб.: Актуальные проблемы науки и образования: сборник статей по итогам научно-исследовательской и инновационной работы Социально-педагогического института ФГБОУ ВО

Мичуринский ГАУ за 2017 г. / под общей редакцией В.Я. Никульшина. – Мичуринск: Издательство Мичуринского ГАУ, 2017. – С. 16 – 19.

7. Попов А.С. Формирование представления о развитии личности у будущих педагогов / А.С. Попов, Т.И. Попова // Актуальные проблемы образования и воспитания: интеграция теории и практики: сборник материалов Национальной контент-платформы (12 декабря 2019 г.) / под общ. ред. Г.В. Коротковой. – Мичуринск: Изд-во Мичуринского ГАУ, 2019. – С. 93.

8. Зиммель Г. Большие города и духовная жизнь.

9. Семьецентризм: миф или реальность?/А.И.Антонов, В.М.Карпова, С.В.Ляликова и др. — Москва: Москва, 2016. — 324 с.

10. Бергер П., Лукман Т. Социальное конструирование реальности: трактат по социологии знания. М., 1995.

11. Парсонс Т. О структуре социального действия. М., 2002.

12. Castells M. Urban Sociology and Urban Politics: From a critique to new trends of research//Comp. Social Res. 1975. Vol. 3, № 1.

13. Особенности личностного отношения к семье у многодетных родителей //А.С.Пушкин и российское историко-культурное сознание. Провинциальная ментальность России в прошлом, настоящем и будущем. Материалы III Международной конференции по исторической психологии российского сознания. Т.5. Вып.1. Самара, 1999. С. 342-344.

14. О некоторых перспективах развития психологии семьи // Социальная психология - XXI век. Доклады участников симпозиума. Т.2. Ярославль: ДИА- пресс, 1999. С. 337-338.

15. Экономические аспекты формирования и жизнедеятельности многодетной семьи // Психология и экономика. Труды 1-й Всероссийской научно-практической конференции РПО. Т.2. Калуга, 2000. С. 318-319.

16. Личностные факторы формирования и жизнедеятельности многодетной семьи // Психология созидания. Ежегодник РПО. Т.7. В.1. Казань, 2000. С. 106-107.

17. Проблема разработки понятия личностного отношения к семье (на материале родителей из многодетных семей) // Психология отношений: материалы региональной научно-практической конференции. - Владимир: ВГПУ, 2001. С. 225-227.

18. Программа исследования особенностей отношения многодетных родителей к семье // Современная психология: Состояние и перспективы исследований. Часть 5. Программы и методики психологического исследования личности и группы: Материалы юбилейной научной конференции ИП РАН, 28-29 января 2002 г. Ответственный редактор АЛ. Журавлев. - М.: Изд-во «Институт психологии РАН», 2002. С. 271-298.

BLOKCHEYN TEXNOLOGIYASINI O‘QITISH METODIKASI

*Zaripov Nozimbek Nayimovich,
Buxoro davlat pedagogika instituti
doktoranti (DSc), p.f.f.d. (PhD), dotsent*

Ushbu maqolada informatika va raqamli texnologiyalar fanini o‘qitishda blokcheyn texnologiyasidan foydalanish metodologiyasi, tranzaksiya, miner, bitcoin tushunchalari yoritib berilgan. Shuning bilan birgalikda maqolada blokcheyn taqdim etishi mumkin bo‘lgan qulayliklar, shaffoflik, afzalliklari, blokcheyn ma’lumotlar bazasi, ular ustida bajariladigan operatsiyalar tahlil qilingan hamda ushbu texnologiyani ta’lim jarayonlariga joriy etishning hozirgi tendensiyalari va muammolari keltirilgan.

Kalit so‘zlar: *bitcoin, miner, tranzaksiya, blokcheyn, kriptovalyuta, xavfsizlik, raqamli texnologiyalar, smart-kontrakt.*

МЕТОДИКА ПРЕПОДАВАНИЯ ТЕХНОЛОГИИ БЛОКЧЕЙН

Данная статья посвящена методике использования технологии блокчейн в преподавании информатики и цифровых технологий, а также рассматривает понятия транзакции, майнера и биткоина. В статье проводится анализ удобства, прозрачности и преимуществ, которые может обеспечить блокчейн. Рассматриваются база данных блокчейна, операции, выполняемые над ним, а также представлены тенденции и проблемы внедрения этой технологии в образовательные процессы.

Ключевые слова: *биткоин, майнер, транзакция, блокчейн, криптовалюта, безопасность, цифровые технологии, смарт-контракт.*

TEACHING METHODOLOGY OF BLOCKCHAIN TECHNOLOGY

This article is devoted to the methodology of using blockchain technology in teaching computer science and digital technologies, and also examines the concepts of transaction, miner and bitcoin. The article analyzes the convenience, transparency and benefits that blockchain can provide. The blockchain database, operations performed on it are considered, and trends and problems of introducing this technology into educational processes are presented.

Keywords: *bitcoin, miner, transaction, blockchain, crypto currency, security, digital technology, smart contract.*

Kirish. Raqamli texnologiyalar jamiyatning barcha sohalariga kirib borishi axborot texnologiyalarini zamonaviy usullarda o‘qitishning ahamiyati tobora oshirmoqda. Shuning bilan birgalikda o‘qitishning yangi metodlarini ishlab chiqish va blokcheyn texnologiyasini ta’lim jarayonlariga integratsiya qilish hozirgi kunning dolzarb muammolardan biri hisoblanadi. Hozirgi vaqtda jamiyatimizning turli jabhalarida jumladan, soliq tizimi, sog‘liqni saqlash, turizm, elektron tijorat va moliya, bank to‘lov tizimlari kabi bir qancha sohalarida blokcheyn texnologiyasidan foydalanib kelinmoqda.

Asosiy qism. Blokcheyn texnologiyasi bu biznes tarmog‘ida ochiq ma’lumot almashish imkonini beruvchi ilg‘or ma’lumotlar bazasi mexanizmi hisoblanadi. Blockchain ma’lumotlar bazasi ma’lumotlarni zanjirda bir-biriga bog‘langan bloklarda saqlaydi. Ma’lumotlar xronologik ketma-ket joylashgan, chunki tarmoqdan zanjirni o‘chirib yoki o‘zgartirib bo‘lmaydi. Shu boisdan, to‘lovlar, buyurtmalar, hisob-kitoblar va boshqa tranzaksiyalarni kuzatish uchun o‘zgarimas blokcheyn texnologiyasidan foydalanishingiz mumkin. Tranzaksiya bu blokcheynda ma’lumotlarni saqlash operatsiya jarayonidir.

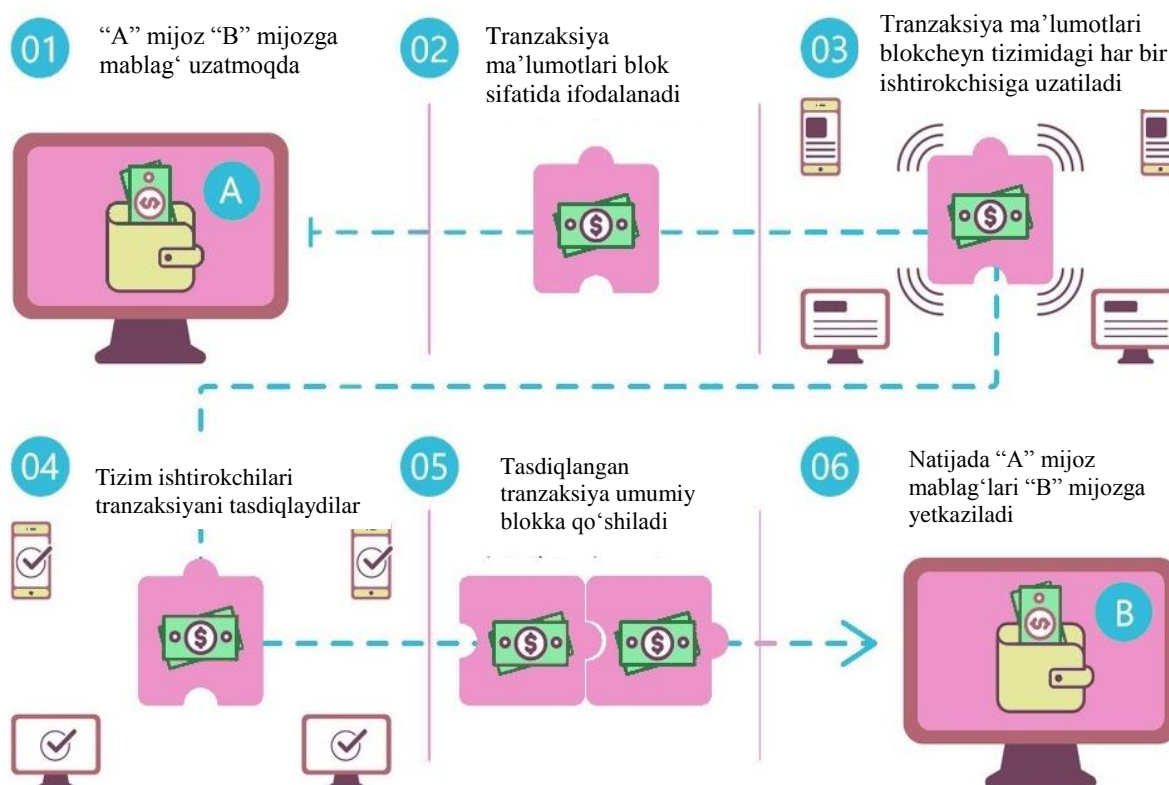
2008-yilda blokcheyn texnologiyasi asoschisi Satoshi Nakamoto tomonidan axborot bloklari hajmini 1 MBgacha cheklendi. Bugungi kunda ham Bitcoin tizimlarining ko‘pgina imkoniyatlari blokcheyn texnologiyasi uchun muhim hisoblanadi. Bitcoin so‘zi inglizcha **bit** (*binary digit* – ikkilik raqam) – ikkilik sanoq tizimidagi axborot birligi, **coin** esa tanga so‘zlarining qisqartmasidan iborat. Blokcheyn (*inglizcha blockchain* - bloklar zanjiri) - har qanday ma’lumotni o‘z ichiga olgan ma’lum qoidalarga muvofiq qurilgan bloklarning uzluksiz ketma-ket zanjiri. Blokcheyn texnologiyasining asosiy tushunchalaridan biri bu minerlardir. Minerlar bu blockchain tizimining maxsus ishtirokchilari. Ularning kompyuterlari boshqa ishtirokchilar tranzaksiyalarini tekshirish uchun moslashgan bo‘ladi.

Bitcoin va blokcheyn tushunchalari bir-biridan farq qiladi. Bitcoin blokcheyn texnologiyasiga asoslanganligi sababli, insonlar odatda blokcheynga murojaat qilish uchun bitcoin atamasini qoʻllay boshladilar. Biroq, blokcheyn texnologiyasi bitcoindan tashqari koʻplab ilovalarni oʻz ichiga oladi. Bitcoin markazlashmagan raqamli valyuta. Bitcoin dastlab onlayn tranzaksiyalar uchun yaratilgan, ammo hozir u istalgan jahon valyutasiga konvertatsiya qilinadigan raqamli aktiv sifatida tan olingan. Ommaviy bitcoin blokcheyni oʻz nazorati ostida boʻlgan markaziy reestrni yaratadi.

Bundan koʻrish mumkinki, blokcheyn bu markazlashtirilmagan maʼlumotlar bazasi boʻlib, unda barcha yozuvlar bloklarga yigʻiladi va kriptografiya yordamida bir-biriga bogʻlanadi. Blokcheynning har bir bloki oʻzida 3 xil maʼlumotni saqlaydi:

- 1) blokning xesh kodi;
- 2) undan oldingi blokning xesh kodi;
- 3) tranzaksiyalar.

Blokcheyn texnologiyasining ishlash prinsipi quyidagi 1-rasmda keltirilgan.

1-rasm. Blokcheyn texnologiyasining ishlash prinsipi

Yozuvlarning (yoki tranzaksiyalarning) oʻzlari va blok identifikatoridan tashqari, joriy va oldingi bloklarning xesh summalari blokka kiritiladi. Ular kriptografik xesh funksiyalarini hisoblash natijasidir. Blokcheyn xesh funksiyalari uning taqsimlangan arxitekturasi bilan birgalikda butun bloklar va tranzaksiyalar zanjirining oʻzgarmasligi va qaytarilmasligini taʼminlaydi.

Blokcheyn texnologiyasining asosan quyidagi turlari mavjud.

Ommaviy blokcheyn. Ommaviy blokcheynlar hech qanday ruxsatni talab qilmaydi va tarmoqqa ixtiyoriy foydalanuvchini qoʻshilishiga imkon beradi. Barcha blokcheyn ishtirokchilari maʼlumotlarni oʻqish, tahrirlash va tekshirish uchun teng huquqqa ega boʻladilar. Ommaviy blokcheynlar asosan Bitcoin, Ethereum, Litecoin kabi kriptoalyutalarni ayirboshlash uchun ishlatiladi.

Shaxsiy blokcheyn. Ikkinchi nomi boshqariladigan blokcheynlar boʻlgan xususiy blokcheynlar bitta tashkilot tomonidan boshqariladi. Vakolatli organ kimlar ishtirokchi boʻlishi mumkinligini va ular tarmoqda qanday huquqlarga ega ekanligini belgilaydi. Xususiy blokcheynlar faqat qisman markazlashtirilmagan, chunki ular kirish cheklovlarini oʻz ichiga oladi. Xususiy blokcheynga misol sifatida raqamli valyuta ayirboshlash platformasi Ripple hisoblanadi.

Gibrid blokcheyn. Gibrid blokcheyn ham xususiy, ham davlat tarmoqlarining funksiyalarini birlashtiradi. Kompaniyalar xususiy hamda davlat ruxsat berish tizimlarini yaratishi mumkin. Shu tarzda ular

boshqa ma'lumotlarga ommaviy kirishni saqlab, blokcheyndagi ma'lum ma'lumotlarga kirishni nazorat qiladi. Ular ommaviy ishtirokchilarga shaxsiy tranzaksiyalarni tekshirish imkonini beruvchi aqlli shartnomalardan foydalanadilar. Misol uchun, gibrid blokcheynlar raqamli valyutaga ommaviy kirishni ta'minlashi mumkin.

Blokcheyn texnologiyasining asosiy komponentlar bu ochiq kalit kriptografiyasi hisoblanadi. Ochiq kalit kriptografiyasi blokcheyn tarmog'idagi ishtirokchilarni noyob tarzda aniqlash imkonini beruvchi xavfsizlik tizimidir. Tizim har bir tarmoq foydalanuvchisi uchun ikki xil kalit ishlab chiqaradi. Birinchi kalit umumiy bo'lib, barcha tarmoq foydalanuvchilari uchun umumiy hisoblanadi. Ikkinchi kalit noyob shaxsiy kalit hisoblanadi.

Ta'lim muassasalarida blokcheyn texnologiyalarini joriy etish quyidagi imkonlarni yaratadi:

- ta'lim muassasalarining butun hujjat aylanishini blokcheynga o'tkazish, bu axborotlarni qayta ishlash tezligini oshiradi, hujjatning yo'qolishi, shikastlanishini oldini oladi va shaffoflikni ta'minlaydi;
- dunyoning istalgan nuqtasidan turib kerakli axborotni izlab topish mumkin bo'lgan yagona resurs manbaiga ega bo'ladi;
- har bir foydalanuvchiga bitta protokol yordamida butun ma'lumotlar bazasi nusxasini saqlash imkoniyatining mavjudligi;
- ish beruvchining talaba haqidagi ma'lumotlariga kirishi va talaba qayerda o'qiganligi, qanday vakolatlarga ega ekanligi to'g'risida ma'lumotlarni olish;
- bitiruvchilarni ishga joylashtirish va ularning boshqa ishga o'tishlari to'g'risidagi ma'lumotlar bazasiga ega bo'lish mumkin. Bu esa ta'lim muassasalariga baho berishga yordam beradi;
- raqamli texnologiyalar bilan qog'ozsiz operatsiyalar davriga o'tish orqali xizmat narxlarini sezilarli darajada kamaytiradi.

Zamonaviy kriptografiya asosan hisoblash qiyinligi haqidagi taxminlarga asoslanadi. Shunday qilib, kriptografik funksiyalarning ko'pchiligini nazariy jihatdan buzish mumkin bo'lsada, zamonaviy hisoblashning cheklovlarini hisobga olgan holda ularni amalda buzish mumkin emas. Shunday qilib, zamonaviy kriptografik algoritmlar hisoblash samaradorligi va hisoblash xavfsizligi o'rtasidagi to'g'ri muvozanatni topishga intiladi va kalit uzunligi kabi omillar bo'yicha qaror qabul qilish uchun matematika va informatikaga tayanadi. Shuning uchun ko'pgina kriptografik funksiyalar zamonaviy hisoblash tizimlari diskret logarifm muammosi, butun sonlarni faktorizatsiya muammosi va nazariy elliptik egri chiziq muammolari kabi hal qilib bo'lmaydigan matematik muammolarni hal qilish uchun talab qiladigan vaqt va byudjetga tayanadi.

Zamonaviy dasturiy ta'minotga asoslangan kriptografiyaning uchta umumiy klassi mavjud: xesh funksiyalari, simmetrik shifrlash va assimetrik shifrlash.

Xesh funksiyalari istalgan uzunlikdagi ma'lumotlarni xesh deb ataladigan qattiq bit uzunligiga aylantiradi. Xesh - bu barmoq iziga o'xshash ma'lumotlarning noyob identifikatori bo'lib, aslida asl ma'lumotlar to'plamini tasdiqlaydi. Ma'lumotlarni xeshlash ma'lumotlarni indekslash va ma'lumotlar bazasidan samarali tarzda olish uchun keng qo'llaniladi. Bundan tashqari, u ma'lumotlar bazasi buzilgan taqdirda parolning sizib chiqishini oldini olish uchun faqat foydalanuvchilar parollarining tuzlangan xeshini saqlaydigan veb-saytlar kabi ma'lumotlarni xavfsiz saqlash uchun ishlatiladi.

Xesh funksiyalari kalitlardan foydalanmaydi va bir tomonlama funksiyalarga asoslanadi, bu esa ularni oldingi tasvirlarga chidamli qiladi. Haqiqiy xabarni bilmagan kishi uni faqat xesh yordamida aniqlay olishi deyarli mumkin emas. Barcha mumkin bo'lgan kirishlarni taxmin qilish, bu xesh holatlarida mumkin bo'lgan belgilar birikmalarining cheksiz to'plamidir. Xesh algoritmlari odatda kelishuvga chidamli bo'lishi uchun mo'ljallangan - ikki xil kirish uchun bir xil xeshni yaratish deyarli mumkin emas. Bu xususiyatlar shuni qiladiki, kirishdagi biror narsani o'zgartirish, masalan, harfni katta harf bilan yozish yoki tinish belgisini qo'shish butunlay boshqacha va tasodifiy ko'rinadigan xeshga olib keladi. Bugungi kunda eng mashhur xavfsiz xeshlash algoritmi SHA-256 bo'lib, u 256 bit uzunlikdagi satrlarni ishlab chiqaradi (ya'ni, 256 ta ketma-ket 1 va 0). 256-bitli xeshlar ko'pincha o'n oltilik qatorlar sifatida taqdim etiladi. Shuning uchun ular 32 yoki 64 belgidan iborat bo'lishi mumkin. SHA-256 buzilgan SHA-1 o'rnini bosgan SHA-2 xesh-funksiyalari to'plamida mavjud. SHA-3 ham 2015 yilda Keccak kriptografik primitiv asosida taqdim etilgan.

Simmetrik shifrlash (shaxsiy kalit shifrlash deb ham ataladi) jo'natuvchi va qabul qiluvchi xabarlarini shifrlash va shifrlash uchun foydalanadigan umumiy maxfiy kalitdan foydalanishni o'z ichiga oladi. Simmetrik shifrlash tez va samarali lekin u shaxsiy kalitni internet orqali xavfsiz almashish muammosini keltirib chiqaradi. Ayirboshlash shaxsan amalga oshirilishi mumkin bo'lsada, bu usul global darajada kengaytirilmaydi. Yana bir muammo shundaki, agar shaxsiy kalit buzilgan bo'lsa, undan foydalanadigan har bir kishi oldingi va kelajakdagi barcha xabarlarini parolini ochish xavfi paydo bo'ladi. Shuning uchun nosimmetrik shifrlashdan foydalanadigan ko'plab internet protokollari, masalan, TLS, umumiy maxfiy

kalitni internet orqali uzatmasdan xavfsiz yaratish uchun kalit almashish protokollaridan foydalanadi. Eng mashhur nosimmetrik shifr bu kengaytirilgan shifrlash tizimi (AES). AES 128, 192 va 256 bitli kalit uzunliklarini taklif etadi - bu avvalgi va hozirda xavfsiz bo'lgan Ma'lumotlarni shifrlash standartida (DES) ishlatilgan 56 bitli kalitlarga nisbatan sezilarli yaxshilanishdir. Taqqoslash uchun 56-bitli kalitda 256 yoki 72 kvadrillion mumkin bo'lgan kalitlar 24 soatdan kamroq vaqt ichida qo'pol kuch bilan yorilishi mumkin. Aks holda 128 ta mumkin bo'lgan kalitlarning kuchiga 2 tasini sinab ko'rish uchun hatto dunyodagi barcha kompyuterlar bilan birga bir necha yillar kerak bo'ladi.

Asimmetrik shifrlash (ommaviy kalit kriptografiyasi deb ham ataladi) har bir foydalanuvchiga ochiq va shaxsiy kalit juftligini beradi. Ochiq kalit hamma uchun ko'rinadi, shaxsiy kalit esa faqat uning egasiga ma'lum bo'ladi. Foydalanuvchilar o'zlarining shaxsiy kalitlari yordamida xabarlarini shifrlashlari mumkin. Bu ochiq kalitga ega bo'lgan har bir kishi tomonidan hal qilinishi mumkin. Bu raqamli imzo sifatida tanilgan, chunki u maxfiy so'zni oshkor qilmasdan maxfiy so'z haqidagi bilimni isbotlaydi (ya'ni, foydalanuvchi ochiq kalit manzilinga shaxsiy kalitga ega). Foydalanuvchilar, shuningdek, boshqa bironing ochiq kaliti yordamida xabarlarini shifrlashi mumkin. Bu faqat shaxsiy kalitga ega bo'lgan shaxs tomonidan hal qilinishi mumkin (ya'ni, maxfiy ma'lumotlarni yuborish).

Har bir blokcheyn foydalanuvchisi tarmoqdagi tranzaksiyalarni jo'natish uchun umumiy/maxfiy kalit juftligiga va blokcheyn manziliga ega bo'lishi kerak. Maxfiy kalit ochiq kalitni yaratish uchun ishlatiladi va ochiq kalit blokcheyn manzilini yaratish uchun ishlatiladi. Odatda 0x kabi prefiksga oxirgi 20 bayt qo'shilgan ochiq kalitning xeshi. Ko'plab blokcheyn hamyonlar va an'anaviy almashinuvlar ommaviy/xususiy kalit juftligini yaratish va u bilan foydalanuvchi o'zaro aloqasini mavhumlashtiradi.

Blokcheyn manzili foydalanuvchining bank hisobi bilan bog'langan haqiqiy nomiga o'xshaydi (masalan, buyurtmaga to'lash...), faqat blokcheynda bu raqamlar va harflarning anonim qatoridir. Blokcheyn manzili - bu foydalanuvchi mablag'larni saqlaydigan va aqlli shartnomalarni o'rnatadigan joy. Maxfiy kalit PIN-kodga o'xshaydi. Foydalanuvchi o'z hisobidagi harakatlarni amalga oshirish uchun kiritishi kerak, masalan, pul o'tkazish yoki aqlli shartnomalarga o'zgartirishlar kiritish. Ochiq kalit foydalanuvchining bank hisob raqamiga o'xshaydi va shaxsiy kalitdagi imzolarni tekshirish uchun ishlatiladi.

Tranzaksiyalarni jo'natishda foydalanuvchi tranzaksiya ma'lumotlari va raqamli imzoni o'z ichiga olgan blokcheyn manzilidan tarmoqqa xabar yuboradi. Tranzaksiya ma'lumotlari foydalanuvchi tarmoqda qilmoqchi bo'lgan harakatni tavsiflaydi va raqamli imzo ushbu harakatning haqiqiylikini tasdiqlaydi. Raqamli imzo ikkita kirishdan hosil bo'ladi. Foydalanuvchi tranzaksiya ma'lumotlarining xeshi va uning shaxsiy kaliti. Keyin raqamli imzo tranzaksiya ma'lumotlariga birlashtiriladi va raqamli imzolangan operatsiyani yaratadi. Blokcheyn texnologiyasidan dastlab faqatgina kriptovalyuta uchun platforma sifatida foydalanilgan. Hozirda esa bir qancha tizimlarda qo'llanilmoqda. Shuningdek, blockchain mualliflik huquqi va shaxsiy ma'lumotlarni tartibga soluvchi qonunlar doirasida ham qo'llaniladi. Ascribe xizmati blokcheyn yordamida rassom va ijodkor shaxslarga o'z muallifligini tasdiqlashda foydalanilmoqda.

Xulosa qilib aytganda, blokcheyn texnologiyasidan foydalanish jamiyatning turli sohalaridagi muammolarni hal etish mumkin. Raqamli texnologiyalarni qo'llash orqali vaqt sarfi, hujjat yuritishdagi muammolar, aniqlik, xavfsizlik kabi bir qator muammolarni bartaraf etish mumkin. Bu esa tizimdagi samaradorlik darajasini yuqori bo'lishiga olib keladi.

Adabiyotlar:

1. Антонопулос А. Осваиваем биткойн. Программирование блокчейна. – М.: ДМК Пресс, 2018. – 428 с.
2. Nakamoto S. Bitcoin: A Peer-to-Peer Electronic Cash System // 2008.
3. Равал С. Децентрализованные приложения. Технология Blockchain в действии. – СПб.: Питер, 2017. – 240 с.
4. Xaytullayeva N.S., Fayziyeva F.M., Sayfurov D.M. va boshqalar. “Informatika va axborot texnologiyalari”, Darslik: - Toshkent: Respublika ta'lim markazi, 2021. - 340 b.
5. Zaripov N. N. Kompyuter grafikasi //O'quv qo'llanma–Buxoro, BuxDU. – 2020. – T. 200.
6. Zaripov N. N. Using methods of foreign experiences in teaching informatics and information technologies in school //Theoretical & Applied Science. – 2020. – №. 3. – С. 111-114.
7. <https://aws.amazon.com/ru/what-is/blockchain/>
8. <https://bitcoin.org/bitcoin.pdf>

ЛИДЕРЛИК ФАОЛИЯТИНИНГ ЎЗИГА ХОС ХУСУСИЯТЛАРИ

*Зиёдуллаева Сарвиноз Шамсиддин қизи,
Иқтисодиёт ва педагогика университети ассистент ўқитувчиси*

Мақолада лидерлик фаолиятининг ўзига хос хусусиятлари ва ижтимоий психологияда, ундан ҳам кўпроқ педагогикада лидерликка илгари суриш механизмлари ҳақида фикр юритилади. Кичик мактаб ўқувчиларининг гуруҳдаги лидерлик, ижтимоий фаоллиги муаммоларига оид хорижий тадқиқотлар, гуруҳ ичидаги мулоқот ва болаларнинг биргаликдаги фаолияти, қадриятга йўналтирилганлик, болаларда устунлик қилиш ёки бошқа боланинг хатти-ҳаракатларини белгилаш истиаги, болаларнинг ижтимоий гуруҳларида ҳам индивидуал авторитетнинг мазкур иерархияси, ўсиб бораётган авлоднинг ташиқлотчилик фаолияти муаммоси, болаларнинг ўз - ўзини бошқаришини қуриш йўллари ишлаб чиқиш нўқтаи назаридан “Лидерлик” (аввалги терминология бўйича “йўлбошчилик”) ролини аниқлаш бўйича, лидерлик ҳодисаси инсон ва жамиятнинг табиатидан келиб чиқиши ҳақидаги фикрлар келтириб ўтилган.

Kalit so'zlar: лидер, жамоа, субъект, ташиқлотчи, хулқ атвор.

ОСОБЕННОСТИ ЛИДЕРСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

В статье рассмотрены особенности лидерской деятельности и механизмы продвижения к лидерству в социальной психологии и тем более в педагогике. Приведены мнения о зарубежных исследованиях по проблемам лидерства и социальной активности младших школьников в группе, общения внутри группы и совместной деятельности детей, ценностной ориентации, стремления доминировать над детьми или определять поведение других детей, иерархии индивидуального авторитета в детских социальных группах, организационная деятельность подрастающего поколения, проблеме определения роли «Лидерства» («руководства» по предыдущей терминологии) с точки зрения развития способов построения самоуправления детей, упоминается, что феномен лидерства исходит из природы человека и общества.

Ключевые слова: лидер, команда, субъект, организатор, поведение.

SPECIFIC CHARACTERISTICS OF LEADERSHIP ACTIVITY

Peculiarities of leadership activities and mechanisms of promotion to leadership in social psychology, and even more so in pedagogy. Foreign studies on the problems of group leadership and social activity of junior high school students, group communication and joint activities of children, value orientation, the desire to dominate children or determine the behavior of other children, this hierarchy of individual authority in children's social groups, organizational activities of the growing generation problem, to determine the role of "Leadership" ("guidance" according to the previous terminology) from the point of view of developing ways of building self-management of children, the ideas that the phenomenon of leadership originates from the nature of man and society are mentioned.

Keywords: leader, team, subject, organizer, behavior.

Қириш. 2021 йил 1 апрелдаги ПҚ-5047-сон “Илм-фан соасидаги давлат сиёсати ва инновацион ривожлантиришдаги давлат бошқарувини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги Қарорлари, Вазирлар Маҳкамасининг 2017 йил 6 апрелдаги 187-сонли “Умумий ўрта таълимнинг давлат таълим стандартини тасдиқлаш тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси олий таълим тизимини 2030 йилгача ривожлантириш Концепсияси ҳамда мазкур фаолиятга тегишли бошқа меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатларда белгиланган вазифаларни амалга оширишга муайян даражада хизмат қилади.

Асосий қисм. Кичик мактаб ўқувчиларининг гуруҳдаги лидерлик, ижтимоий фаоллиги муаммоларига оид хорижий тадқиқотлар жуда кам (М.Партен, J.Tompson ва бошқ). Ушбу тадқиқотларнинг мавжуд маълумотлари шуни кўрсатадики, гуруҳ ичидаги мулоқот ва болаларнинг биргаликдаги фаолияти кам ўрганилган, қадриятга йўналтирилганликка етарлича эътибор берилмаган. Муаллифлар гуруҳ (ёки бошқалар) устидан устунлик қилишга ёрдам берадиган шахсий хусусиятлар туғма эканлиги тўғрисидаги ғояни айтиб ўтишган. Мазкур ғоя J.Tompsonда энг яққол ифодаланган бўлиб, унинг фикрича, аксарият болаларда устунлик қилиш ёки бошқа боланинг хатти-

харакатларини белгилаш истаги мавжуд. Мазкур ғоя муаллифда ҳайвонот оламида мавжуд бўлган тартибдан келиб чиққан: “асалариларда малика..., бўриларда тўда етакчиси, одамларда эса шохлар, президентлар, бош вазирлар бўлади. Болаларнинг ижтимоий гуруҳларида ҳам индивидуал авторитетнинг мазкур иерархияси акс этади”.

Ўсиб бораётган авлоднинг ташкилотчилик фаолияти муаммоси психология -педагогика фани томонидан XX асрнинг 20-30-йиллардаёқ фаол ҳал қилиб борилган. Мазкур муаммо болаларнинг ўз - ўзини бошқаришини қуриш йўллари ишлаб чиқиш нуктаи назаридан кўриб чиқилган (Н.К.Крупская, А.С.Макаренко, С.Т.Шацкий ва бошқ).

“Лидерлик” (аввалги терминология бўйича “йўлбошчилик”) ролини аниқлаш бўйича биринчи бўлиб олимлардан Е. А. Аркин, П. П. Блонский, А. С. Залужный ва О. С. Лозанский иш олиб борган.

Кичик мактаб ёшидаги болалар (ҳам “уюшган”, ҳам “ўз - ўзидан” гуруҳларда) ўрганилганлигига қарамай, олинган хулосалар ҳар қандай ёш босқичида кейинги тадқиқотларни ташкил этишда жуда муҳимдир. Шу сабабли, А.С. Залужный абстракт болани ўрганишга эмас, балки уни ўраб турган реал воқеликнинг хилма-хиллигини инобатга олишга чақирган. “Бошқа болалар билан ўзаро муносабатларидан ажратиб қўйилган боланинг шахсияти ва хулқ-атворини ўрганиш ҳар доим бир томонлама бўлади”, деб ёзади у.

Э.А. Аркин фикрича, синф жамоасида (хуқуқлар тенглигида) унинг аъзоларининг дифференциацияси содир бўлишини ёдда тутиш керак. А. С. Залужный, Е. А. Аркин ташаббусни етакчи боланинг энг муҳим фазилати деб ҳисоблайди ва қуйидаги тўғри фикрни таъкидлайди: боланинг жамоа етакчисига айланишининг далили нафақат боланинг ўзини, балки бутун жамоани ҳам тавсифлайди. Муаллиф, шунингдек, кичик мактаб ўқувчиларининг аста-секин кузатиши асосида улар туғрисида қуйидаги хулосага келди: бошида ўқувчиларнинг бир-бирига нисбатан бепарқ муносабати кузатилди, кейин болалар алоҳида гуруҳларга бирлашиб, уларда ўзларининг лидер сифатида фазилатларини кўрсатдилар. Муаллиф тенгдошлар жамиятининг хусусиятларини синчковлик билан ўрганар экан, ўқувчи “уни омма яхши кўриб қолиши” учун лидер бўлмайди, балки унинг лидер бўлгани учун омма уни яхши кўриб қолган, деб таъкидлайди. Чунки лидернинг оммани ўзига тортадиган бирламчи кучи шундан иборатки, у болаларнинг фаоллигини, бола организмидаги асосий унсурини ўзига олади. Лидер болаларни ўз фаоллиги билан озиқлантиради ва ўзи у билан озиқланади.

Э. А. Аркин каби, биз ҳам лидер ва гуруҳ ўртасидаги муносабатларга баҳо беришда ушбу фаолиятнинг педагогик, бинобарин, ижтимоий қийматини ҳам ҳисобга олиш керак, деб ҳисоблаймиз.

Олимларнинг мазкур ҳодисани жамоа ичида содир бўлаётган жараёнлар фонида ўрганиш керак, деган фикрига биз ҳам қўшилаемиз. Унинг вужудга келиши сайин “жамоатчилик фикри” ҳам шакллана бошлайди. Фаоллик ва ташаббусдан ташқари, лидерликнинг яна бир муҳим таркибий қисми бўлиб ташкилотчилик қобилияти ва кўникмалари бўлиб, уларни шакллантириш муаммоси тадқиқотчилар эътиборини тобора кўпроқ жалб қилмоқда.

Лидерлик ҳодисаси инсон ва жамиятнинг табиатидан келиб чиқади. Лидерлик мураккаб ташкил қилинган тизимларнинг муайян эҳтиёжларига асосланади. Буларга, биринчи навбатда, тизимнинг ҳаёт ва функционал қобилиятини таъминлаш мақсадида унинг алоҳида элементларининг ўз-ўзини ташкил қилиш, хатти - ҳаракатларини тартибга солиш зарурати киради. Бундай тартиблиликка функциялар ва ролларни вертикал (бошқарув - бўйсунуш) ва горизонтал (коррелятив бир даражали алоқалар, масалан, меҳнат тақсмоти ва кооперация) тақсимлаш, бошқарувчилик функцияси ва уни амалга оширадиган тузилмаларни ажратиб кўрсатиш ҳисобидан эришилиб, улар одатда ўзининг самарадорлиги учун иерархик, пирамидал ташкил этишни талаб қилади. Бундай бошқарувчилик пирамидасининг чўққиси сифатида айнан лидер чиқади.

Лидерликнинг табиатини таҳлил қилиш шуни кўрсатадики, у одамлар ва уларнинг бирлашмаларининг муайян эҳтиёжларидан келиб чиқади, айнан уларни қондиришга лидер ҳаракат қилади. Ўз табиатига кўра лидерлик бир вақтнинг ўзида ҳам объектив (муайян вазиятда гуруҳнинг манфаатлари, мақсадлари, эҳтиёжлари ва вазифалари), ҳам субъектив (шахснинг гуруҳ фаолиятининг ташаббускори, ташкилотчиси сифатидаги индивидуал-типологик хусусиятлари) омилларининг натижаси бўлиб ҳисобланади.

Лидерга хос бўлган фазилатлар орасида одатда ўткир зехн, кучли ирода ва мақсадга интилувчанлик, жўшқин энергия, ўзига хос ташкилотчилик қобилияти ва айниқса, масъулиятни ўз зиммасига олишга тайёрлик, компетентлик, одамларда ишончни уйғотиш қобилияти ва бошқалар кўрсатилади.

Бошқарув назариясини текшириш учун кенг қамровли муайян тадқиқотлар ўтказилди. Айнан улар мазкур концепцияни кўп жиҳатдан шубҳа остига қўйишди, чунки батафсил таҳлил натижасида

маълум бўлдики, лидернинг индивидуал фазилатлари умуман инсоннинг ижобий психологик-ижтимоий жихатларининг бутун тўпламига деярли тўлиқ мос келади. Бундан ташқари, фаолиятнинг айрим йўналишларида, биринчи навбатда, тадбиркорлик соҳасида жуда юқори интеллектуал ва ахлоқий фазилатлар муваффақиятга эришиш кафолати эмас, балки аксинча, лидерлик ҳолатини эгаллашга кўпроқ тўсиқ бўлади. Бундан ташқари, инсонларнинг бир қатор атоқли қобилиятлари кўп йиллар ва ҳатто бутун ҳаёти давомида талабга эга бўлмаган ва амалга оширилмаган бўлиб қолади, қўлланилишга эга бўлмайди ва лидерликка олиб келмайди.

Табиийки, бу жихатлар назариясини бутунлай рад этишни англамайди. Шубҳасиз, рақобат муҳитида лидерлик вазиятларини эгаллаш учун, албатта, муайян психологик ва ижтимоий фазилатлар керак. Бироқ, уларнинг тўплами тарихий давр, гуруҳнинг онги, маданияти ва бошқа параметрларига қараб сезиларли фарқланади. Лидерлик вазиятларини эгаллаш ва тегишли функцияларни самарали бажариш нафақат индивидуал (туғма ва орттирилган) фазилатларга, балки бошқа кўплаб омилларга ҳам боғлиқ бўлади.

Харизмали лидерлик концепциясида ўз аксини тўлиқроқ топган. Унга кўра, лидерлик асосан идеал раҳбар шахсининг ички хусусиятлари, унинг шахсий салоҳияти билан белгиланади, лидер эса кадриятларнинг ўзгаришига таъсир кўрсата олади (.M.Bass, B.Shamir, R.J.House, M.B.Artur). Бундай идеал ишчи учун бошқариладиган намоёнлари бўлиб лидерга ишонч, бошқарувчи шахсни ҳурмат қилиш, шунингдек, унинг таъсиридан сезиладиган ҳаракат мотивацияси ва илҳом.

Раҳбарнинг мотивацион таъсири тақлид механизми, гуруҳ аъзолари томонидан унинг кадриятларининг ва атворининг харизма намунаси сифатида қабул қилиниши орқали амалга ошади. Бошқа одамларнинг кадриятларига таъсир қилиш ва уларни ўзгартириш кам сонли, “танланган” шахслар қўлидан келади. Замонавий сиёсий лексиконга кирган “харизмали лидер” сўз бирикмаси “харизма” - совға, иноят сўзининг таржимаси орқали талқин қилинади.

Баъзида лидерлик дуалистик, яъни бир кишининг бошқасига таъсири сифатида эмас, балки коллектив жараён сифатида талқин қилинади. Бу ходимларнинг гуруҳга ва унга тегишли бўлган юқори баҳо беришга мойиллигига асосланади. Харизмали лидер ҳар бир издошнинг тегишли эътиқодлари ва кадриятларини гуруҳ кадриятлари ва жамоавий ўзига хослик билан боғлаш орқали ушбу ижтимоий идентификацияни кучайтиради. Яққол ифодаланган гуруҳ идентификацияси гуруҳ аъзоси гуруҳ эҳтиёжларини шахсий манфаатлардан устун қўйишини ва керак бўлганда уларни қурбон қилишга тайёрлигини англатади. Бу, ўз навбатида, жамоавий кадриятлар ва хатти-ҳаракатлар меъёрларини кучайтиради.

Лидер харизмасида ҳал қилувчи омил бўлиб унинг издошларининг атрофдаги воқеликни ва уларнинг кадриятларини кўриши ва идрокига таъсир қилиш қобилияти бўлиб ҳисобланади. Бундай раҳбарлар ҳатто гуруҳ аъзоларига янги кадриятларни сингдиришлари мумкин, лекин одатда улар ҳар бирининг индивидуал кадриятларининг алоҳида аҳамиятини таъкидлайдилар ва уларни гуруҳ вазибалари билан боғлашга интиладилар. Самарали бўлиш учун лидерлар ўзлари раҳбарлик қилаётган одамларнинг эҳтиёжлари, кадриятлари ва шахсиятини билиши ва ҳурмат қилиши керак. Фақат шу ҳолатда улар гуруҳ аъзоларининг ишончига, харизманинг шаклланишига ва юқори гуруҳ идентификациясига ишонишлари мумкин. Лидер харизмаси унинг жамоавий мақсадларга бўлган шахсий иштиёқи, уларга эришиш учун шахсий таваккал қилишга тайёрлиги, ўзлари ва гуруҳ билан мдентифиацияси орқали мустаҳкамланади.

Жамоанинг харизмали лидерлиги концепциясида ўз компетентлигига ҳамда қийин муаммоларни ҳал қилиш қобилиятига ишониш марказий ўрин тутди. Мазкур ишонч бевосита гуруҳ аъзоларининг ташаббускорлигига, индивидуал маҳсулдорлигига, уларнинг меҳнатда ва қийинчиликларни енгишда қатъиятлилигига таъсир қилади.

Болалар жамоасини бошқариш иккита ўзаро боғлиқ ва ўзаро шартланган жараён – ўқувчилар жамоаси ва унга киритилган мактаб ўқувчилари тўғрисида маълумот тўплаш жараёни ҳамда жамоанинг ўзини такомиллаштириш ва унинг ҳар бир ўқувчининг шахсиятига таъсирини оптималлаштириш мақсадида жамоанинг ҳолатига мос келадиган таъсирларни ташкил этиш жараёни сифатида амалга оширилади. Жамоанинг хусусиятларини билган ҳолда, педагог лидерликни болалар ўртасидаги тарбиявий ишининг самарали дастаги сифатида қўллаши мумкин. Расмий раҳбарлик ва норасмий лидерлик динамикасини, авторитет шаклланиши механизмларини ўрганиш нафақат жамоа аъзолари ўртасидаги ўзаро муносабатларнинг қонуниятларини очиқ бериш, балки ҳар бир шахсининг шахсий ташаббуси ва ташаббускорлигини ривожлантириш шартларини ҳам ўрганиш имконини беради. Шу сабабли биз ўқувчиларнинг *лидерлик фазилатларини ривожлантиришининг яна бир зарур шарт* – педагогик раҳбарликнинг янги технологиялари асосида ривожланиш жараёнини бошқаришни алоҳида ажратиб кўрсатдик.

Лидерлик тизими иштирокчиларнинг индивидуал ташаббуси орқали жамоа аъзолари ўртасидаги муносабатларнинг ижтимоий-психологик ўз-ўзини ташкил этиши ва ўз-ўзини бошқаришидан ташкил топган. Бунда педагогнинг вазифаси ўқувчиларнинг жамоалараро муносабатлари соҳасини юқори даражада ривожлантириш, лидерларни қўллаб-қувватлаш ва муҳим педагогик муаммоларни ҳал қилишда жамоа аъзоларига таъсиридан моҳирона фойдаланишдан иборат бўлади.

Жамоа доимо ўзгариб туради, чунки уни шакллантирган одамлар доимо ўзгариб туради. Аммо жамоанинг ривожланиш жараёни ҳеч қандай ҳолатда ўз-ўзидан эмас, балки педагогик жихатдан бошқарилади. Бошқарувнинг самарадорлиги унинг ривожланиш қонуниятлари қай даражада ўрганилганлигига, ўқитувчининг вазиятга қанчалик тўғри диагностика қилишида ва педагогик таъсир воситаларини, бошқарув технологияларини танлашига, жамоада ижтимоий-педагогик ходисалар мавжудлигини ҳисобга олишига боғлиқ.

Хулоса. Хулоса қилиб айтганда, ўз кучига индивидуал ишонч ҳар бир ходимдан ва меҳнат жамоасининг барча аъзоларидан юқори натижаларни жамоавий кутишга асосланади. Ўз кучига юқори жамоавий ишонч нафақат издошларга, балки умумий мақсадларга эришиш учун гуруҳ аъзолари билан ҳамкорлик қилишга тайёр бўлган лидерга ҳам таъсир қилади. Харизмали лидер издошларнинг шахсий ва жамоавий саъй-ҳаракатларнинг муваффақиятига ишончини ошира олади. Педагогик рағбатлантириш ҳар хил фаолият турларида энг қобилиятли ташкилотчиларни аниқлаш ва уларни ўз қобилиятларини намоён қила оладиган вазиятларга киритишни назарда тутди. Болалар муҳитида лидерларни педагогик қўллаб-қувватлаш педагогга авторитетли болаларни ўз томонига жалб қилишга ва шу орқали ҳамфикрларни топишга имкон беради. Бу вазиятда ҳамкорлик педагогикаси пайдо бўлиб, у шахс индивидуаллигини ривожлантиришга ҳисса қўшади, жамият учун бўлажак ташкилотчиларни, раҳбарларни, лидерларни, яъни жамоа учун, жамият учун масъулиятни ўз зиммасига олишга тайёр одамларни тайёрлайди.

Адабиётлар:

1. Авлоний А. Туркий гулистон ёхуд Ахлоқ. – Т.: 1997. – Б. 105.
2. Амир Темур ўғитлари: Тўплам. Тузувчилар: Б.Ахмедов, А.Аминов. – Т.: Наврўз, 1992. – Б. 75.
3. Андреева Г. М. Социальная психология. Учебник. — М., 1998.91 с.
4. Аникеева Н. П. Жамоалардаги психологик муҳит. Услубий қўлланма. — Т., 1992.-76 б.
5. Вежевич Т. Е. педагогические условия развития лидерских качеств учащихся. дис... канд. пед. Наук. Улан – Удэ. – 2001.-196 с
6. Вендов, А.Й. Социально-психологические исследования лидерства в малых группах. Автореф. дис... канд. психол. наук: 19.00.01 /А.И.Вендов. - М., 1993.- 16 с.
7. Djuraev R. Ta’limda interfaol texnologiyalar. Ўқув қўлланма. Toshkent, 2010. - 87 б.
8. Деятельность: теории, методология, проблемы. - М.: Политиздат, 1990. - 336 с.
9. Деятельностный подход в обучении и формировании творческой личности / Отв. ред. В. В. Давыдов. - Уфа: БГ11И, 1990.-
10. Джемендзюк Л. Л. Условия преемственности в формировании позитивной «Я-концепции» дошкольника и младшего школьника. Автореф. дис... канд. пед. наук.- Иркутск, 2001. - 20 с.
11. Задорожнюк И. Е. Новое в теоретических разработках и практических приложениях теории деятельности // Психологический журнал - 1996 - Т.17. - №3.-С.161-166.
12. Зимняя И. А. Педагогическая психология. - Ростов-на-Дону: Феникс, 1997. -

ЗАМОНАВИЙ МАКТАБ ЎҚИТУВЧИСИНИНГ ПСИХОЛОГИК ТИМСОЛИ

*Мирзаева Мавлуда Акрамовна,
Чирчиқ давлат педагогик университети
Психология кафедраси таянч докторанти*

Бугунги кунда ўқитувчилар ўзларининг касбий муносабатини ва қадрият йўналишларини ўзгартиришга мажбур. Бу маънавий инқироз ҳамда жамиятни ахборотлаштириш ва ҳаётининг барча соҳаларида глобаллашув жараёнлари давом этаётган шароитларда ўқитишнинг янги функциялари ва алоҳида ижтимоий ролини амалга ошириш, тушуниш ва таъкидлашни назарда тутди.

Мақолада ўқитувчининг хусусиятлари ва фазилатлари, асосий ижтимоий хусусият сифатида унинг ишининг ўзига хослиги ёритиб берилган.

Калит сўзлар: хусусият, тимсол, фазилат, ахлоқ, билим, хатти-ҳаракат, хулқ-атвор.

ПСИХОЛОГИЧЕСКАЯ РЕПРЕЗЕНТАЦИЯ СОВРЕМЕННОГО ШКОЛЬНОГО УЧИТЕЛЯ

Сегодня учителя вынуждены менять свои профессиональные взгляды и ценности. Это предполагает реализацию, понимание и акцентирование новых функций и особой социальной роли образования в условиях духовного кризиса и продолжающихся процессов информатизации и глобализации во всех сферах жизни общества.

В статье описаны особенности и качества педагога, уникальность его работы как основная социальная характеристика.

Ключевые слова: черта характера, характер, добродетель, мораль, знания, поведение.

PSYCHOLOGICAL REPRESENTATION OF A MODERN SCHOOL TEACHER

Today, teachers are forced to change their professional views and values. It involves the implementation, understanding and emphasis of new functions and the special social role of education in conditions of a spiritual crisis and the ongoing processes of informatization and globalization in all spheres of society.

The article describes the characteristics and qualities of a teacher, the uniqueness of his work as the main social characteristic.

Keywords: character trait, character, virtue, morality, knowledge, behavior.

Қириш. Замонавий цивилизацияга хос бўлган динамиклик ва ахборот жамиятига ўтишнинг қарама-қаршилиги ўқитишнинг ижтимоий функцияларини, унинг фаолиятининг моҳияти ва мақсадларини сезиларли даражада ўзгартиради. Замонавий жамиятнинг бутун сиёсий ва иқтисодий ўзгаришларининг субъекти ва объекти бўлган таълим юқори ҳаракатчанлик, рақобатбардошлик, маънавий ва фуқаролик масъулияти, конструктивлик ва динамиклик каби янги ижтимоий-маданий вазиятда энг кўп талаб қилинадиган инсоний фазилатларни шакллантиришга таъсир кўрсатадиган ижтимоий кучга айланиши мумкин.

Ўқитувчи ёш авлодни ижтимоийлаштириш, уларга инсоният томонидан тўпланган билимлар, меъёрлар, анъаналар, қадрият йўналишларини бериш, ижодий салоҳиятни ривожлантириш функцияларини бажаради. Турли функцияларни амалга ошириш натижалари кўп жиҳатдан ўқитувчининг ижтимоий мавқеига, унинг малакасига, тажрибасига ва ахлоқий қадриятларига боғлиқ. Ўзгарувчан ижтимоий-маданий шароитлар бугунги кунда бир авлод ҳаётида шаклланаётган ўқитувчининг янги касбий менталлигини шакллантиришни белгилайди.

Тадқиқотнинг методологияси ва объекти. Ижтимоий масъулиятнинг авлодлар ўртасида қайта таксимланиши, ўқитувчиларнинг ҳокимият ва ваколатларининг ўзига хос инқирози янги ижтимоий-маданий шароитларга мослашишнинг мураккаб муаммоларига олиб келади. Бугунги кунда ўқитувчилар ўзларининг касбий муносабатини ва қадрият йўналишларини ўзгартиришга мажбур. Бу, бир томондан, маънавий инқироз, иккинчи томондан, жамиятни ахборотлаштириш ва ҳаётининг барча соҳаларида глобаллашув жараёнлари давом этаётган шароитларда ўқитишнинг янги

функциялари ва алоҳида ижтимоий ролини амалга ошириш, тушуниш ва таъкидлашни назарда тутди [4].

Жамиятшунослик фанида “таълим” тушунчасига таъриф беришнинг бир қанча ёндашувлари мавжуд. У ёки бу ёндашув жамият, унинг ижтимоий тузилиши ҳақидаги, уларнинг муаллифларининг умумий методологик позициясидан келиб чиқадиган фикрларга асосланади. Масалан, Ф.Р.Филиппов ўқитувчи зиёлиларни “мутахассисларнинг ижтимоий ва касбий гуруҳи, кўпчилики олиий маълумотли аёллар ташкил этади” деб таърифлаган. Бу ҳолат (жинс ва маълумот) ўқитувчилик меҳнатининг ўзига хос хусусияти билан бир қаторда ўқитувчи зиёлиларининг ижтимоий қиёфасини ва турмуш тарзининг асосий хусусиятларини белгилайди”.

В.В.Тумалев ўқитувчиликни “касб унга мансубликнинг асосий белгиси эканлигини ҳисобга олиб, ижтимоий-профессионал қатлам”, “инсон ресурслари ва ишлаб чиқариш кучларини ривожлантириш жараёнида жамиятнинг энг муҳим ижтимоий ва маданий-шахсий, ижтимоий мақсадларни касбий равишда амалга оширадиган ўзига хос қисми” деб талқин қилади.

Ўқитиш концепциясини аниқлашга ёндашувлардаги фарқларга қарамай, унинг ижтимоий талқинига хос бўлган баъзи умумий фикрлар ҳам яққол намоён бўлади. Биринчидан, ўқитиш жамият ижтимоий тузилишининг элементи (бўлими, гуруҳи, қатлами) сифатида қаралади, бу жамиятда муҳим ижтимоий функцияларни бажаради; иккинчидан, ўқитувчилар ушбу ижтимоий гуруҳнинг ижтимоий-маданий хусусиятларининг ташувчиси бўлган зиёлиларнинг ажралмас қисми сифатида қаралади.

Тадқиқот натижалари ва муҳокамаси. Жамиятнинг ижтимоий тузилмасида ўқитишнинг ўрнини тавсифлашда В.А.Ядов таклиф қилган ёндашув самарали бўлади. Маълумки, В.А.Ядов “ижтимоий ҳамжамият”ни ижтимоий таҳлилнинг асосий, фундаментал категорияси сифатида кўриб чиқишни таклиф қилган. Ижтимоий ҳамжамият деганда инсонлар ўртасидаги муносабатлар тушунилади, бу жамиятни ташкил этувчи одамларнинг турмуш шароити ва фаолияти, уларнинг моддий, ишлаб чиқариш ва бошқа фаолияти, жамиятнинг ўзига хос хусусиятлари туфайли уларнинг манфаатларининг умумийлиги билан белгиланади.

Ўқитишнинг (умуман зиёлиларнинг) ўзига хослиги ва хусусияти шундаки, унинг иши ақлий, мураккаб, “юқори малакали”, яъни махсус касбий билим, кўникма ва махсус тайёргарликни талаб қилади. Ушбу фаолият махсус билимлар мажмуасига эга бўлишни талаб қилганлиги ва ақлий фаолиятнинг бошқа турларидан фарқ қиладиган ўзига хос хусусиятга эга бўлганлиги сабабли, ўқитиш алоҳида ижтимоий-профессионал жамоа бўлиб, жуда бир хилдир.

Ўқитувчининг гуруҳ тузувчи хусусиятлари ва фазилатлари асосий ижтимоий хусусият сифатида унинг ишининг ўзига хос хусусиятлари билан боғлиқ. Мутахассислар ушбу ишнинг қуйидаги ижтимоий жиҳатларини ажратиб кўрсатишади: бу инсон фаолиятининг энг мураккаб турларидан бири бўлиб, тегишли малакага эга бўлган шахснинг бир қатор ривожланган интеллектуал, иродавий, ахлоқий, ақлий ва жисмоний фазилатларини уйғунлаштиришни талаб қилади; ўқитувчилик иши ўта масъулиятли фаолиятдир, чунки у шахснинг шаклланиши ва жамият тараққиёти истиқболлари билан боғлиқ; бу аниқ белгиланган изланиш, когнитив хусусиятга эга бўлган фаол ижодий фаолият, доимий равишда ўз-ўзини ривожлантириш ва педагогик маҳоратни оширишни талаб қиладиган фаолият.

Ўқитувчилик иши ўқитувчидан жуда кўп асабий, ақлий ва жисмоний харажатларни, катта куч ва вақтни талаб қилади. Ўқитувчининг иш кунининг давомийлиги бошқа тоифадаги ишчиларнинг иш юкидан сезиларли даражада ошади. Бу мураббийлик иши бўлиб, ўқитувчининг ижтимоий, ахлоқий ва ҳатто ташки кўринишига юқори талабларни қўяди. Ўқитувчилик иши ўз-ўзини ҳурмат қилишни ва жамият ва давлат томонидан ҳимоя қилишни талаб қилади, бир томондан, бу жамоавий хусусиятга эга, чунки у ҳамкасблар билан яқин ҳамкорлик ва алоқада амалга оширилади, иккинчи томондан, бу чуқур шахсий, индивидуал ишдир. Бу икки томонни боғлаш ўқитувчи фаолиятининг энг қийин муаммосидир.

Ўқитувчи ишининг яна бир муҳим муаммоси ва хусусияти унинг бошқа ижтимоий гуруҳга - ўқитувчининг фаолияти ва шахси натижалари ва шахси амалга ошириладиган талабаларга қаратилганлигидир. Айнан ўқитувчи меҳнатининг ўзига хослиги ва унинг энг муҳим қарама-қаршилиги, чунки ўқувчи - боланинг ўзи ўз фаолиятининг субъекти ва маълум даражада мактаб ёшига келиб аллақачон оилавий тарбиянинг “махсулоти” ҳисобланади.

Ижтимоий ҳамжамият сифатида ўқитиш юқори даражадаги ижтимоий бир хиллик ва фаолликка эга, шу билан бирга ўзига хос тузилишга эга бўлиб, уни таҳлил қилиш натижасида таълимнинг ривожланишидаги баъзи тенденцияларни аниқлаш мумкин. Таълимни ташкил этишнинг бир қанча мезонлари мавжуд. Анъанавий равишда “горизонтал тилим” деб аталадиган шаҳар ва

қишлоқ давлат ва нодавлат мактаблари ўқитувчилар гуруҳларини аниқлашга имкон беради. Агар ўқитувчилик касбининг тузилишини биринчи кўрсаткич - ижтимоий-худудий бўлиниш бўйича кўриб чиқсак, шаҳар ва қишлоқ ўқитувчиларининг нисбати бўйича хулосалар фақат шаҳар ва қишлоқ мактаблари сони ва ўқувчилар сонидан келиб чиққан ҳолда амалга оширилиши мумкин [4].

Замонавий касбий педагогик фаолият ўқитувчидан ўқувчилар шахсий ривожланишининг устувор йўналиши ҳисобланган қадриятлар тизими, мураккаб ижтимоий-маданий шароитларда эркин ҳаракат қилиш қобилияти, нафақат инновацион жараёнларга, балки кенг маънода ижодий жараёнларга ҳам хизмат қилишни талаб қилади.

Педагогик кадрлар тайёрлаш ва уларнинг малакасини ошириш тизимини янгилаш қуйидагиларни назарда тутати:

- ўқитувчининг ижтимоий мавқеини ошириш;
- ўқитувчи шахсига эътибор қаратиш;
- унинг субъектив ривожланиши ва ўз-ўзини ривожлантириши;
- умумий ва касбий ўз-ўзини тарбиялаш қобилияти.

Ўқитувчи тажрибага очиқ бўлиши ва шу билан бирга ўқитишнинг мавжуд ташкил этилишига тоқатли бўлиши керак. Идеал ўқитувчи юксак ахлоқий фазилатларга эга бўлиши, шогирдларини севиши керак. Идеал ўқитувчининг шахсий фазилатлари касбий билим ва қобилият билан уйғун бўлиши керак. У мустақил равишда ахборот олишга қодир бўлиши керак [4].

Ўқитувчи шахси ва вазифаси жамият ҳаётида доимо муҳим ўрин тутган. Зеро, айнан у ёш авлодга устоз бўлиш, жамият ҳаётининг келажак ижодкорлари ва ижодкорларининг ривожланиш йўналишларини белгилаш имкониятини беради. Аммо вақт бир жойда турмайди; Жамият, маданият, техника ривожланмоқда, ахлоқий ва ҳуқуқий нормалар ўзгариб бормоқда. Бундай шароитда ўқитувчининг мақоми ва шахсияти ўзгаради.

Ўқитувчининг касбий стандарти ўқитувчининг шахсий ва касбий компетенциялари тўпламини ўз ичига олган асосий ҳужжатдир. Меъёрий ҳужжатлар асосида ўқитувчиларни аттестациядан ўтказиш ва малака тоифаси берилади. Шунингдек, унинг стандартлари таълим муассасаларига ишга қабул қилишда, лавозим йўриқномаларини яратишда ва иш ҳақи стандартларини шакллантиришда ҳисобга олинади. Касбий стандарт ўқитувчи эга бўлиши керак бўлган аниқ билим ва кўникмаларни батафсил баён қилади, шунингдек унинг меҳнат фаолиятини батафсил тавсифлайди.

Ўқитувчилик касби энг қадимги ва энг талабга эга касбдир. Жамият тараққиётини тўпланган билимларни авлоддан-авлодга ўтказмасдан тасаввур этиб бўлмайди. Тарих фанининг таъкидлашича, Бобил, Оссурия, Шумер каби қадимги давлатларда, тахминан милоддан аввалги 4 минг йилликда ўқитувчилар бўлган. Киеван Русида ўқитувчининг вазифалари ота-она ва ҳукмдорнинг вазифаларига тўғри келди. Ўқитувчиларни уста деб аташди ва шу билан ёш авлод устозининг шахсиятига ҳурматни таъкидладилар. Жамият тараққиётида ўқитувчининг ўрни доимо ниҳоятда муҳим бўлиб келган. Зеро, устоз нафақат кейинги авлодларга ўтиб келаётган билим ташувчиси, балки маънавият тарбиячиси, мафкуравий тарғиботчи ҳам эди.

Замонавий жамиятда ўқитувчининг вазифаси ўзгармади. У бундан бир неча асрлар илгари бўлгани каби ўз шогирдларига ҳам билим ва кўникма олиб келиши, уларни жамиятнинг онгли, эҳтиёткор аъзоси этиб тарбиялаши зарур. Идеал ўқитувчи - бу ҳаётнинг мазмуни педагогика бўлган шахс. Унинг энг юқори шахсий манфаати талабга эга бўлиш, ҳеч нарса кутмасдан жараёнга таслим бўлишга тайёр ва қодир бўлишдир.

Замонавий ўқитувчи – юксак профессионал, ўз фанининг аъло устаси, яхши услубий тайёргарликка эга, ўқувчининг ёш хусусиятларини яхши биладиган, шунчаки ижодкор шахс. Замонавий ўқитувчи мақсадни белгилаш ва педагогик натижаларни башорат қилиш, ўқув материални турли синфлар шароитига мослаштира олиш, ўз фани бўйича ўқув жараёнида турли технологияларни қўллаш, ўқитиладиган фанни турдош фанлар билан интеграция қилишга тайёр бўлиш, ўрганилаётган мавзу бўйича фалсафий ва ижтимоий-маърифий билимларнинг зарурий шартларини ҳамда унинг ахборот оламидаги роли ва ўрнини тушуниши усулларини мукамал билиши керак.

Юқоридагиларга асосланиб, замонавий ўқитувчининг психологик тимсолини акс эттириш мумкин. Бу, энг аввало, ўз юртининг юксак касбий фазилатларга эга, ўз касбига чуқур садоқатли фуқароси ўқитувчидир. Бу жамиятда содир бўлаётган ўзгаришларни ижодий ва бағрикенглик билан қабул қилишга қодир, ўзини ўзи ривожлантиришга интилувчан, ғайратли, ахлоқий ва ахлоқий меъёрларга эга шахсдир. У ўз ишининг устаси бўлиб, у ҳокимиятнинг фаол қўллаб-қувватлаши билан ўзини ижодий амалга ошириш учун кенг имкониятларга эга [3].

Бола мактабда деярли уйда бўлгани каби кўпроқ вақт ўтказди. Шу билан бирга, у нафақат бошқа ўқувчилар, балки ўқитувчилар билан ҳам боғланишга мажбур. Шу сабабли, ўқитувчи ва ўқувчи ҳар икки томон ўзларини қулай ҳис қиладиган муносабатлар форматини сақлаб қолишлари муҳимдир.

Замонавий дунёда ўқитувчининг шахсиятига кўплаб талаблар қўйилади. Чунки ўқитувчи ўз шогирдларида таълим ва таянч билим асосларини қўяди, уларнинг ҳар бири жамиятимизнинг бир бўлагини ташкил қилади. Келажакдаги жамиятимизнинг шакли эса ўқитувчининг ўз вазифаларини қанчалик тўғри ва самарали бажаришига боғлиқ.

Хулоса. Ўқитувчи нафақат ишда, балки кундалик ҳаётда ҳам ташки кўринишидан тортиб, ўзини тутишигача бенуксон бўлиши керак. Фақат ташки кўриниши билан у ўз шогирдларига яхши дид билан ўрнак бўла олади. Ўқитувчи, жинсидан қатъи назар, қатъий, камтарона, тоза ва озода кийиниши, ёрқин, ёрқин ранглардан қочиши керак. Албатта, пойабзал яхшилаб тозаланиши керак, соч турмаги тоза бўлиши керак ва маникюр классик бўлиши керак. Бироқ, кийим ташки кўринишининг фақат бир қисмидир, хатти-ҳаракатлар муҳим аҳамиятга эга.

Ёқимли хулқ-атворга эга бўлган ўқитувчи, бу юз ифодалари, имо-ишоралар, дуруст ва мулоқот қобилиятларини ўз ичига олади, одамларни ўзига жалб қилади. Ўқитувчининг барча хулқ-атвори битта умумий хусусиятга эга бўлиши керак - педагогик тактга риоя қилиш, бу бошқаларга нисбатан сезгирликни ошириш ва бошқа шахс билан шахсий кадр-қимматини сақлашга имкон берадиган мулоқот шаклини топиш қобилиятини ўз ичига олади. Ўқитувчилик касбидаги шахсий фазилатлар касбий фазилатлардан ажралмасдир. Вақт ўтиши билан ўқитувчига қўйиладиган талаблар даражаси тобора ортиб бормоқда. Бугун ўқитувчи ҳақиқатан ҳам кўп нарсани билиши ва бажара олиши, акс ҳолда ўқувчига қизиқ бўлмайди. Аммо ахлоқий фазилатларни унутмаслик. Бунинг учун эса ўқитувчининг асосий педагогик қуроли бўлмиш юраги кўрувчан бўлиши керак.

Адабиётлар:

1. Бордовская И.В., Реан А.А. Педагогика. Учебник для вуза. М.: Питер, 2005.
2. Введение в педагогическую деятельность. Учеб. пособие / под ред. А.С.Роботовой, Т.В.Леонтьевой, И.Г.Шапошникова/ М.: Академия, 2008.
3. Гордиенко С. Н. Социальный портрет современного педагога [Текст] / С. Н. Гордиенко // Образование и наука в современных условиях : материалы III Междунар. науч.–практ. конф. (Чебоксары, 16 апр. 2015 г.) / редкол.: О. Н. Широков [и др.]. — Чебоксары: ЦНС «Интерактив плюс», 2015. — С. 64–65. — ISBN 978-5-906626-70-7.
4. Казакова Ирина Руфимовна. Социокультурный тип современного учителя : Дис. ... канд. социол. наук : 22.00.04 : Н. Новгород, 2004 148 с. РГБ ОД, 61:05-22/34 Портрет идеального учителя. Институт Общественного Мнения «Анкетолог» [Электронный ресурс]. - Режим доступа: <https://iom.anketolog.ru/2016/09/16/portret-ideal-nogo-uchitelya>.
5. Корнилова Мария Владимировна. Социальный портрет учителя: идеальная модель и реальность // Наука через призму времени.-2017.-№5.

ПЕДАГОГИК ТЕХНОЛОГИЯНИНГ НАЗАРИЙ АСОСЛАРИ

*Мусаева Нодира Низомовна,
Бухоро давлат университети профессори,
педагогика фанлари доктори (DSc),
Мусаева Нафиса Азимжоновна,
Бухоро давлат педагогика институти*

Ушбу мақолада “Педагогика” ва “Технология” фанлари интеграциясига асосланган педагогик технологиянинг ўзаро боғлиқ ва бир-бирини тўлдирувчи тамойиллари очиб берилган. Таълим жараёнини ташкил этиши, яъни уни тайёрлаш ва ўқитиш жараёни ана шу тамойиллар асосида амалга оширилади.

Калит сўзлар: *илмийлик, лойиҳаланиш, тизимлилик, йўналтирилганлик, фаолиятли ёндашувлик, бошқарилувчанлик, тузатувчанлик, натижавийлик, қайта такрорланувчанлик, тежамлилик.*

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ ТЕХНОЛОГИИ

В данной статье раскрыты взаимосвязанные и дополняющие друг друга принципы педагогической технологии, базирующиеся на интеграции наук «Педагогика» и «Технология». На этих принципах осуществляется организация учебного процесса, то есть её подготовка и процесс обучения.

Ключевые слова: *научность, проектируемость, системность, целенаправленность, деятельностный подход, управляемость, корректируемость, результативность, воспроизводимость, экономичность.*

THEORETICAL BASIS OF PEDAGOGICAL TECHNOLOGY

This article reveals the interrelated and interdependent and complementary principles of educational technology, based on the integration of the fundamental provisions of the sciences “Pedagogy” and “Technology”. The organization of the educational process, that is, its preparation and the learning process, is carried out on these principles.

Keywords: *scientific, project development, systematicity, orientation, active approach, management, correctability, efficiency, reproducibility, frugality.*

Кириш. Илмий-техник тараққиёт жадаллашуви шароитида, «Педагогика» ва «Технология» фанлар туташувида пайдо бўлган, педагогик технология мустақил фанга айланди. Ҳар бир мустақил фан ўз моҳиятига кўра унинг назарий асосларини ташкил этувчи ўзининг тамойилларига эга бўлади, педагогик технология тамойиллари, «Педагогика» ва «Технология» фанларининг негизини ташкил этувчи қоидалар йиғиндисига таянади. Педагогик технология мақсадлари, вазифалари, таркиби, мазмунининг таҳлилига кўра унинг қуйидаги асосли тамойиллари шакллантирилган: илмийлик, лойиҳаланиш, тизимлилик, йўналтирилганлик, фаолиятли ёндашувлик, бошқарилувчанлик, тузатувчанлик, натижавийлик, қайта такрорланувчанлик, тежамлилик. Ушбу барча тамойиллар ўзаро боғлиқ бўлиб, бири бирини талаб этади ва тўлдиради. Бу тамойиллар асосида ўқув жараёни ташкил этилади, яъни унинг тайёргарлиги ва ўқитиш жараёни амалга оширилади.

Асосий қисм. Педагогик технологиянинг тамойилларида педагогик ва технологик фанларнинг ютуқлари камраб олинган. «Педагогик технология» фани кўринишидаги мазкур тамойиллар мажмуаси аниқлиги, исбот талаб этмаслиги, амалийлиги туфайли, юқори малакали кадрлар тайёрлашда ажойиб натижаларни беради.

1. Илмийлик тамойили.

Бу тамойил ҳар қандай ўқув предмети, ўқув материали фанининг замонавий ютуқларига таяниши лозимлигини кўрсатади. Ушбу тамойил, энг аввало ўқув дастурлар, ўқув қўлланмалар ва дастурларни яратиш жараёнида амалга оширилади. Илмийлик тамойилига мувофиқ ҳар йили ўқув фанларнинг ишчи ўқув режалари ва ўқув материалларини такомиллаштириш, муаммоли машғулот ўтказиш талаб этилади. Илмийлик шакли ва фаннинг тили ўрганиладиган ўқув фанларга хос

хусусиятларнинг асосий кўрсаткичлари ҳисобланадилар. Илмий ахборотни ифода этилиш аниқлиги ва қатъийлиги, уни ифода этиш тизими ва алоқаларига, жуда катта эътибор қаратишни талаб этади.

Ушбу тамойилнинг Олий мактабда рўёбга чиқарилиши учун, барча ўқитувчилар томонидан мажбурий равишда илмий-тадқиқот ишларнинг олиб борилишини ва бу ишга талабаларни жалб қилиниши тақозо этилади. Бу талабаларда ажойиб ва ностандарт ечимлар қабул қилиш, индивидуал ва ижодий ишлаш малакаларини ҳосил қилиш, илмий адабиёт ва ахборотлардан фойдаланиш кўникмаларини, уларда танқидий фикрлаш, билимлар ҳаракатчанлиги, тез ўзгарувчан шароитларга мослашиш – қобилиятларини ривожланиш имкониятларини шакллантиради. Олий мактабда ўқув жараёни доимо ҳаракатдаги жараёнدير, шунинг учун у доимий равишда нафақат фан ва техниканинг ҳолатини, балки уларнинг замонавий тараққиёти барча хусусиятларини эътиборга олишни талаб этади.

2. Лойиҳаланиш тамойили

Бу тамойил, педагогик технологиянинг энг муҳим хусусиятларидан бирини белгилайди. Лойиҳаланиш тамойили ўқув жараёнини ташкил этиш, ҳужжатларини – ўқув жараёни графиги; ишчи ўқув режа; фаннинг ишчи ўқув дастури; фаннинг, бўлимларнинг, таянч ибораларининг ўқув мақсадлари тоифалари; ўқитиш жараёни технологияси, эгалланган билим ва малакаларни баҳолашни тизимини – олдиндан яратишни англатади. Ишлаб чиқилган ҳужжатлар асосида ўқув жараёни амалга оширилади. Бу ҳужжатларнинг барча бандларига риоя этилиши, режалаштирилган натижаларга эришишни кафолатлайди. Ишлаб чиқариш техникавий соҳада, лойиҳаланиш базавий ҳисобланади, яъни бинолар ва иншоотлар, маҳсулотлар ишлаб чиқариш жараёнлари олдиндан лойиҳаланади.

3. Тизимлилик тамойили

Педагогик технология, ўқув жараёнининг барча элементларини камраб олиши билан алоҳида ажралиб туради. Тизимлилик тамойилининг моҳияти шу билан ифодаланадики, ўқув жараёнининг барча элементлари, уларнинг ўзаро боғлиқлик шарти асосида ягона тизим каби лойиҳаланади. Бунда ўқув жараённинг барча элементлари тузилмаси, ташкил этилиши ва фаолияти – талабаларни ўқитишга рағбатлантиради.

Бу ерда, ўқув жараёни ва ўқитиш жараёни тушунчаларини аниқ таърифлаш зарурлигини қайд этмоқ, жоиздир. Агар бу тушунчаларни ишлаб чиқариш соҳаси билан солиштирадиган бўлсак, улар ишлаб чиқариш жараёни ва технологик жараён тушунчалари билан мос келади. Ишлаб чиқариш жараёни икки қисмдан – ишлаб чиқаришни тайёрлаш ва технологик жараёнларидан иборат.

Ишлаб чиқаришни тайёрлаш – бу ишлаб чиқариш жараёнини бир қисми бўлиб бунда илмий тадқиқот жиҳатдан асосланиш масалалари ечилади, маҳсулотларни тайёрлашнинг конструкторлик ва технологик ҳужжатлари тайёрланади, ташкилий-техникавий тадбирлар бажарилади.

Ишлаб чиқаришнинг технологик жараёнида - маҳсулотни тайёрлаш бўйича технологик операциялар бажарилади.

Ишлаб-чиқариш жараёнига ўхшаб, ўқув жараёни ҳам иккита қисмга ажратиш мумкин – ўқув жараёнини тайёрлаш ва ўқитиш жараёнига.

Ўқув жараёнини тайёрлаш қисмида – ўқув жараёни графиги ва ишчи ўқув режа ишлаб чиқилади, машғулотлар жадвали тузилади, фаннинг ишчи ўқув дастури, ўқув услубий материаллар ва бошқалар ишлаб чиқилади. Ўқитиш жараёни қисмида – билимлар, кўникмалар, малакалар ўзлаштирилиши ва улар сифатини баҳолаши амалга оширилади.

Тизимлилик тамойилининг таянч эканлиги, педагогик технологиянинг ўқитишнинг бошқа ёндашувларидан фарқ этувчи асосий белгиларидан бири ҳисобланади.

4. Мақсадга йўналтирилганлик тамойили.

Ўқув жараёни мақсадга йўналтирилган бўлиши лозим. Мақсад ҳам қонун каби одамнинг характери ва ҳаракат усулини аниқлаши зарур. Бунинг учун белгиланган мақсад, аниқ ва ўлчаниладиган бўлиши шарт. *Бихевиоризм* ғояларига таянган, педагогик технология айнан шу билан фарқ қилади. Психологияда бу йўналишнинг хусусияти – организмни қўзғатишга бевосита боғлиқлигини шакл шубҳасиз тан олиш ва уни бу қўзғалишга ундашдан иборатдир.

Бихевиоризм, ўқитиш жараёнида организмда кечадиган жараёнларни ўрганмайди, у фақат ташқаридан кузатиладиган жараёнларни (яъни пировард натижани) таҳлил қилади, қўзғатиш (рағбатлаш) ва ечимлар орасидаги боғланишни ўрганиш билан чекланади. Бихевиористчилар, хулқни ўрганувчи эмперик ва математик усулларни яратишда, олдинги концепцияларда, фақат ички алоқа ёки жараён сифатида қаралган, ҳаракат тоифаларини ишлаб чиқишда катта ҳисса қўшдилар. Бихевиоризм психология соҳасини кенгайтирди ва унга ташқи таъсирларни киритди.

Ж.Уотсон, Э.Торндайн, С.Пресси, Б.Скинерлар бихевиоризмнинг асосчилари эдилар.

Педагогик технологиянинг мақсадга йўналтирилганлик тамойили – тирик организм танасининг скелетига ўхшайди. Умуман ўқув жараёни учун, бу тамойил аҳамиятини баҳолаш ҳаддан ташқари кийиндир. Бунинг учун ўқитишнинг энг кўп тарқалган таърифини келтириш етарлидир:

«Ўқитиш - бу ўқитувчи ва ўқувчи орасидаги муносабатнинг мақсадга йўналтирилган жараёни бўлиб унинг давомида инсон маълумотга эга». Ушбу ифодадан, ўқитиш сифати, мақсадларни шакллантириш сифатига боғлиқ эканлиги ҳақида хулоса чиқариш мумкин.

Педагогик технологияда, мақсадларни шакллантириш умумийликдан хусусийликка тизимли ёндашиш асосида амалга оширилади. Биринчи навбатда, муайян ўқув фанининг маълум мутахассисни тайёрлашдаги ўрни ва аҳамияти аниқланади.

Бунинг учун Давлат таълим стандартидан фойдаланилади, унинг асосида ўқув фаннинг умумий ўқув соатлари ўқув машғулоти тури – маъруза, амалий (семинар), лаборатория, мустақил ишлар – бўйича бўлинади. Сўнгра, қуйидагича ўқув мақсадлари шакллантирилади: мавзунинг таянч ибораларни ўқув мақсади, мавзунинг ўқув мақсади, бўлимнинг ўқув мақсади, фаннинг ўқув мақсади.

5. Фаолият ёндашуви тамойили

Илмий техник тараққиётнинг ҳозирги босқичи мураккаб юқори технологияларни қўллаш, илм талаб маҳсулотларни ишлаб чиқариш билан тавсифланади, бунда нафақат фан ишлаб чиқаришнинг жадал ривожланишига имконият яратади. Балки ишлаб чиқариш фаннинг жадал ривожланишига шароит яратади, бу шароитларда, фаолият ёндашуви таянган ўқув жараёнининг самарадорлиги ошади. Ўқув режа, фанлар дастури, машғулоти тури бўйича ўқув соатлари, мутахассис фаолиятининг батафсил таҳлили асосида ўрнатилиши мақсадга мувофиқдир - ҳозирги пайтда «юз бор эшитишдан кўра, бир бор кўриш афзалдир» деган тамойилга таяниш камлик қилади. «Ҳозирги замон шароитида, ўқув жараёни «юз бор кўрмоқдан кўра, бир бор бажариш афзал» деган тамойилга асосланиб ташкил этилиши керак.

Мутахассис фаолиятининг хусусиятларидан келиб чиққан ҳолда, унинг назарий билимлари, амалий кўникмалари ва малакалари шакллантирилади. Ҳозирги шароитда, “Педагогика” фанда мавжуд «назария ва амалиётнинг боғлиқлик тамойили» сифат жиҳатдан янги маънога «фаолият ёндашуви тамойили» кўринишида акс эттирилади. Ушбу тамойил, нафақат назария ва амалиёт боғлиқлигини балки уларнинг ўзаро таъсирини, ўзаро кучайишини, ўқув жараёнини мутахассис ишлаб чиқариш фаолиятини ҳозирги ва келгуси талабларига таянишишини, ҳисобга олади.

«Фаолият» тушунчасининг моҳияти ўз ичига мақсад, восита ва жараёни камраб олади.

Мутахассис фаолиятининг таҳлилида, ушбу ташкилий қисмлар ва уларнинг ўзаро таъсири инobatга олиниши керак. Бу ўқув жараёнини самарали ташкил этишга имконият беради. «Фаолият» тушунчасининг мазмуни нуктаи назаридан, ўқув жараёни ҳам мақсадлари, воситалари, натижаси ва жараёни ўзи билан тавсифланади. Ўқув жараёни, бўлажак мутахассиснинг ўқув фаолияти сифатида тасвирланади.

6. Бошқарилувчанлик тамойили.

Педагогик технология ўқитишнинг режалаштирилган натижаларига эришишни кафолатлайди. Бунга, фақат ўқув жараёни бошқариладиган тақдирдагина эришиш мумкин. Бошқарилувчанлик тамойилининг аҳамияти шу билан белгиланади. Бошқариш – жараёни режалаштирилган маромда амалга ошириш, ўқитиш мақсадларига эришиш дастурини рўёбга чиқариш учун хизмат қилади. Мазкур тамойил ўқитишнинг жорий натижаларини кўп босқичли диагностик (ташхисий) текширувлар ўтказишни кўзда тутди. Бутун ўқитиш даврида ўқитиш жараёнини бошқариши дидактик тестлардан фойдаланиб натижасини инobatга олган ҳолда амалга оширилади. Ўқитиш жараёнида дидактик тестлардан фойдаланиш, тескари алоқани таъминлайди. Тескари алоқа натижаларининг таҳлили, кўзланган натижага эришиш учун воситалар ва услубларни ўзгартириш орқали ўқитиш жараёнини бошқариш имкониятини беради. Бошқарилиш тамойили, ўқитиш жараёнини ва шу билан бирга унинг натижаларига мунтазам равишда тузатишлар киритиш имкониятини беради.

7. Қайта такрорланиш тамойили

Замонавий ишлаб чиқариш шароитида, керакли миқдордаги маҳсулот тайёрлаш, олдиндан яратилган техник ҳужжатлар асосида амалга оширилади. Бу эса, қанча маҳсулот ишлаб чиқариш керак бўлса, шунча марта технологик жараён қайта такрорланишини аниқлатади. Яратилган технологик ҳужжатлар мавжудлиги туфайли, технологик жараёни кўп мартаба қайта такрорлаш мумкин. Ишлаб чиқариш-техникавий соҳадаги ушбу ёндашув, ҳар бир соҳада «Технология» фанларнинг пайдо бўлиши билан боғлиқдир. Айнан, шу илмий фан материалларни олиш, ишлов бериш, қайта ишлаш усуллари яратиш ва такомиллаштириш билан шуғулланади. Ишлаб чиқаришда, технологик жараёни амалга ошириш учун технологик хариталар тайёрланади. Ўқув

жараёнини ташкил этишда, қайта такрорланиш тамойили ҳам шунга ўхшаш аҳамиятга эгадир. Қайта такрорланиш тамойили, муайян фан бўйича ишлаб чиқилган педагогик технологик харитани, турли гуруҳларда турдош таълим муассасаларида бошқа субъектлар билан кўп маротаба (такрорий) қўллаш имкониятини англатади.

Кўриниб турганидек, бунинг учун, ишлаб чиқилган ўқув ҳужжатлари, ишлаб чиқариш-техникавий соҳанинг технологик ҳужжатлари билан мос келиши ва бир хил талабларга жавоб бериш керак.

Ушбу мақсадларда, яъни педагогик технологиянинг қайта такрорланишини таъминлаш учун педагогик-технологик хариталар тузилади. Бу ўқув ҳужжатлар ўқув фанининг ҳар бир мавзуси (модули) бўйича ишлаб чиқилади.

Шундай қилиб, такрорланиш тамойили, педагогик технологиянинг моҳиятини – ўқитишнинг кўзланган натижаларига эришиш кафолати билан уни турли гуруҳларда кўпчилик ўқитувчилар томонидан кўп маротаба қўллаш имкониятини белгилайди.

8. Самарадорлик тамойили

Ушбу тамойил, педагогик технология, ўқитишнинг кўзланган натижаларига мақбул харажатлар билан кафолатли эришиш имкониятини яратишини кўрсатади. Ўқув жараёнининг самарадорлигига педагогик технологиянинг юқорида баён этилган тамойиллари: - илмийлик, лойиҳаланиш, тизимлилик, мақсадга йўналтирилганлик, фаолият ёндашуви, бошқарилувчанлик, қайта такрорланувчанликни амалга ошириб эришилади.

Хулоса. Юқоридагиларни инобатга олиб, хулоса қилиш мумкинки, мақбуллаштирилган ўқув жараёни хусусиятлари кўйидагиларни қамраб олади:

- ўқув жараёни элементларини таҳлил этиш ва мақбуллаштириш асосида, уни мақсадга йўналтирилган, тизимли лойиҳалаш;

- давлат таълим стандартлари асосида ўқув мақсадлари тоифаларини аниқ ўрнатиш йўли билан билимлар ва малакаларни ўзлаштирилиш даражаси мақбуллаштирилган. Бу билан таълимнинг оммабоплигига ва ўқув дастурларини бажарилишига эришилади;

- билимлар ва кўникмаларни ўзлаштирилишининг тизимлилиги, кетма-кетлиги ва мустақамлиги, мунтазам ташхис тестлар ўтказилиши ва ўқитиш жараёнини бошқарилиши, замонавий ахборот воситаларидан фойдаланилиш орқали таъминланади;

- шахсга-йўналтирилган ўқитиш технологиясини қўлланилиши талабаларни фаоллаштириш, шахсни ривожлантириш, ўқув вақтидан мақбул фойдаланишни таъминлайди;

- бир марта тузилган ўқув ҳужжатлари асосида ўқув жараёнини кўп маротаба такрорлаш имконияти орқали педагогик технологияда иқтисодий самарага эришилади.

Адабиётлар:

1. Avliyaquov N.X., Musayeva N.N. Pedagogik texnologiya. Darslik.-Т.: Tafakkur Bo`stoni, 2012.- 208s.

2. Мусаева Н.Н. Роль педагогических технологий в развитии современного образования. - Academic research in educational sciences, 2021.

3. Кларин М.В. Педагогическая технология в учебном процессе. - М: Знание, 1989 - 80 с.

4. Фарберман Б.Л. Прогрессивные педагогические технологии. - Т.: Фан, 2002. - 130 с.

РАЗВИТИЕ НАВЫКОВ КРИТИЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ У БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ ИНФОРМАТИКИ ПОСРЕДСТВОМ СОЗДАННОЙ ЦИФРОВОЙ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ ПЛАТФОРМЫ

*Панжиева Назокаат Нормакматовна,
докторант Термезского государственного университета
n184@mail.ru*

В данной статье поднимается вопрос развития критического мышления у будущих учителей информатики в условиях цифровой трансформации образования. Исследование акцентируется на роли образовательной платформы в этом процессе. Результаты исследования демонстрируют, что внедрение современных цифровых средств, сфокусированных на образовательной платформе, способствует успешному формированию критического мышления, аналитической компетентности и адаптации будущих педагогов к современным образовательным требованиям. В статье также подчёркивается важность курирования контента, интеграции технологических решений и сотрудничества с образовательными ресурсами для создания интегрированного образовательного опыта.

Ключевые слова: цифровизация, образовательная платформа, критическое мышление, информационные технологии, педагогические ресурсы, аналитическая компетентность, образовательный процесс.

YARATILGAN RAQAMLI TA'LIM PLATFORMASI ORQALI BO'LAJAK INFORMATIKA O'QITUVCHILARIDA TANQIDIY FIKRLASH QOBILİYATLARINI RIVOJLANTIRISH

Ushbu maqola ta'limning raqamli transformatsiyasi sharoitida bo'lajak informatika o'qituvchilarida tanqidiy fikrlashni rivojlantirish masalasini ko'taradi. Tadqiqot ushbu jarayonda ta'lim platformasining rolga qaratilgan. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, ta'lim platformasiga yo'naltirilgan zamonaviy raqamli vositalarni joriy etish bo'lajak o'qituvchilarning tanqidiy fikrlash, analitik kompetentsiyani muvaffaqiyatli shakllantirish va zamonaviy ta'lim talablariga moslashishiga yordam beradi. Maqolada, shuningdek, integratsiyalashgan ta'lim tajribasini yaratish uchun kontent kuratsiyasi, texnologik yechimlarni integratsiyalash va ta'lim resurslari bilan hamkorlik qilish muhimligi ta'kidlangan.

Kalit so'zlar: raqamlashtirish, ta'lim platformasi, tanqidiy fikrlash, axborot texnologiyalari, pedagogik resurslar, analitik kompetentsiya, o'quv jarayoni.

DEVELOPMENT OF CRITICAL THINKING SKILLS AMONG FUTURE COMPUTER SCIENCE TEACHERS THROUGH THE CREATED DIGITAL EDUCATIONAL PLATFORM

This article addresses the issue of developing critical thinking skills among future computer science educators in the era of digital transformation. The research focuses on the role of an educational platform in this process. The study demonstrates that the implementation of modern digital tools, particularly centered around an educational platform, contributes to the successful cultivation of critical thinking, analytical competence, and the adaptability of future educators to contemporary educational requirements. The article also emphasizes the importance of curating content, integrating technological solutions, and collaborating with educational resources to create an integrated educational experience.

Keywords: digital education, critical thinking, educational platform, analytical competence, future educators, modern educational technologies.

Введение. В современном образовательном ландшафте, пронизанном стремительными темпами цифровизации, акцент на формирование компетентных и гибких специалистов становится более выраженным. Особое внимание при этом уделяется будущим учителям информатики, стоящим перед задачей подготовки студентов к успешной адаптации в цифровом обществе.

В эпоху, где объём информации неуклонно растёт, важность развития навыков критического мышления становится фундаментальной. Учителя информатики играют ключевую роль в формировании этих навыков у своих студентов, возвращая не только техническую компетентность, но и способность анализа, оценки и критического мышления.

В период стремительных изменений, обусловленных внедрением цифровых технологий в различные сферы общества, образование становится определяющим фактором успешной адаптации к новой реальности. Будущие преподаватели информатики, сталкивающиеся с задачей формирования компетентных выпускников, способных к самостоятельной жизни, вынуждены активно развивать свои профессиональные навыки. Одним из важных аспектов их подготовки является критическое мышление, способность анализировать информацию, осмысливать её и принимать обоснованные решения в условиях быстрого технологического прогресса.

Цифровизация образования предоставляет уникальные возможности для усовершенствования методов преподавания и обучения. Однако вместе с этим возникает необходимость в формировании у будущих педагогов информатики специфических компетенций, направленных на критическое восприятие и использование цифровой информации.

Цифровая образовательная платформа представляет собой мощный инструмент, который может эффективно содействовать в развитии критического мышления будущих учителей информатики.

Методология исследования. Для стимулирования критического мышления будущих преподавателей информатики в условиях цифровой трансформации требуется комплексный набор методических инструментов, учитывающих уникальные особенности данного учебного предмета и требования современного образовательного процесса. Применение метода проектирования в учебной деятельности предоставляет студентам возможность не только создавать свои проекты, но и активно воплощать их в жизнь, тесно связываясь с практическими аспектами информационных технологий. [1] Этот методологический подход требует от них критического анализа начальных данных, выбора эффективных стратегий и оценки окончательных результатов.

Применение кейс-стади в обучении также предоставляет ряд преимуществ, так как анализ конкретных сценариев из опыта преподавания информатики обогащает студентов навыками адекватного реагирования в нестандартных ситуациях. Этот метод также способствует формированию их критического взгляда на различные педагогические методы и подходы.

Фокус на взаимодействии с цифровыми ресурсами, такими как образовательные платформы, позволяет будущим специалистам развивать навык критической оценки информации и проведения верификации источников. Этот компонент образовательного процесса является неотъемлемым в условиях всеобщей цифровизации и информационного изобилия. [2]

Основные концепции предлагаемой педагогической платформы, направленные на стимулирование развития критического мышления будущих учителей информатики, можно выделить в три основополагающие идеи. Во-первых, в контексте конструктивистского подхода, студент выступает не только как пассивный приемник знаний, но и как активный куратор своего обучения, в то время как роль преподавателя превращается в роль содействующего ментора. Во-вторых, подход, основанный на когнитивных принципах, уделяет основное внимание механизмам осмысления, ассимиляции и обработки информационного потока, стимулируя развитие аналитического мышления. В-третьих, социокультурный подход подчеркивает важность интеграции индивида в социальные и культурные контексты, фокусируя внимание на коммуникативных практиках в учебном процессе.

Предложенная многоаспектная методологическая структура предоставляет студентам набор инструментов для активного взаимодействия с динамикой современной образовательной среды и способствует развитию критического мышления в условиях постоянного нарастания информационной насыщенности. [3]

Концептуальная платформа, предназначенная для развития критического мышления будущих учителей информатики, представляет собой интегрированное образовательное пространство. В этом контексте ключевую роль играют инструменты для анализа, оценки и интерпретации информации, что является существенным в формировании критической оценки учебных курсов.

Интерактивные модули включают в себя задачи, связанные с анализом кода, предоставляя практическую площадку для освоения основных принципов кодирования и их педагогического применения. Вебинары и семинары с экспертами в области информационных технологий и методологии обеспечивают платформу для обсуждения актуальных вопросов и понимания сложных концепций на основе критического мышления.

Задания требуют активного поиска и решения, что предполагает использование логики и сообразительности. Это также означает, что переход к следующему заданию невозможен без завершения предыдущего.

Все поставленные задачи должны быть выполнены, что обеспечивает полноту и системность участия в квесте. [4] Развитие критического мышления у будущих педагогов приобретает важное значение в контексте применения цифровых образовательных средств. Особую сложность представляет область информатики и программирования, которую обучающиеся выбирают осознанно, а не случайно. Это подчеркивает неотложность более тщательного разработки программ обучения по информатике и программированию в рамках школьного образования со стороны педагогов.

В свете цифровой трансформации общества новые информационные технологии проникают во все сферы жизни, включая образование. Важно, чтобы педагоги были готовы интегрировать эти технологии в учебный процесс, что способствует более эффективному и современному обучению.

Обзор дидактических материалов на платформе

Таблица 1.

Тип материала	Описание
Лекции	Теоретический материал, предоставляющий основную информацию по определенной теме или концепции.
Видео	Визуальные презентации, демонстрации или интервью с экспертами, дополняющие теоретический материал.
Интерактивные упражнения	Задания, которые позволяют пользователям активно взаимодействовать с материалом, проверяя свои знания и навыки на практике.
Кейс-стади	Описание реальных или вымышленных ситуаций для анализа, рефлексии и поиска оптимальных решений.
Тесты и опросники	Инструменты для самопроверки знаний и навыков, а также получения обратной связи о своем прогрессе.
Форумы	Площадки для дискуссий, обмена опытом и обсуждения актуальных вопросов с коллегами и экспертами.
Рабочие листы	Документы с заданиями и упражнениями для самостоятельной работы или работы в группе.
Вебинары	Онлайн-семинары с участием экспертов, в которых обсуждаются актуальные темы и проводятся мастер-классы.
Демонстрации кода	Визуализация процесса программирования с комментариями для лучшего понимания тонкостей кода.
Электронные учебники	Интерактивные ресурсы с теорией, практикой и тестами для самостоятельного изучения материала.

Как показано в таблице 1, представленной выше, осуществлён краткий обзор различных дидактических материалов, предоставляемых на платформе. Ключевыми элементами являются лекции, которые служат каноническим источником теоретического содержания, прокладывая фундамент для последующих экспериментальных задач. Видео, в свою очередь, служат дополнением или альтернативой к лекциям, обогащая визуальный опыт и делая информацию более доступной через интерактивные элементы.

Для практической реализации теоретических принципов крайне полезны интерактивные упражнения, которые предоставляют возможность реального времени для проверки навыков. Этот тип материала дополняется кейс-стади, инструментами для развития критического мышления и аналитических способностей через моделирование реальных или предполагаемых сценариев.

Формативная оценка осуществляется через различные тесты и опросники, которые служат как инструменты для мониторинга прогресса и выявления потенциальных зон для улучшения. Форумы, с другой стороны, стимулируют коллективное обучение, создавая пространство для активного обмена мыслями и экспертным мнением.

Дополнительно, рабочие листы предлагают структурированный подход к самостоятельному или коллективному исследованию, а вебинары обеспечивают реально-временный обмен знаниями и мнений с экспертами и коллегами. Специфичными для сферы программирования являются демонстрации кода, которые разъясняют сложные элементы в более наглядной форме.

Электронные учебники консолидируют различные формы материалов, предоставляя гибкий и удобный формат для самостоятельного обучения. Все эти элементы вместе создают синергетический эффект, обеспечивая эффективное и инновационное образовательное пространство.

Данная таблица (Таблица 1) представляет глубокий аналитический и прикладной подходы к преподаванию, отвечая на разнородные потребности когнитивных стилей обучающихся. Применение лабораторных занятий как интегральной части учебного процесса предоставляет студентам возможность применять теоретические концепции в эмпирическом поле. Внедрение этих экспериментальных модулей на образовательную платформу фасилитирует интерактивное взаимодействие со специализированным оборудованием, выполнение квази-эмпирических манипуляций и критический анализ данных. Такой подход служит катализатором для связывания теоретических построений и прикладных компетенций, акцентируя внимание на развитии практических навыков и критического мышления и аналитической глубины.

Интеграция лабораторных занятий в образовательную платформу служит инструментом для гарантирования адаптивности и универсальности педагогического процесса, обеспечивая студентам самостоятельность в выборе учебного ритма и временных рамок. Практически занятия являются неотъемлемой частью обучения, предлагая обучающимся возможность адаптировать теоретические конструкции к реальным условиям. В рамках данной платформы подобные сессии преобразуются, расширяя инструментарий и функциональные возможности для глубокого интеллектуального погружения студентов. Воплощение современных технологических решений дает поле для расширенного интерактивного взаимодействия между студентами, материалами и педагогическим составом, тем самым усиливая динамичность и активное участие в учебном процессе.

Анализ и обсуждение результатов. Результаты анализа показывают, что созданная образовательная платформа выступает в роли инновационного инструментария, полностью соответствующего актуальным академическим требованиям и образовательным потребностям студентов. Этот ресурс предоставляет обширные возможности для динамичного и эффективного обучения информатике, применяя передовые методологии и инструменты.

Студенты находятся в центре этой платформы, получая возможность не только потреблять контент, но и активно участвовать в процессе обучения. Они могут использовать платформу для создания и настройки уроков информатики, улучшая их с помощью инновационных ресурсов. На начальном этапе, выбрав конкретный модуль или тему, пользователи могут обратиться к библиотеке платформы. Эта библиотека агрегирует последние научные публикации, визуальные материалы и интерактивные компоненты, обеспечивая глубокое исследование предмета.

Далее важным этапом является формулировка ключевых исследовательских вопросов и образовательных целей. С использованием функционала созданной образовательной платформы, студенты призваны разрабатывать интерактивные презентации, включая анимации, графику и диаграммы, с целью визуализации сложных концепций. Более того, платформа предоставляет возможность синтезировать внешние информационные ресурсы, такие как видео с YouTube или контент с других образовательных платформ.

С улучшением эффективности педагогического процесса в учебный материал легко интегрировать интерактивные задачи и диагностические тесты, созданные с использованием возможностей платформы. Эти инструменты диагностики обеспечивают качественную обратную связь, выявляя области, требующие дополнительного анализа, и способствуют более глубокому усвоению материала.

Ключевым моментом в организации учебного процесса является индивидуализация подхода. Функционал образовательной платформы предоставляет преподавателям возможности кастомизации учебных материалов, учитывая специфические потребности и уровни подготовки студентов. Это достигается путем добавления дополнительных ресурсов или упрощения сложных концепций. [5]

В процессе создания дидактического блока будущие учителя могут использовать онлайн-платформу для структурирования диалога с аудиторией. Такая система предоставляет не только возможность представления учебного контента, но и активное взаимодействие с учащимися через интегрированные функции обратной связи, такие как опросы и анкетирование, проводимые в режиме онлайн. По завершении каждого занятия платформа предлагает инструменты для анализа и улучшения преподавательского процесса, основываясь на мнениях и оценках учеников.

Для активного развития критического мышления будущих преподавателей информационных технологий, планирование занятий можно обогатить интерактивными элементами, стимулирующими аналитические способности и самоанализ обучающихся. Примерный план занятия,

предусматривающего использование веб-ресурса для мгновенной обратной связи, выглядит следующим образом:

Тематическое направление: «Критический подход в информатике: верификация информации в эпоху цифровизации»

Задачи образовательного блока:

- Культивирование навыков критического осмысления информационного потока.
- Обучение распознаванию субъективизма и анализу достоверности информационных массивов.
- Поднятие уровня информационной грамотности в контексте цифровой трансформации поисковой деятельности.

Этот план направлен на активное вовлечение студентов в процесс обучения и развитие их навыков критического мышления в контексте информационных технологий.

На начальном этапе учебного занятия, ориентированного на развитие информационной критичности, уделяется десять минут для определения и осмысления критического мышления в контексте информационных наук. Особое внимание уделяется осознанному подходу к обработке цифровой информации. За этим следует двадцатиминутный участок времени, в течение которого рассматриваются темы информационной грамотности и ее компонентов, включая методы оценки достоверности источников в цифровом пространстве.

Следующим этапом является тридцатиминутная сессия практики, в рамках которой учащиеся, объединенные в группы, проводят проверку предоставленной информации, используя доступные онлайн-ресурсы и методы верификации данных. В данном разделе активно применяются опросники для регистрации мнений и развития умений аргументировать собственную точку зрения.

После этого следует двадцатиминутная интерактивная лекция, которая дополнительно визуализирует проблему фальсификации информации при помощи мультимедийных материалов, таких как видеоролики и инфографика, представляющие примеры искаженной информации. Это направлено на улучшение практических навыков распознавания и анализа информации.

Заключительные пятнадцать минут отводятся на обратную связь и рефлекссию, во время которых учащиеся, используя разработанные инструменты самооценки, анализируют свое собственное понимание и применение критического мышления в рамках пройденного урока.

В заключение, в течение пяти минут проводится подведение итогов, а также обсуждение дальнейших шагов для углубления и развития навыков критической оценки информации. Это обеспечивает студентам ясное представление о последовательности своего обучения и предоставляет возможность обдумать усвоенный материал.

В рамках обновленного образовательного процесса, мы предлагаем комплексный подход, направленный на активизацию вовлеченности студентов. Это достигается через использование интерактивного анкетирования, цель которого - усилить взаимодействие в аудитории. Одновременно с этим, предоставление доступа к электронным библиотекам и сервисам для критического анализа информации сделает процесс верификации данных более удобным. Кроме того, возможность непосредственного диалога через систему вопросов и ответов в реальном времени станет стимулом для обсуждения и развития дискурсивных навыков.

Учебные материалы будут представлены наглядными презентациями, включающими ключевые теоретические положения и практические примеры. Студенты получают доступ к отобранным куратором ресурсам для поддержки учебного процесса, а также подробным инструкциям по использованию всех возможностей учебной веб-платформы. Этот подход направлен на обеспечение более глубокого и взаимодействующего обучения.

Что касается оценки образовательного процесса, то она будет проводиться через систему анонимных опросов, которые позволят оценить качество и эффективность преподавания. Анализируя отзывы учащихся, преподаватели смогут адаптировать и совершенствовать методики обучения, опираясь на как качественные, так и количественные показатели учебного взаимодействия.

Такой подход к разработке учебных занятий не только вовлекает студентов в процесс обдумывания информации на критическом уровне, но также предоставляет преподавателям информатики мощный набор инструментов для самооценки и оптимизации своего взаимодействия с аудиторией, используя преимущества цифровых технологий. Этот цикл обратной связи обеспечивает непрерывное улучшение образовательного процесса в соответствии с потребностями и ожиданиями студентов.

Современные образовательные порталы все чаще внедряют интерактивные средства с целью поддержания академической активности и стимулирования активного участия слушателей. В

контексте данной платформы особое внимание уделяется разнообразию форм обучения, включая не только видео и аудио ресурсы, но также интерактивные элементы. [6]

Динамичные методы обучения, такие как мультимедийные презентации и интерактивное содержание, трансформируют процесс образования, предоставляя студентам возможность для активного участия, а не только для пассивного наблюдения. Использование таких средств в учебном процессе приводит к глубокому погружению в материал и поддержанию академической заинтересованности. Этот подход способствует более эффективному обучению, поскольку студенты активно взаимодействуют с материалом и развивают свои навыки в более динамичной и интерактивной обстановке.

Вместо традиционных лекционных материалов, образовательная платформа обогащается элементами, которые предполагают взаимодействие: от рассмотрения тематических видео до решения задач, направленных на закрепление полученных знаний. Таким образом, студенты не только получают информацию, но и активно работают с ней, развивая навыки критического анализа.

При изучении видеоматериалов учащиеся могут столкнуться с встроенными интерактивными заданиями, которые проверяют их способность к аналитической обработке представленных данных и критическому осмыслению. Эти задачи могут варьироваться от вопросов на понимание основного материала до заданий, требующих применения знаний в новых ситуациях и решения сложных проблем, стимулируя студентов к продуманному и осмысленному взаимодействию с учебным контентом.

Систематическая обратная связь – ключевой элемент образовательной стратегии, которая подразумевает непрерывный диалог между студентами и преподавателями. [7] На основе такой взаимосвязи, обучающиеся имеют возможность незамедлительно узнавать результаты своих усилий, понимать распространённые затруднения и находить пути для улучшения своего понимания материала. Это не просто способствует глубокому усвоению знаний, но и предоставляет педагогам ценные данные для анализа успеваемости студентов.

Применение таких подходов на платформе для обучения содействует более живому и динамичному образовательному процессу. Оно активизирует умственную деятельность учащихся, мотивирует их на критический анализ и поддерживает академическую заинтересованность. В результате обучение происходит не только более продуктивно, но и становится более целенаправленным и ориентированным на результат.

В дополнение, прямо во время обучения студенты могут выполнять практические задачи и тесты, основанные на применении недавно усвоенных концепций. Такие задания могут включать в себя перетаскивание элементов, викторины, сопоставление и многое другое. Такой методологический подход не только стимулирует активное участие студентов, но и предоставляет моментальную обратную связь, позволяя узнать, какие аспекты материала были поняты, а какие требуют дополнительного внимания. [8]

В групповых занятиях современные платформы предоставляют инструментарий для совместного решения проблематик и коллективного анализа тем. Интерактивные визуальные панели, совместно редактируемые документы и коммуникативные каналы активизируют студенческую участие в дискуссиях и кооперативной работе. Элементы геймификации, включая накопление очков, достижений и различных форм награждения, функционируют как мотивационные механизмы, стимулируя обучающихся к самосовершенствованию и продолжению образовательного процесса, придавая ему характеристику вовлеченности и динамичности. [9]

В сфере оценки эффективности образовательных методик эти платформы интегрируют разнообразные аналитические утилиты. Эти механизмы аналитики обеспечивают преподавателям и разработчикам курсов фундамент для принятия решений на основе эмпирических данных, а не исключительно на интуитивных ощущениях или анекдотическом опыте. Ключевым инструментом для диагностики является мониторинг академических показателей студентов, что может включать в себя анализ результатов экзаменов, временных затрат на задания и общей динамики прогресса. Если большинство студентов испытывает трудности с определенной темой или заданием, это может указывать на необходимость пересмотра методики преподавания или материалов по этой теме.

Также платформа может анализировать активность студентов на форумах и в обсуждениях. Определение частоты и содержания вопросов и комментариев предоставляет инсайты в степень студенческого интереса или конфузии, своевременно подсказывая, какие образовательные ресурсы требуют дополнительной разработки или коррекции.

Чрезвычайно ценным является также отзыв студентов в форме оценок и предложений. Эти данные фактически служат непосредственной обратной связью, которая может быть источником информации для улучшения качества обучения.

Следует отметить ключевые показатели студенческого вовлечения, такие как протяженность времени, проведенного на платформе, и частота возвращения к учебным материалам, а также участие в дополнительных инициативах. Эти метрики позволяют делать информированные выводы о мотивационных аспектах и эффективности обучающих методологий.

Аналитические инструменты обеспечивают глубокую, объективную оценку образовательных методик, позволяя адаптацию курса к специфическим характеристикам аудитории. Это делает возможным адаптировать образовательный процесс под конкретную аудиторию, учитывая ее особенности и потребности, что, в свою очередь, способствует повышению качества образования.

Оценка критического мышления студентов является центральным элементом современного образования, и в этой связи, разнообразные методики активно внедряются на образовательных платформах. Применительно к этому, кейс-стади используются для представления студентам конкретных, либо гипотетических, проблематичных контекстов. Этот подход дает возможность измерить глубину аналитического мышления учащегося, его способности к выявлению каузальных связей и проекции потенциальных последствий принимаемых решений.

Добавляя к этому, дебаты и дискуссионные клубы организуются с целью подвергнуть испытанию способности студентов к сильной аргументации, критической оценке данных и ведению дискурса в рамках объективного размышления.

Письменные задания, такие как эссе, рефлексивные записи или аналитические проекты, вносят свой вклад в комплексную оценку уровня понимания студента исследуемого материала, а также их навыков синтеза и критического анализа.

Наконец, платформы могут внедрять виртуальные лабораторные испытания или симуляции, предоставляя учащимся возможность решения различных задач на основе доступных им данных. Этот метод оценки умения студентов адаптировать теоретические основы к практическим сценариям в условиях переменчивости и неопределенности.

Таковы методы оценки критического мышления на современных педагогических платформах, каждый из которых призван оценить различные аспекты когнитивных и аналитических навыков студента.

Эти методы оценки разработаны с целью анализа не только знаний студента, но и его критического мышления, аналитических способностей и рационального принятия решений. Этот подход способствует глубокому, комплексному освоению материала и культивирует у студентов компетенции, актуальные для их будущей профессиональной деятельности и жизни в целом.

Для поддержания и повышения качества образовательного процесса, критически важно аккумулировать и систематически анализировать отзывы студентов. Механизмы для этого включают интуитивно понятные средства для представления обратной связи, такие как анонимные опросы, интерактивные формы отзывов или даже публичные форумы для коллективного обмена мнениями. Такой подход обеспечивает студентам свободу в выражении своего мнения и предложениях по оптимизации образовательного процесса.

После сбора данных команда образовательной платформы проводит их системный анализ. В результате выявляются как превосходно функционирующие аспекты, так и зоны потенциальных рисков или недочетов – от технических проблем до неясности в учебных материалах или предложений о внедрении новых функциональных возможностей. Этот метод анализа позволяет уточнить, какие элементы платформы получают высокую оценку и где требуются коррективы для улучшения.

На основании этого исследования разрабатываются методики повышения эффективности. К примеру, когда студенты выделяют проблематику понимания конкретного материала, команда может внедрить дополнительные материалы или видеоуроки для уточнения. В случае недочетов в пользовательском интерфейсе разработчики активизируют процесс его совершенствования.

Следующим шагом, платформа обращает внимание студентов на претерпевшие изменения аспекты, подтверждая значимость их вклада и стимулируя будущую активность в контексте обратной связи. Это способствует не только текущей адаптации платформы к запросам пользователей, но и стратегическому развитию системы в долгосрочной перспективе.

Интеграция с другими образовательными и профессиональными системами представляет собой критический атрибут современных образовательных платформ, содействующий бесшовному и

интегрированному образовательному процессу. Средства для разработки и API могут быть доступны для сторонних платформ, обеспечивая простоту взаимодействия и передачи данных.

В этом контексте возможность использования единых учетных данных для доступа к разнообразным системам посредством единого механизма аутентификации (Single Sign-On) облегчает процедуры верификации и минимизирует нагрузку на память пользователя в отношении логинов и паролей. Интегрированные системы образования позволяют автоматизированно отслеживать академические достижения студентов, предоставляя преподавателям и учебным заведениям всеобъемлющий вид на ход обучения. Это особо актуально для платформ, ориентированных на профессиональное совершенствование и расширенные образовательные возможности. Данные, относящиеся к курсам, материалам и учебным инструментам, могут легко перемещаться между различными платформами, благодаря чему созданные на одном ресурсе учебные блоки могут быть экспортированы и модифицированы для других систем. Студенты имеют возможность ассоциировать свои профили на образовательных платформах с профессиональными сетями, например, LinkedIn, для автоматизированного обновления данных о приобретенных компетенциях или пройденных курсах. Механизмы интеграции и синхронизации с различными сервисами усиливают гибкость и оперативность образовательного процесса, сделав его более адаптивным, унифицированным и ориентированным на индивидуальные потребности учащегося. [10]

На практическом уровне организации образовательного процесса, студентам предлагаются разнообразные типы задач: от учебных и продуктивных до исследовательских и творческих. Это подтверждает комплексный и интегрированный характер предложенного методологического подхода, позволяя каждому учащемуся наилучшим образом реализовать свой потенциал в соответствии с индивидуальными интересами и потребностями.

Заключение и предложения. В эпоху цифровизации образовательного процесса, развитие критического мышления среди преподавателей в области информационных технологий приобретает особую важность. Стремительное развитие технологий и информационное насыщение усиливают потребность в аналитической компетентности, верификации данных и адаптации современных образовательных методологий. Результаты нашего исследования подтверждают, что внедрение современных цифровых инструментов, включая интерактивные учебные платформы, имитационные модели и педагогические ресурсы, способствует формированию навыков критического мышления у будущих преподавателей данной дисциплины.

Особое внимание уделяется курированию академических материалов, дифференцированному использованию технологических решений и сопряжению с дополнительными учебными ресурсами. Реализация такого комплексного подхода обеспечивает подготовку специалистов, обладающих не только глубокой экспертностью, но и способностью к критическому анализу, интеграции и применению полученных знаний в практическом контексте. Таким образом, цифровая агенда в образовательной сфере открывает пространство для новых моделей развития критического мышления, повышая гибкость, адаптивность и результативность образовательного процесса.

В заключении статьи подчеркивается, что в эпоху цифровизации образовательного процесса развитие критического мышления среди преподавателей в области информационных технологий становится особенно важным. Исследование показывает, что внедрение современных цифровых инструментов, таких как интерактивные учебные платформы, имитационные модели и педагогические ресурсы, способствует формированию навыков критического мышления у будущих преподавателей. Основной упор делается на курирование академических материалов, дифференцированное использование технологических решений и интеграцию с дополнительными учебными ресурсами.

Такой комплексный подход, подчеркнутый в статье, обеспечивает не только глубокую экспертность будущих специалистов, но и их способность к критическому анализу, интеграции и применению знаний в практическом контексте. В результате цифровая агенда в образовательной сфере создает условия для новых моделей развития критического мышления, что повышает гибкость, адаптивность и результативность образовательного процесса.

Литература:

1. Serin O. The critical thinking skills of teacher candidates: Turkish Republic of Northern Cyprus sampling. *Egitim Arastirmalari-Eurasian Journal of Educational Research*. 2003;53:231-248.

2. Ennis R. H. Critical Thinking Assessment. In: Fasko D. Critical Thinking and Reasoning: Current Research, Theory, and Practice. Hampton Press, 2003. ISBN 978-1572734609
3. Walsh, Catherine, M. California Critical Thinking Disposition Inventory: Further Factor Analytic Examination. Perceptual and Motor Skills. 2007;104(1):141–151. doi:10.2466/pms.104.1.141-151
4. Paul R. Critical Thinking: How to Prepare Students for a Rapidly Changing World. 4th ed. Foundation for Critical Thinking, 1995. ISBN 0-944583-09-1.
5. Attard L., Busuttil L. Teacher Perspectives on Introducing Programming Constructs through Coding Mobile-Based Games to Secondary School Students. Full-text available Dec 2020. Available at: <https://www.researchgate.net/profile/Lara-Attard-2>
6. Visser J.; Visser. M. Seeking Understanding: The Lifelong Pursuit to Build the Scientific Mind. Leiden: Brill, 2019, p. 233. ISBN 978-90-04-41680-2.
7. Baugher B., Haldeman Ph. Teaching College Students Critical Thinking Skills by Posing as a Registered Psychic. Skeptical Inquirer. Center for Inquiry. 2019;43(4):50–52.
8. Saeli M., Perrenet J., Jochems Wim M.G., Zwaneveld B. Teaching Programming in Secondary School: A Pedagogical Content Knowledge Perspective, Informatics in Education 2011, no. 1, 73-88, DOI 10.15388/infedu.2011.06
9. Sulistyowati R., Slameto S., Dwikurnaningsih Y. Pengembangan model pembinaan sekolah imbas adiwiyata berbasis partisipasi. Universitas Kristen Satya Wacana. 2017;4(1):97-108. DOI:10.24246/j.jk.2017.v4.i1.p97-108. Available at:: <https://core.ac.uk/display/234029265>
10. Slameto U. Developing Critical Thinking Skills through School Teacher Training 'Training and Development Personnel' Model and Their Determinants of Success. International Journal of Information and Education Technology. 2014;4(2):161-166. DOI:10.7763/IJJET

**ИНФОРМАТИКА ЎҚИТУВЧИЛАРИДА УЗЛУКСИЗ КАСБИЙ ТАЙЁРГАРЛИКНИ
КОМПЛЕКС РИВОЖЛАНТИРИШНИНГ МЕТОДИК ТИЗИМИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ**

Саломова Раъно Вассиевна,

*Сурхондарё вилояти Олий таълим, фан ва инновациялар бошқармаси шўъба бошлиғи,
педагогика фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD)*

Мақолада таълим жараёнини индивидуаллаштириши таълим жараёнининг барча таркибий қисмларида тингловчиларнинг индивидуал типологик хусусиятларини ҳисобга олишининг психологик-педагогик муаммоси сифатида таҳлил қилинган.

Информатика ўқитувчиларида узлуксиз касбий тайёргарликни комплекс ривожлантиришида таълимни индивидуаллаштириши ўрганиш қобилияти ва меҳнат қобилиятини ўз ичига олган ҳолда, шу билан бирга у умуман тингловчи шахсини - унинг қизиқиши, ўқишга муносабати, ҳиссий ва иродавий фазилатларини ҳисобга олган ҳолда илмий асосланган.

***Калит сўзлар:** индивидуаллаштириши, профессионал таълим, сторителлинг, ишбилармонлик ўйини, секундмент, моделлаштириши, роли ўйин, кейс-стади методи, баскет методи.*

**СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ МЕТОДИЧЕСКОЙ СИСТЕМЫ КОМПЛЕКСНОГО
РАЗВИТИЯ НЕПРЕРЫВНОЙ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ПОДГОТОВКИ ПЕДАГОГОВ ИТ**

В статье анализируется индивидуализация образовательного процесса как психолого-педагогическая проблема учёта индивидуально-типологических особенностей обучающихся во всех компонентах образовательного процесса.

Индивидуализация образования в комплексном развитии непрерывной профессиональной подготовки учителей информатики научно обоснована, в том числе обучаемость и трудоспособность, при этом учитывается личность слушателя в целом - его интерес, отношение к учебе, эмоциональные и волевые качества.

***Ключевые слова:** индивидуализация, профессиональное обучение, сторителлинг, деловая игра, командирование, моделирование, ролевая игра, метод кейса, метод корзины.*

**IMPROVING THE METHODOLOGICAL SYSTEM FOR COMPREHENSIVE
DEVELOPMENT OF CONTINUOUS PROFESSIONAL TRAINING OF IT TEACHERS**

The article analyzes the individualization of the educational process as a psychological and pedagogical problem of taking into account the individual typological characteristics of students in all components of the educational process.

Individualization of education in the comprehensive development of continuous professional training of computer science teachers is scientifically substantiated, including learning ability and ability to work, while taking into account the personality of the student as a whole - his interest, attitude to learning, emotional and volitional qualities.

***Keywords:** individualization, professional training, storytelling, business game, business trip, modeling, role-playing game, case method, basket method.*

Қириш. Жамиятимиз тараққиётининг ҳозирги босқичи ижтимоий тараққиёт инсоният томонидан маданий кадриятларни ўзлаштириш ва юксалтириш жараёни сифатида ҳаракат қила бошлаган тарихий истиқболда босиб ўтилган йўлнинг камчиликлари ва ютуқларини танқидий тушуниш истаги билан тавсифланади. Шу билан бирга, жамиятни инсонпарварлаштириш ва демократлаштириш: ишлаб чиқариш, таълим, фан даражаси сезиларли даражада ошади [1].

Профессионал таълим ёшларни меҳнатга тайёрлашнинг кучли бўғинларидан бири сифатида фақат ўқитувчилик характеридаги вазифалар билан чекланиб қолмайди. Бу тингловчиларни нафақат амалий кўникма ва малакалар билан қуроллантириш, балки уларни меҳнатга виждонан муносабатда бўлишга ўргатиш, ақлий фазилатларини ривожлантириш, танлаган касбига бўлган қизиқишини чуқурлаштиришга қаратилган. Шу боис информатика ўқитувчиларида узлуксиз касбий тайёргарликни комплекс ривожлантиришнинг истиқболлари, унинг ижтимоий меҳнат тақсимоотидаги ўрни ва роли ҳақида аниқ тушунча, берилган вазифадан ғурурланиш, ўз касбини тўғри танлашга

ишончли шакллантириш муҳим аҳамиятга эга. Бу шуни англатадики, информатика ўқитувчиларини узлуксиз касбий тайёрлаш ва мадака ошириш бўйича барча ишларни тубдан қайта қуриш керак.

Тадқиқотнинг методологияси ва объекти. Информатика ўқитувчиларида узлуксиз касбий тайёргарликни комплекс ривожлантириш мақсадида ўтказиладиган малака ошириш курсларида фойдаланиладиган замонавий (ўзига хос) методлар сифатида қуйидагиларни тавсифлаймиз:

- Сторителлинг (storytelling) янги ходимларга жамоа ҳаётдан ҳикоялар ва латифалар ёрдамида ташкилот фаолиятининг анъаналари ва ўзига хос хусусиятлари ҳақида маълумот бериш;

- Ишбилармонлик ўйини - ҳақиқий профессионал ҳаракатларни эслатувчи ўйин шароитларига кириш [13];

- Секондмент (secondment – хизмат сафарига юбориш). Секондмент ходимни ташкилотнинг бошқа бўлинмасидан янги жойга кўчириш шаклида, кейинчалик олдинги вазифаларини бажаришга қайтиш билан бир муддатга ротациясини ўз ичига олади [10].

- Моделлаштириш - лойиҳани ишлаб чиқиш, аниқ белгиланган кўрсаткичларга эга моделлар ва керакли натижаларни ҳисоблаш.

- Ролли ўйин - бу иштирокчиларнинг муаммоли вазиятга ечим топишлари учун аниқ ролларни белгилаш билан реал ёки типик ишлаб чиқариш вазиятлари яратиладиган метод.

- Кейс-стади методи – муайян муаммоли вазиятларни кейс шаклида ечиш орқали ўрганишга асосланган фаол муаммоли-вазиятли таҳлил методидир [2].

- Баскет методи (ўқитиш шаклида) амалий шароитларда тез-тез учраб турадиган вазиятларни баҳолаш (масалан, ишчи ҳужжатларни таҳлил қилиш) учун чекланган вақт давомида маълумот йиғиш методидир. [11]

- buddying методидан фойдаланган ҳолда ўқитиш - бу методнинг маъноси шундан иборатки, ходимга шерик (дўст) бириктирилади, у билан ўзаро муносабат ишдаги камчиликларни аниқлашга ва доимий фикр-мулоҳазаларни шакллантиришга ёрдам беради [6].

- Коучинг - бу мураббий-устоз раҳбарлигида ҳаракат йўли билан ўрганиш бўлиб, унда корхонада юзага келадиган реал амалий муаммолар ҳал қилинади.

- Ақлий ҳужум — гуруҳ муҳокамасида тўғри ечим топиш.

- Бенчмаркинг - бу янги ҳаракатларни ишлаб чиқишда мавжуд натижалар тажрибасини қўллаш.

Ҳозирги вақтда махсус адабиётларда “иккинчи авлод” методлари деб аталадиган янги ўқитиш методларини топиш мумкин. Буларга қуйидагилар киради: Мерлин машқи, Диалог тренинги, сценарийни режалаштириш, ҳаракатни ўрганиш, машқ зоналари ва билимларни бошқариш лойиҳаси ва бошқалар.

Бу методларни қўллаш билан биргаликда индивидуал ёндашув тамойилидан фойдаланиш ўқув фаолиятига таъсир қиладиган ва таълим натижалари боғлиқ бўлган хусусиятларини ҳисобга олишни ўз ичига олади. Улар шахснинг асаб тизимининг хусусиятлари, характер ва ирода хусусиятлари, мотивация, қобилият, истеъдод ва бошқалар каби турли жисмоний ва руҳий фазилатлари ва ҳолатлари бўлиши мумкин. Булар тингловчининг иш фаолиятига, шунингдек, унинг жамоадаги ҳолати, маиший ва бошқа ташқи таъсирлар каби турли хил ижтимоий омилларига таъсир қилади. Натижада, таълим жараёнида бир томондан, шахснинг кўплаб индивидуал хусусиятларини ҳисобга олиш зарурати туғилади, иккинчи томондан, оммавий таълимда ушбу эҳтиёжни амалга ошириш имкониятлари жуда чекланганлиги ўртасида қарама-қаршилик пайдо бўлади.

Тадқиқот натижалари ва муҳокамаси. Информатика ўқитувчиларида узлуксиз касбий тайёргарликни комплекс ривожлантириш ҳамда профессионал таълимда малака ошириш жараёнида индивидуаллаштириш тамойилини қўллаш муаммосига бағишланган адабиётлар таҳлили шуни кўрсатадики, педагогикада бу тенденция 1960 йилларнинг ўрталарида шаклланган.

Н.А.Менчинскаянинг тажрибалари тингловчиларнинг ривожланишини тезлаштириш мумкинлигини кўрсатди [4]. Бунга тегишли ўқув материални танлаш орқали эришилади. М.Н.Скаткин тингловчининг ўқув-билиш фаолияти нафақат фикрлаш, балки диққат, хотира ва иродавий жараёнлар билан ҳам боғлиқ эканлигига эътиборни қаратади, уларнинг интенсивлигини ошириш учун тингловчиларни ўрганиш жараёнини фаоллаштиришга йўналтириш керак [8].

60-йилларнинг ўрталаридан бошлаб В.С.Мерлин индивидуал фаолият услубини шакллантириш шартларини ва кейинчалик - шахснинг интеграл индивидуаллигини ўрганди. В.С.Мерлин шахс ривожланишининг ҳар бир иерархик даражасида (биокимёвий, нейрофизиологик, психофизиологик, фаолиятли, ижтимоий) инсон ривожланишининг асосий шarti фаолиятнинг ноаниқлик зонаси: ҳаракат фаолияти, ҳаракатлар, мулоқот эканлигини кўрсатиб берди [5]. 90 йилларнинг бошидан индивидуаллаштириш тадқиқотчилар томонидан восита сифатида эмас, балки индивидуалликни

ривожлантириш мақсади сифатида кўриб чиқилди. Ушбу ёндашув И.Э.Унт, ва бошқаларнинг монографияларида тасдиқланган [9].

Ушбу тадқиқотлар натижаларини таҳлил қилиш қуйидаги хулоса оли келади:

- ривожланиш эришилган даражадан бошланиши керак, аммо бир хил ёш гуруҳидаги тингловчилар учун бу даража жуда фарқ қилади, яъни ҳар бир тингловчига нисбатан ўқитиш фақат шу тингловчини индивидуаллаштириш орқали ривожланиш даражасига мослаштирилган тақдирдагина ривожланиши мумкин;

- эришилган даражадан чиқиш зарурати ҳар бир тингловчи учун ушбу даражани аниқлаш талабини келтириб чиқаради. Бундай ўрганишни таълимни индивидуаллаштиришнинг зарурий шarti сифатида кўриб чиқиш керак;

- индивидуаллаштириш нафақат ривожланишнинг бошланғич нуқтаси сифатида зарур, балки эҳтиёж бутун ўқиш даврида сақланиб қолади;

- қобилиятларни ривожлантириш мазмуни жиҳатидан оптимал қийинчиликка эга бўлиши ва ақлий меҳнатнинг оқилона кўникмаларини шакллантириши керак бўлган вазифаларни ишлаб чиқадиган махсус воситаларни ўз ичига олади. Демак, индивидуал таълим учун тегишли ўқув воситаларига эҳтиёж келиб чиқади;

- замонавий шароитда индивидуаллаштириш таълим мақсади сифатида тобора кўпроқ тушунилмоқда, бу шунингдек, шахс билан бир қаторда индивидуалликни ривожлантириш, тингловчининг ўзига хослигини, бажарувчи, яратувчи сифатида кадр-қимматини англаш учун шароит яратишни ўз ичига олади;

- ўқув жараёнини индивидуаллаштириш йўллари аста-секин ўзига хос усуллардан, методик воситалардан, фаолиятдан атроф-муҳит, ўқитувчи билан шахсий алоқа ва бошқалар томонидан шакллантириладиган бундай яхлит шарт-шароитларни ташкил этишга ўтмоқда, бу эса турли хил индивидуаллаштириш ғоясига асосланган педагогик омиллар фаолиятнинг бўйсунуши, тузилишини тақлиф қилади.

Шундай қилиб, таълим жараёнини индивидуаллаштириш биз томонидан таълим жараёнининг барча таркибий қисмларида тингловчиларнинг индивидуал типологик хусусиятларини ҳисобга олишнинг психологик-педагогик муаммоси сифатида тушунилади.

Мавжуд ўқув ишини индивидуаллаштириш тажрибасини таҳлил қилиш шуни кўрсатадики, шахснинг қайси хусусиятлари эътиборга олинишига асосланиб, икки хил индивидуал ёндашувни ажратиб кўрсатиш мумкин:

- тингловчининг турли хусусиятлари комплексини ҳисобга олиш;

- ҳар қандай ўзига хос хусусиятни ҳисобга олиш.

Ушбу муаммони ўрганувчи олимларнинг аксарият ишлари уни билим, кўникма, қобилият ва когнитив қобилият даражаси устунлик қиладиган шундай хусусиятлар мажмуасига асосланиб ҳал қилишга асосланган. Масалан, Е.С.Рабунский асосан тингловчиларнинг учта хусусиятидан келиб чиқди:

- ўзлаштириш даражаси;

- билиш мустақиллиги даражаси;

- ўрганишга қизиқишнинг ҳақиқийлик даражаси [7].

Информатика ўқитувчиларида узлуксиз касбий тайёргарликни комплекс ривожлантиришда таълимни индивидуаллаштириш ўрганиш қобилияти ва меҳнат қобилиятини ўз ичига олади, шу билан бирга у умуман тингловчи шахсини - унинг қизиқиши, ўқишга муносабати, ҳиссий ва иродавий фазилатларини ҳисобга олиш керак бўлади.

Бизнинг фикримизча, профессионал таълимда малака ошириш тизимида информатика ўқитувчиларида узлуксиз касбий тайёргарликни комплекс ривожлантиришнинг методик тизимини такомиллаштириш бўйича ишларни индивидуаллаштиришда биринчи навбатда ва барча тингловчилар нуқтаи назаридан эътиборга олиниши керак бўлган хусусиятларини танлашда қуйидаги мезонлардан келиб чиқиш керак:

- ўқув жараёнининг сифати кўпроқ боғлиқ (масалан, ақлий ривожланиш) бўлган;

- бир хил нуфуздаги ўқитувчиларнинг ўртача кўрсаткичларига нисбатан ўзгарувчанлиги юқори бўлган;

- таълимнинг мақсади тингловчилар ўртасидаги фарқларни шакллантириш бўлган ва тингловчи шахсини шакллантириш учун асос бўладиган (масалан, қизиқишлар).

Интизом, мулоқот, темперамент, шахснинг психофизик хусусиятлари каби хусусиятларни ҳисобга олган ҳолда ташкилий характернинг тўртинчи мезони ҳам мавжуд.

1-расмда ўқув жараёнининг муваффақиятига таъсир қилувчи сифат, ўзгарувчанлик, мақсадлар ва ташкилотнинг ички ва ташқи мезонлари кўрсатилган.

1-расм. Таълим самарадорлиги мезонлари

Куйида ўқув ишларини индивидуаллаштириш ва бу хусусиятларни диагностика қилишда биринчи навбатда эътиборга олинishi керак бўлган хусусиятларни кўриб чиқамиз.

Аввало, буларга тингловчиларнинг шахсий хусусиятлари киради, уларнинг ўзгарувчанлиги тингловчилар гуруҳида айниқса юқори. Иш тажрибаси шуни кўрсатадики, ҳар йили тингловчилар ўртасида информатика фанидан дастлабки билим даражасида фарқлар ортиб бораётганлиги кузатилмоқда. Тингловчиларнинг салмоқли қисми компьютерда яхши билимга эга, фан бўйича кўшимча билимларни таълим муассасаси доирасидан ташқарида ўзлаштиради, шунинг учун уларга таълим муассасасида таклиф этилаётган дастур кўпинча уларнинг билим эҳтиёжларига жавоб бермайди. Уларга нимани ўргатиш ва фан бўйича билимларини қандай баҳолаш керак деган савол туғилади.

Кейинчалик, бу шахснинг мураккаб хусусиятини - **тингловчининг ақлий ривожланиш даражаси**, яъни қисқа вақт ичида ўзлаштиришнинг юқори даражасига эришиш қобилиятини ўз ичига олади. Ўқиш қобилиятини аниқлаш мезонлари ўзлаштириш тезлиги, фикрлаш жараёнининг мослашувчанлиги ва тафаккурда ўзига хос ва мавҳум компонентларнинг боғланиши ҳисобланади.

Ақлий ривожланишни диагностика қилишнинг асосий методларидан бири тест методи, яъни тингловчиларга ўқув материали билан боғлиқ бўлмаган вазифаларни тақдим этиш ҳисобланади. Уларни амалга ошириш турли билиш жараёнларининг иштирокини талаб қилади. Таклиф этилган топшириқларнинг сифатига кўра тингловчиларнинг ақлий қобилиятлари аниқланади.

Тингловчини ўқув фаолиятига рағбатлантирадиган бошқа омиллар орасида энг муҳими **ўқув мотивацияси** бўлиб, у тингловчи ўқув фаолиятининг турли томонларига йўналтирилганлиги сифатида аниқланади. Бу мотивация соҳасида тингловчиларнинг индивидуал хусусиятларини: билишга қизиқишлар, ўз-ўзини тарбиялаш мотивлари ва ижтимоий мотивларни ҳисобга олиш зарурлигини англатади. Индивидуаллаштириш нуқтаи назаридан, бу мажмуадан “шахс фаолиятининг кучли рағбатлантирувчиси” бўлган манфаатлар ажралиб туради [12].

Билишга қизиқиш:

- 1) таълим воситаси бўлиши мумкин;
- 2) мотив сифатида ҳаракат қилади;
- 3) юқори даражада шахснинг ўзига хослигига айланади.

Қизиқишлар индивидуал хусусиятга эга. Бу сифат қизиқиш тушунчасида мавжуд. Билишга қизиқишларни ўрганиш учун энг кенг тарқалган методлар кузатиш, суҳбат ва анкета ҳисобланади.

Билимни диагностика қилиш орқали қизиқишларни ўрганиш мумкин. Шу билан бирга, улар ҳар қандай билим соҳасига қизиққан тингловчи бу ерда нисбатан кўпроқ билимга эга бўлади. Масалан, олдинги билимларнинг диагностикаси қизиқишларни ўрганиш учун ҳам ишлатилиши мумкин [9].

Тингловчиларнинг индивидуал хусусиятларини ҳисобга олиш зарурати буларнинг барчасини ташкилий жиҳатдан қандай қилиш мумкин деган савол туғдиради. Замонавий умумтаълим мактаблари ва касб-хунар лицейларида бир ўқитувчи бир вақтнинг ўзида катта гуруҳ тингловчилари билан ишлайди, бу таълимни индивидуаллаштиришнинг асосий муаммосидир. Замонавий таълим учун оммавий таълим ва индивидуал шахсларнинг эҳтиёжлари ўртасидаги қарама-қаршилик характерлидир. Қуйида таълим ишларини индивидуаллаштиришнинг ташкилий имкониятлари ҳақида қисқача маълумот берилган. Бунинг учун ўзимизда ва чет элда кўплаб индивидуаллаштириш вариантлари амалда қўлланилган:

- 1) таълимни табақалаштириш;
- 2) очиқ таълим;
- 3) таълимни гуруҳ ичида индивидуаллаштириш [9].

Таълимнинг табақалаштириш деганда тингловчиларнинг индивидуал хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда индивидуал таълим учун ҳар қандай хусусиятлар асосида гуруҳларга бўлинган шакл тушунилади [3]. Қоида тариқасида, “табақалаштириш” тушунчаси кенгроқ маънода қўлланилади: таълим мазмунини шакллантириш ва ўқув ишини ташкил этишда табақалаштириш ёши, жинси, худудий иқтисодий, миллий, касбий ва бошқа хусусиятларига кўра содир бўлади.

Очиқ таълим муаммоси бугунги кунда бутун дунёда долзарбдир, чунки у индивидуаллаштиришнинг асосий мақсади бўлган ҳар бир тингловчининг индивидуал шахсини шакллантириш ва сақлаш учун яхши имкониятларни англатади. Очиқ таълимнинг умумий сифати шундаки, таълим бу ерда қатъий тартибга солинган доиралар билан чекланмайди, у ўқитувчи ёки тингловчининг хоҳишига кўра тўлдирилади ва ўзгартирилади, яъни уларда тингловчи назорат объектдан ўз фаолиятини бошқариш субъектига айланиши мумкин бўлган танлаш эркинлиги қолади. Очиқ таълим таълим мазмунини, унинг шакллари ва методларини қамраб олиши мумкин, бундан ташқари, у таълимнинг ижтимоий томони билан боғлиқ бўлиши мумкин: очиқ таълим билан тингловчилар биргаликда ҳаракат қилишлари ва ўз фаолиятини эркин режалаштиришлари мумкин.

Касб-хунар мактабида очиқ таълим қуйидаги ҳолларда амалга оширилади:

- факультатив ва муқобил фанларни ўрганишда;
- ўқув ишининг турли шаклларида (уй вазибалари, кутубхонада мустақил ишлаш, устахона ёки синф хонаси, техник воситалар ёки компьютерлар билан ишлаш, танловлар ва мусобақалар доирасидаги синфдан ташқари машғулотлар);
- ўқитувчи фаолиятидаги тартибга солишни қисқартиришда ва бошқалар.

Барча ўқув ишларининг очиқлик даражаси юқори даражада халқ таълимининг бошқарув органлари томонидан, қуйи даражада эса таълим муассасаси маъмурияти ва ўқитувчи томонидан тартибга солинади.

Гуруҳ ичида индивидуаллаштириш зарурати қанчалик долзарб бўлса, гуруҳ таркиби турлича бўлиб, индивидуаллаштириш объекти бўлиб хизмат қилади. Бундай гуруҳда индивидуаллаштириш синф ишининг учта: фронтал, гуруҳ ва индивидуал шаклида содир бўлиши мумкин.

Хорижий педагогикада назарий таълим жараёни фронтал ишда индивидуаллаштиришнинг асосий имконияти сифатида ўқитувчининг қатъий раҳбарлиги остида ўтказиладиган ва маълум бир дарс мавзуси билан боғлиқ бўлган ёки унинг мавзуси дастур ўқув материали билан қисман боғлиқ бўлган эркин ўқув суҳбати шаклида ўтказилади. Суҳбатда тингловчиларга шахсий тажрибалари ва қизиқишлари билан боғлиқ ўз фикрларини эркин ифодалаш имконияти берилади.

Гуруҳ иши индивидуаллаштириш учун бир қатор имкониятларни ҳам тақдим этади. Кичик гуруҳда тингловчи ўзининг индивидуал хусусиятларига мувофиқ ҳаракат қилиш қобилияти нуқтаи назаридан бутун синф билан фронтал ишладан кўра қулайроқ шароитда бўлади. Кичик гуруҳ ичида у ўз қизиқиши ва қобилиятига мос равишда ўқув ва амалий муаммоларни ҳал қилишда фаол иштирок эта олади. Маълум бир тарзда тузилган гуруҳлар индивидуаллаштириш учун қулай имкониятдир. Бу, биринчи навбатда, тингловчиларнинг ривожланиш даражасидан келиб чиққан ҳолда ўқитувчи томонидан тузиладиган гуруҳларни ўз ичига олади. Бундай ҳолларда кучлироқ гуруҳга қийинроқ, заифроқ гуруҳга эса осонроқ топшириқлар берилади. Гуруҳ тингловчиларнинг хоҳишларига кўра тузилиши ҳам мумкин. Бунда қизиқишлари, иш услуби ва дўстона муносабатларга эга бўлган тингловчилар биргаликда ишлайди. Бундай гуруҳда ишлаш шахсий сифатларнинг намоён бўлиши учун айниқса қулай шарт-шароитларни яратади.

Бирок, гуруҳ иши амалиётда жуда камдан-кам қўлланилади, чунки кўпчилик фанлар учун гуруҳ ишининг методикаси ишлаб чиқилмаган.

Хулоса. Таълимни индивидуаллаштиришнинг энг кенг имкониятлари - бу яқка тартибда ва индивидуал суръатда амалга ошириладиган индивидуал мустақил ишлардир. Бу ерда индивидуаллаштириш тингловчиларга бир хил топшириқлар эмас, балки тингловчиларнинг индивидуал хусусиятларига қараб ўзгариб турадиган топшириқлар, шунингдек, синф ичидаги тингловчиларни турли мезонлар бўйича гуруҳлаш йўли билан амалга оширилади. Демак, вазибаларни белгилашда улар материалнинг миқдори, вазибани шакллантиришдаги мавҳумлик даражаси, ҳал қилиш йўли ва унинг мустақиллик даражаси каби мезонларга кўра фарқланиши керак.

Адабиётлар:

1. Беляева А.П. Дидактические принципы профессиональной подготовки в профтехучилищ;ах: метод, пособие / А.П. Беляева. - М.: Высш. шк., 1991. - 208 с.
2. Долгоруков, А. М. Метод case-study как современная технология профессионально ориентированного обучения [Электронный ресурс]. — URL: <https://evolkov.net/case/case.study.html> (дата обращения 29.01.2021).
3. Мелехин В.А. Дифференциация и индивидуализация содержания и 168 процесса теоретического обучения по специальным предметам с использованием компьютерных профессионально-педагогических технологий / В.А. Мелехин; под ред. А.П. Беляевой.- СПб.: Ин-т профтехобразования, 2002. - 85 с.
4. Менчинская Н.А. Проблемы учения и умственного развития школьника / П.А. Менчинская. - М.: Педагогика, 1989. - 219 с.
5. Мерлин В.С. Очерк интегрального исследования индивидуальности / В.С. Мерлин. - М., 1986. - 256 с.
6. Основы менеджмента. Полное руководство по кейс-технологиям / А. П. Панфилова, Л. А. Громова, И. А. Богачек, В. А. Абчук; под ред. проф. В. П. Соломина. — СПб.: Питер, 2004. — 206 с.
7. Рабунский Е.С. Индивидуальный подход в процессе обучения школьников: (на основе анализа их самостоятельной учебной деятельности) / Е.С. Рабунский. -М. : Педагогика, 1975. - 184 с
8. Скаткин М.Н. Активизация познавательной деятельности учащихся в обучении / М.П. Скаткин.- М.: Педагогика, 1965. - 112 с.
9. Унт И. Индивидуализация и дифференциация обучения / И. Унт. - М.: Педагогика, 1990.- 192 с.
10. Чуланова, О. Л. Секондмент как эффективная технология обучения персонала [Электронный ресурс] / О. Л. Чуланова, Д. В. Веретельник // Мир науки. - 2014. - № 4. - URL: <http://mir-nauki.com/PDF/38EMN414.pdf> (дата обращения 30.01.2021).
11. Чуланова, О. Л. Возможности и риски наставничества и баддинга как методов обучения и развития персонала / О. Л. Чуланова // Материалы Афанасьевских чтений. — 2018. — № 1 (22). — С. 37—48.
12. Щукина Г.И. Активизация познавательной деятельности учащихся в учебном процессе: учеб. пособие для пед. ин-тов / Г.И. Щукина. - М.: Просвещение, 1970.-160 с.
13. Ярушева, С. А. Современные направления развития человеческих ресурсов через повышение квалификации кадров / С. А. Ярушева, К. П. Санатина // Управление будущим в контуре экономической и социальной реальности: сб. ст. участников Междунар. науч.-практ. конф. Челябинск, 11 апр. 2019 г.) / под общ. ред. Е. П. Велихова; отв. за выпуск Е. А. Колесник. — Челябинск: Изд-во Челяб. гос. ун-та, 2019.

ПЕДАГОГИК ЖАРАЁНДА ПСИХОЛОГИК САЛОМАТЛИКНИ ТАЪМИНЛАШНИНГ МУҲИМЛИГИ

*Хайдарова Хилола Газикуловна,
Тошкент шаҳар 2-сонли руҳий асаб
касалликлари диспансери психологи*

Ушбу мақола педагогик жараёнда психологик саломатликни таъминлашда шахснинг ижтимоий-психологик хусусиятларини шаклланиши, ривожланиши ва такомиллашувига бағишланган. Бунда асосий эътибор, суицидал мойилликнинг олдини олувчи шахс хусусиятларига қаратилди.

Калит сўзлар: психологик саломатлик, педагогик маҳорат, шахс эҳтиёжлари, суицид, суицидал мойиллик, шахс хусусиятлари.

ВАЖНОСТЬ ОБЕСПЕЧЕНИЯ ПСИХОЛОГИЧЕСКОГО ЗДОРОВЬЯ В ПЕДАГОГИЧЕСКОМ ПРОЦЕССЕ

Данная статья посвящена формированию, развитию и совершенствованию социально-психологических характеристик личности в педагогическом процессе. Основное внимание уделялось личностным качествам, предотвращающим суицидальные тенденции.

Ключевые слова: психологическое здоровье, педагогическое мастерство, личностные потребности, суицид, суицидальные тенденции, особенности личности.

THE IMPORTANCE OF ENSURING PSYCHOLOGICAL HEALTH IN THE PEDAGOGICAL PROCESS

This article is about formation, development and improvement of socio-psychological characteristics and pedagogical processes. The main focus was on personality traits that prevent suicidal tendencies.

Keywords: psychological health, pedagogical mastery, personality needs, suicide, suicidal tendencies, personality traits.

Кириш. Жамиятимизда амалга оширилаётган барча соҳалардаги ҳар қандай ислохотлар, аввало инсон учун, унинг ҳаётини фаровон этиш учун амалга оширилмоқда. Чунки, жамиятнинг ҳақиқий бойлиги – бу инсон ҳисобланади. Президентимиз томонидан долзарб вазифа сифатида Республикаимизнинг бугунги ва эртанги тақдири ёш авлоднинг маънавий тараққиёти, жисмоний, руҳий соғломлигига боғлиқлиги эътироф этилмоқда.

Эркин фуқаролик жамиятини ривожлантириш орқали халқпарвар давлат барпо этиш, инсон кадри-қиммати ва унинг қонуний манфаатларини таъминлашга қаратилган кенг кўламли ислохотларимиз янги поғонага кўтарилди[1]. Халқимизнинг эркин ва фаровон, қудратли Янги Ўзбекистонни барпо этиш бўйича хошиш-иродасини рўёбга чиқариш, ҳар бир фуқарога ўз салоҳиятини ривожлантириш учун барча имкониятларни яратиш, соғлом, билимли ва маънавий баркамол авлодни тарбиялаш, глобал ишлаб чиқаришнинг муҳим бўғинига айланган кучли иқтисодиётни шакллантириш, адолат, қонун устуворлиги, хавфсизлик ва барқарорликни кафолатли таъминлаш мақсадимиздир[2]. Ушбу мақсад ҳар бир жамият аъзосининг зиммасида эканлигига қарамасдан, давр талабидан келиб чиқувчи ҳаётнинг табиий кескинликларида шахсда, шахслараро ижтимоий муносабатларда глобал муаммолар таъсири юзага келмоқда.

Зеро, келажак авлоднинг баркамоллигини таъминлаш асосан таълим жараёнининг самарадорлиги, сифатлилиги билан белгиланади. Таълим жараёнида ҳар бир ўқувчига алоҳида эътибор бериш, яъни унинг ижтимоий аҳволига, руҳий ҳолатига, шахсиятига, маънавиятига таъсир этишининг хавфсизлигини таъминлаш ўқувчинининг психологик соғломлигига зарар етказмасликни кафолатлайди. Бунда маълум соҳа педагогининг психологиядан хабардорлиги муҳим аҳамият касб этади. Бутунжаҳон соғлиқни сақлаш ташкилотининг 1948 йилда қабул қилинган низомида сиҳат-сломатлик куйидагича таърифланади: саломатлик – бу инсоннинг нафақат бирон касаллик ва жисмоний камчиликдан холи бўлган ҳолати, балки унинг жисмоний, руҳий, ижтимоий жихатдан тўлиқ муваффақиятли ҳолатидир[7]. Ушбу таърифнинг кўп ҳолларда ҳаётга мос келавермаслигини ҳисобга олган ҳолда саломатликни куйидагича таърифлаймиз:

Асосий қисм. Шахнинг саломатлиги унинг яшаб турган турмуш шароитида меъёрий инсоний бутунлигини ва яғоналигини англашидир. Бу эса унинг психологик соғломлигини таъминлайди. Шахнинг психологик соғломлиги учун асосий омил – бу шахнинг ўзи ҳақидаги адекват (тўғри) фикри ҳамда атрофдаги нарса-ҳодисаларга нисбатан эркин фикри ҳисобланади. Ушбу омил шахнинг ўз имкониятларини эркин ва кенг қамровли намоён қилишини ҳамда шахсиятининг саломатлигини белгилайди[11].

Шахсга таълим бериш жараёнида психологик соғломликнинг бузилиши асосида девиант хулқнинг таркибий қисмлари яъни, шахнинг воқеиликка мос ҳолда субъектив ривожланмаганлиги ёки нотўғри ривожланганлиги ётади[6]. Яъни шахнинг ижтимоий-психологик адаптация (мослашиш) хусусиятининг меъёрдан огишиши билан узвий боғлиқликда келади. Масалан, бундай ҳолларни қуйидаги ҳолатларда кўриш мумкин:

- атрофдаги воқеиликни идрок этишда реализмга асосланиш (перцептив лик)нинг бузилиши - шахнинг ўзгаларга тобелигини, боғлиқлигини доимо ҳис қилиши ва ўзлигини чегаралашини;

- шахнинг атроф-муҳитга мослашиш истагининг (мотивацияга асосланганлик) бузилиши - ўз фикридан келиб чиқиб, мустақил қарор қабул қила олмасликни;

- атрофдагиларни қандай бўлса, шундайлигича “қабул қила олиш” қобилиятининг (регулятивлилик) меъёрий эмаслиги - ўз-ўзи билан бўлиб қолиш, одамовилик кабиларни юзага келтириши мумкин.

Келтирилган ушбу ҳолатлар шахсдаги ўз-ўзига бўлган баҳонинг пасайишига олиб келиб, шахсда аутоагрессияни юзага чиқаради. Аутоагрессия девиант хулқнинг шаклларида бири бўлиб, агрессиядан фарқли равишда атрофдагиларга эмас, балки ўзига-ўзи зарар етказиш мотиви билан келадиган, шахнинг ўзига йўналтирилган агрессиясидир. Аутоагрессия – шахс хулқида вербал равишда ўзини-ўзи айблаши, ҳеч нарсага яроқсизлигини таъкидлаши, ўзини ҳақоратлаши, ерга уриши кўринишида устунлик қилади. Аутоагрессив хулқ икки хил шаклда: ўз жонига қасд қилиш (суицидал хулқ) ва ўзига-ўзи шикаст етказиш (парасуицидал хулқ) кўринишида юзага келади[3].

Шахслараро муносабатларни ва ички психик жараёнларнинг бузилиши оқибати сифатида юзага келган аутоагрессия, яъни ичга йўналтирилган “мулоим агрессия” ташқи вазиятнинг осойишталигини сақласа-да, аммо бундай агрессияни бошидан ўтказувчи шахс кучли руҳий азоб исканжасида бўлиади. Ушбу психологик зиддиятнинг энг кескин, чегара ҳолатларида, шахсдаги аутоагрессия ўз хохиши билан ўлиш истагининг хаёлий уйинларида ўз аксини топади[5]. Масалан, “Агар мен ўлиб қолсам, бошқа мавжуд бўлмасам, атрофдагилар қандай аҳволга тушар экан?” каби тасаввурларни шахс ўзига безътибор бўлганларга жазо, чақирик, қасд сифатида баҳолаб, ундан қониқиши суицид хавфига олиб келиши мумкин. Шахс хаёлларининг мунтазам равишда ўз жонига қасд қилиш орқали бошқаларни жазолаш фикри билан банд бўлиши оқибатида, унинг онгида суицидал хатти-ҳаракатлар дастури тайёрланиб боради. Натижада, бошқалар учун унчалик аҳамиятга эга бўлмаган, арзимас сабаб ёки вазиятларда қутилмаган равишда ушбу дастур ишга тушиши ва суицидга олиб келиши мумкин.

Шахсни мана шундай девиант хулқдан ҳимоя қилишда педагогик маҳоратнинг роли жуда муҳимдир. Педагогнинг ўқувчиларга таълим бериш жараёнида уларнинг психологик соғломлигига алоҳида эътибор қаратиши шахнинг ижобий установкалари, ҳаётий позицияси суицидал ниятни амалга оширишига қаршилик кўрсатувчи шахсий хусусиятларни, яъни антисуицидал омилларни шакллантиради.

Суицидга мойиллик – асосан қалб изтироблари сабабли юзага келишини ҳамда бу изтиробларнинг негизини фрустратив психологик эҳтиёжлар ташкил этишини назарда тутган ҳолда, биз Э.Шнейдман[8] ишлаб чиққан психологик эҳтиёжлар сўровномасининг мослаштирилган вариантини таълим тизимидаги психологлари, педагогларига тавсия этамиз. Бунда ўқувчининг ўзини ва атроф муҳитга муносабатини баҳолашда турли эҳтиёжларнинг таъсирини ўрганиш ҳамда мақсадли тарзда савол бериш, суҳбатлашиш имкониятига эга бўлиш мумкин. Ушбу сўровномада шахнинг 20 та асосий психологик эҳтиёжлари таърифлангандир.

Сўровномани белгилашда синалувчилар ҳар бир эҳтиёжнинг ўзи учун аҳамиятлилик даражасига қараб, шундай балл бердиларки, натижа 100 бални ташкил этиши лозим. Диагностик маълумот ҳар бир синалувчига аҳамиятли бўлган алоҳида эҳтиёжлар кўрсаткичлари орасидаги фарқлар орқали олинади. Педагог ўз фаолиятида ушбу сўровнома натижаларидан фойдаланиши орқали, ўқувчиларнинг айнан қайси психологик эҳтиёжларига қондирилиш талаби юқори эканлигини аниқлаб, шу асосда педагогик маҳоратини оширишда фойдаланиши мумкин. Натижалар асосида ота-оналарга, педагогларга, гуруҳ раҳбарига ҳар бир ўқувчи учун индивидуал тарздаги тавсияларни бериш имкониятига эга бўлади. Бу эса ўз навбатида ҳар бир шахнинг

ривожланишида кузатилиши мумкин бўлган суицидал мойилликнинг юзага келиш хавфининг олдини олишга хизмат қилади. Қуйида сўровнома келтирилмоқда:

1-жадвал.

Психологик эҳтиёжлар сўровномаси		
№	Эҳтиёжлар	балл
1	Бўйсунуш (ўз кадр-киммати, обрўсини бўйсунуш орқали тиклаш)	
2	Муваффақият. (қийинчиликларни енгиб муваффақиятга эришиш)	
3	Мансублик, алоқадорлик. (маълум бир гуруҳ қисми бўлишни, яқинларнинг қўллаб-қувватлашини исташ)	
4	Агрессивлик (қаршиликларни куч билан енгиш)	
5	Мустақиллик (чекловларни енгиш, бутунлай эркин бўлиш)	
6	Қарши курашиш (такрорий уринишлар билан йўқотишлар ўрнини тўлдириш)	
7	Химояланиш (танқид ёки айбловларга қарши ўзини оқлаш, ўзини-ўзи химоя қилиш)	
8	Ҳурмат, иззат-эҳтиром (атрофдагиларни қойил қолдириш, ўзига эътибор қаратиш ва шу мақсадда намунали инсонларга тақлид қилиш)	
9	Устунлик қилиш (бошқаларни назорат қилиш, бошқариш, раҳбарликка интилиш)	
10	Намойишкороналик (бошқаларда ўзига нисбатан қизиқиш уйғотиш, мафтун этиш, кўнглини очиш)	
11	Хавф-хатардан қочиш (оғриқ, жароҳат, касаллик ва ўлимдан эҳтиётланиш, қочиш)	
12	Дахлсизлик (ўзини ва ўзининг руҳий оламини химоялаш)	
13	Ғамхўрлик қилиш (бошқаларга ёрдам бериш, юпатиш, химоялаш, таъминлаш, тарбиялаш каби)	
14	Тартиб (ўз нарсалари ва фикрларининг тартибли бўлишига интилиш)	
15	Хузур-халоват, завқ-шавқ олишга интилиш	
16	Рад этиш (бошқа бир одамдан холи бўлиш, ўзидан четлатиш)	
17	Хиссиётлилик (ижобий, эстетик хис-туйғуларни бошдан кечириш, роҳатланишга интилиш)	
18	Уялиб қолишдан эҳтиётланиш, қочиш (камситилганлик ва уят ҳиссидан четланиш)	
19	Қўллаб-қувватланиш (севимли бўлиш)	
20	Тушунуш (содир бўлаётган воқеа-ходисаларнинг сабаб-оқибатларини тушуниш, бу ҳақда тўлиқ маълумот, ахборотга эга бўлиш)	

Суицидал мойилликни чекловчи омилларни ўрганиш мақсадида, умуман суицидал фикрга эга бўлмаган ва суицидга уринмаган шахсларнинг (Р.Кеттел, Г.Айзенк, А. Басс ва И. Дарк методикалар ёрдамида) ижтимоий-психологик хусусиятлари психологик сўровномалар орқали ўрганилди[10]. Тадқиқотлар натижасида олинган эмпирик маълумотларни факторли таҳлил этиш асосида қуйидаги етакчи антисуицидал омиллар ҳосил бўлди (2-жадвал):

2-жадвал.

Назорат гуруҳидаги шахсиятидаги етакчи омиллар		
№	Факторлар	қиймат
1	иродалилик	0,842
2	мулоқатмандлик	0,814
3	меъёридаги ҳиссиётлилик	0,579
4	воқеиликка ижобий муносабат	0,558
5	ижобий йўналган мустақил фикрлилик	0,548
6	ташаббускорлик	0,514
7	эмоционал барқарор экстровеертик	0,488
8	катъиятлилик	0,487
9	меъерий ижтимоийлашув	0,470
10	суицидал мойилликларни ифодалашдаги журъатсизлик	0,431

Ушбу натижалар шахс суицидал мойиллигининг чекланишига таъсир этувчи турли ижтимоий-психологик хусусиятларни ажратишимизга имкон бермоқда. Унга кўра:

-эмоционал етуклик, хулқ-атвор ва ҳиссиётларни яхши назорат қила олиш - иродалилиқни таъминлашини;

-атрофдагилар билан ўзаро қўллаб-қувватланиш жараёнига асосланган мулоқатмандлик - ҳаётга бўлган иштиёқни рағбатлантиришини;

-таъсирчанликнинг эҳтиёткорлик, стрессларга чидамлилиқ, мантикий фикр юритиш билан биргаликда ифодаланиши - ҳиссиётлилиқни меъёрида бўлишига хизмат қилишини;

-ўзига бўлган ишонч, меъерий агрессия (жисмоний, вербал шаклдаги) ва воқеилиқка нисбатан ижобий муносабатнинг узвийлиги – оптимизм ва фаоллиқни таъминлашини;

-шахсий ташаббус, мустақил фикрга таяниб, муваффақиятга қатъият билан интилиш, доимо ҳаракатда бўлиш, муаммоларга танқидий ёндошиш, муаммолар юзага келтирадиган мавхумликларга нисбатан чидамлилиқнинг омили бўлиши мумкинлигини;

-зиддиятларда, муаммоларда теварак-атрофдаги одамларни айбламаслик, ташқи ҳодисаларга йўналишнинг ижтимоий шартларга асосланганлиги - меъерий ижтимоийлашувга хизмат қилишини;

- муваффақият томон эҳтиёткорлик, қатъият билан ҳаракатланиш, интилиш, суицидал мойиллиқка сабаб бўлувчи салбий ҳолатларни олдини олишни таъминлаши мумкинлигини;

- мустақил, танқидий фикрлилиқ – глобал ахборот оқимларидаги (интернет сайтлари, оқимлар, кинофильм сюжетларидаги) очик ёки яширин тарзда ифодаланаётган суицидал даъватлар таъсирига берилиш кўринишидаги суицидал хавфдан ҳимоя қилишини;

- ижодий тафаккур, бой тасаввур, ўз оламига йўналганлик ҳамда хавф-хатар эҳтимолига юқори сезувчанликнинг бирга келиши - аутизм ҳолатида юзага келувчи суицидал мойилликларни ифодаланиш чеклаши мумкинлигини кўрсатмоқда.

Таълим босқичларида амалга оширилаётган таълим-тарбия жараёнида педагогнинг ушбу таҳлилни назарда тутган ҳолда ўқувчи шахсига ёндошуви, унинг педагогик маҳоратига хизмат қилиб, ўқувчи, талабанинг психологик соғломлигига зарар етказмаслиги, таълим-тарбия жараёнида таъсир этишнинг хавфсизлигини таъминлашини, ўқувчи шахсида жисмоний, психик, интеллектуал ва руҳий, маънавий кучларни тўплашга ёрдам беради. Уларнинг ўз ички қарама-қаршилигини англаши ва ундан чиқишни таъминловчи, ҳаётини юқори, фаол шаклини намоён қилувчи хусусиятларни уйғота олишга таъсир эта олади.

Хулосалар. Фикримизча, таълим тизимида педагогнинг маҳорати асосида шахсда маъсулият ва бурч ҳиссининг ривожланганлиги; ҳали фойдаланилмаган ҳаётий имкониятларига ишончи; ҳаётий, ижодий, оилавий ва бошқа режаларининг мавжудлиги; психологик мослашувчанлик; стрессларга чидамлилиги; руҳий тушқунлик ва салбий кечинмалардан қутилишда шахсий усулларга эга бўлиши; долзарб қадрият ва мақсадларнинг мавжудлиги, ҳаётга қизиқишнинг ортиши; ўзининг яқин келажагини режалаштириш кабилар, унинг ҳаётдаги ҳар қандай кескин, инқирозли ҳолатларда психологик соғломлиқни сақлаб, суицидал мойилликларсиз, муваффақиятли ўтишига хизмат қилади.

Хулосаларга асосан қуйидаги **таклифлар** киритилади:

Оилада.

- шахсни салбий фикрлари билан ёлғиз ташлаб қўймаслик;
- шахсни тушуниш ва ҳамдард бўла олиш;
- шахсда ўз кучи ва имкониятларига ишончни орттиришга ёрдам бериш;
- умид ва оптимистик кайфиятни барқарорлаштириш;
- шахслараро муносабатларни таҳлил қилиш ва коррекциялаш.

Таълим-тарбия тизимида.

- шахслараро муносабатни эмоционал яқинлик асосида, шахс чегараларини бузмаган ҳолда ўрнатиш малакаларини тарбия дарслиқларига, синф соати дастурларига киритиш;

- мустақил фикрлашни рағбатлантириш, мустақил қарор қабул қилиш, маъсулиятлилиқни мустаҳкамлаш малакаларини шакллантириш;

- оилада, мактабгача таълим тизимидан бошлаб болада ўз кадр-қимматини адекват баҳолашлари учун шароит яратиш, яъни тарбиявий жараёнда ҳар бир ишда бенуксонлиқни талаб қилмасдан, ўз камчиликларни адекват қабул қилишга ва такомиллаштиришга ўргатиш;

- шахс томонидан авторитет, референт гуруҳ сифатида қабул қилинганларнинг эмоционал далда бера олиш, маъсулиятлилиқ, бурч ҳиссининг етуклиги малакаларини шакллантириш орқали, шахсда ўз ҳиссиётларини бошқариш кўникмаларини ҳосил қилишга, ташқи вазиятлар таъсиридаги ожиз шахс бўлиб эмас, балки ҳар қандай муаммони қабул қилиш, ҳал этиш қобилиятига эга, маъсулиятли, мустақил шахс сифатида шахсий намуна кўрсатиш;

- шахсни ўз мақсади, кадриятлари, қизиқишларига, қарашларига, мустикал фикрга эга бўлишга (шахсий ғоялари, кадриятларини сингдирмаган ҳолда) тўғри йўналтириш.

Адабиётлар:

1. Мирзиёев Ш.М. Қонун устиворлиги ва инсон манфаатларини таъминлаш – юрт тараккити ва халқ фаровонлиги гарови. Т.: “Ўзбекистон”, 2017. -16 б.
2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги ПФ-4947-сон “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”ги Фармони. – Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами. 2017 йил, 6-сон. Б.53.
3. Амбурова А.Г., Тихоненко В.А. Диагностика суицидального поведения метод, рекомендации. М., 1980;
4. Ананьев Б.Г. Человек как предмет познания. Питер, 2001. 288с.
5. Божович Л.И. Проблемы формирования личности: Избранные психологические труды/Под ред. Д.И. Фельдштейна: Вступительная статья Д.И. Фельдштейна. -3-е изд. -М.: Московский психолого-социальный институт, Воронеж: НПО “МОДЭК”, 2001.-352. (Серия “Психологи отечества”.)
6. Гоголева А.В. Аддиктивное поведение и его профилактика – 2-е изд., стер. – М.: Московский психолого-социальный институт; Воронеж: Издательство НПО «МОДЕК», 2003.;
7. Жаҳон соғлиқни сақлаш ташкилотининг 2020 йил маълумотлари. “Саломатлик калити журнали” Тошкент 2020.
8. Малкина-Пых И.Г. Экстремальные ситуации. (Справочник практического психолога). – М.: Изд-во Эксмо, 2005. – С. 678-727.
9. Практическая психология образования: учебное пособие / под ред. И.В. Дубровиной. – 4-е изд. – Санкт Петербург: Питер, 2004. -592 с.

ИНТЕГРАТИВ ЁНДАШУВ АСОСИДА ТАЛАБАЛАРНИНГ ЛОЙИХАЛАШ КОНСТРУКТОРЛИК КОМПЕТЕНЦИЯЛАРИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ МАСАЛАЛАРИ

Химматалиев Дўстназар Омонович,

*Чирчиқ давлат педагогика университети профессори,
педагогика фанлари доктори*

Интегратив ёндашув асосида талабаларнинг лойиҳалаш конструкторлик компетенцияларини ривожлантириши аниқ белгиланган чегараларга эга эмас, чунки у мураккаб тушунчадир. У математика, география, биология, физика, иқтисод ва бошқа ҳар қандай фан билан бирлаштирилиши мумкин, бу ҳам асосий, ҳам истиқболли мета-фанлар билан интеграциялаш имконини беради.

Мақолада интегратив ёндашув асосида талабаларнинг лойиҳалаш конструкторлик компетенцияларини ривожлантириш модели, шунингдек касбий компетенцияларнинг таркибий қисмлари ёритиб берилган.

Калит сўзлар: ўқув предмети, интеграция, босқич, технология, компетенция, билим, қобилият, кўникма, қобилият, тайёрлик.

ВОПРОСЫ РАЗВИТИЯ КОНСТРУКТОРСКИХ КОМПЕТЕНЦИЙ СТУДЕНТОВ НА ОСНОВЕ ИНТЕГРАТИВНОГО ПОДХОДА

Развитие конструкторских компетенций студентов на основе интегративного подхода не имеет чётко определённых границ, так как представляет собой комплексное понятие. Его можно интегрировать с математикой, географией, биологией, физикой, экономикой и любой другой дисциплиной, обеспечивая интеграцию как с фундаментальными, так и с перспективными метанауками.

В статье описана модель развития проектно-строительных компетенций студентов на основе интегративного подхода, а также компоненты профессиональных компетенций.

Ключевые слова: предмет, интеграция, этап, технология, компетентность, знание, умение, умение, возможность, готовность.

ISSUES OF DEVELOPMENT OF DESIGN AND CONSTRUCTION COMPETENCIES OF STUDENTS BASED ON AN INTEGRATIVE APPROACH

The development of design and construction competencies of students based on an integrative approach does not have clearly defined boundaries, since it is a complex concept. It can be integrated with mathematics, geography, biology, physics, economics and any other discipline, providing integration with both basic and advanced metasciences.

The article describes a model for the development of design and construction competencies of students based on an integrative approach, as well as components of professional competencies.

Keywords: subject, integration, stage, technology, competence, knowledge, skill, opportunity, readiness.

Қириш. Замоनावий таълимнинг асосий вазифаларидан бири таълимнинг янги, замоनावий сифатига эришишдир. Таълимнинг янги сифати деганда талаба шахси, унинг билим ва ижодий қобилиятларини ривожлантиришга қаратилганлиги тушунилади. Олий таълим муассасаларида талабаларнинг билимлари, қобилиятлари, малакалари ҳамда мустақил фаолият тажрибаси ва шахсий масъулятининг янги тизимини, яъни замоनावий асосий компетенциялари шакллантирилиши керак.

С.А.Татьяненокнинг [11] тадқиқотларида, бўлажак муҳандисларнинг касбий компетентлигини шакллантириш, муҳандислик фаолиятининг тузилиши, асосий хусусиятлари ва таърифлари таҳлил қилинган. Ушбу таҳлил асосида у “муҳандислик фаолияти” тушунчасининг умумлаштирилган тузилмавий схемасини қуради, унинг асосий элементлари куйидагилар:

- техник тараққиёт мақсадида ишлаб чиқариш, ижодий фаолият эҳтиёжларини аниқлаш;
- лойиҳалаш-конструкторлик, техник, муҳандислик вазифаларини ҳал қилиш;
- муҳандислик тадқиқотлари, лойиҳалаш, конструкциялаш;
- техник тизимларни (ишлаб чиқаришни) тартибга солиш ва ишлатиш фаолияти;

- муҳандисдан тизимли ёндашувни талаб қиладиган инновацион муҳандислик фаолияти.

В.Г.Горохов [5]нинг таъкидлашича, ҳозирги босқичдаги муҳандислик фаолияти ижтимоий, гуманитар, табиий ва техник фанларнинг бутун мажмуаси жалб қилинадиган мураккаб илмий-техник муаммоларни ҳал қилишда тизимли ёндашув билан тавсифланади. Лойиҳалаш маданиятининг янги шакллари, замонавий муҳандислик фаолиятининг тизимли ва методологик йўналишларини ривожлантириш, экологик, биотехнологик ва ижтимоий муаммоларни лойиҳалаш ва унинг тегишли соҳаларга кенгайтириш билан боғлиқ анъанавий муҳандислик тафаккурининг инқирози туфайли воқеликни билиш ва ривожлантиришнинг гуманитар методларига киришига олиб келади. Атроф-муҳитни муҳофаза қилиш, олимлар этикаси, илмий ва муҳандислик фаолиятининг қайтариб бўлмайдиган ижтимоий оқибатларини башорат қилиш - замонавий олим ва муҳандиснинг анъанавий иш ва тафаккур услубини қайта қуришни талаб қилади. Ушбу қайта қуриш “мураккаб объектларни ўрганиш ва лойиҳалашда кенгрок, тизимли ёндашувни ишлаб чиқиш билан боғлиқ бўлиб, унинг асосий талаби илмий ва муҳандислик фаолиятининг турли хил омиллари ва оқибатларини ҳисобга олиш зарурати ҳисобланади” [5].

М.Вражнова [4] таъкидлаганидек, ишлаб чиқариш ва қўлланиладиган технологияларнинг мураккаблашиши муқаррар равишда асосан лойиҳалаш ёки муҳандислик тадқиқотлари, ёки ишлаб чиқариш ва тайёрлаш технологиясини ташкил этиш соҳасида ишловчи муҳандисларнинг ихтисослашувига олиб келади. Бироқ, “муҳандислик фаолиятининг турли соҳалари ва турлари тараккий этиши бўйича фарқланиши билан бирга, унинг интеграцияси кучайиб боради. Уни амалга ошириш учун махсус мутахассислар - муҳандислар - тизим техниклари керак” [4]. Муаллиф иқтисодий рақобатбардошлигининг шарти сифатида инновацион фаолиятни ривожлантириш зарурлигига эътибор қаратади. Ушбу тезисни кўприк қурилиши соҳасига қўллайдиган бўлсак, технология, янги тизимлар ва кўприк лойиҳалари соҳасида тўпланган ютуқлардан фойдаланган ҳолда корхона қурилиш бозори эҳтиёжларини доимий равишда қузатиб бориши, ўз қурилиш объектлари сифатини юқори бўлишини таъминлаши, ўз ишлаб чиқариш соҳасида етакчи бўлишга ҳаракат қилиши керак.

Методика. Интегрatív ёндашув асосида талабаларнинг лойиҳалаш конструкторлик компетенцияларини ривожлантириш муаммоларини кўриб чиққан муаллифларнинг ишларида юқоридаги барча хусусиятлар билан бир қаторда талабаларнинг лойиҳалаш конструкторлик компетенцияларини ривожлантириш масаласига хос бўлган хусусиятлар тавсифланади. Бундан ташқари, шуни таъкидлаш керакки, интегрatív ёндашув асосида талабаларнинг лойиҳалаш конструкторлик компетенцияларини ривожлантириш бу масалани кўплаб ташкилотлар билан мувофиқлаштиришни талаб қилади. Талабаларнинг лойиҳалаш конструкторлик компетенцияларини ривожлантириш келажакда объектни лойиҳалаш ва қуриш билан шуғулланадиган талабаларнинг компетентликларини оширишни талаб қилади.

Кўпаб педагоглар ва психологлар олий таълим муассасаларида ўқиш жараёнида малакали рақобатбардош мутахассисни тайёрлаш муаммосини ҳал қилишни *касбий компетентликни* шакллантириш билан боғлашади. *Компетентли ёндашув* ривожланишининг бошланиши ўтган асрнинг 90-йилларига тўғри келади, бунда “компетентлик” феномени бўйича биринчи илмий (диссертация) тадқиқотлар олиб борилган [писарева]. “Компетентлик” тушунчасининг таърифи, компетентликни шакллантириш ёки ривожлантириш тузилмаси ва механизмларини аниқлаш кўплаб ўқитувчилар ва психологлар томонидан ўрганилган.

“Компетентлик” тушунчаси “компетенция” (лотинча *competo* - эришаман; мос келаман, яқинлашаман) сўзидан олинган бўлиб, Катта энциклопедик луғатда қуйидагича таъриф берилган: 1) муайян орган ёки шахснинг қонун, низом ёки бошқа ҳужжатларда кўрсатилган ваколатлари, 2) маълум бир соҳадаги билим, тажриба [20]. “Компетентли” сўзи 1) билимдон, тушунчага эга, обрўли, 2) компетенцияларга эга (ваколатли) маъноларини билдиради. Бироқ, ушбу атамаларни мутахассиснинг касбий фаолиятга тайёрлиги мезонини аниқлашда ишлатадиган олимлар ўз тадқиқотларида уларни турли усулда изоҳлайдилар, масалан:

С.Е.Шишов ва И.Г.Агаповлар: “*Компетенция* деганда биз шахснинг ўқув-билиш жараёнида мустақил иштирок этишига йўналтирилган, шунингдек, уни меҳнат фаолиятига муваффақиятли киритишга қаратилган, таълим орқали олинган билим ва тажрибага асосланган умумий қобилияти ва фаолиятга тайёрлигини тушунамиз. ...*Компетенция* бир вақтнинг ўзида муайян фаолият шароитига мослаштирилган билим, кўникма ва хулқ-атвор муносабатларини сафарбар қилишни чамбарчас боғлайди” [13];

В.А.Козырев, Н.Ф.Радионова, А.П.Тряпицына: “Таълимни модернизация қилиш шароитида сифатнинг интеграл кўрсаткичи *мутахассиснинг* маълум миқдордаги билим ва кўникмалар билан

белгиланмайдиган, балки шахсининг олган билим ва тажрибасини муайян вазиятда сафарбар қилиш қобилиятини тавсифловчи *компетентлиги* деб ҳисобланиши мумкин. ...*Махсус компетенция* етарлича юқори даражада шахсий касбий фаолиятга эга бўлишни, ўзининг кейинги касбий ривожланишини лойиҳалаш қобилиятини назарда тутати” [7].

А.В.Хуторский *компетенция*ни таълим олувчини тайёрлаш учун берилган талаб (меъёр), компетентликни эса “унинг мавжуд бўлган шахсий сифати (сифатлар тўплами) ва маълум бир соҳадаги фаолиятга нисбатан минимал тажрибаси” деб ҳисоблайди [12].

Ушбу масала бўйича илмий адабиётларни таҳлил қилиб, хулоса қилишимиз мумкинки, кўпчилик муаллифлар “*компетенция*” тушунчасини маълум бир лавозимни эгаллаган мутахассис эга бўлиши керак бўлган касбий қобилиятларга (кўникмаларга) қўйиладиган талаблар тўплами сифатида қарайдилар. Мутахассиснинг бир қатор касбий вазифаларни, ваколатларини юқори малакали даражада бажаришда муайян вазиятда намоён бўладиган қобилияти (маҳорати)ни *компетентлик* деб аташ мумкин.

Натижа ва муҳокамалар. Асосий компетенцияларга умумлаштирилган, универсал компетенциялар киради, уларни эгаллаш битирувчининг таълим даражаси, ривожланиши ва танлаган касбидан қатъи назар, кейинги ўқиши, шахсий ривожланиши, ҳаётда ўзини ўзи англаши учун зарурдир. Бошқача қилиб айтганда, компетенциялар рўйхати у ёки бу тарзда инсон фаолиятининг асосий турларининг маълум бир рўйхатини такрорлайди.

Ҳозирги вақтда асосий компетенцияларнинг мазмунини аниқлаш мезонлари ишлаб чиқилмоқда. Улар таълимни талаба шахсини ривожлантиришга йўналтириш стратегиясига асосланади.

Компетенцияга асосланган ёндашув ўқув жараёнини ва уни тушунишни бир бутунга бирлаштиришни ўз ичига олади, бунда талабанинг шахсий позицияси ва унинг фаолияти мавзусига муносабати шаклланади. Ушбу ёндашувнинг асосий ғояси шундаки, таълимнинг асосий натижаси индивидуал билим, қобилият ва кўникмалар эмас, балки инсоннинг турли хил ижтимоий аҳамиятга эга вазиятларда самарали ва самарали фаолиятга қобилияти ва тайёрлигидир. Шу муносабат билан, компетенцияга асосланган ёндашув доирасида билимларнинг оддий “ҳажмини ошириш” эмас, балки турли хил операцион тажрибаларни ўзлаштиришни таҳлил қилиш мантиқан тўғри келади. Компетенцияга асосланган ёндашувда биринчи ўринлардан бири инсоннинг жамиятда муваффақият қозонишига имкон берадиган шахсий фазилатларга берилади. Шу нуктаи назардан, фаол, шунингдек, гуруҳ ва ҳамкорликда ўқитиш усуллариининг афзалликлари қуйидагилардан иборат:

- ижобий ўзини-ўзи ҳурмат қилиш, бағрикенглик ва эмпатияни ривожлантириш, бошқа одамлар ва уларнинг эҳтиёжларини тушуниш;
- рақобатга эмас, балки ҳамкорлик кўникмаларини ривожлантиришга устувор аҳамият бериш;
- гуруҳ аъзолари ва уларнинг ўқитувчиларига бошқаларнинг маҳоратини тан олиш ва кадрлаш имкониятини бериш, шу орқали ўз кадр-қимматини тасдиқлаш;
- тинглаш ва мулоқот қобилиятларини ривожлантириш;
- инновация ва ижодкорликни рағбатлантириш.

Замонавий таълим муассасаларида кучайиб бораётган компетенцияга асосланган ёндашув жамиятнинг нафақат билимли, балки ўз билимларини қўллай оладиган инсонларни тайёрлашга бўлган эҳтиёжини акс эттиради. Ушбу компетенцияларга эга бўлган талабалар турли фаолият турларининг мақсад ва воситаларини эркин ва мустақил равишда танлашлари, ўз фаолиятини бошқаришлари, шу билан бирга уларни амалга ошириш қобилиятларини такомиллаштириш ва ривожлантиришлари мумкин.

С.А.Татьяненко [11]нинг тадқиқотида “бўлажак муҳандиснинг касбий компетентлиги” тушунчасининг тузилма схемаси қуйидаги таркибий қисмларни ўз ичига олади:

- касбий фаолият: касбий фаолият турлари (илмий-тадқиқот, лойиҳалаш-конструкторлик, ташкилий-бошқарув, ишлаб чиқариш-технологик ва эксплуатация), касбий фаолият босқичлари (муҳандислик вазифасини бажариш алгоритми);
- шахсининг касбий сифатлари: физиологик, психологик, ижтимоий, ахлоқий-мотивацион-мақсадли.

Интегратив ёндашув асосида талабаларнинг лойиҳалаш конструкторлик компетенцияларини ривожлантиришга оид психологик-педагогик тадқиқотларнинг назарий таҳлили асосида касбий компетенцияларнинг қуйидаги таркибий қисмларини ажратиш мумкин:

- *билиш* компетенцияси, тизимли шаклланган касбий аҳамиятли билимлар, қурилиш мутахассислиги бўйича турли муҳандислик муаммоларини ҳал қилиш методлари, узлуксиз касбий таълим қобилиятига жавоб беради;

- *аксиологик* компетенция - мутахассиснинг касбга бўлган муносабатини қадрият сифатида тавсифловчи ва мақсадлар, шахснинг касбий фаолиятда ўзини ўзи амалга оширишдаги муваффақият мотивациясини ўз ичига олган шахсий сифати;

- *коммуникатив* компетенция, бу мутахассиснинг ўз жамоасидаги ҳамкасблари, буюртмачилар ва пудратчилар билан, лойиҳани тасдиқлаш пайтидаги (она тили ва хорижий тиллар, график тиллар ва замонавий ахборот технологияларидан фойдаланган ҳолда) касбий мулоқот қилиш қобилиятини ўз ичига олади;

- *ижтимоий-психологик* компетенция, жисмоний, психологик соғломлик, замонавий ижтимоий тажриба мавжудлиги ва маълум шароитларда ўз вақтида барча шахсий касбий компетентликларни муваффақиятли амалга оширишга ҳисса қўшишга жавобгар;

- *касбий тажриба* компетенцияси- мутахассиснинг олий таълим муассасаларида ўқишнинг биринчи кунларидан (ёки олий таълим муассасаларида ўқишдан олдин касбий тажрибага эга бўлган тақдирда, қурилиш соҳасидаги биринчи иш кунларидан) босқичма-босқич тўпланадиган барча шахсий касбий тажрибасини ўз ичига олади.

Замонавий шароитда таълимга педагогик ёндашувларнинг янгиланиши жамиятнинг меҳнат бозорида рақобатбардош, нафақат яхши билим базасига эга, балки ўз-ўзини ривожлантириш ва шахсий ривожланишга тайёр бўлган муваффақиятли шахсни шакллантириш буйруғи билан боғлиқ. Бугунги битирувчилар илм-фан ва ижтимоий амалиётнинг ҳозирги ривожланиш даражасига мос келадиган, дунёқараши яхши шаклланган бўлиши, унинг қадрият мазмуни ва ўз касбини амалга ошириш имкониятларини тушуниш асосида келажакдаги касбни онгли равишда танлаш имкониятига эга бўлиши керак. Шунинг учун ҳам шахснинг муваффақиятини белгиловчи педагогик шарт-шароитларни яратиш таълим жараёнини ташкил этишда асосий нарсага айланади.

Замонавий таълим технологияларини интеграциялаш, шунингдек, таълим жараёнига мета-предметли алоқаларни жорий этиш талабаларнинг асосий компетенцияларига эришиш воситасидир. Интегротив ёндашув асосида талабаларнинг лойиҳалаш конструкторлик компетенцияларини ривожлантиришда бошқа ўқув фанлари билан ҳамда ўқув фаолиятига замонавий ўқитиш технологиялари, жумладан, АКТ билан интеграцияни амалга ошириш талабаларга дунёни яхлит кўриш имконини беради ва ижодий қобилиятларни ривожлантиришга ёрдам беради, талабаларда билим олишга бўлган мотивацияни оширади.

АКТ ва бошқа замонавий ўқитиш технологиялари билан интеграциялашган ҳолда таълим технологияларидан фойдаланиш нафақат таълим жараёнининг кўринишини ошириш ва талабаларнинг ижодий қобилиятларини ривожлантиришга ёрдам беради, балки талабаларнинг келажакдаги касбларини онгли равишда танлашга бўлган мотивациясини оширади.

Интегротив ёндашув асосида талабаларнинг лойиҳалаш конструкторлик компетенцияларини ривожлантириш аниқ белгиланган чегараларга эга эмас, чунки у мураккаб. У математика, география, биология, физика, иқтисод ва бошқа ҳар қандай фан билан бирлаштирилиши мумкин, бу ҳам асосий, ҳам истиқболли мета-фанлар билан интеграциялаш имконини беради.

Интегротив ёндашув асосида талабаларнинг лойиҳалаш конструкторлик компетенцияларини ривожлантиришнинг иккита модели мавжуд:

- бир ёки бир нечта таълим йўналишларидан бир нечта фанларни ўзида мужассамлаштирган ва турли фанлар мазмунининг нисбати бир хил бўлган ва уларнинг ўзаро кириб бориши мазмунни сифат жиҳатидан янги босқичга олиб чиқиш имконини берадиган курс яратиш;

- тенг шартлар асосида ҳаракат қиладиган, бироқ улардан бири ўзига хослигини сақлаб қолган, қолганлари эса ёрдамчи асос бўлиб хизмат қиладиган ўзаро боғлиқ таълим соҳаларининг турли ўқув предметларининг интеграцияси.

Интеграция педагогик жараённинг турли босқичларида амалга оширилиши мумкин: мазмун даражасида, талабаларнинг фаолият соҳалари даражасида (интеграциялашган дарслар, экскурсиялар, конференциялар, лойиҳалар), замонавий педагогик технологиялар даражасида.

Интегротив дарс - бир тушунча, мавзу ёки ҳодисани ўрганишда бир вақтнинг ўзида бир нечта фанлар бўйича ўқитишни бирлаштирадиган махсус дарс туридир.

С.Г.Шербаква [14] таъкидлаганидек, ўқитувчилар интегротив ёндашувдан дарсда камдан-кам ҳолларда ва асосан қуйидаги ҳолларда фойдаланишади:

- ўқув дастурлари ва дарсликларда бир хил материалнинг такрорланиши аниқланганда;
- мавзуни ўрганиш учун вақт чегараси ва параллел фандан тайёр таркибдан фойдаланиш истаги мавжуд бўлса;

• инсон ҳаёти ва фаолиятининг турли жабҳаларини қамраб олувчи фанлараро ва умумий категорияларни (ҳаракат, вақт, ривожланиш, катталиқ ва бошқалар), қонуниятларни, тамойилларни ўрганишда;

• турли фанларда бир хил ҳодисалар, ҳодисалар, фактларни тасвирлаш ва изоҳлашда қарама-қаршилиқларни аниқлашда;

• ўрганилаётган ҳодисанинг кенгрок намоён бўлиш соҳасини кўрсатишда, ўрганилаётган мавзу доирасидан чиқиб кетиш;

• фанни ўқитишнинг муаммоли, ривожлантирувчи методикасини яратишда.

Интегратив ёндашувни қўллашда ўзаро боғлиқ бўлган фан соҳалари бўйича билимларни янгилаш, мета-мавзули боғланишларни амалга оширишга имкон бериш, кимё фанидан маълум бир мавзунини янги ўрганиш объектлари бўйича янгиланган билимларни аниқлаштириш катта аҳамиятга эга, бу ҳолат турлича бўлиши ва талабаларнинг тайёргарлик даражасига қараб белгиланиши мумкин.

Амалий дарслар асосий компетенцияларни шакллантиришга жиддий эътибор қаратиш имконини беради. Ушбу блокда талабалар амалий муаммоларни, шу жумладан, ҳар доим ноаниқлик элементи мавжуд бўлган реал ҳаётнинг вазиятларни акс эттирувчи масалаларни ҳал қилишди.

Ҳар бир таълим предметида (таълим соҳаси) ўрганилаётган ўзаро боғланган реал объектларнинг зарур ва етарли сонини, муайян компетенцияларнинг мазмунини ташкил этувчи билим, кўникма, малака ва фаолият усулларини аниқлаш зарур. Келажак таълимга катта талабларни кўяди, шунинг учун бугунги куннинг энг муҳим вазифаси талабалар томонидан эришилган компетенцияларнинг талаб қилинадиган даражасини, шунингдек, тенгликни сақлашга имкон берадиган тегишли ўлчаш воситаси, усулларни ишлаб чиқиш, асосий компетенциялар шаклида индивидуал ютуқларга эришишга имкон берувчи муносиб таълим олиш ҳуқуқини беришдан иборат.

Таълим ва тадқиқот кўникмаларини шакллантириш, биринчи навбатда, дарсда содир бўлади. Дарс фаолиятининг мантиқий давоми бу дарсжадвалидан ташқари дарсдан ташқари ишлар (танловлар, синф ва мактабдан ташқари лойиҳа тадбирлари, илмий-амалий конференциялар)ни ўтказишдир.

Билиш фаолиятининг асосий усулларидан фойдаланиш - кузатиш, таққослаш, умумлаштириш ва бошқалар илмий-тадқиқот ишлари жараёнида талабаларнинг мантиқий тафаккури шаклланиб, сезгини ривожлантириш, билимларни тизимлаштириш, турли ахборот манбалари билан ишлашда фойдали тажриба тўплашга олиб келади.

Хулоса сифатида айтиш мумкинки, замонавий таълим тизимида интегратив ёндашувга уни такомиллаштиришнинг истиқболли йўналиши сифатида қаралиши мумкин. Айнан шу нарса илмий билимларни умумлаштириш, унинг мураккаблиги ва изчиллигини ошириш, талабаларнинг ахборот-когнитив, қиймат-меъёрий ва коммуникатив компетенцияларини шакллантиришга ҳисса қўшиш шартидир.

Замонавий жамият маданиятлараро ўзаро муносабат ва ҳамкорликка қодир бўлган очиқ фикрли шахсни талаб қилади. Шу сабабли, педагогик фаолиятнинг етакчи вазифаларидан бири интегратив ёндашув асосида талабаларнинг лойиҳалаш конструкторлик компетенцияларини ривожлантиришдан иборат.

Адабиётлар:

1. Алиев И. Т. Педагогнинг касбий компетентлиги // Узлуксиз таълим тизимида ўқитувчиларни касбий-педагогик компетентлигини ривожлантириш муаммолари ва истиқболлари: Респ. илмий-амалий анжумани материаллари. — Тошкент: Низомий номидаги ТДПУ, 2013. — 55 б.

2. Баранников А.В. Содержание общего образования. Компетентностный подход - М., ГУ ВШЭ - 2002

3. Бодалев А.А. Личность и общение Избр. тр. - М., Педагогика, 1983

4. Вражнова М. Инженерная профессия сегодня// Высшее образование в России. - 2004. - №5. - С. 115 - 119.

5. Горохов В.Г. Знать, чтобы делать: История инженерной профессии и ее роль в современной культуре. - М.: Знание, 1987. - 178 с.

6. “Инновацион таълим технологиялари ва педагогик компетентлик” модули бўйича ўқув-услубий мажмуа. — Тошкент, 2017. — 230 б.

7. Козырев В.А., Радионова Н.Ф., Тряпицына А.П. Направления модернизации педагогического образования// Модернизация педагогического образования в Сибири: проблемы и перспективы. Часть 1: Сборник научных статей. - Омск: Изд-во ОмГПУ, 2002. - С. 3 - 10.

8. Компетентностный подход в педагогическом образовании. Под ред. В.А. Козырева, Н.Ф. Радионовой - С Пб, 2004
9. Маннопов Ж., Холматова А. Касб таълими ўқитувчисининг мустақил педагогик фаолият юрита олиш компетентлигини шакллантириш // Узлуксиз таълим тизимида ўқитувчиларни касбий-педагогик компетентлигини ривожлантириш муаммолари ва истиқболлари: Респ. илмий-амалий анжумани материаллари. — Тошкент: Низомий номидаги ТДПУ, 2013. — 209 б.
10. Писарева С.А. Диссертационные исследования «компетентности» учителя и ученика// Модернизация педагогического образования в Сибири: проблемы и перспективы. Часть 1: Сборник научных статей. - Омск: Изд-во ОмГПУ, 2002.-С. 180- 190.
11. Татьянаенко С.А. Формирование профессиональной компетентности будущего инженера в процессе обучения математике в техническом вузе: Дис... канд. пед. наук. — Тобольск, 2003. - 240 с.
12. Хуторской А.В. Ключевые компетенции. Технология конструирования - М., Педагогика, 2003, №5
13. Шишов С.Е., Агапов И.Г. Компетентностный подход к образованию: прихоть или необходимость? // Стандарты и мониторинг. - 2002. - №2. -С. 58 -62.
14. Щербакова С.Г. Проблема интеграции в школе URL: <http://festival.1september.ru/articles/415794/>

TALABALARNING AXBOROT-LOYIHALASH KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISHNING DIDAKTIK SHART-SHAROITLARI

Hakimov Jamshid Oktamovich,

Toshkent davlat texnika universiteti, “Energiya mashinasozligi va professional ta’lim” kafedrasini professori

Ushbu maqolada hozirgi zamon axborot muhitida talabalarning axborot-loyihalash kompetentligini rivojlantirishning didaktik shart-sharoitlari haqida soʻz yuritiladi. Boʻlajak mutaxassislarining axborot-loyihalash kompetentligini rivojlantirish jarayoni quyidagi komponentlarni oʻz ichiga oladi: mazmuniy, funksional-boshqaruv, refleksiv-natijaviy.

Kalit soʻzlar: kompetentlik, axloqiy-estetik gʻoyalar, ijtimoiy tajriba, nazariy holat, modullik tamoyili, axborot-loyihalash, modulli-kompetensiyaviy, elektron laboratoriya praktikumi.

ДИДАКТИЧЕСКИЕ УСЛОВИЯ РАЗВИТИЯ ИНФОРМАЦИОННО-ПРОЕКТНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ СТУДЕНТОВ

В данной статье говорится о дидактических условиях развития информационно-проектной компетентности студентов в современной информационной среде. Процесс формирования информационно-проектной компетентности будущих специалистов включает в себя следующие компоненты: содержательный, функционально-управленческий, рефлексивно-результативный.

Ключевые слова: компетентность, морально-эстетические идеи, социальный опыт, теоретическая ситуация, принцип модуляции, информационное проектирование, модульная компетентность, электронная лабораторная практика.

DIDACTIC CONDITIONS FOR THE DEVELOPMENT OF INFORMATION-PROJECT COMPETENCE OF STUDENTS

This article refers to the didactic conditions for the development of information and project competence of students in the modern information environment. The process of formation of information and design competence of future specialists includes the following components: meaningful, functional and managerial, reflexive-effective.

Keywords: competence, moral and aesthetic ideas, social experience, theoretical situation, modulation principle, information design, modular competence, electronic laboratory practice.

Kirish. Ilmiy izlanishlar, pedagogik kuzatuvlar va ilmiy-tadqiqot ishlarini tahlil etish natijalari shuni koʻrsatadiki, talabalarning axborot-loyihalash kompetentligini rivojlantirish jarayonida toʻgʻri tanlangan va joriy etilgan qadriyatlar tizimi axborotga tegishli munosabatni shakllantirish, axborotni qadriyat sifatida idrok qilish, Internet tarmogʻida, forumlarda, guruhlar yoki ijtimoiy tarmoqlarda muloqot madaniyatini shakllantirish imkonini beradi.

Boʻlajak mutaxassislarni axborot-loyihalashga tayyorlash jarayonining motivatsion komponenti taʼlim oluvchining eʼtiborini zamonaviy axborot texnologiyalar rivojlanishiga oshirish va qiziqishini kuchaytirish, oʻqish motivatsiyasi uchun emotsional jihatdan qulay muhitni, kelgusidagi kasbiy-pedagogik faoliyatga motivatsiyani yaratishga tayanadi. Bu talabalarni axborot bloki fanlarini oʻzlashtirish boʻyicha oʻquv ishiga jalb qilishga yordam beradi.

Taʼlim olishda motivatsiyaning mavjudligi bilish faoliyatini faollashtirishga yordam beradi, lekin kutilayotgan natijalarga erishishini kafolatlamaydi. Taʼlim jarayonini aniq boshqarishgina didaktik jarayonning muvaffaqiyatli yakunlanganligi taʼminlaydi [1].

Bundan tashqari, shuni esda tutish kerakki, talabaning axborot olamiga kirib borishi natijasida (ijtimoiy tarmoqlardan foydalanish, forumlarda muloqot qilish, shaxsiy blogni olib borish, saytni loyihalash va yaratish) qadriyatlari tizimida ham oʻzgarishlar yuzaga keladi, uni ham shakllantirish va tuzatish lozim.

Insonning qadriyatlari tizimi uning olamga boʻlgan munosabatining “asosidir”. Qadriyatlar – bu insonning moddiy va maʼnaviy ijtimoiy neʼmatlarga boʻlgan nisbatan barqaror, ijtimoiy jihatdan shartlangan, tanlashga asoslangan munosabatidir.

Metodika. Talabalarning oʻquv faoliyati muvaffaqiyatining shartlaridan biri, bu – taʼlim subyektlarining zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanishni oʻrganishning

qadriyatlarini bilish, ularning kelgusidagi kasbiy-pedagogik faoliyat va real hayotiy vaziyatlari bilan muvofiqligidir. Modelning mazmuniy komponent axborot blokidagi fanlarni o‘qitishning standart mazmunini qayta qurish va unga tuzatishlar kiritishni nazarda tutadi. Qayta qurish nafaqat fanlararo modulning mazmunini ishlab chiqish (axborot blokiga tegishli fanlarni o‘zaro bog‘liq holda bosqichma-bosqich o‘rganish, loyihalash)ni, balki kasbiy faoliyatda axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish imkoniyatlari to‘g‘risidagi fanlarni bilimlarni; axborotlashtirishning pedagogik muammolari haqidagi bilimlarni; kasbiy-pedagogik faoliyatning axborot-kommunikativ komponentining nostandart masalalarini (axborotlarni izlashni asosida ularning yechimini topish mumkin), global va mahalliy tarmoqlar vositasida muloqot qilish, axborot-kasbiy hamkorlikni tashkil etish va kasbiy muammolar yechimining ilmiy-texnik hamda ijtimoiy oqibatlarini prognoz qilishni nazarda tutadi [2].

Talabalarning axborot-loyihalash kompetentligini ta’limning paradigmal transformatsiyasi kontekstida rivojlantirish jarayoni modelining mazkur komponentini loyihalashdan oldin fanlararo modulni o‘rganish jarayonida o‘zlashtiriladigan ta’lim mazmunini tanlashga nazariy yondashuvlarni aniqlab olish zarur.

Ta’lim mazmuni deganda o‘qitish jarayonida ta’lim oluvchilar egallashi zarur bo‘lgan ilmiy bilimlar, amaliy ko‘nikma va malakalar, shuningdek dunyoqarashga oid va axloqiy-estetik g‘oyalar tizimini tushunish lozim. Bu avlodlar ijtimoiy tajribasining bir qismi bo‘lib, insonni rivojlantirish uchun qo‘yilgan maqsadlarga muvofiq ravishda tanlanadi va unga axborot ko‘rinishida uzatiladi.

Ta’lim mazmuni qat’iy ilmiy asosda qurilishi, faqat fanda isbotlangan faktlar va nazariy holatlarni o‘z ichiga olishi, o‘quv material fanning zamonaviy holatiga muvofiq bo‘lishi, ta’lim oluvchilarning o‘z nuqtai-nazarini shakllantirishga yordam berishi kerak.

Ta’lim mazmuni ko‘nikmalar, malakalar, ijodiy faoliyat tajribasi va olamga emotsional-qadriyatlarini munosabat bilan bog‘liq bilimlarni o‘z ichiga oladi. Uning xarakteri va hajmi ta’lim tizimining ijtimoiy buyurtmasiga ko‘ra aniqlanadi. Ta’lim mazmuni har bir davrga xos madaniyat, falsafa va pedagogik nazariyaga mos holda shakllantiriladi. Ta’limning turli daraja va yo‘nalishlari mazmunini aniqlab beruvchi asosiy hujjat Davlat ta’lim standarti va malaka talablari bo‘lib, uning asosida o‘quv rejalar, dasturlar, darsliklar va qo‘llanmalar ishlab chiqiladi.

Zamonaviy ta’lim nazariyasida ta’lim mazmunini tanlashda tizimli, faoliyatli va shaxsga yo‘naltirilgan yondashuvlarni qo‘llash e’tirof etilgan, biroq bizning tadqiqotimizda ta’lim mazmunini tanlashda modulli-kompetensiyaviy va mantiqiy-informatsion yondashuvlar pozitsiyasi hisobga olinadi.

Talabalarning axborot-loyihalash kompetentligini ta’limning paradigmal transformatsiyasi kontekstida rivojlantirish jarayoni modelining mazkur komponentining o‘ziga xos xususiyati rivojlanish sur‘atlari tobora oshib borayotgan axborot-kommunikatsiya texnologiyalari sohasidagi jadal o‘zgarishlar; kasbiy pedagogik axborot-loyihalash kompetensiyasiga ega bo‘lish nazarda tutilgan pedagogik kasbiy standartning joriy qilinishi asosida ish beruvchilar talablarining o‘zgarishi, ta’lim jarayoniga kompyuter va multimedia texnologiyalarining joriy qilinishi asosida masofaviy ta’lim texnologiyalarini amalga oshirish bilan belgilanadi. Ana shunga bog‘liq ravishda ta’lim mazmuniga muttasil ravishda tuzatish kiritib borish zaruriyati yuzaga keladi.

Professional ta’lim mazmuni ta’lim texnologiyasining asosiy qismi bo‘lib, ko‘p jihatdan maqsadlarga bog‘liq, ularning tubdan o‘zgarishi mazmunning o‘zgarishiga olib keladi, bu esa o‘z navbatida, ta’limning protsessual jihatini qayta ko‘rib chiqishga olib keladi.

Modullik tamoyiliga asoslangan axborot-loyihalashga tayyorlash mazmunini qayta qurish quyidagilarni nazarda tutadi [3]:

- o‘quv fanlaridan mavzularning takrorlanishini istisno qilish maqsadida mavjud ta’lim dasturlari mazmunini oldindan chuqur fanlararo tarzda tadqiq qilish;
- ta’lim moduli doirasidagi ta’lim yo‘nalishlarini aniqlash;
- ta’lim muassasi moddiy-texnik bazasini, axborot muhitini sifat jihatdan yangilanishini talab qiladigan ta’lim modullarini amalga oshirish tizimini ishlab chiqish;
- pedagoglar jamoasining ta’limga modulli yondashuvni joriy etish masalalari bo‘yicha malakasini oshirish.

Fanlararo modulni ishlab chiqishda axborot blokidagi fanlar mazmuni integratsiyasi taqozo etiladi. Ta’lim mazmunini tanlashda integrativ jarayonlarning uch turini qabul qilish taklif etilgan [4]:

1. Mavzular, boblar, bo‘limlararo (fan ichidagi) integratsiya.
2. Fanlararo integratsiya.
3. Ilmiy bilimlar integratsiyasi.

Talabalarning axborot-loyihalash kompetentligini ta’limning paradigmal transformatsiyasi kontekstida rivojlantirish jarayoni mazmuni integratsiyasining optimal variantini biz quyidagi paradigmada ko‘ramiz: muhandislik loyihalashtirishda informatika, kompyuter texnologiyalari, jarayonlar va texnologik tizimlarni

loyihalashtirish. Talabalarning axborot-loyihalash kompetentligini ta’limning paradigmal transformatsiyasi kontekstida rivojlantirishning bunday mantig’i, bir o’quv fani doirasida axborot-loyihalashga tayyorlashning barcha bosqichlarini amalga oshirish mumkin emasligi bilan bog’liq, shuning uchun mazkur jarayonni axborot blokidagi bir necha fanlarni o’rganish jarayonida o’zaro aloqadorlik tamoyili asosida amalga oshirish maqsadga muvofiq. Shuningdek, bu axborotning takrorlanishiga yo’l qo’ymaslik, nazariyaning amaliyot bilan aloqasini ta’minlash, axborot faoliyatida kasbiy bilimlarni amalda qo’llash imkonini beradi.

Fanlararo modul maqsadli funksional qism sifatida tasavvur etilib, unda integrativ o’quv mazmuni va uni egallash texnologiyasi yuksak daraja sifatida tizimga birlashtiriladi.

Fanlararo modul o’z ichiga quyidagilarni qamrab oladi [5]:

1. O’rganishga mo’ljallangan, nazariy materialdan iborat, o’zlashtirish va uzatish bo’yicha o’quv elementlar va metodik ko’rsatmalardan tuzilgan axborot bloki.

4. Bu nazariy ma’lumotlar, video va audio materiallar, taqdimotlardan tarkib topgan multimedia o’quv qo’llanmasi; o’quv qo’llanmaning nazariy material bilan giperhavolalar orqali bog’langan asosiy tushunchalar glossariysi.

2. Bajarishga mo’ljallangan blok (ijro bloki), elektron laboratoriya praktikumi, axborot-loyihalash kompetentligini rivojlantirish mo’ljallangan turli darajali axborot-loyihalash topshiriqlarni o’z ichiga oladi.

3. Nazorat bloki test topshiriqlari bazasi, nazorat ishlarini bajarish uchun topshiriqlar, referat va esselar mavzulari, multimedia qo’llanmasi bo’yicha nazorat savollarini o’z ichiga oladi.

4. Metodik blok kompyuterli loyihalashga tayyorlashda fanlararo moduldan foydalanish bo’yicha o’qituvchi uchun metodik tavsiyalar, shuningdek axborot-loyihalashtirish, topshiriqlar, nazorat ishlari, laboratoriya ishlari bo’yicha hisobotlar, esse va referatlar yozishni bajarish uchun metodik tavsiyalardan tarkib topgan.

Fanlararo modulni o’rganishda quyidagilar taqozo etiladi [6]:

– axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan (AKT) foydalanish ko’nikmalari: amaliy dasturiy vositalardan foydalanish ko’nikmalari (Microsoft Word, Microsoft Excel, Microsoft PowerPoint);

– Internet tarmog’ida axborotni izlash, qayta ishlash, saqlash malakalari, “bulutli” texnologiyalar va xizmatlarni egallash, axborot-kommunikatsion savodxonlik;

– avtomatlashtirilgan loyihalash tizimlari (ALT) yordamida o’qitish vositalarini ishlab chiqish, yutuqlar elektron portfoliosini jamlash usullaridan foydalanish, axborot ta’lim makoni bilan ishlash, avtomatlashtirilgan loyihalashtirish tizimlarini qo’llash: texnologik jarayonlar va tizimlarni loyihalashtirish asoslarini bilish, AutoCAD yordamida mashinasozlik konstruksiyalarini loyihalashtirish ko’nikmasi, kelgusidagi faoliyatga, texnologik jarayonlar va tizimlarning matematik modellarini yaratish;

– texnologik jarayonlarni modellashtirish va optimallashtirishni amalga oshirish uchun axborot texnologiyalarini qo’llash: amaliy dasturlar yordamida ta’lim jarayonlarini loyihalashtirish ko’nikmasi, Autodesk Inventor va Mathcad dasturlari axborot kompetensiyalarini shakllantirish yordamida texnologik jarayonlar va tizimlarni modellashtirish texnologiyalarini bilish.

Fanlararo modul modulli-kompetensiyaviy o’quv-metodik jarayon sharoitidagina muvaffaqiyatli o’zlashtiriladi. U bilimlar mazkur sohasini chuqurroq o’rganish, ta’lim jarayonida talabalarning mustaqil ishini tashkil qilish va boshqarish va mazkur modulning amaliy topshiriqlarini bajarishda zarur bo’ladigan ko’nikmalarni shakllantirishga xizmat qiladi. Modulli-kompetensiyaviy o’quv-metodik jarayon mazmuniga quyidagilar kiritiladi: fanlararo modulga kirgan fanlar ishchi dasturlari, elektron o’quv qo’llanma, elektron laboratoriya praktikumi, axborot-loyihalashtirish topshiriqlar tizimi, test topshiriqlari bazasi.

Faoliyatli-boshqaruv komponent o’quv mashg’ulotlari va mustaqil ishlarni o’tkazish jarayonida talabalarning motivatsion, dialogik va refleksiv-ijodiy funksiyalarini faollashtiruvchi axborot kompetensiyalarini shakllantirishning metodik ta’minotining maxsus vositalarini ishlab chiqish, joriy qilish va ulardan foydalanishni nazarda tutadi. Faoliyatli aspekt kompyuterli loyihalashga tayyorlash jarayonida o’qitishning multimedia vositalaridan foydalanish bilan bog’liq. Uning tarkibiga multimedia ma’lumotlari formatida yo’riqnoma va taqdimotlar, turli darajadagi axborot-loyihalash topshiriqlari tizimi, o’quv-metodik yo’riqnomalarni, tarmoqli kompyuter nazorat vositalari, Internet tarmoqlari vositasida mustaqil ishlashni qo’llab-quvvatlash bo’yicha maslahat tizimidan tarkib topgan didaktik ta’minot kiradi.

Qarab o’tilayotgan komponentlarning tizimlilik va integratsiyasi fanlararo modulni o’rganishda ishlab chiqilgan talabalarning axborot-loyihalash kompetentligini ta’limning paradigmal transformatsiyasi kontekstida rivojlantirish jarayoni modeli o’ziga xosligini bildiradi va raqobatbardosh, axborot-kommunikatsion va kasbiy safarbarligi tayyorgarligi yuksak mutaxassisni shakllantirishga qaratilgan ta’lim jarayonining kompleks yo’nalganligini ta’minlaydi.

Modelning refleksiv-natijaviy komponenti talabalar tomonidan tomonidan o’z-o’zini baholash, o’zining o’quv faoliyatini va o’zaro tahlil qilish (o’z imkoniyatlarini baholash va kasbiy faoliyatida axborot-

kommunikatsion texnologiyalaridan foydalanish qobiliyatlari, faoliyat natijalarining boshqa talabalar tomonidan baholanishi)ni; aniq sharoitda maqsadlar, vazifalar, meʼyorlarni vaziyatga mos belgilash va amalga oshirishning samaradorligini baholash, bajarilgan ishlar, ularning natijalarini tushinish, tanlangan usullar, axborot vositalari va dasturiy mahsulotlarning toʻgʻri tanlanganligi baholashni oʻz ichiga oladi.

Refleksiv-natijaviy komponent boʻlajak mutaxassisning axborot-loyihalash kompetentligi rivojlanganligi darajasini aniqlaydi. Uni quyidagi koʻrsatkichlar orqali baholanadi: past, oʻrtacha, oʻrtachadan yuqori va yuqori.

Taʼlimga refleksiv yondashuv intellektual qobiliyatlarni rivojlantirishga kuchli taʼsir koʻrsatadi va talabani oʻz aqliy resurslaridan samarali foydalanish uchun safarbar etadi.

Axborot-loyihalashga tayyorlashning refleksiv-natijaviy komponentida taʼlim oluvchining faoliyati, yaʼni axborot-kommunikatsion kompetensiyalari, bilim va koʻnikmalari, tayyorgarlik darajasi baholanadi.

Baho – dasturda keltirilgan, oʻqituvchi tomonidan talabani bilim olish va koʻnikmalarga ega boʻlish darajasining muayyan ifodasi, u shartli belgilar – ballarda baholanadi. Oʻqituvchi uchun baholash faoliyatining maqsadi – oʻqituvchi-talaba muloqotining aks sadosi sifatida qaytadigan maʼlumotlarni qayta ishlash natijasi.

L.G.Semushinaning fikricha, baholash katta taʼlim va tarbiyaviy ahamiyatga ega. U talabani taʼlim faoliyati natijalarining tavsifi, uning bilim va koʻnikmalari holati va ularning nazorat talablariga muvofiqligi darajasi toʻgʻrisida tushuncha beradi, oʻqituvchining oʻzi haqida qanday fikrga ega ekanligi haqida maʼlumot beradi. Bularning hammasi talabani oʻziga nisbatan berilgan bahosini toʻgʻrillaydi.

Kasbiy tayyorgarlik boʻyicha boʻlajak mutaxassisni axborot-loyihalashga tayyorgarligini mutaxassis uchun eng muhim xususiyat sifatida koʻrsatib, biz axborot bilimlar va koʻnikmalarni shakllantirish nuqtai-nazaridan baholangan asosiy koʻrsatkichlarga eʼtiborni qaratamiz.

Tadqiqotchilar baholash vositalari jamgʻarmasini quyidagi tarkibini taklif qiladilar: taʼlimning barcha davrlari uchun nazorat-baholash harakatlari dasturi; taʼlimning muayyan bosqichlarida taʼlim natijalarini baholash uchun moʻljallangan monitoring va baholash materiallari toʻplami; tekshiruvning barcha bosqichlarida taʼlim natijalarini baholash tartibini belgilaydigan uslubiy qoʻllanmalar; baholash natijalarini qayta ishlash texnologiyalari va usullari; nazorat vazifalariga koʻra baholash shkalasi va bilim va koʻnikmalarni shakllanganligini baholash mezonlari va koʻrsatkichlari majmui; baholash natijalarini talqin qilish boʻyicha tavsiyalar va oʻquvchilar bilan natijalarni muhokama qilish tartibini belgilovchi uslubiy materiallar; baho yigʻish va ulardan talabani portfoliosida foydalanish boʻyicha tavsiyalar; statistik axborot banki va yutuqlarni monitoring qilish dasturi; portfolioning tarkibi va mazmuni; bitiruvchilar uchun yakuniy malaka ishini bajarish boʻyicha uslubiy qoʻllanmalar; baholash vositalari jamgʻarmasini yangilash boʻyicha tavsiyalar.

Qoida tariqasida bilim va koʻnikmalarni shakllanganligi darajasini baholashda quyidagi uslublar qoʻllaniladi:

1. Faoliyatning moddiy yoki intellektual mahsuloti baholanadi: real vaziyatda (haqiqiy ish jarayoniga yaqinlashgan vaziyatda); modellashgan vaziyatda (taʼlim jarayonida).

2. Faoliyat jarayoni baholanadi: real vaziyatda (haqiqiy ish jarayoniga yaqinlashgan vaziyatda); modellashgan vaziyatda (taʼlim jarayonida).

Biz, boʻlajak mutaxassislarni axborot-loyihalashga tayyorlash jarayoni modeliga bevosita taʼsir koʻrsatish, fanlararo modul mazmuniga tuzatish kiritish, axborot-loyihalashga tayyorgarlik jarayonini boshqarilishini taʼminlash, fanlararo modulni oʻrganishni kasbiy-pedagogik yoʻnaltirilganligini kuchaytirish imkonini beradigan didaktik shart-sharoitlar tizimini ishlab chiqdik.

Tadqiqotda quyidagi didaktik shart-sharoitlar belgilandi:

– talabalarning informatsion, pedagogik va ishlab chiqarish-texnologik bilimlarini integratsiyalovchi fanlararo modulni ishlab chiqish;

– fanlararo modul mazmunini professional taʼlim tizimi va ish beruvchilarning zamonaviy talablari, axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini rivojlanishdagi asosiy tendensiyalar va kasbiy-pedagogik faoliyatning xususiyatlariga muvofiq belgilash va unga tuzatishlar kiritish;

– laboratoriya amaliyoti, axborot-loyihalash tizimi, test topshiriqlarini oʻz ichiga olgan va taʼlimni individual qiziqishlarga koʻra loyihalash imkonini beradigan axborot-kommunikatsion texnologiyalarni takomillashtirish modulli-kompetentli oʻquv-uslubiy taʼminotini ishlab chiqish.

Yuqoridagi mulohazalardan koʻrinadiki, boʻlajak mutaxassislarni fanlararo modul doirasida axborot-loyihalashga oʻrgatish, ularning bilim olish jarayonini samarali boshqarish uchun tegishli shart-sharoitlarni yaratish talab etiladi. Bu esa oʻz ustida ishlash, oʻzining oʻquv va ilmiy-tadqiqot faoliyati ustidan mustaqil nazorat qilishga urgʻu berilgan oʻquv jarayonini tashkil etishni shakl va uslublarini loyihalashni nazarda tutadi.

Xulosa. O‘z ustida ishlashni tashkil etish, ayniqsa, axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini o‘rganishda dolzarbdir, chunki dasturiy ta‘minot avlodlari kun sayin o‘zgarib bormoqda, kompyuter texnikasining hisob-kitob salohiyati o‘smoqda, ta‘lim va ishlab chiqish jarayonlarini vizuallashtirish va virtuallashtirishning yangi imkoniyatlari paydo bo‘lmoqda.

Shunday qilib, axborot-loyihalashga tayyorgarlikni samarali tashkil etish, tegishli o‘quv-uslubiy ta‘minotni yaratish zarur, u talabalar o‘quv faoliyatini yo‘naltirib, shaxsiy ta‘lim olish trayektoriyasini belgilashga yordam beradi.

Adabiyotlar:

1. Голиш Л.В. Современные технологии обучения: содержание, проектирование и реализация // Проект ТАСИС «Содействие реформированию профессионального образования в Узбекистане». – Ташкент: 2001. 20 б.

2. Маматов Д.Н. Электрон ахборот таълим мухитида касбий таълим жараёнларини педагогик лойиҳалаштириш. Педагогика фанлари бўйича фалсафа доктори диссертацияси. 13.00.06. – Тошкент: 2017. 150 б.

3. Ортиқов И.С. Ўқитиш технологиясини лойиҳалаштириш методи. Kasb-hunar ta‘limi. № 1, 2012. 2-5 б.

4. Семушина, Л.Г. Содержание и технологии обучения в средних специальных учебных заведениях: учеб. пособие для преп. учреждений сред. проф. образования / Л.Г.Семушина, Н.Г.Ярошенко. – Москва: Мастерство, 2001. 272 с.

5. Федулова М.А. Формирование специальной компетенции будущих педагогов профессионального обучения: автореф. дисс. ... канд. пед. наук: 13.00.08 / Федулова М.А. – Екатеринбург. 2008. 32 с.

6. Урозова М.Б. Бўлажак касбий таълим педагогини лойиҳалаш фаолиятига тайёрлаш технологиясини такомиллаштириш. Педагогика фанлари бўйича докторлик диссертацияси. 13.00.05. – Тошкент: 2015. 260 б.

OLIV TA'LIM JARAYONIDA INDIVIDUAL TA'LIMNI TASHKIL ETISHNING PEDAGOGIK JIHLTLARI

Arslonova Gulsora Kurbonovna,

Toshkent iqtisodiyot va pedagogika instituti o'qituvchisi

Maqolada oliy ta'lim jarayonida individual ta'limni tashkil etishning pedagogik jihatlari tahlil qilingan. Rus va xorij olimlarining individual yondashuv va ta'limni individuallashtirishga oid nazariyalari keltirilgan. Ta'lim jarayoniga individual yondashuvni tatbiq etishning pedagogik xususiyatlari yoritilgan. Oliy ta'lim jarayonida individual ta'limni tashkil etish bo'yicha ilmiy-metodik tavsiyalar bayon etilgan.

Kalit so'zlar: *individual ta'lim, muhit, shaxs, rivojlanish, dinamika, intellekt, iqtidor, tyutor, korreksion, traektoriya, subyekt, obyekt, ta'lim marshruti algoritmi.*

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ОРГАНИЗАЦИИ ИНДИВИДУАЛЬНОГО ОБУЧЕНИЯ В СИСТЕМЕ ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ

В статье представлены педагогические аспекты организации индивидуального обучения в системе высшего образования. Представлены теории российских и зарубежных учёных об индивидуальном подходе и индивидуализации образования. Выделены педагогические особенности применения индивидуального подхода к образовательному процессу. Описаны научно-методические рекомендации по организации индивидуального обучения в процессе высшего образования.

Ключевые слова: *индивидуальное обучение, среда, личность, развитие, динамика, интеллект, талант, наставник, коррекция, траектория, предмет, объект, алгоритм образовательного маршрута.*

PEDAGOGICAL ASPECTS OF ORGANIZING INDIVIDUAL EDUCATION IN THE PROCESS OF HIGHER EDUCATION

The article presents pedagogical aspects of organizing individual learning in the process of higher education. The theories of Russian and foreign scientists about the individual approach and individualization of education are presented. The pedagogical features of the application of an individual approach to the educational process are highlighted. Scientific and methodological recommendations for organizing individual training in the process of higher education are described.

Keywords: *individual learning, environment, personality, development, dynamics, intelligence, talent, mentor, correction, trajectory, subject, object, educational route algorithm.*

Kirish. Oliy ta'lim jarayonida individual muhit yaratish muammosi pedagogika va psixologiya fanlarida anchadan buyon tadqiq etilmoqda. Bugungi davr pedagoglari o'z sohasi bo'yicha ta'lim berishda nafaqat ta'lim sifatini oshirishga, balki talabalarining shaxsiy sifatlarini ham rivojlantirishni maqsad qilib olishi kerak. Biroq, an'anaviy ta'limda har doim ham shaxs rivojlanishi va ta'lim jarayonini sifatli tashkil etishga, har bir talaba shaxsini rivojlantirishga e'tibor qaratilmaydi. Oliy ta'lim muassasalarida individual ta'limni tashkil etishning quyidagi sabablari mavjud:

1. Odatda har bir talabaning individual xususiyati inobatga olinmaydi, butun guruh a'zolarini bir xil ta'lim olishi nazarda tutiladi.

2. Talabalarining ko'zga ko'ringan jihatlari masalan aqliy qobiliyati rivojlantiriladi xolos. Ularning xarakteri yoki temperamentiga asosan individual yondashilmaydi.

3. Ba'zan faqat iqtidorli talabalarining qaysidir sohadagi yutuqlarigina rivojlantiriladi.

4. Individuallashtirish o'quv faoliyatining barcha qismida amalga oshirilmaydi, ayrim jarayondagina e'tibor qaratiladi.

Mavzuga oid izlanishlar tahlili. Amaliyotdagi kuzatuvlarimiz oliy ta'lim jarayonida talabalarining shaxs sifatida rivojlanishiga e'tibor berilmasligi, ularning ichki motivlari, ehtiyoji va qiziqishlarini inobatga olinmayotganligini ko'rsatdi. Ayniqsa, dars mashg'ulotlarida har bir talabaning individual xususiyati inobatga olinmaydi, bu esa ularni puxta o'zlashtirmasliklariga sabab bo'lishi mumkin.

Tajriba–sinov davrida o'quv jarayoni frontal ravishda yoki o'rta darajada tashkil etilayotganligi kuzatildi. Chunki, pedagoglarning fikricha, guruhdagi talabalarining rivojlanish dinamikasi har xil bo'lib, o'zlashtirishi ham turlicha namoyon bo'ladi. Talabalarining bilim olish ishtiyoqi past yoki qoniqarsiz degan

fikr-mulohazalar bildirildi. Fikrimizcha, o‘quv jarayonida ta‘labalarning xohish-istaklari inobatga olinmasa, ularda tanlagan sohasiga qiziqish butunlay so‘nadi, o‘zlashtirish darajasi ham pasayadi. Iqtidorli talabalarga ham umumiy tarzda yondashilsa, ularning ham intellektual rivojlanishi sustlashadi va o‘qishga bo‘lgan motivatsiyasi yo‘qoladi, chunki ularning qiziqishiga ko‘ra ta‘limiy faoliyat tashkil etilmayapdi. Mazkur pedagogik vaziyatdan chiqish uchun professor-o‘qituvchilar talabalarning o‘zlashtirish darajasiga qarab individual o‘quv topshiriqlarini ishlab chiqishi va o‘z fani doirasida ularning bilim, ko‘nikmalarini rivojlantirishi lozim. Ya‘ni ushbu holatda pedagoglar ta‘lim jarayonida individual yondashuvdan foydalanishi talab etiladi.

Individual ta‘lim maqsadi, talabalarning imkoniyatlari va ichki potensialini e‘tiborga olgan holda ularni kasbiy va shaxsiy sifatlarini rivojlantirishdan iborat.

Xorij pedagoglari tomonidan ta‘lim jarayonini individuallashtirish masalasi o‘rganilgan. Xususan Germaniya va Angliya mamlakatlarida maktablar va oliy ta‘lim muassasalarida individual ta‘lim jarayoni yo‘lga qo‘yilgan. Uning muhim komponenti pedagogning tyutorlik faoliyati hisoblanadi, unda talabalar bilim olishga yo‘naltiriladi, ta‘limiy, ijtimoiy, korreksion va tarbiyaviy jihatdan maslahat beriladi. Xorij tajribalarining muhim jihati ta‘limni individuallashtirishda, talabalarga o‘quv fanini erkin tanlash huquqi beriladi. Qaysi fanni o‘zlashtirmoqchi bo‘lsa, o‘zi mustaqil ravishda yoki tyutor yordamida fikr bildiradi. Shundagina talabalar qiziqish bilan tanlagan fanini o‘zlashtiradi.

Individual ta‘lim o‘quv jarayonining samarali shakli va modeli bo‘lib, unda o‘qituvchi faqat talaba bilan yakka tartibda ishlaydi va ta‘sir qiladi. Ya‘ni ta‘lim vositalarini o‘quv qo‘llanma, darslik yoki axborot resurlarini talabalarning ehtiyojlariga ko‘ra tanlaydi va o‘quv jarayonini tashkil etadi.

Individual ta‘limning afzaligi shundaki, o‘quv faoliyati metodlari, mazmuni va maqsadi talabalarning qobiliyatiga ko‘ra belgilanadi. Ularning hatti-harakati kuzatiladi va o‘quv topshiriqlari, vazifalarini bajarishini nazorat qiladi. Talabalar faoliyatini maqsadga muvofiq yo‘naltiradi va bilimga intilishini qo‘llab-quvvatlaydi. Bularning barchasi talabadan rejali ishlashni, o‘z imkoniyatlarini doimo nazorat qilishni, vaqtdan to‘g‘ri va unumli foydalanishni hamda yuqori natijalarga erishishni talab etadi.

Individual yondashuvda o‘quv-tarbiyaviy ishlar talabalarning shaxsiy xususiyatlari va individual dasturi asosida tashkil etiladi. Mazkur jarayonda mavjud texnologiyalardan foydalaniladi. O‘qituvchi muloqot o‘rnatishda talabaning individual xususiyatini inobatga oladi. Ta‘lim jarayonida talabaning imkoniyati va xohishlarini ko‘zda tutadi. Psixologik-pedagogik sharoit yaratish nafaqat talabalarning rivojlantirish, balki ularning har birining kamol topishini kafolatlaydi. Ta‘limni individuallashtirishga mustaqil tizim sifatida ham qaraladi chunki pedagogik texnologiyaning barcha belgilari va sifatleri namoyon bo‘ladi.

Zamonaviy pedagogika nazariyasi va amaliyotida ta‘limni individuallashtirishda Inge Unt tomonidan ta‘limni individuallashtirish texnologiyasi tatbiq etilgan, bunda ta‘lim oluvchilarning uyda va oliy ta‘lim muassasasida mustaqil ishlashi nazarda tutiladi [6].

Ta‘limni adaptivlashtirish tizimi g‘oyasini A.S. Graniskaya ishlab chiqqan, o‘qituvchi darsning 60-80 foiz vaqtini ta‘lim oluvchilar bilan ishlashga ajratadi.

Ma‘lumki, 1-bosqich talabalarida oliy o‘quv yurtiga moslashish qiyin kechadi, bunda individual yondashuv samara beradi. Shuningdek, talabalar bilan o‘qituvchi munosabati amalga oshiriladi. Talabalar o‘z istaklarini erkin bayon etish imkoniga ega bo‘ladi. Eng muhimi ularda shaxsiy rivojlanish dasturi amalga oshadi.

V.D.Shadrikova o‘quv rejani individual-yo‘naltirilgan ta‘limga asoslangan holda tuzishni tavsiya etadi.

Talabalarning qobiliyatini rivojlantirish uchun ularga murakkab vazifalar topshirish, o‘quv faoliyatiga motivatsiya berish kerak, ammo uning bugungi imkoniyati va qiziqishini inobatga olgan holda pedagogik sharoit yaratish zarur. O‘quv dasturlarini o‘zlashtirishlarini tahlil qilish va o‘zlashtira olmayotganligi haqida ogohlantirish pedagogning vazifasi hisoblanadi. U talabalarda o‘quv motivatsiyasini kuchaytirishi va bilish faoliyatini rivojlantirishi muhim. Shaxsiy fazilatlarini shakllantirish ya‘ni mustaqillik, mehnatsevarlik va ijodkorlik kabilar. Individuallashtirish-ta‘lim jarayoni strategiyasi sanaladi. Individuallashtirish-individuallikni shakllantirishning muhim omilidir. Individual ishlar o‘quv faoliyatining boshqa shakllari bilan integratsiya qilinadi. Ta‘limni individuallashtirishning muhim pedagogik sharti, talabalarning shaxsiy xususiyatlarini o‘rganish, o‘quv ko‘nikmalari, o‘zlashtirganlik, bilishga qiziqishini aniqlashdan iborat. Individual ishlar umumiy o‘quv ko‘nikma va malakalarini rivojlantirish darajasini talab qiladi.

Natija va mulohazalar. Yuqorida keltirilgan muammolar oliy ta‘lim jarayonida yangicha yondashuv, jamiyat talabalarini qondiradigan malakali mutaxassis tayyorlashni tashkil etishni taqozo etadi. Professor-o‘qituvchilar o‘qitishni variativ shakllarini qo‘llashi hamda individual ta‘lim muhitini yaratishi dolzarb sanaladi. Ta‘lim jarayoniga individual yondashuvni tatbiq etish muhim hisoblanadi. Talabalarning shaxsiy

imkoniyatlari va potensialini namoyon etishlariga sharoit yaratish zarur. Ma’lumki ilm-fanda qandaydir yangilik paydo bo’lsa, uni joriy etishda muammolar yuzaga keladi. Ta’limni individuallashtirish jarayonida ham qator noaniqliklar ro’y beradi, masalan: “*ta’lim jarayonini individuallashtirish*” va “*ta’limda individual yondashuv*” tushunchalari o’rtasida aniq chegara sezilmaydi.

Rus olimlari pedagogika fanida mazkur tushunchalarni o’rgangan va ilmiy tahlil qilgan jumladan A.N.Tubelskiy, P.G. Shedrovskiy, D.B.Elkonin. So’nggi yillarda esa T.M.Kovaleva, G.N.Prozumentova, Ye.A.Suxanova, I.D.Fruminlar tomonidan tadqiq etilgan.

T.M. Kovalevaning izlanishlarida ta’limni individuallashtirish va individual yondashuvning farqli jihatlari aniqlangan.

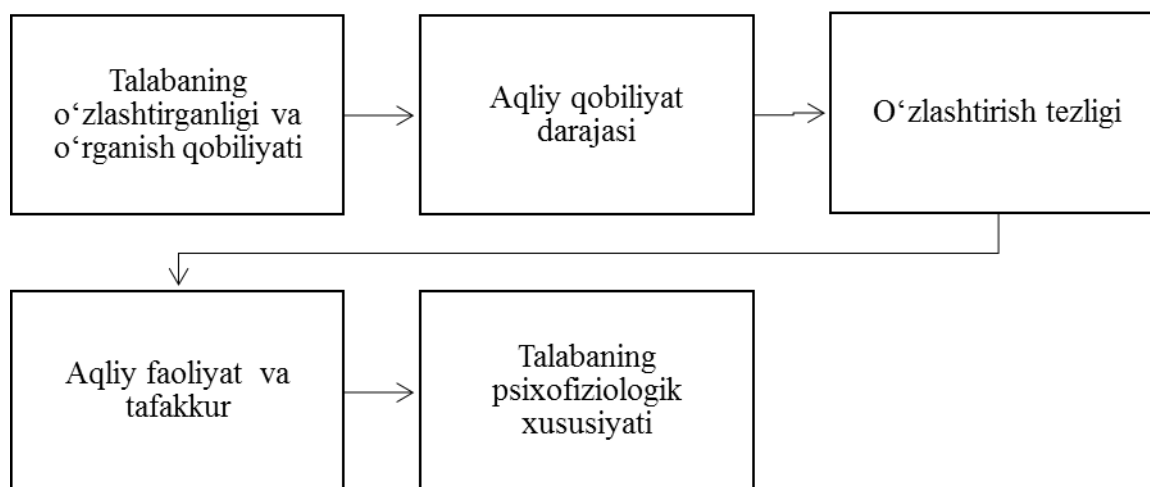
Ta’limda individual yondashuv ta’lim jarayonini sifatli tashkil etishga yo’naltiriladi, bunda pedagog ta’limiy muhitning asosiy subyekti hisoblanadi, har bir talabani individual xususiyati e’tiborga olinadi, so’ngra o’zlashtirish darajalari tahlil qilinadi, tayyorgarlik va muvaffaqiyatga erishish sabablari aniqlanadi. Keyin esa har bir talaba uchun emas, balki umumiy guruh talabalariga qo’llaydigan shakl, usul va vositalar tanlanadi. Individual yondashuvda har bir talabani o’zlashtirish darajasi emas, balki ular boshqa talabalarining muvaffaqiyati va yutuqlari bilan taqqoslanadi. Past o’zlashtiruvchi talaba a’lo darajaga erishgan talaba bilan qiyoslanadi, yakunida aniq bir talabani o’zlashtirishdagi o’sish emas, butun jamoaning faoliyati aniqlanadi.

V.F.Shatalov fikricha “individual yondashuvda bir vaqtda barcha ta’lim oluvchilar ko’zda tutiladi. Har bir talaba o’quv materialini puxta o’zlashtirishi uchun pedagog mavzuni aniq namoyon etishi va tushuntirishi, ko’rgazmali quroldan foydalanishi, mantiqan o’quv materialiga bog’liq ma’lumotlar uzatishi lozim” [5]. Individual yondashuvda *subyekt-pedagog* (tahlil-ta’lim shakllarini saralaydi) *obyekt-talaba*-butun guruhning bir xil ta’lim olishiga erishiladi. Individual yondashuvda pedagog ta’lim jarayoni subyekti rolini bajaradi, talabalarining o’ziga xos xususiyatlariga tayanadi, o’qitish loyihasini tuzadi, eng muhimi bir nafar talabani emas, butun guruh ishtirokchilarini o’zlashtirishi nazarda tutiladi. Bunda talabalar ta’lim jarayoni ob’ekti hisoblanadi.

Ta’lim jarayonini individuallashtirishda T.M.Kovalevaning ta’kidlashicha, talabani qarashlari ustuvorlik qiladi, u ta’lim subyekti sifatida faol qatnashadi [2; 45]. Individuallashtirishning asosiy vazifasi-avvalo talabalar mustaqil ravishda o’zining “*ta’lim olish traektoriyasini*” tuzadi va boshqaradi. O’quv jarayonida pedagog talabalarga yordamchi, yo’naltiruvchi ustoz, faslitator, kouch sifatida yordam beradi. Mazkur yondashuvda professor-o’qituvchilar talabalarga shaxsiy qiziqishlari, ishlash uslubi, taktikasi va individual ta’lim dasturini ishlab chiqishi va namoyon etishiga ko’maklashadi.

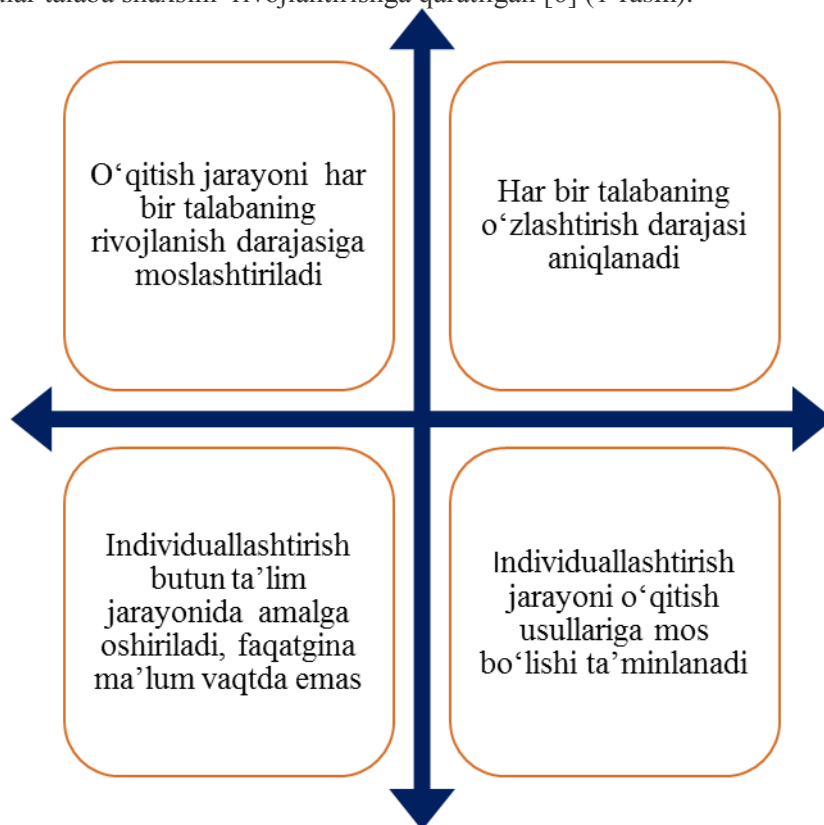
Ta’lim jarayonini individuallashtirish subyekt(talaba)-pedagog↔(talabani individual xususiyatini tahlil qilish, individual o’zlashtirish dasturini saralash, individual rivojlanish traektoriyasini ishlab chiqish) ↔ subyekt (talaba) ⇒ ta’lim jarayoni natijaviyligiga talabani shaxsiy rivojlanishi orqali erishiladi.

Oliy ta’limda individuallashtirish jarayonining psixologik xususiyatlari mavjud bo’lib, ular quyidagilar.

Ta’limni individuallashtirishda zamonaviy ta’limning muhim vazifasi maxsus pedagogik vosita, usul hamda shakllarni izlash va tatbiq etish orqali bugungi kundagi ta’lim tizimini yangi bosqichga ko’tarishdan iborat.

I.E.Unt tomonidan ta’limni individuallashtirish jarayonining to’rtta asosiy pedagogik sharti aniqlangan bo’lib, ular talaba shaxsini rivojlantirishga qaratilgan [6] (1-rasm).

1-rasm. I.E.Unt. Ta’limni individuallashtirish jarayoni

Xulosa va takliflar. Sanab o‘tilgan pedagogik shartlar amalga oshirilsa, oliy ta’lim sifati ortadi, o‘z navbatida o‘quv dasturlari va *“individual ta’lim marshruti algoritmi”* ishlab chiqiladi (talabanning shaxsiy rivojlanish traektoriyasi asosida). Professor-o‘qituvchi roli pozitsiyasidan tyutor roliga transformatsiya qilinadi. Shuning uchun oliy ta’lim fan dasturlari, silabuslar ta’lim oluvchilarning yosh xususiyati va imkoniyatlariga tayangan holda ishlab chiqilishi lozim. Biroq talabalar ta’lim subyekti sifatida ishtirok etishlari ko‘zda tutilishi lozim. Individual o‘quv dasturlarining har bir qismi aniq vazifalar asosida shakllantirilishi lozim. Shuningdek, ta’lim oluvchilar nafaqat subyekt balki, kelgusi pedagogik faoliyatini ham rivojlantirishga qaratilgan o‘quv-ta’limiy faoliyat tashkil etish malakasiga ega bo‘lishi ko‘zda tutiladi. Ta’lim jarayonini tashkil etish, tyutorlik g‘oyalariga asoslanadi hamda talabalarni subyektiv qarashlari rivojlantiriladi. Ta’lim qadriyatlariga tayanish va talabalarning mustaqil ta’lim olishi va o‘zlashtirishga erkinlik yaratish talab etiladi.

Oliy ta’lim o‘qituvchisining roli individual ta’lim muhitini yaratish va talabalarning ehtiyoj va xohishlarini e’tiborga olish bilan belgilanadi. Shundagina jamiyatning ijtimoiy buyurtmasi bo‘lgan zamon talabi darajasidagi malakali mutaxassislar tayyorlashga erishiladi.

Adabiyotlar:

1. Крутецкий В.А. Психология обучения и воспитания школьников. М.: «Просвещение», 1976.
2. Ковалева Т.М. Тьюторское сопровождение как ресурс развития процесса индивидуализации. М.: 2009.7-15с. <https://elibrary.ru/item.asp?id=20888972>.
4. Лебединцев В.Б. Индивидуализация обучения в общеобразовательной школе как психолого-педагогическая проблема // http://www.superinf.ru/view_helpstud.php?id=4088.
5. Унт, И.Э. Индивидуализация и дифференциация обучения. Монография. Изд-во: М.: Педагогика, 1990-190 с.
6. Шаталов В.Ф. Педагогическая проза. «Куда и как исчезли тройки» Педагогическая проза» «Точка опоры. М.: 1990-300 с.
7. http://referatwork.ru/pedagogika_bileti/section-1-16.html.

МЕТОДЫ ЗАЩИТЫ ИНФОРМАЦИОННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ В СЕТЕВЫХ ТЕХНОЛОГИЯХ ВУЗОВ

Хусенов Муроджон Зохилович,

*преподаватель кафедры информационных систем и цифровых технологий
Бухарского государственного университета*

m.z.xusenov@buxdu.uz

ORCID: 0000-0002-1533-3102

В современном цифровом обществе кибербезопасность и защита сетевых систем от угроз и атак становятся ключевыми приоритетами. С ростом числа киберугроз и разнообразия хакерских атак на компании и организации всего мира сталкиваются с необходимостью обеспечения надёжной защиты национальных информационных систем. Узбекистан в последнее время придаёт большое значение кибербезопасности и защите сетевых систем от угроз и атак. С ростом числа интернет-пользователей в республике и развитием информационных технологий становится всё более важным обеспечивать безопасность в сетевой среде. В этой статье мы рассмотрим более подробные меры, которые принимаются в Узбекистане для защиты сетевых систем и борьбы с киберугрозами.

Ключевые слова: кибербезопасность, сетевые технологии, угрозы, защита, кибератаки, вирусы, черви, трояны, фишинг, социальная инженерия, мобильная безопасность, уязвимости, антивирусное ПО, фаерволл, шифрование.

UNIVERSITET TARMOQ TEXNOLOGIYALARIDA AXBOROT XAVFSIZLIGINI HIMOYA QILISH USULLARI

Bugungi raqamli jamiyatda kiberxavfsizlik va tarmoq tizimlarini tahdid va hujumlardan himoya qilish asosiy ustuvor vazifalarga aylanib bormoqda. Butun dunyo bo'ylab kibertahdidlar soni ortib borayotganligi, kompaniya va tashkilotlarga xakerlik hujumlarining xilma-xilligi tufayli ular milliy axborot tizimlarining ishonchli himoyasini ta'minlash zarurati bilan duch kelmoqda. O'zbekistonda so'nggi paytlarda kiberxavfsizlik va tarmoq tizimlarini tahdid va hujumlardan himoya qilishga katta ahamiyat berilmoqda. Respublikada internetdan foydalanuvchilar soni ortib borayotgani va axborot texnologiyalarining rivojlanishi bilan tarmoq muhitida xavfsizlikni ta'minlash muhim ahamiyat kasb etmoqda. Ushbu maqolada biz O'zbekistonda tarmoq tizimlarini himoya qilish va kibertahdidlarga qarshi kurash bo'yicha ko'rilayotgan chora-tadbirlarni batafsil ko'rib chiqamiz.

Калит so'zlar: kiberxavfsizlik, tarmoq texnologiyalari, tahdidlar, himoya, kiberhujumlar, viruslar, qurtlar, trojanlar, fishing, ijtimoiy muhandislik, mobil xavfsizlik, zaifliklar, antivirus dasturlari, xavfsizlik devori, shifrlash.

METHODS OF INFORMATION SECURITY PROTECTION IN UNIVERSITY NETWORK TECHNOLOGIES

In today's digital society, cybersecurity and protecting network systems from threats and attacks are becoming key priorities. With the growing number of cyber threats and the variety of hacker attacks on companies and organizations around the world, they are faced with the need to ensure reliable protection of national information systems. Uzbekistan has recently attached great importance to cybersecurity and the protection of network systems from threats and attacks. With the growing number of Internet users in the republic and the development of information technology, it is becoming increasingly important to ensure security in the network environment. In this article, we will look at more detailed measures that are being taken in Uzbekistan to protect network systems and combat cyber threats.

Keywords: cybersecurity, network technologies, threats, protection, cyberattacks, viruses, worms, Trojans, phishing, social engineering, mobile security, vulnerabilities, antivirus software, firewall, encryption.

Введение. В современном цифровом мире, где сети проникают во все сферы нашей жизни, кибербезопасность становится вопросом критической важности. Угрозы в сетевых технологиях постоянно эволюционируют, защита данных и систем становится всё более сложной задачей.

Учёные В.М.Сидоренко[4], С.А.Гнатюк[5], В.А.Гнатюк[6], П.Красев[7], В.Джафарли[8], Д.Гаськова[9], Е.Батуева[10], С.Себекин[11] провели научные исследования по использованию современных педагогических технологий и информационно-коммуникационных технологий в образовании, обеспечении информационной безопасности и кибербезопасности.

Кибербезопасность - это область знаний, методов и практических действий, направленных на защиту информационных систем от угроз, связанных с несанкционированным доступом, модификацией или уничтожением данных, а также от прерывания функционирования систем. Она включает в себя множество технических, организационных и правовых мероприятий для обеспечения безопасности информации и защиты сетевых систем от угроз [3].

Одной из наиболее серьёзных угроз являются кибератаки, которые могут нанести значительный ущерб компаниям, правительствам и отдельным пользователям. Киберпреступники используют различные методы, чтобы проникнуть в системы, включая фишинг, вредоносные программы, атаки отказа в обслуживании (DDoS) и многое другое. Они могут похищать конфиденциальные данные, шантажировать организации или повреждать их репутацию.

1. Наиболее распространённые и опасные угрозы образовательному процессу

Что находится под угрозой? Большинство людей видят необходимость защиты компьютерного оборудования. Машины стоят денег и поэтому имеют ценность сами по себе. Но если вы задумаетесь, почему организации так охотно тратят большие суммы денег на свои компьютерные системы — для хранения, доступа и передачи информации — ценность этой информации становится более очевидной. В конце концов, нет смысла тратить огромное количество ограниченных ресурсов на оборудование для обработки информации, если сама информация не представляет ценности. А поскольку информация стала настолько полезной, защиты требует не только оборудование, но и данные. В образовательном сообществе информация об учащихся, персонале и других ресурсах гораздо более ценна для работы ВУЗов. [2]

Рассмотрим некоторые из наиболее распространённых и опасных угроз:

Вредоносное программное обеспечение (вирусы, черви, троянские программы): Вирусы и другие виды вредоносного программного обеспечения разрабатываются злоумышленниками для получения несанкционированного доступа к системе, украденных данных или нарушения нормальной работы сети. Они могут распространяться через электронную почту, вредоносные ссылки, зараженные веб-сайты или под видом полезных приложений.

Фишинг и социальная инженерия: Фишинг является методом мошенничества, при котором злоумышленники под видом надежной организации пытаются получить конфиденциальные данные, такие как пароли, данные кредитных карт или номера социального страхования. Они могут использовать электронную почту, поддельные веб-сайты или социальные сети для обмана пользователей и выведения их на фальшивые страницы ввода данных[13].

Распространение ботнетов и денежные мошенничества: Ботнеты - это сети зараженных компьютеров, которые контролируются злоумышленниками без ведома владельцев. Они могут использоваться для выполнения массовых атак, таких как DDoS-атаки, когда огромное количество запросов направляется к целевой системе, перегружая ее и приводя к отказу обслуживания для легитимных пользователей. Ботнеты также могут использоваться для мошенничества, отправки спама, кражи личной информации или добычи криптовалюты.

DDoS-атаки (атаки на отказ обслуживания): DDoS-атаки являются одним из самых распространенных видов атак, которые нацелены на перегрузку целевой системы. Злоумышленники используют ботнеты или другие методы для отправки огромного количества запросов к целевой системе, что приводит к перегрузке ресурсов и отказу обслуживания для легитимных пользователей[14].

2. Основные методы защиты от киберугроз.

Антивирусное программное обеспечение (АПО). АПО помогает обнаруживать, блокировать и удалить вредоносные программы, такие как вирусы, черви, трояны и шпионское ПО. Оно регулярно сканирует систему на наличие потенциальных угроз и предупреждает пользователя о подозрительной активности. Важно выбрать надежное АПО и регулярно обновлять его для обнаружения новых угроз.

Файрволы. Файрволы являются первой линией обороны против несанкционированного доступа к сети. Они контролируют входящий и исходящий сетевой трафик, анализируют пакеты данных и блокируют подозрительную активность. Файрволы могут быть как программными, встроенными в операционные системы или роутеры, так и аппаратными, предоставляемыми специализированными устройствами.

Шифрование данных: Шифрование данных используется для защиты конфиденциальности информации, как в пути передачи данных, так и в хранилище. Шифрование преобразует данные в непонятный для посторонних вид и требует специального ключа для расшифровки. Существуют различные алгоритмы шифрования, такие как AES (Advanced Encryption Standard), RSA (Rivest-Shamir-Adleman) и другие, которые обеспечивают безопасность данных.

Регулярное обновление программного обеспечения. Регулярное обновление операционных систем, приложений и устройств является важной мерой защиты от известных уязвимостей. Программные обновления часто содержат исправления, патчи и улучшения безопасности, которые помогают предотвратить возможные атаки. Важно следить за обновлениями и устанавливать их сразу после их выпуска.

Обучение пользователей. Человеческий фактор является одной из наиболее уязвимых точек в системах безопасности. Обучение сотрудников и пользователей основам безопасности в сети, таким как создание сложных паролей, осознание социальной инженерии, распознавание подозрительных ссылок и вложений, помогает снизить риски. Пользователи должны быть осведомлены о текущих угрозах и тренированы в правильном поведении в онлайн и даже в оффлайне.

Многофакторная аутентификация (МФА). МФА добавляет дополнительный уровень защиты, требуя не только пароль, но и дополнительные формы идентификации, такие как отпечаток пальца, одноразовые коды, аутентификация через мобильное устройство и другие. Это усложняет задачу злоумышленникам, которым потребуется больше, чем только пароль, чтобы получить доступ к системе.

Мониторинг и регистрация событий. Системы мониторинга и регистрации событий (Security Information and Event Management - SIEM) позволяют отслеживать и анализировать активность в сети. Они обнаруживают подозрительные действия, создают журналы событий и предупреждают об аномалиях. Это помогает операторам безопасности реагировать на угрозы в реальном времени и предотвращать потенциальные атаки.

Все эти способы защиты необходимо реализовывать в комплексе, чтобы создать надежную систему кибербезопасности. Важно постоянно обновлять и адаптировать меры защиты, так как угрозы постоянно эволюционируют и становятся все более сложными[12].

Борьба с киберугрозами - это сложный и постоянно меняющийся процесс, который требует применения различных алгоритмов и методов. Вот общий алгоритм для предотвращения киберугроз:

- Идентификация и оценка рисков
- Разработка стратегии безопасности
- Защита сетей и систем
- Обучение и осведомленность сотрудников
- Резервное копирование данных
- Мониторинг и реагирование
- Аудит и обновление
- Сотрудничество с экспертами
- Соответствие законодательству
- Континуальное улучшение

3. Политика кибербезопасности в Узбекистане.

Узбекистан разработал и принял несколько законодательных актов, регулирующих область кибербезопасности. Один из ключевых документов в этой сфере - Закон "О кибербезопасности"[1]. Он определяет правовые основы для защиты информационных систем и данных от угроз и атак. Кроме того, Узбекистан разработал Национальную стратегию кибербезопасности, которая определяет приоритетные направления деятельности в области кибербезопасности национального уровня.

В Узбекистане был создан Национальный центр кибербезопасности (НЦКБ), который является центральным органом по координации и мониторингу кибербезопасности в стране. НЦКБ занимается анализом угроз, разработкой политики безопасности, обеспечением информационной безопасности государственных органов и оказанием помощи в расследовании киберпреступлений. Целью НЦКБ является эффективная защита национальной информационной инфраструктуры и обеспечение безопасности информации в сети.

Узбекистан активно развивает киберинфраструктуру, включая сети связи, серверные центры и инфраструктуру обработки данных. Защита сетевых систем является приоритетом в развитии этой инфраструктуры. Создание современных и безопасных сетей связи, использование современных

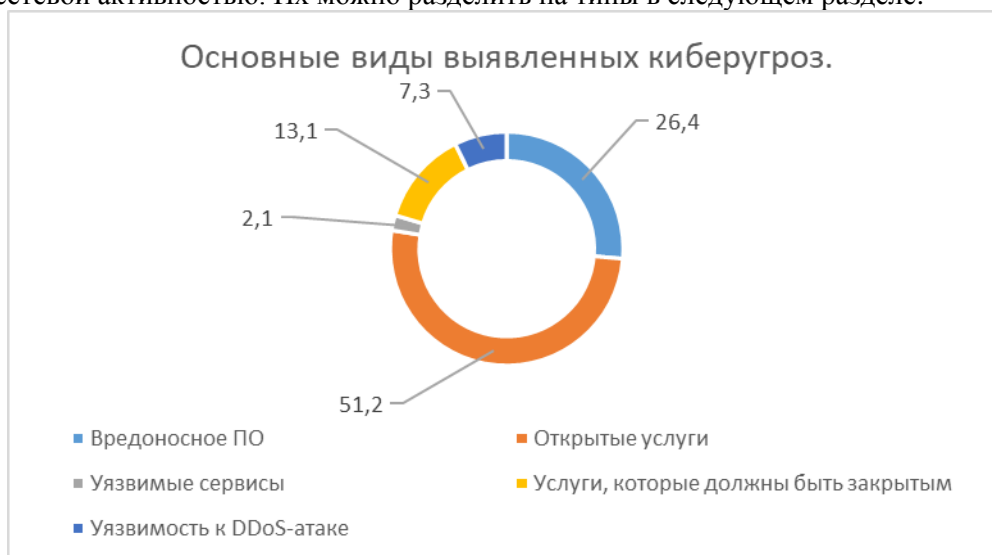
технологий и архитектурных решений помогает укрепить защиту от угроз и атак. Республика развивает свои возможности в области киберобороны и реагирования на инциденты. Это включает создание центров по обнаружению и реагированию на кибератаки, разработку методологий и инструментов для обнаружения и анализа инцидентов, а также организацию тренингов и учений для специалистов по кибербезопасности.

Узбекистан сотрудничает с международными организациями и партнерами в области кибербезопасности. Страна принимает участие в международных форумах, тренингах и учениях, а также обменивается информацией и опытом с другими государствами. Это позволяет Узбекистану улучшить свои практики в области кибербезопасности и эффективнее бороться с угрозами и атаками.

По состоянию на феврале 2024 года В сегменте "uz" сети интернет Республики Узбекистан подключено более 128 467 доменов.

Также в Национальном киберпространстве выявлено 1650000 киберугроз, связанных с вредоносной сетевой активностью. Их можно разделить на типы в следующем разделе:

Большая часть обнаруженных и заблокированных кибератак осуществлялась с территории США, Литвы, Нидерландов и других стран.

Заключение.

Узбекистан придаёт большое значение кибербезопасности и защите сетевых систем. Законодательная база, создание Национального центра кибербезопасности, развитие киберинфраструктуры, кибероборона и сотрудничество с международными партнерами - всё это важные шаги, направленные на эффективную защиту сетевых систем от угроз и атак. Страна продолжает развивать свои возможности в области кибербезопасности, чтобы обеспечить безопасность информации и защитить национальные интересы в киберпространстве.

Литература:

1. Закон Республики Узбекистан № ЗРУ-764 «О кибербезопасности» от 15 апреля 2022 года.
2. Аvezов А.А, Хусенов М.З Вопросы безопасности в образовательном учреждении.- Вестник науки и образования 2022. № 5 (125).Часть 2 с 15-17
3. О. Umurov, M.Xusenov, B. Sherzod Oliy ta'lim muassasasida axborot xavfsizligini ta'minlash "Pedagogical akmeology" international scientific-metodical journal 1(1)2022 БЖ:152-154.
4. В.М.Сидоренко. Методы идентификации и оценки состояния кибербезопасности объектов критической информационной инфраструктуры авиационной отрасли, диссертация ... кандидата тех. наук, 2018.
5. С.А.Гнатюк. Методология поддержки процессов формирования и обеспечения государственной системы кибербезопасности в отрасли гражданской авиации, диссертация ... кандидата тех. наук, 2017.
6. В.А.Гнатюк. Методы обработки киберинцидентов в информационно-телекоммуникационных системах, диссертация ... кандидата тех наук, 2017.
7. П.Красев. Политика безопасности США в глобальном информационном пространстве, диссертация ...кандидата политических наук, Москва, 2015.
8. В.Джафарли. Формирование и развитие системы криминологической безопасности в сфере информационно-коммуникационных технологий, диссертации на соискание учёной степени доктора юридических наук, Москва, 2022.
9. Д.Гаськова. Методы, модели и комплекс программ анализа киберситуационной осведомленности энергетических объектов, диссертация ... кандидата тех наук, Иркутск, 2021.
10. Е.Батуева. Американская концепция угроз информационной безопасности и ее международно-политическая составляющая диссертация ...кандидата политических наук, Москва, 2014.
11. С.Себекин. Генезис и развитие стратегий сдерживания киберугроз в США, КНР и России (1990-е – 2014 гг.),диссертация ...кандидата исторических наук, Иркутск 2020.
12. “Кибербезопасность и защита информации” - авторы: У. Кафеян, Дж. Брэндон.
13. “Principles of Cybersecurity and Security” - автор: В. Скалян.
14. “Кибербезопасность: Управление рисками в цифровом мире” - автор: П. Никольс.

**“PEDAGOGIK MAHORAT” JURNALI UCHUN MAQOLALARNI
RASMIYLASHTIRISH TALABLARI**

“PEDAGOGIK MAHORAT” ilmiy jurnali mualliflari diqqatiga!

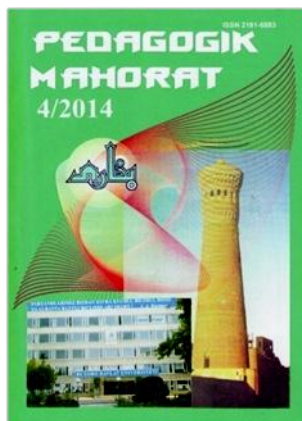
1. “PEDAGOGIK MAHORAT” ilmiy jurnali ilmiy maqolalarni o‘zbek, rus va ingliz tillarida chop etadi.
2. E‘lon qilinadigan maqolalarga bo‘lgan asosiy talablar:
  - ✓ ishning dolzarbligi va ilmiy yangiligi;
  - ✓ maqolaning hajmi: adabiyotlar ro‘yxati, chizma va jadvallar inobatga olingan holatda 4-8 betgacha;
  - ✓ maqola nomi, annotatsiya (80-90 ta so‘z) va tayanch so‘zlar (8-10 ta) ingliz, o‘zbek va rus tillarida keltiriladi.
3. Maqola boshida UDK (udc.online internet saytidan olishingiz mumkin), mavzu, muallifning F.I.O. (to‘liq yozilishi kerak), mualliflar bir nechta bo‘lsa, ularning har biri haqida to‘liq ma‘lumotlar berilishi shart, tashkilot, shahar, mamlakat, muallifning e-maili ko‘rsatiladi. Matnda kirish qismi, tadqiqot obyekti va qo‘llanilgan metodlar, olingan natijalar va ularning tahlili, xulosa, adabiyotlar ro‘yxati, albatta, keltiriladi. Maqolada keyingi 10-15 yilda e‘lon qilingan adabiyotlarga havola qilinishi tavsiya etiladi.
4. Matn uchun: Microsoft Word; Times New Roman, 11 shrift, maqola nomi bosh harflarda, interval 1,0; abzas 1,0 sm, yuqori va pastki tomon 2 sm, chap va o‘ng tomon 2 sm.
5. Agar maqolaga rasm, jadval, diagramma, sxema, chizma, turli grafik belgilar kiritilgan bo‘lsa, ular aniq va ravshan tasvirlanishi, qisqartmalarning to‘liq izohi yozilishi lozim. Formulalar matnga maxsus kompyuter dasturlarida kiritilishi kerak.
6. Iqtibos olingan yoki foydalanilgan adabiyot satr osti izohi tarzida emas, balki maqola oxirida asosiy matndagi ketma-ketligi asosida umumiy ro‘yxatda ko‘rsatiladi. Matn ichidagi ko‘chirmadan so‘ng iqtibos olingan asarning ro‘yxatdagi tartib raqami va sahifasi kvadrat qavs ichida beriladi. Bu o‘rinda kitob, to‘plam, monografiyalar uchun mualliflarning ism-familialari, manbaning to‘liq nomi, nashr ko‘rsatkichi (shahar, nashriyot va nashr yili) ko‘rsatiladi. Jurnal maqolalari va boshqa davriy nashrlar uchun mualliflarning ism-familialari, maqola nomi, jurnal nomi, yili va soni, sahifa nomeri ko‘rsatiladi.
7. Maqola matni kamida 70-80 % muallifning shaxsiy izlanishlari natijasiga asoslanishi lozim. Topshirilgan maqolalar “Antiplagiat” tizimi yordamida tekshiriladi.
8. Tahririyatga taqdim qilingan maqolalar tahririyat tomonidan taqrizga beriladi. Maqola taqrizdan qaytgach, agar zarur bo‘lsa, barcha savol va e‘tirozlar bo‘yicha muallifga qayta ishlash uchun taqdim etiladi. Maqola nusxalari qaytarilmaydi.
9. Tahririyat maqolani taqrizga yuboradi, taqriz ijobiy bo‘lsa maqola jurnalda chop etish uchun qabul qilinadi. Jurnalda anjuman tezislari va ma‘ruzalari chop etilmaydi. **E‘lon qilingan materiallarning haqqoniyligiga va ko‘chirilmaganligiga shaxsan muallif javobgardir.**
10. Tahririyat maqolaga ayrim kichik o‘zgartirishlarni kiritishi mumkin. Yuqoridagi talablarga javob bermaydigan maqolalar tahririyat tomonidan ko‘rib chiqilmaydi va muallifga qaytarilmaydi.
11. Ijobiy taqriz berilgan maqola tahririyat tomonidan qabul qilingan sanaladi. Jurnal tahririyati maqola matnini qisqartirish va unga tahririy o‘zgartirishlar kiritishga haqlidir.
12. Yuqoridagi talablarga javob bermaydigan maqolalar tahririyat tomonidan qabul qilinmaydi va ko‘rib chiqilmaydi.

Manzil: O‘zbekiston Respublikasi, Buxoro viloyati, 200117, Buxoro shahri, M.Iqbol ko‘chasi, 11-uy, bosh bino, 2-qavat, 219-xona.

Web site: www.buxdu.uz

E-mail: nashriyot_buxdu@buxdu.uz

Telegram raqami: +998 (94) 837-18-38.

Buxoro davlat universiteti muassisligidagi
“PEDAGOGIK MAHORAT”
ilmiy-nazariy va metodik jurnali
barcha ta’lim muassasalarini
hamkorlikka chorlaydi.

Pedagoglarning sevimli nashriga aylanib ulgurgan “Pedagogik mahorat” jurnali maktab, kollej, institut va universitet pedagogik jamoasiga muhim qo‘llanma sifatida xizmat qilishi shubhasiz.

Mualliflar uchun eslatib o‘tamiz, maqola qo‘lyozmalari universitet tahririy-nashriyot bo‘limida qabul qilinadi.

Manzirimiz: Buxoro shahri, M.Iqbol ko‘chasi 11-uy
Buxoro davlat universiteti, 1-bino 2-qavat, 219-xona

Tahririyat rekvizitlari:

Moliya vazirligi g‘aznachiligi

23402000300100001010

MB BB XKKM Toshkent sh. MFO 00014 INN 201504275

BuxDU 400110860064017094100350005

Pedagogik mahorat: rivojlanamiz va rivojlantiramiz!

<p>PEDAGOGIK MAHORAT</p> <p>Ilmiy-nazariy va metodik jurnal</p> <p>2024-yil 2-son (101)</p> <p>2001-yil iyul oyidan chiqa boshlagan.</p> <p>OBUNA INDEKSI: 3070</p>	<p>Buxoro davlat universiteti nashri</p> <p>Jurnal oliy o‘quv yurtlarining professor-o‘qituvchilari, ilmiy tadqiqotchilar, ilmiy xodimlar, magistrantlar, talabalar, akademik litsey va kasb-hunar kollejlari hamda maktab o‘qituvchilari, shuningdek, keng ommaga mo‘ljallangan.</p> <p>Jurnalda nazariy, ilmiy-metodik, muammoli maqolalar, fan va texnikaga oid yangiliklar, turli xabarlar chop etiladi.</p> <p>Nashr uchun mas’ul: Nigora SAYFULLAYEVA Muharrir: Mexrigiyo SHIRINOVA Musahhih: Sarvinoz RAXIMOVA</p>	<p>Jurnal tahririyat kompyuterida sahifalandi. Chop etish sifati uchun bosmaxona javobgar.</p> <p>Bosishga ruxsat etildi 28.02.2024 Bosmaxonaga topshirish vaqti 29.02.2024 Qog‘oz bichimi: 60x84. 1/8 Tezkor bosma usulda bosildi. Shartli bosma tabog‘i – 20,6 Adadi – 100 nusxa Buyurtma № 21 Bahosi kelishilgan narxda.</p> <p>“BUKHARAHAMD PRINT” MCHJ bosmaxonasida chop etildi. Bosmaxona manzili: Buxoro shahri Q. Murtazoyev ko‘chasi 344-uy.</p>
--	--	--